

ব্যষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান পৰিচয়

উচ্চতৰ মাধ্যমিক প্ৰথম বাৰ্ষিকৰ পাঠ্যপুথি

অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদ

ৰাষ্ট্ৰীয় শৈক্ষিক গৱেষণা আৰু প্ৰশিক্ষণ পৰিষদৰ দ্বাৰা প্ৰস্তুত পাঠ্যপুথিৰ আধাৰত

BYASTIBADI ARTHABIJNAN PARICHAY : A textbook on Economics, for Class XI in Assamese, prepared by National Council of Educational Research and Training (NCERT), New Delhi, translated/ approved by Assam Higher Secondary Education Council and published by the Assam State Textbook Production and Publication Corporation Ltd. (ASTPPC), Guwahati after having copyright permission from the NCERT, New Delhi.

FREE TEXTBOOK

মূল সংস্কৰণ-

© ৰাষ্ট্ৰীয় শৈক্ষিক গৱেষণা আৰু প্ৰশিক্ষণ পৰিষদ

অধিগ্ৰহীত-

© অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদ, ২০১০

প্ৰথম প্ৰকাশ : মাৰ্চ, ২০১১

দ্বিতীয় প্ৰকাশ : ২০১৮

তৃতীয় প্ৰকাশ : ২০১৯

চতুৰ্থ প্ৰকাশ : ২০২০

পুনৰ্মুদ্ৰণ : ২০২১

মুদ্ৰণ : 70 জি এছ এম

বেটুপাত : 165 জি এছ এম

প্ৰকাশক : অসম চৰকাৰৰদ্বাৰা বিনামূলীয়াকৈ বিতৰণৰ বাবে অসম ৰাজ্যিক পাঠ্যপুথি প্ৰণয়ন আৰু প্ৰকাশন নিগম লিমিটেডৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত পাঠ্যপুথি।

প্ৰণয়ন : অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদ, বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী

মুদ্ৰক : চিটি অফছেট

আদাবাড়ী তিনিআলী, গুৱাহাটী-১২

সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত

- ❖ প্ৰকাশকৰ অনুমতি অবিহনে এই প্ৰকাশনৰ যিকোনো অংশৰ ছপা কৰা কাৰ্য অথবা ইলেকট্ৰনিক মাধ্যম, যান্ত্ৰিক মাধ্যম, ফটো প্ৰতিলিপি, ৰেকৰ্ডিং নাইবা আন কোনো উপায়েৰে পুনঃপ্ৰকাশৰ সহায়ত ইয়াৰ সংগ্ৰহকৰণ অথবা সংবৰ্ধন কৰাটো নিষিদ্ধ।

ডাঃ বনোজ পেণ্ডু, এম. বি. বি. এছ
মন্ত্রী, অসম

শিক্ষা, ভৈয়াম জনজাতি আৰু
পিছপৰা শ্ৰেণী কল্যাণ বিভাগ

শুভেচ্ছাবাণী...

বিদ্যায়তনিক শিক্ষাৰ প্ৰধান আহিলা হৈছে পাঠ্যপুথি। পাঠ্যপুথিৰ মাজেৰেই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে জ্ঞানৰ অন্বেষণ কৰে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলেই আমাৰ ৰাজ্যৰ তথা আমাৰ দেশৰ ভবিষ্যতৰ মূল সম্বল। মানৱ সভ্যতাৰ ধাৰা শিক্ষাৰ দ্বাৰাই প্ৰভাৱান্বিত হয়। এই উপলক্ষিৰেই বৰ্তমান চৰকাৰে শিক্ষা ক্ষেত্ৰত সৰ্বাধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

বৰ্তমানৰ ৰাজ্য চৰকাৰে শিক্ষা গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সফলতা অৰ্জন আৰু জীৱনৰ লক্ষ্য পূৰণ তথা ৰাজ্যৰ কল্যাণৰ হেতুকে আঙুৰাই যোৱাৰ বাবে বিভিন্ন অভিলাষী আঁচনি ৰূপায়ণ কৰি আছে। 'প্ৰজ্ঞান ভাৰতী'ৰ অধীনস্থ বিনামূলীয়া পাঠ্যপুথিৰ অধীনত 'ক' শ্ৰেণীৰ পৰা দ্বাদশ শ্ৰেণীলৈ বিনামূলীয়া পাঠ্যপুথিৰ অবিৰত যোগান ধৰি আহিছে। যোৱা বছৰৰ পৰা আমাৰ চৰকাৰে এই আঁচনি স্নাতক শ্ৰেণী পৰ্য্যন্ত সম্প্ৰসাৰিত কৰি আহিছে। সমগ্ৰ ৰাজ্যত উচ্চতৰ মাধ্যমিক আৰু স্নাতক শ্ৰেণীত নামভৰ্তিকৰণৰ মাচুল বেহাইৰ ঘোষণাৰে এক যোগাত্মক পদক্ষেপ লৈ থকা হৈছে। সমাজৰ আৰ্থিকভাৱে পিছপৰা পৰিয়ালৰ শিক্ষাৰ্থীলৈ হাইস্কুল শিক্ষান্ত আৰু উচ্চতৰ মাধ্যমিক পৰীক্ষাৰ মাচুল বেহাই দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰি থকা হৈছে। লগতে মাধ্যমিক স্তৰতো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সমবেশ (ইউনিফৰ্ম) যোগান ধৰাৰ বাবে চৰকাৰে ব্যৱস্থা লৈছে। 'আনন্দৰাম বৰুৱা আঁচনি'ৰ জৰিয়তে হাইস্কুল শিক্ষান্ত পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হোৱা মেধাৱী ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক 'লেপ্টপ' বা তাৰ বিনিময়ত আৰ্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা হৈছে।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষা গ্ৰহণৰ বাট সেন্দূৰীয়া কৰি তোলাৰ মহান উদ্দেশ্য সাৰোগত কৰি ৰূপায়ণ কৰি অহা 'প্ৰজ্ঞান ভাৰতী' আঁচনিৰ অন্তৰ্ভুক্ত বিনামূলীয়া পাঠ্যপুথি যোগানৰ দৰে পৱিত্ৰ কৰ্মযজ্ঞ সম্পাদন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত অবিহণা যোগোৱা ৰাজ্যিক শিক্ষা গৱেষণা আৰু প্ৰশিক্ষণ পৰিষদ, অসম মাধ্যমিক শিক্ষা পৰিষদ, অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদ তথা অসম ৰাজ্যিক পাঠ্যপুথি প্ৰণয়ন আৰু প্ৰকাশন নিগমৰ কৰ্মতৎপৰতাক মই শলাগ লৈছো। শিক্ষাৰ্থীসকলে নিৰলস জ্ঞান আহৰণৰ যজ্ঞত আত্মনিয়োগ কৰি ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পদৰূপে নিজকে গঢ়ি তুলিব বুলি মই আশা ৰাখি আন্তৰিকতাৰে শুভেচ্ছা জ্ঞাপন কৰিলো।

(ডাঃ বনোজ পেণ্ডু)

শিক্ষামন্ত্রী, অসম

ভূমিকা

অর্থনীতিৰ বিশ্বায়ন, তথ্য প্ৰযুক্তিৰ নিত্য নতুন উদ্ভাৱন আৰু উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত নতুন প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত ৰাষ্ট্ৰীয় শৈক্ষিক গৱেষণা তথা প্ৰশিক্ষণ পৰিষদে ২০০৫ বৰ্ষত প্ৰথম শ্ৰেণীৰ পৰা দ্বাদশ শ্ৰেণীলৈ নতুন ৰাষ্ট্ৰীয় পাঠ্যক্ৰমৰ গাঁথনি (National Curriculum Framework 2005 or NCF-2005) প্ৰস্তুত কৰি উলিয়াইছে। এই গাঁথনিৰ জৰিয়তে উন্নয়নৰ বিষয় আৰু আন আন সামাজিক প্ৰসংগসমূহ সামৰি ৰাজ্যসমূহৰ পাঠ্যক্ৰম, পাঠ্যসূচী, শিক্ষণ-শিকন সামগ্ৰী আৰু শিক্ষকৰ অভিযোজিত আদান-প্ৰদান কৌশলৰ বাবে অৰ্হতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ যত্ন কৰা হৈছে। ৰাষ্ট্ৰীয় শৈক্ষিক গৱেষণা তথা প্ৰশিক্ষণ পৰিষদে পাঠ্যসূচী প্ৰস্তুত কৰাৰ উপৰি পাঠ্যক্ৰমৰ লগত ৰজিতা খুৰাই পাঠ্যপুথিৰ লেখীয়া মুদ্ৰন আৰু অনান্য অমুদ্ৰণ (Non-printing) শিক্ষণ শিকন সামগ্ৰী (Material) প্ৰস্তুত কৰি উলিয়াইছে। অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদেও বিভিন্ন দিশ বিবেচনা কৰি এই কাৰ্যপন্থাবোৰ গ্ৰহণ কৰিছে।

উচ্চতৰ মাধ্যমিক খণ্ডৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকললৈ গুণগত শিক্ষা আগবঢ়োৱাৰ লগতে যুগৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰাবলৈ শিক্ষা সংসদে সময়ে সময়ে ইয়াৰ পাঠ্যক্ৰম আৰু পাঠ্যসূচী সংশোধন কৰি আহিছে। সৰ্বভাৰতীয় পাঠ্যক্ৰমৰ লগত সহ অৱস্থান হোৱাকৈ ৰাষ্ট্ৰীয় শৈক্ষিক গৱেষণা তথা প্ৰশিক্ষণ পৰিষদে প্ৰস্তুত কৰি উলিওৱা ৰাষ্ট্ৰীয় পাঠ্যক্ৰমৰ গাঁথনি (NCF-2005)ৰ আধাৰত অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদে যথেষ্ট পৰ্যালোচনাৰ অন্তত শেহতীয়াকৈ পাঠ্যক্ৰমৰ সংশোধন কৰিছে।

কেন্দ্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা পৰিষদে বিগত বৰ্ষৰপৰা অৰ্থবিজ্ঞানৰ পাঠ্যক্ৰমৰ কিছু সাল-সলনি কৰিছে। সেইমৰ্মে, সৰ্বভাৰতীয় পৰ্যায়ৰ সৈতে আমাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল যাতে সমভাৱে আগবাঢ়ি যাব পাৰে; তাৰ বাবে শিক্ষা সংসদে বিশেষজ্ঞ সমিতিৰ সৈতে আলোচনা কৰি আৰু তেওঁলোকৰ দিহা-পৰামৰ্শ মতে সংসদৰ চূড়ান্ত সদনৰ অনুমোদনমৰ্মে ২০২০-২১ বৰ্ষৰপৰা অৰ্থবিজ্ঞানৰ পাঠ্যক্ৰমৰ কিছু সাল-সলনি সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। নতুন পাঠ্যক্ৰম অনুযায়ী উঃ মাঃ প্ৰথম বৰ্ষৰ বাবে দুটা খণ্ড থাকিব — (১) ব্যক্তিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান (মুঠ নম্বৰ ৫০) আৰু (২) অৰ্থনীতিৰ বাবে পৰিসংখ্যা (মুঠ নম্বৰ ৫০)।

সেয়ে ২০২০-২১ শিক্ষাবৰ্ষৰ পৰা প্ৰযোজ্য হোৱাকৈ উঃ মাঃ ১ম বৰ্ষৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে ‘ব্যক্তিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান পৰিচয়’ নামৰ পাঠ্যপুথিখন শিক্ষা সংসদৰ পৰা আগবঢ়োৱা হৈছে।

ইংৰাজী মাধ্যমৰ পাঠ্যপুথিসমূহ অসমীয়া আৰু বাংলা মাধ্যমৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ চাহিদা পূৰাবলৈ বিশেষজ্ঞ ব্যক্তিৰ দ্বাৰা অনুবাদ কৰোৱা হৈছে। এই ছেগতে অনুবাদক তথা সম্পাদনা সমিতিৰ সদস্য তথা সমন্বয়কসকলক তেওঁলোকৰ অৰিহণাৰ বাবে শলাগ যাচিছোঁ। অক্ষৰ বিন্যাস, আৰ্হি পাঠক আৰু ছপাশালৰ কৰ্মীসকলক পাঠ্যপুথি ছপাৰ উপযোগী কৰি প্ৰস্তুত কৰি দিয়াৰ বাবে ধন্যবাদ জনাইছোঁ। ছাত্ৰ সমাজৰ হিত সাধন কৰিলে আমাৰ এই কাৰ্যই সফলতাৰ মুখ দেখিব। বিজ্ঞানৰ পৰা গঠনমূলক দিহা পৰামৰ্শ আগ্ৰহেৰে আশা কৰিলো যাতে পৰৱৰ্তী তাঙৰণসমূহ উন্নত ৰূপত আগবঢ়াব পৰা যায়।

সচিব

অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদ
বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

TEXTBOOK DEVELOPMENT COMMITTEE

CHAIRPERSON, ADVISORY COMMITTEE FOR SOCIAL SCIENCE TEXTBOOKS AT THE HIGHER SECONDARY LEVEL

Hari Vasudevan, *Professor*, Department of History, University of Calcutta, Kolkata

CHIEF ADVISOR

Tapas Majumdar, *Professor Emeritus of Economics*,
Jawaharlal Nehru University, New Delhi

ADVISOR

Satish Jain, *Professor*, Centre for Economics Studies and Planning,
School of Social Sciences, Jawaharlal Nehru University, New Delhi

MEMBERS

Harish Dhawan, *Lecturer*, Ramlal Anand College (Evening) New
Delhi

Papiya Ghosh, *Lecturer*, 309, Godavari Hostel, Jawaharlal Nehru
University, New Delhi

Rajendra Prasad Kundu, *Lecturer*, Economics Department,
Jadavpur University, Kolkata

Sugato Das Gupta, *Assistant Professor*, CESP, Jawaharlal Nehru
University, New Delhi

Tapasik Bannerjee, *Research Fellow*, Kaveri Hostel, Jawaharlal
Nehru University, New Delhi

MEMBER-COORDINATOR

Jaya Singh, *Lecturer*, Economics, Department of Education in Social
Sciences and Humanities, NCERT, New Delhi

অনুবাদ সমিতি

মুখ্য সম্পাদক

ড° মাধুর্য্য প্রসাদ বেজবৰুৱা
মূৰব্বী অধ্যাপক, অর্থনীতি বিভাগ
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

অনুবাদকসকল

ড° মীনাক্ষী ভট্টাচাৰ্য্য
সহযোগী অধ্যাপিকা, অর্থনীতি বিভাগ
পাণ্ডু মহাবিদ্যালয়

ডঃ ধৰ্মেন্দ্ৰ নাথ
সহযোগী অধ্যাপক, অর্থনীতি বিভাগ
গোৱালপাৰা মহাবিদ্যালয়

অংগনা বৰুৱা
সহযোগী অধ্যাপিকা, অর্থনীতি বিভাগ
পাণ্ডু মহাবিদ্যালয়

অমিয় শৰ্মা
সহকাৰী অধ্যাপক, অর্থনীতি বিভাগ
জাগীৰোড্ মহাবিদ্যালয়

দীপজ্যোতি গগৈ
সহকাৰী অধ্যাপক, অর্থনীতি বিভাগ
দেৰগাঁও কমল দুৱৰা মহাবিদ্যালয়

ব্যাপ্তিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান পৰিচয় সূচীপত্ৰ

1. আৰম্ভণি :	11
1.1 এক সৰল অৰ্থনীতি	11
1.2 অৰ্থনীতি কেন্দ্ৰীয় সমস্যাসমূহ	13
1.3 অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ সংগঠন	16
1.3.1 কেন্দ্ৰীয়ভাবে পৰিকল্পিত অৰ্থনীতি	16
1.3.2 বজাৰ অৰ্থনীতি	17
1.4 যথার্থ আৰু আদৰ্শগত অৰ্থনীতি	18
1.5 ব্যাপ্তিবাদী অৰ্থনীতি আৰু সমপ্তিবাদী অৰ্থনীতি	18
1.6 কিতাপখনৰ পৰিকল্পনা	19
2. উপভোক্তাৰ আচৰণৰ তত্ত্ব	21
2.1 উপযোগিতাৰ সংজ্ঞা	21
2.1.1 মুঠ উপযোগিতা আৰু প্ৰাস্তিক উপযোগিতা	21
2.1.2 ক্ৰমহাসমান প্ৰাস্তিক উপযোগিতা বিধি	22
2.1.3 উপভোক্তাৰ ভাৰসাম্যতা	23
2.2 উপভোক্তাৰ বাছনি	24
2.2.1 উপভোক্তাৰ বাজেট	25
2.2.2 বাজেট সমপ্তি	25
2.2.3 বাজেট ৰেখা	26
2.2.4 বাজেট সংহতি পৰিৱৰ্তন	30
2.3. উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ	32
2.3.1 অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰ	33
2.3.2 দ্ৰব্যৰ মাজত প্ৰতিকল্পন	34
2.3.3 ক্ৰমহাসমান প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ	35
2.3.4 নিৰপেক্ষ ৰেখা	35
2.3.5 নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ আকৃতি	37
2.3.6 নিৰপেক্ষ মানচিত্ৰ	38
2.3.7 অগ্ৰাধিকাৰৰ উপযোগিতা উপস্থাপন	38
2.4 উপভোক্তাৰ কাম্য বাছনি	39
2.5 চাহিদা	42
2.5.1 চাহিদা ৰেখা আৰু চাহিদা বিধি	44

2.5.2	স্বাভাৱিক দ্ৰব্য আৰু নিকৃষ্ট দ্ৰব্য	49
2.5.3	বিকল্প দ্ৰব্য আৰু পৰিপূৰক দ্ৰব্য	49
2.5.4	চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ	49
2.5.5	চাহিদা ৰেখাডালত চলন আৰু চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ	51
2.6.	বজাৰ চাহিদা	51
2.7.	চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা	53
2.7.1	ৰৈখিক চাহিদা ৰেখা এডালত স্থিতিস্থাপকতা	56
2.7.2	দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা নিৰ্ণয়কাৰী কাৰকবিলাক	60
2.7.3	স্থিতিস্থাপকতা আৰু ব্যয়	60
3.	উৎপাদন আৰু ব্যয়	68
3.1	উৎপাদন ফলন	69
3.2	হ্রস্বকাল আৰু দীৰ্ঘকাল	72
3.3	মুঠ উৎপাদন, গড় উৎপাদন আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন	72
3.3.1	মুঠ উৎপাদন	72
3.3.2	গড় উৎপাদন	73
3.3.3	প্ৰান্তিক উৎপাদন	74
3.4	ক্ৰমহ্রাসমান প্ৰান্তিক উৎপাদন বিধি আৰু পৰিৱৰ্তনশীল উৎপাদন বিধি	75
3.5	মুঠ উৎপাদন ৰেখা, প্ৰান্তিক উৎপাদন ৰেখা আৰু গড় উৎপাদন ৰেখাৰ আকৃতি	76
3.6	উৎপাদন মাত্ৰাৰ প্ৰতিদান	78
3.7	ব্যয়	79
3.7.1	হ্রস্বকালীন উৎপাদন ব্যয়	80
3.7.2	দীৰ্ঘকালীন ব্যয়	88
4.	পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ তত্ত্ব	95
4.1	পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতা : সংজ্ঞাসূচক বৈশিষ্ট্যসমূহ	95
4.2	বিক্ৰী আয়	97
4.3	লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ	99
4.3.1	চৰ্ত 1	100
4.3.2	চৰ্ত 2	101
4.3.3	চৰ্ত 3	102
4.3.4	লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ সমস্যা : চিত্ৰৰ সহায়ত উপস্থাপন	104
4.4	ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখা	105
4.4.1	ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ হ্রস্বকালীন যোগান ৰেখা	105
4.4.2	ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা	108
4.4.3	উৎপাদন বন্ধ বিন্দু	110
4.4.4	স্বাভাৱিক লাভ আৰু সমাৱস্থা বিন্দু	110

4.5	ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাৰ নিৰ্ধাৰকসমূহ	111
4.5.1	প্ৰযুক্তিগত উন্নয়ন	111
4.5.2	উৎপাদনৰ উপাদানৰ দাম	112
4.5.3	একক কৰ	112
4.6	বজাৰ যোগান ৰেখা	114
4.7	যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা	116
4.7.1	জ্যামিতিক পদ্ধতি	117
5.	বজাৰ ভাৰসাম্য	125
5.1	ভাৰসাম্য, অতিৰিক্ত চাহিদা, অতিৰিক্ত যোগান	125
5.1.1	বজাৰ ভাৰসাম্য : নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠান	127
5.1.2.	বজাৰ ভাৰসাম্য : মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান	139
5.2	প্ৰয়োগ	144
5.2.1	দামৰ উচ্চতম সীমা	145
5.2.2	দামৰ নিম্নতম সীমা	146
6.	অ-প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ	152
6.1	সামগ্ৰী বজাৰত সৰল একচেটিয়া বজাৰ	153
6.1.1	বজাৰ চাহিদা ৰেখাই গড় বিক্ৰী আয় ৰেখা	154
6.1.2	মুঠ, গড় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰি আয়	157
6.1.3	প্ৰান্তিক বিক্ৰি আয় আৰু চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা	160
6.1.4	একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ হুস্বকালৰ ভাৰসাম্যতা	160
6.2	অ-পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক অন্য কিছুমান বজাৰ	166
6.2.1	একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা বজাৰ	166
6.2.2	স্বল্পাধিকাৰ বজাৰত প্ৰতিষ্ঠানে কেনেকৈ আচৰণ কৰে?	168

ভাৰতীয় সংবিধান

প্ৰস্তাৱনা

“আমি ভাৰতৰ জনগণে ভাৰতক এখন সাৰ্বভৌম, সমাজবাদী, ধৰ্মনিৰপেক্ষ, লোকতান্ত্ৰিক গণৰাজ্য ৰূপে গঠন কৰিবলৈ, তথা ইয়াৰ সকলো নাগৰিকৰ বাবে, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায়, চিন্তা, অভিব্যক্তি, বিশ্বাস, ধৰ্ম আৰু উপাসনাৰ স্বাধীনতা, প্ৰতিষ্ঠা আৰু সুযোগৰ সমতা লাভ কৰিবলৈ আৰু তেওঁলোকে সকলোৰে মাজত ব্যক্তিৰ মৰ্যাদা তথা জাতীয় ঐক্য আৰু সংহতি সুনিশ্চিতকাৰী ভ্ৰাতৃভাব বৃদ্ধি কৰিবলৈ নিষ্ঠা সহকাৰে সংকল্প কৰি— আমাৰ এই সংবিধানসভাত আজি ১৯৪৯ চনৰ নবেম্বৰ মাহৰ ষষ্ঠবিংশ দিৱসত, ইয়াৰ দ্বাৰা এই সংবিধান গ্ৰহণ কৰিছোঁ, অধিনিয়মিত কৰিছোঁ আৰু নিজকে অৰ্পণ কৰিছোঁ।”

আৰম্ভণি

1.1 এক সৰল অৰ্থনীতি (A Simple Economy) :

যিকোনো সমাজ এখনৰ কথা ধাৰণা কৰা। এখন সমাজৰ মানুহক তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনত বহুতো দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ¹ প্ৰয়োজন হয় যিবোৰ হ'ব পাৰে খাদ্য, বস্ত্ৰ, বাসস্থান, পথ আৰু ৰেল পৰিবহণৰ দৰে সুবিধা, ডাক সেৱা আৰু শিক্ষক আৰু ডাক্তৰৰ দৰে আন বহুতো সেৱা। প্ৰকৃততে, যিকোনো ব্যক্তি² এজনৰ প্ৰয়োজনীয় দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ তালিকাখন ইমানেই ডাঙৰ যে সমাজৰ কোনো এজন ব্যক্তিৰ নিজৰ প্ৰয়োজনীয় আটাইবোৰ দ্ৰব্য নাথাকে। এজন ব্যক্তিয়ে ব্যৱহাৰ কৰিব বিচৰা দ্ৰব্য আৰু সেৱাসমূহৰ মাত্ৰ কিছু পৰিমাণেহে ব্যক্তিজনৰ হাতত থাকে। এটা খেতিয়ক পৰিয়ালৰ এডোখৰ মাটি, কিছু পৰিমাণৰ শস্য, খেতিৰ সঁজুলি, এহাল গৰু আৰু লগতে পৰিয়ালৰ সদস্যসকলৰ শ্ৰমসেৱা থাকিব পাৰে। এগৰাকী বোৱনীৰ কিছু পৰিমাণে সূতা, কপাহ আৰু কাপোৰ ববলৈ প্ৰয়োজনীয় যন্ত্ৰপাতি থাকিব পাৰে। স্থানীয় স্কুলৰ শিক্ষকজনৰ ছাত্ৰক শিক্ষা দিবলৈ প্ৰয়োজনীয় সক্ষমতা থাকিব পাৰে। সমাজৰ আন কিছুমান ব্যক্তিৰ নিজৰ শ্ৰমসেৱাৰ বাহিৰ আন কোনো সম্পদ³ নাথাকিবও পাৰে। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিব পৰা প্ৰতিটো গোটেই নিজৰ লগত থকা সম্পদেৰে কিছুমান দ্ৰব্য বা সেৱা উৎপাদন কৰিব পাৰে আৰু এটা অংশেৰে নিজৰ প্ৰয়োজনীয় আন বহুতো দ্ৰব্য আৰু সেৱা সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, খেতিয়ক পৰিয়াল এটাই উৎপন্ন শস্যৰ এটা অংশ নিজৰ উপভোগৰ উদ্দেশ্যে ৰাখি বাকীখিনি বিনিময়ৰ মাধ্যমেৰে বস্ত্ৰ, বাসস্থান আৰু অন্যান্য প্ৰয়োজনীয় দ্ৰব্যসমূহ সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে।

1. দ্ৰব্য মানে আমি মানুহৰ অভাৱ আৰু প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা আবয়বিক, স্পৰ্শ কৰিব পৰা পদাৰ্থবোৰক বুজো। দ্ৰব্য পৰিভাষাটো 'সেৱা' পৰিভাষাৰ পৰা পৃথক কৰিব লাগিব যিয়ে স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰা অভাৱ আৰু প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে। খাদ্যদ্ৰব্য আৰু কাপোৰৰ, যিবোৰ সামগ্ৰীৰ উদাহৰণ, তুলনাত আমি ডাক্তৰ আৰু শিক্ষকসকলে আমাৰ কাৰণে কৰা কামৰ কথা ভাবিব পাৰো, যিবোৰ সেৱাৰ উদাহৰণ।
2. ব্যক্তি বুলিলে আমি একোটা ব্যক্তিগত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীগোটক বুজো। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী গোট এটা এজন ব্যক্তিও হ'ব পাৰে, পৰিয়ালৰ নিচিনা খুপ এটাও হ'ব পাৰে, এটা প্ৰতিষ্ঠান বা আন যিকোনো সংগঠন এটাও হ'ব পাৰে।
3. সম্পদ মানে আমি সেইবোৰ দ্ৰব্য আৰু সেৱাক বুজো যিবোৰ আন দ্ৰব্য আৰু সেৱা উৎপাদনত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যেনে : ভূমি, শ্ৰমিক, যন্ত্ৰপাতি ইত্যাদি।

একেদৰে, বোৱনী এগৰাকীয়ে নিজৰ সূতাৰে তৈয়াৰী কাপোৰৰ বিনিময়ত তেওঁ বিচৰা দ্ৰব্য আৰু সেৱাসমূহ পাব পাৰে। শিক্ষক এগৰাকীয়ে স্কুলত শিক্ষাদান কৰি কিছু ধন উপাৰ্জন কৰিব পাৰে আৰু সেই ধন ব্যৱহাৰ কৰি নিজৰ প্ৰয়োজনীয় দ্ৰব্য আৰু সেৱাসমূহ যোগাৰ কৰিব পাৰে। শ্ৰমিক এজনেও আন কোনোবাৰ বাবে কাম কৰি যিখিনি উপাৰ্জন কৰে, সেইখিনিৰে নিজৰ আৱশ্যকতা পূৰণ কৰিব পাৰে। প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়ে এইদৰে নিজৰ সম্পদবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি নিজৰ আৱশ্যকতাবোৰ পূৰণ কৰিব পাৰে। এইটো নকলেও হ'ব যে কোনো ব্যক্তিয়ে নিজৰ প্ৰয়োজন তুলনাত অসীম সম্পদ নাথাকে। এটা খেতিয়ক পৰিয়ালে উৎপাদন কৰিব পৰা শস্যৰ পৰিমাণ পৰিয়ালত থকা সম্পদেৰে সীমিত আৰু সেইবাবে উৎপাদিত শস্যৰ বিনিময়ত পৰিয়ালটোৱে সংগ্ৰহ কৰিব পৰা দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ পৰিমাণো সীমিত হয়। ফলস্বৰূপে প্ৰাপ্তি সাধ্য দ্ৰব্য আৰু সেৱাসমূহৰ মাজত পৰিয়ালটোৱে পছন্দ বা অপছন্দ কৰিবলৈ বাধ্য হয়। পৰিয়ালটোৱে কোনো এটা দ্ৰব্য বা সেৱাৰ বেছি পৰিমাণ উপভোগ কৰিব বিচাৰিলে আন কোনো দ্ৰব্য বা সেৱাৰ উপভোগ কিছু পৰিমাণে কমাৰ লাগিব। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰিয়াল এটাই যদি এটা ডাঙৰ ঘৰ সাজিব বিচাৰে তেনেহ'লে পৰিয়ালটোৱে হয়তো কেইবিঘামান অধিক খেতি মাটি কিনাৰ ধাৰণাটো ত্যাগ কৰিব লাগিব। যদি পৰিয়ালটোৱে ল'ৰা ছোৱালীক অধিক ভাল শিক্ষা দিব বিচাৰে, তেনেহ'লে সদস্যসকলে হয়তো কিছুমান বিলাসিতা পৰিত্যাগ কৰিব লাগিব। সমাজৰ আন সকলো ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰতে এই একে কথাই প্ৰযোজ্য। প্ৰতিজনে সম্পদৰ দুশ্ৰাপ্যতাৰ সন্মুখীন হয় আৰু সেয়েহে তেওঁলোকে নিজৰ প্ৰয়োজন পূৰাবলৈ সীমিত সম্পদ আটাইতকৈ উত্তম ধৰণে ব্যৱহাৰ কৰে।

সাধাৰণতে সমাজৰ প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়ে কিবা নহয় কিবা দ্ৰব্য বা সেৱা উৎপাদনত জড়িত আৰু প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়ে বিভিন্ন দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ এটা সংমিশ্ৰণ বিচাৰে, যিটোৰ আটাইবোৰ তেওঁ নিজে উৎপাদন কৰা নহয়। নক'লেও হ'ব যে সমাজৰ ব্যক্তিসকলে সমূহীয়াভাবে যি বিচাৰে আৰু তেওঁলোকে যি উৎপাদন কৰে তাৰ মাজত কিছু সুসঙ্গতি থাকিব লাগিব⁴। উদাহৰণ স্বৰূপে, এখন সমাজত সমূহ খেতিৰ গোটে উৎপাদন কৰা শস্যৰ সৰ্বমুঠ পৰিমাণ সমাজৰ ব্যক্তিসকলে সমূহীয়াভাবে উপভোগ কৰিব বিচৰা শস্যৰ সৰ্বমুঠ পৰিমাণৰ লগত একে হ'ব লাগিব। যদিহে, খেতিৰ গোটসমূহে সমূহীয়াভাবে যিমানখিনি শস্য উৎপাদন কৰিব পাৰে সমাজৰ ব্যক্তিসকলে যিমানখিনি নিবিচাৰে, তেন্তে খেতিৰ গোটসমূহৰ সম্পদৰ এটা অংশ উচ্চ চাহিদাসম্পন্ন অন্য কিছুমান দ্ৰব্য বা সেৱা উৎপাদনত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়। আনহাতে, খেতিৰ গোটসমূহে সমূহীয়াভাবে যিমানখিনি শস্য উৎপাদন কৰে, সমাজৰ ব্যক্তি সকলে যদি তাতকৈ বেছি শস্য বিচাৰে, তেনেহ'লে অন্য কিছুমান দ্ৰব্য বা সেৱা উৎপাদনত ব্যৱহৃত কিছু সম্পদ শস্য উৎপাদনত পুনৰ আৱণ্টন কৰিব পাৰি। আন

4. ইয়াত আমি ধৰি লওঁ যে এখন সমাজত উৎপাদিত সকলো দ্ৰব্য আৰু সেৱাবোৰ সমাজখনৰ মানুহে উপভোগ কৰে আৰু সমাজখনৰ বাহিৰৰ পৰা একো পোৱাৰ কোনো অৱকাশ নাই। প্ৰকৃততে, এয়া সত্য নহয়। তথাপিও, দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ উৎপাদন আৰু উপভোগৰ সুসঙ্গতাৰ বিষয়ে যিটো মূল কথা ইয়াত বুজাব বিচৰা হৈছে সেইটো এখন দেশৰ ক্ষেত্ৰত বা আনকি গোটেই বিশ্বৰ ক্ষেত্ৰত খাটে।

সকলো দ্ৰব্য বা সেৱা উৎপাদনৰ ক্ষেত্ৰতো এই একে কথাই প্ৰযোজ্য। ব্যক্তি এজনৰ কাৰণে সম্পদ যেনেকৈ দুষ্প্ৰাপ্য, সমাজখনৰ কাৰণেও সমাজৰ ব্যক্তিসকলে সমূহীয়াভাবে যিমান সম্পদ বিচাৰে তাৰ তুলনাত দুষ্প্ৰাপ্য। সমাজৰ দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদবোৰ সমাজৰ ব্যক্তিবোৰৰ পছন্দ-অপছন্দ অনুসৰি বিভিন্ন দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ উৎপাদনত উচিতভাৱে আবণ্টন কৰিব লাগিব।

সমাজত সম্পদৰ যিকোনো আবণ্টনে⁵ বিভিন্ন দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ এটা নিৰ্দিষ্ট সংমিশ্ৰণ উৎপাদন কৰিব। এইদৰে উৎপাদিত দ্ৰব্য বা সেৱাসমূহ সমাজৰ ব্যক্তিবোৰৰ মাজত বিতৰণ কৰিব লাগিব। সমাজ এখনে সন্মুখীন হোৱা মৌলিক অৰ্থনৈতিক সমস্যাবোৰৰ দুটা হ'ল সীমিত সম্পদৰ আবণ্টন আৰু উৎপাদিত দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ চূড়ান্ত মিশ্ৰণৰ বিতৰণ।

বাস্তৱত, যিকোনো এখন অৰ্থনীতিৰ ওপৰত আলোচিত সমাজখনতকৈ বহুত বেছি জটিল। সমাজৰ বিষয়ে আমি যি শিকিলো, তাৰ আধাৰত আমি এতিয়া অৰ্থনীতি বিষয়টোৰ মৌলিক চিন্তাবোৰ আলোচনা কৰোহক, যিবোৰৰ কিছুমান এই গোটেই কিতাপখনত আমি অধ্যয়ন কৰিম।

1.2 অৰ্থনীতি কেন্দ্ৰীয় সমস্যাসমূহ (Central Problems of an Economy) :

দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ উৎপাদন, বিনিময় আৰু উপভোগেই হ'ল জীৱনৰ মৌলিক অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ। এই মৌলিক অৰ্থনৈতিক কাৰ্যবোৰ সম্পাদন কৰোঁতে প্ৰতিখন সমাজেই সম্পদৰ 'দুষ্প্ৰাপ্যতা'ৰ সন্মুখীন হয় আৰু সম্পদৰ এই দুষ্প্ৰাপ্যতাই 'পছন্দ'ৰ সমস্যা সৃষ্টি কৰে। এখন অৰ্থনীতিৰ দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদবোৰৰ প্ৰতিযোগিতামূলক ব্যবহাৰ আছে। অন্য ভাষাত, প্ৰতিখন সমাজে দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদবোৰ কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰিব তাৰ সিদ্ধান্ত ল'ব লাগিব। অৰ্থনীতি এটাৰ সমস্যাবোৰ সততে তলত দিয়াধৰণে সংক্ষিপ্তকৰণ কৰা হয়।

কি উৎপাদন কৰা হয় আৰু কিমান পৰিমাণত ?

(What is produced and in what Quantities?)

প্ৰতিখন সমাজে সম্ভৱনীয় বহুতো দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ প্ৰতিটোৰ কিমান পৰিমাণে উৎপাদন কৰিব তাৰ সিদ্ধান্ত ল'ব লাগিব। খাদ্য, বস্ত্ৰ, বাসস্থানৰ বাবে বেছিকৈ উৎপাদন কৰিব নে বিলাসী সামগ্ৰী বেছিকৈ উৎপাদন কৰিব। কৃষিৰ দ্ৰব্য বেছিকৈ লাগিব নে ঔদ্যোগিক সামগ্ৰী আৰু সেৱা বেছিকৈ লাগিব। শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্যত বেছিকৈ সম্পদৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে নে সামৰিক সেৱা নিৰ্মাণত বেছিকৈ সম্পদৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব। প্ৰাথমিক শিক্ষা বেছিকৈ লাগে নে উচ্চ শিক্ষা বেছি লাগে। উপভোগৰ দ্ৰব্য বেছিকৈ লাগে নে বিনিয়োগৰ দ্ৰব্য (যন্ত্ৰপাতিৰ নিচিনা) যিবোৰে ভৱিষ্যতে উৎপাদন আৰু ভোগ বঢ়াব তেনেকুৱা দ্ৰব্য লাগে।

5. সম্পদৰ এটা আবণ্টন মানে আমি প্ৰতিটো দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ উৎপাদনত কোনটো সম্পদৰ কিমানখিনি নিয়োজিত কৰা হয় তাক বুজো।

এই দ্রব্যবোৰ কেনেকৈ উৎপাদন কৰা হয় ?

(How are these Goods Produced?)

বিভিন্ন দ্রব্য আৰু সেৱাৰ প্ৰতিটো উৎপাদন কৰোঁতে প্ৰতিখন সমাজে কোনটো সম্পদৰ কিমানখিনি ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব সেই সিদ্ধান্তটো ল'ব লাগিব। বেছিকৈ শ্ৰমিক নে বেছিকৈ যন্ত্ৰপাতি ব্যৱহাৰ কৰা হ'ব। সামগ্ৰীবোৰৰ প্ৰতিটো উৎপাদন কৰোঁতে প্ৰাপ্তব্য উৎপাদন কৌশলৰ কোনটো ব্যৱহাৰ কৰা হ'ব?

এই দ্রব্যবোৰ কাৰ বাবে উৎপাদন কৰা হয় ?

(For whom are these Goods Produced?)

অৰ্থনীতিত উৎপাদিত দ্রব্যবোৰৰ কোনে কিমান অংশ পায়? অৰ্থনীতিৰ উৎপাদনখিনি অৰ্থনীতিৰ ব্যক্তিবোৰৰ মাজত কেনেদৰে বিতৰণ কৰা হ'ব? কোনে বেছিকৈ পাব আৰু কোনে কমকৈ পাব? অৰ্থনীতিত প্ৰতিজনৰ বাবে ভোগৰ ন্যূনতম পৰিমাণ নিশ্চিত কৰিব লাগিব নে নালাগে। অৰ্থনীতিত প্ৰতিজনৰ বাবে প্ৰাথমিক শিক্ষা আৰু বুনীয়াদী স্বাস্থ্য সেৱা বিনামূলীয়াকৈ বন্দৰস্ত কৰিব লাগিব নে নালাগে।

গতিকে, প্ৰতিটো অৰ্থনীতিয়ে দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদবোৰ বিভিন্ন সম্ভাৱনীয় দ্রব্য আৰু সেৱাৰ উৎপাদনত আবণ্টনৰ সমস্যা আৰু উৎপাদিত দ্রব্য আৰু সেৱাবোৰ অৰ্থনীতিটোৰ ব্যক্তিসকলৰ মাজত বিতৰণৰ সমস্যাৰ সন্মুখীন হয়। দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদৰ আবণ্টন আৰু চূড়ান্ত দ্রব্য আৰু সেৱাৰ বিতৰণেই হ'ল যিকোনো অৰ্থনীতিৰ কেন্দ্ৰীয় সমস্যা।

উৎপাদন সম্ভাৱনীয় সীমাৰেখা

(Production Possibility Frontier)

ব্যক্তি এজনে যেনেকৈ সম্পদৰ দুষ্প্ৰাপ্যতাৰ সন্মুখীন হয়, তেনেকৈ অৰ্থনীতিৰ আটাইবোৰ ব্যক্তিয়ে সমূহীয়াভাবে যি পাব বিচাৰে তাৰ তুলনাত সামগ্ৰিকভাবে অৰ্থনীতিৰ সম্পদবোৰ সদায় সীমিত। দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদবোৰ বিকল্প ব্যৱহাৰযোগ্য আৰু বিভিন্ন দ্রব্য আৰু সেৱা উৎপাদনত কোনটো সম্পদৰ কিমানখিনি ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব, সেই সিদ্ধান্ত প্ৰতিখন সমাজে ল'ব লাগিব। অন্য ভাষাত, বিভিন্ন দ্রব্য আৰু সেৱাত দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদবোৰ কেনেকৈ আবণ্টন কৰিব লাগিব, প্ৰতিখন সমাজে সেয়া নিৰ্ধাৰণ কৰিব লাগিব।

অৰ্থনীতিৰ দুষ্প্ৰাপ্য সম্পদৰ এটা আবণ্টনে বিভিন্ন দ্রব্য আৰু সেৱাৰ এটা নিৰ্দিষ্ট সংমিশ্ৰণ সৃষ্টি কৰে। সম্পদৰ মুঠ পৰিমাণৰ হিচাবত সম্পদবোৰৰ বিভিন্ন ধৰণেৰে আবণ্টন সম্ভৱ হয় আৰু এইদৰে সম্ভৱপৰ সকলো দ্রব্য আৰু সেৱাৰ বিভিন্ন মিশ্ৰণ আহৰণ কৰিব পাৰি। নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ সম্পদ আৰু

নিৰ্দিষ্ট কিছুমান প্ৰযুক্তি জ্ঞানৰ জৰিয়তে উৎপাদিত দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ সকলো সম্ভৱপৰ সংমিশ্ৰণৰ সংগ্ৰহকেই অৰ্থনীতিৰ উৎপাদন সম্ভাৱনা সংহতি (Production Possibility Set) বুলি কোৱা হয়।

উদাহৰণ 1 :

এখন অৰ্থনীতিৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰা যিটোৱে ইয়াৰ সম্পদবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি শস্য বা কপাহ উৎপাদন কৰিব পাৰে। অৰ্থনীতিটোৱে উৎপাদন কৰিব পৰা শস্য আৰু কপাহৰ কিছুমান সংমিশ্ৰণ তালিকা 1.1 য়ে দেখুৱায়।

আটাইখিনি সম্পদ যদি শস্য উৎপাদনত ব্যৱহাৰ কৰা হয়, সৰ্বাধিক 4 গোট পৰিমাণৰ শস্য উৎপাদন কৰিব পাৰি আৰু আটাইবোৰ সম্পদ যদি কপাহ উৎপাদনত

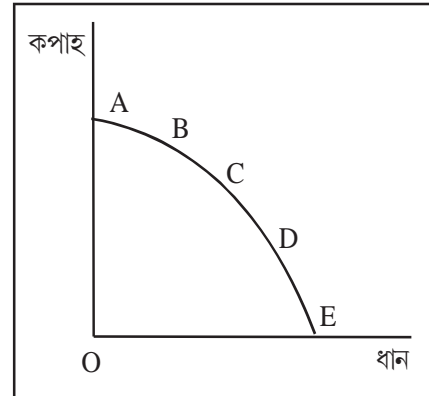
ব্যৱহাৰ কৰা হয়, সৰ্বোচ্চ 10 গোট কপাহ উৎপাদন কৰিব পাৰি। অৰ্থনীতিয়ে আকৌ 1 গোট শস্য আৰু 9 গোট কপাহ বা 2 গোট শস্য আৰু 7 গোট কপাহ বা 3 গোট শস্য আৰু 4 গোট কপাহো উৎপাদন কৰিব পাৰে। এইকেইটাৰ উপৰিও আন বহুতো

উৎপাদন সম্ভাৱনীয়তা হ'ব পাৰে। চিত্ৰটোৱে অৰ্থনীতিৰ উৎপাদন সম্ভাৱনাবোৰ দেখুৱাইছে। ৰেখাডালত থকা বা ৰেখাডালৰ তলত থকা যিকোনো বিন্দু এটাই অৰ্থনীতিৰ সম্পদেৰে উৎপাদন কৰিব পৰা শস্য আৰু কপাহৰ এটা সংমিশ্ৰণ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ৰেখাডালে কপাহৰ এটা নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ লগত সৰ্বোচ্চ শস্য কিমান পৰিমাণে উৎপাদন কৰিব পাৰি তাক দেখুৱায়। এই ৰেখাডালক উৎপাদন সম্ভাৱনীয় সীমাৰেখা (Production Possibility Frontier) বুলি কোৱা হয়। উৎপাদন সম্ভাৱনীয় সীমাৰেখাই

অৰ্থনীতিৰ সম্পদবোৰ পূৰ্ণভাবে কামত খটালে উৎপাদন কৰিব পৰা শস্য আৰু কপাহৰ আটাইবোৰ সংমিশ্ৰণ দেখুৱায়। উল্লেখ কৰা প্ৰয়োজন যে উৎপাদন সম্ভাৱনীয় সীমাৰেখাৰ তলত অৱস্থিত বিন্দু এটাই শস্য আৰু কপাহৰ এনে এটা সংমিশ্ৰণ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে যিটো উৎপাদন কৰোঁতে সকলোবোৰ বা কিছুমান সম্পদ হয়টো অপূৰ্ণভাবে নিয়োগ কৰা হৈছে অথবা সম্পদৰ অপচয় হৈছে।

তালিকা 1.1 : উৎপাদন সম্ভাৱনা

সম্ভাৱনা	শস্য	কপাহ
A	0	10
B	1	9
C	2	7
D	3	4
E	4	0

যদিহে দুশ্ৰাপ্য সম্পদবোৰ শস্য উৎপাদনত বেছিকৈ ব্যৱহৃত হয়, কপাহ উৎপাদনৰ বাবে সম্পদৰ পৰিমাণ কম হ'ব। গতিকে, আমি যদি এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ পাব বিচাৰো আনটো দ্ৰব্য কমকৈ পাম। সেয়ে, সদায় এটা দ্ৰব্যৰ অলপ বেছি পাব লাগিলে আনটো দ্ৰব্যৰ পৰিমাণৰ হিচাবত কিছু ব্যয় হ'ব যিখিনি ত্যাগ কৰিব লাগিব। ইয়াক দ্ৰব্যৰ অতিৰিক্ত গোট এটাৰ সুযোগ ব্যয়^a (Opportunity Cost) বুলি জনা যায়।

প্ৰতিটো অৰ্থনীতিয়ে তাত থকা বহুতো সম্ভাৱনীয়তাৰ এটা পছন্দ কৰিব লাগিব। অন্য ভাষাত, অৰ্থনীতিৰ কেন্দ্ৰীয় সমস্যাবোৰৰ এটা হ'ল বহুতো উৎপাদন সম্ভাৱনীয়তাৰ মাজৰ পৰা এটা পছন্দ কৰা।

^aমন কৰিবা যে সুযোগ ব্যয়ৰ ধাৰণাটো ব্যক্তি আৰু সমাজ উভয়ৰে ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য। ধাৰণাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু অৰ্থবিজ্ঞানত বহুলভাবে ব্যৱহৃত হয়। অৰ্থবিজ্ঞানত ইয়াৰ গুৰুত্বৰ বাবে কেতিয়াবা সুযোগ ব্যয়ক অৰ্থনৈতিক ব্যয় (Economic Cost) বুলিও কোৱা হয়।

1.3 অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ সংগঠন (Organisation of Economic Activities) :

মৌলিক সমস্যাবোৰ হয় নিজা লক্ষ্য অনুসৰণকাৰী ব্যক্তিসকলে বজাৰত কৰাৰ দৰে অবাধ আদান প্ৰদানৰ যোগেদি নাইবা পৰিকল্পিতভাবে চৰকাৰৰ নিচিনা কিছুমান কেন্দ্ৰীয় অধিকৰ্তাৰ দ্বাৰা সমাধান কৰিব পাৰি।

1.3.1 কেন্দ্ৰীয়ভাবে পৰিকল্পিত অৰ্থনীতি (The Centrally Planned Economy) :

এটা কেন্দ্ৰীয়ভাবে পৰিকল্পিত অৰ্থনীতিত চৰকাৰে বা কেন্দ্ৰীয় অধিকৰ্তাই অৰ্থনীতিৰ সকলোবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্যকলাপ পৰিকল্পনা কৰে। দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ উৎপাদন, বিনিময় আৰু উপভোগৰ সকলো গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্তবোৰ চৰকাৰে লয়। কেন্দ্ৰীয় অধিকৰ্তাই সম্পদৰ এটা নিৰ্দিষ্ট আৱণ্টন আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে সমাজৰ সামগ্ৰিকভাবে বাঞ্ছনীয় বুলি ভবা চূড়ান্ত দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ বিতৰণ আহৰণৰ চেষ্টা কৰিব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, যদি অৰ্থনীতিৰ সামগ্ৰিক উন্নতি আৰু উৎকৰ্ষতাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয় এটা দ্ৰব্য বা সেৱা, যেনে শিক্ষা বা স্বাস্থ্যসেৱা, ব্যক্তিসকলে নিজাকৈ পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে উৎপাদন কৰা দেখা নাযায়, তেন্তে চৰকাৰে সেই ধৰণৰ দ্ৰব্য বা সেৱাটো পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে উৎপাদন কৰিবলৈ ব্যক্তিসকলক বুজাব পাৰে নাইবা, বিকল্পভাবে, চৰকাৰে নিজেই আলোচিত দ্ৰব্য বা সেৱাটো উৎপাদনৰ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। আন এটা প্ৰসংগত, যদি অৰ্থনীতিৰ কিছুমান ব্যক্তিয়ে অৰ্থনীতিত উৎপাদিত দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ চূড়ান্ত মিশ্ৰণৰ ইমানেই কম অংশ উপভোগৰ বাবে পায় যে তেওঁলোকৰ জীয়াই থকাই টান, তেতিয়া কেন্দ্ৰীয় অধিকৰ্তাই হস্তক্ষেপ কৰিব পাৰে আৰু দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ চূড়ান্ত মিশ্ৰণৰ এটা সমতাপূৰ্ণ বিতৰণৰ বাবে চেষ্টা কৰিব পাৰে।

6. কিছুমান উদ্দেশ্যধৰ্মী সংগঠন এটাক এটা অনুষ্ঠান বুলি কোৱা হয়।

1.3.2 বজাৰ অৰ্থনীতি (The Market Economy) :

কেন্দ্ৰীয়ভাবে পৰিকল্পিত অৰ্থনীতিৰ বিপৰীতে, এটা বজাৰ অৰ্থনীতিত, সকলোবোৰ অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ বজাৰৰ জৰিয়তে সংগঠিত হয়। অৰ্থনীতিত কৰা অধ্যয়ন মতে, বজাৰ হ'ল এটা অনুষ্ঠান^৬ যিয়ে নিজা নিজা অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ অনুসৰণকাৰী ব্যক্তিসকলৰ অবাধ-আদান প্ৰদান সংগঠিত কৰে। অন্য ভাষাত, এখন বজাৰ হ'ল কিছুমান ব্যৱস্থাপনাৰ এটা সংহতি য'ত অৰ্থনৈতিক প্ৰতিনিধিবোৰে তেওঁলোকৰ ধন-সম্পত্তি আৰু দ্ৰব্যবোৰ এজনে আন এজনৰ লগত অবাধভাবে বিনিময় কৰিব পাৰে। উল্লেখনীয় যে অৰ্থনীতিত ব্যৱহৃত 'বজাৰ' পৰিভাষাটো সাধাৰণ অৰ্থত বুজা বজাৰতকৈ যথেষ্ট বেলেগ। বিশেষকৈ তুমি ঠিক ভাবিবলৈ ধৰা বজাৰস্থানৰ লগত ইয়াৰ কোনো সম্পৰ্ক নাই। সামগ্ৰীৰ বেচা-কিনাৰ বাবে ব্যক্তিসকলে এজনে আন এজনৰ লগত কোনো এক বাস্তৱিক স্থানত লগ লাগিবও পাৰে, নালাগিবও পাৰে। কিনোতা আৰু বেচোতাৰ মাজত আদান-প্ৰদান বিভিন্ন ধৰণৰ ব্যৱস্থা যেনে গাঁওৰ চক বা মহানগৰৰ ছুপাৰ বজাৰৰ যোগেদি সংঘটিত হ'ব পাৰে, বা বিকল্পভাবে, কিনোতা আৰু বেচোতাই টেলিফোন বা ইণ্টাৰনেটৰ দ্বাৰা যোগাযোগ কৰিও সামগ্ৰীৰ বিনিময় কৰিব পাৰে। মানুহক অবাধভাবে সামগ্ৰীৰ কিনা-বেচা কৰাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা ব্যৱস্থাপনাবোৰেই হ'ল এখন বজাৰৰ প্ৰভেদী বৈশিষ্ট্য।

যিকোনো ব্যৱস্থা এটা সুসমভাবে চলিবলৈ ব্যৱস্থাটোৰ বিভিন্ন অংশীদাৰী ভাগবোৰৰ কাম কাজৰ সমন্বয় থকাটো প্ৰয়োজন। নহ'লে, বিশৃংখলতা হ'ব পাৰে। তোমাৰ হয়তো কৌতূহল হ'ব পাৰে সেইবোৰ কি কাৰক যিবোৰে বজাৰ ব্যৱস্থাত অকলশৰীয়াকৈ থকা লাখ লাখ ব্যক্তিৰ কাম কাজৰ সমন্বয় আনিব পাৰে।

এটা বজাৰ ব্যৱস্থাত সকলোবোৰ দ্ৰব্য বা সেৱাৰ একোটা দাম থাকে (যিটো কিনোতা আৰু বেচোতাসকলে উমৈহতীয়াভাবে মানি লয়) য'ত বিনিময় সংঘটিত হয়। বিশেষ দ্ৰব্য এটা যদি কিনোতাই বেছিকৈ বিচাৰে, সেই দ্ৰব্যটোৰ দাম বাঢ়িব। ইয়ে সেই দ্ৰব্যটোৰ উৎপাদকলৈ এইদৰে এটা সংকেত পঠিয়াব যে বৰ্তমানৰ উৎপাদনতকৈ সেই দ্ৰব্যটো সামগ্ৰিকভাবে সমাজে বেছিকৈ বিচাৰে আৰু তাৰ পিছত দ্ৰব্যটোৰ উৎপাদকসকলেও তেওঁলোকৰ উৎপাদন বৃদ্ধিৰ সন্ধান আৰু এইদৰে দ্ৰব্য আৰু সেৱাবোৰৰ দামে বজাৰত সিঁচৰতি সকলো ব্যক্তিলৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্য পঠিয়ায় আৰু এটা বজাৰ ব্যৱস্থাত সমন্বয় সাধনত সহায় কৰে। গতিকে, এটা বজাৰ ব্যৱস্থাত দামৰ সংকেতেৰে অৰ্থনৈতিক কাম-কাজৰ সমন্বয় সাধন কৰি কি উৎপাদন কৰিব লাগিব আৰু কিমান পৰিমাণে উৎপাদন কৰিব লাগিব আদি কেন্দ্ৰীয় সমস্যাবোৰ সমাধান কৰিব পাৰি।

প্ৰকৃততে সকলো অৰ্থনীতিয়ে মিশ্ৰ অৰ্থনীতি য'ত কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত চৰকাৰৰ দ্বাৰা লোৱা হয় আৰু অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ কম বেছি পৰিমাণে বজাৰৰ জৰিয়তে সম্পাদন হয়। একমাত্ৰ পাৰ্থক্য হয়

অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ মার্গ নিৰ্ণয়ত চৰকাৰৰ ভূমিকাৰ পৰিসৰ ওপৰত। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত চৰকাৰৰ ভূমিকা নগণ্য। কেন্দ্ৰীয় ভাবে পৰিকল্পিত অৰ্থনীতিৰ আটাইতকৈ নিকট- উদাহৰণ হ'ল কুৰি শতিকাৰ বেছিভাগ সময়জুৰি থকা দেশ ছোভিয়েট ইউনিয়ন। ভাৰতবৰ্ষত স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ পৰিচালনাত চৰকাৰে এটা মুখ্য ভূমিকা পালন কৰিছে। যদিওবা, যোৱা দশক কেইটাত ভাৰতৰ অৰ্থনীতিত চৰকাৰৰ ভূমিকা যথেষ্টখিনি কমিছে।

1.4 যথার্থ আৰু আদৰ্শগত অৰ্থনীতি (Positive and Normative Economics) :

আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে অৰ্থনীতিৰ কেন্দ্ৰীয় সমস্যাবোৰ সমাধান কৰিবলৈ নীতিগতভাবে এটাতকৈ বেছি প্ৰক্ৰিয়া আছে। সাধাৰণতে, এই বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াবোৰে সমস্যাবোৰৰ বেলেগ বেলেগ সমাধান দিয়াৰ সম্ভাৱনা থাকে, যাৰ ফলত সম্পদবোৰৰ আবণ্টনো বেলেগ বেলেগ আৰু অৰ্থনীতিত উৎপাদিত সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ চূড়ান্ত মিশ্ৰণৰ বিতৰণো বেলেগ বেলেগ হয়। গতিকে, এই বিকল্প প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ কোনটো সামগ্ৰিকভাবে অৰ্থনীতিৰ বাবে বাঞ্ছনীয় সেইটো বুজি পোৱাটো জৰুৰী। অৰ্থনীতিত আমি বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ যত্ন কৰো আৰু এই প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ প্ৰতিটোৰ পৰা হ'ব পৰা সম্ভাৱ্য ফলাফলবোৰ চিত্ৰায়িত কৰো। প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ পৰা হোৱা ফলাফলবোৰ কিমান কাম্য বা বাঞ্ছনীয় তাৰ অধ্যয়ন কৰি আমি প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ মূল্যায়ন কৰো। বিশেষ প্ৰক্ৰিয়া এটাই কেনেদৰে কাম কৰে আমি তাক উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিছো নে আমি সেইটো মূল্যায়ন কৰিব বিচাৰিছো তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰায়ে যথার্থ অৰ্থনৈতিক বিশ্লেষণ (Positive Economic Analysis) আৰু আদৰ্শগত অৰ্থনৈতিক বিশ্লেষণ (Normative Economic Analysis)ৰ মাজত এটা পাৰ্থক্য কৰা হয়। যথার্থ অৰ্থনৈতিক বিশ্লেষণত আমি বিভিন্ন প্ৰক্ৰিয়াবোৰে কেনেকৈ কাৰ্য কৰে তাৰ অধ্যয়ন কৰো আৰু আদৰ্শগত অৰ্থনীতিত আমি এই প্ৰক্ৰিয়াবোৰ বাঞ্ছনীয় হয় নে নহয় তাক বুজিবলৈ চেষ্টা কৰো। অৱশ্যে, যথার্থ আৰু আদৰ্শগত অৰ্থনৈতিক বিশ্লেষণৰ এই পাৰ্থক্যটো খুব বেছি প্ৰকট নহয়। কেন্দ্ৰীয় অৰ্থনৈতিক সমস্যাবোৰৰ অধ্যয়নত জড়িত যথার্থ আৰু আদৰ্শগত বিষয়বোৰ এটা আনটোৰ লগত নিকটভাবে সম্পৰ্কিত আৰু এটাৰ পৰা পৃথককৈ আন এটা ভালকৈ বুজিব নোৱাৰি।

1.5 ব্যক্তিবাদী অৰ্থনীতি আৰু সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতি (Micro-economics and Macro-economics) :

পৰম্পৰাগতভাবে অৰ্থনীতিৰ বিষয়বস্তু দুটা বহল শাখাত হয় অধ্যয়ন কৰা ব্যক্তিবাদী অৰ্থনীতি আৰু সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতি। ব্যক্তিবাদী অৰ্থনীতিত আমি বিভিন্ন দ্ৰব্য আৰু সেৱাৰ বজাৰত ব্যক্তিগত অৰ্থনৈতিক প্ৰতিনিধিবোৰৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰো আৰু এই বজাৰবোৰত ব্যক্তিসকলৰ ক্ৰিয়া প্ৰতিক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা দ্ৰব্য আৰু

সেৱাৰ দাম আৰু পৰিমাণ কেনেদৰে নিৰ্ণয় হয় তাক চিত্ৰায়িত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰো। আনহাতে, সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতিত আমাৰ মনোযোগ মুঠ উৎপাদন, মুঠ নিয়োগ আৰু সৰ্বমুঠ মূল্যস্ফৰণৰ নিচিনা সৰ্বমুঠ হিচাববোৰত নিবদ্ধ কৰি অৰ্থনীতিটো সামগ্ৰিকভাৱে বুজিবলৈ চেষ্টা কৰো। ইয়াত আমি এই সৰ্বমুঠ হিচাববোৰৰ স্তৰবোৰ কেনেদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয় আৰু সময়ৰ লগে লগে এই সৰ্বমুঠ হিচাবৰ স্তৰবোৰ কেনেদৰে পৰিৱৰ্তন হয় তাক উলিয়াই আনিবলৈ ইচ্ছা কৰো। সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতিত অধ্যয়ন কৰা কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ অৰ্থনৈতিক প্ৰশ্ন তলত উল্লেখ কৰা হ'ল :

অৰ্থনীতিৰ মুঠ উৎপাদনৰ স্তৰ কিমান? মুঠ উৎপাদন কেনেকৈ নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়? সময়ৰ লগে লগে মুঠ উৎপাদন কেনেকৈ বৃদ্ধি পায়? অৰ্থনীতিৰ সম্পদবোৰৰ (যেনে-শ্ৰমিক) পূৰ্ণ নিয়োগ হৈছেনে? সম্পদবোৰ পূৰ্ণ নিয়োগ নোহোৱাৰ আঁৰত কি কি কাৰণ আছে? দাম কিয় বাঢ়ে? গতিকে, ব্যষ্টিবাদী অৰ্থনীতিত বিভিন্ন বজাৰৰ অধ্যয়ন যেনেদৰে কৰা হয়, তাৰ পৰিবৰ্তে সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতিত আমি অৰ্থনীতিৰ পাৰদৰ্শিতাৰ বাবে সৰ্বমুঠ বা বহল হিচাববোৰৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰো।

1.6 কিতাপখনৰ পৰিকল্পনা (Plan of the Book) :

এই কিতাপখনে ব্যষ্টিবাদী অৰ্থনীতিৰ মৌলিক ধাৰণাবোৰৰ লগত তোমালোকৰ পৰিচয় কৰাব। এই কিতাপখনত আমি এটা মাত্ৰ সামগ্ৰীৰ সুকীয়া উপভোক্তাবোৰ আৰু উৎপাদকসকলৰ আচৰণৰ ওপৰত আলোচনা নিবদ্ধ ৰাখিম আৰু এটা সামগ্ৰীৰ দাম আৰু পৰিমাণ বজাৰত কেনেকৈ নিৰ্ধাৰণ হয় তাক বিশ্লেষণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিম। দ্বিতীয় অধ্যায়ত আমি ভোক্তাৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰিম। তৃতীয় অধ্যায়ে উৎপাদন আৰু ব্যয়ৰ মৌলিক ধাৰণাবোৰ আলোচনা কৰে। চতুৰ্থ অধ্যায়ত আমি উৎপাদকৰ আচৰণ অধ্যয়ন কৰো। পঞ্চম অধ্যায়ত আমি এটা সামগ্ৰীৰ পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত কেনেকৈ দাম আৰু পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰা হয় তাৰ আলোচনা কৰিম। ষষ্ঠ অধ্যায়ে বজাৰৰ আন কিছুমান প্ৰকাৰ অধ্যয়ন কৰে।

মূল ধাৰণাসমূহ :

উপভোগ	উৎপাদন	বিনিময়	দুপ্ৰাপ্যতা
উৎপাদন সম্ভাৱনা	সুযোগ ব্যয়	বজাৰ	বজাৰ অৰ্থনীতি
কেন্দ্ৰীয়ভাৱে পৰিকল্পিত	অৰ্থনীতি	মিশ্ৰ অৰ্থনীতি	যথার্থ বিশ্লেষণ
আদৰ্শগত বিশ্লেষণ	ব্যষ্টিবাদী অৰ্থনীতি	সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতি	

অনুশীলন

1. এখন অর্থনীতিৰ মূল সমস্যাসমূহ আলোচনা কৰা।
2. এখন অর্থনীতিৰ উৎপাদন সম্ভাৱনীয়তা বুলিলে কি বুজা?
3. উৎপাদন সম্ভাৱনীয়তা সীমাৰেখা কি?
4. অর্থনীতিৰ বিষয়বস্তু আলোচনা কৰা।
5. কেন্দ্ৰীয়ভাবে পৰিকল্পিত অর্থনীতি আৰু বজাৰ অর্থনীতিৰ মাজত পাৰ্থক্য উল্লেখ কৰা।
6. যথার্থ অর্থনৈতিক বিশ্লেষণ বুলিলে কি বুজা?
7. আদৰ্শগত অর্থনৈতিক বিশ্লেষণ বুলিলে কি বুজা?
8. ব্যক্তিবাদী অর্থনীতি আৰু সমষ্টিবাদী অর্থনীতিৰ মাজত পাৰ্থক্য লিখা।

উপভোক্তাৰ আচৰণৰ তত্ত্ব (Theory of Consumer Behaviour)

এইটো অধ্যায়ত আমি চূড়ান্ত দ্ৰব্যৰ (Final Goods) বজাৰ এখনত এজন উপভোক্তাৰ আচৰণ সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰিম। উপভোক্তা এজনে বিভিন্ন দ্ৰব্যৰ প্ৰত্যেকদিবধ কিমান পৰিমাণৰ উপভোগ কৰিব তাক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিব লাগে। ইয়াত আমাৰ উদ্দেশ্য হ'ল এই বাছনিৰ সমস্যাটো বহুলভাৱে অধ্যয়ন কৰা। আৰম্ভণিতে আমি উপযোগিতা বিশ্লেষণৰ সহায়ত উপভোক্তা এজনৰ ভাৰসাম্যতা অৰ্জনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

2.1 উপযোগিতাৰ সংজ্ঞা (Definition of Utility) :

সামগ্ৰীৰ অভাৱ পূৰণ কৰিব পৰা ক্ষমতাকে উপযোগিতা বুলি কোৱা হয়। সামগ্ৰীবোৰে মানুহৰ অভাৱ পূৰণ কৰিব পাৰে কাৰণে সেইবোৰৰ প্ৰতি মানুহৰ চাহিদা থাকে। উপযোগিতা সম্পূৰ্ণৰূপে এক মানসিক অৱস্থা। একেটা দ্ৰব্যৰ পৰা ভিন ভিন মানুহে ভিন ভিন উপযোগিতা লাভ কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে এজন ব্যক্তিয়ে এটা কমলা উপভোগ কৰি যিমানখিনি উপযোগিতা পায়, আন এজন ব্যক্তিয়ে তাৰ পৰা সমান উপযোগিতা নাপাবও পাৰে।

এজন ব্যক্তিয়ে এটা দ্ৰব্যৰ পৰা পোৱা উপযোগিতাক প্ৰত্যক্ষভাৱে পৰিমাপ কৰাটো সম্ভৱ নহয়। সাংখ্যিক অৰ্থনীতিবিদসকলে (Cardinalists) উপযোগিতাক মুদ্ৰাৰ মাপকাঠীৰে পৰিমাপ কৰিছে। তেওঁলোকৰ মতে এজন ব্যক্তিয়ে এটা দ্ৰব্যৰ বাবে যিমান দাম দিবলৈ ইচ্ছুক সেয়াই হৈছে দ্ৰব্যটোৰ উপযোগিতা।

2.1.1 মুঠ উপযোগিতা আৰু প্ৰান্তিক উপযোগিতা (Total Utility and Marginal Utility)

এজন উপভোক্তাই তেওঁৰ উপলব্ধ এটা দ্ৰব্যৰ আটাইবোৰ গোট উপভোগ কৰি যিমান পৰিমাণৰ উপযোগিতা পায় তাক মুঠ উপযোগিতা বোলা হয়।

1. দ্ৰব্য শব্দটো আমি দ্ৰব্যৰ লগতে সেৱাকৰ্ম বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিম।

আনহাতে এজন উপভোক্তাই এটা দ্ৰব্যৰ অতিৰিক্ত এটা গোট উপভোগ কৰি যিমান পৰিমাণৰ অতিৰিক্ত উপযোগিতা পায় তাক প্ৰান্তিক উপযোগিতা বোলা হয়। অৰ্থাৎ প্ৰান্তিক উপযোগিতা হ'ল এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰান্তিক গোটটো উপভোগ কৰি পোৱা উপযোগিতা।

মুঠ উপযোগিতা আৰু প্ৰান্তিক উপযোগিতাৰ সম্পৰ্কটো তলৰ তালিকাত দেখুওৱা হ'ল —

দ্ৰব্যৰ গোট	মুঠ উপযোগিতা (টকাৰ হিচাপত)	প্ৰান্তিক উপযোগিতা (টকাৰ হিচাপত)
1	30	—
2	55	25
3	75	20
4	90	15
5	100	10

ওপৰৰ তালিকাত এজন উপভোক্তাই যেতিয়া এটা দ্ৰব্যৰ 1টা গোট উপভোগ কৰে তেতিয়া তেওঁ পোৱা মুঠ উপযোগিতা হ'ল 30 টকা। তেওঁ 2টা গোট উপভোগ কৰি পোৱা মুঠ উপযোগিতা হ'ল 55 টকা। উপভোক্তাজনে দ্বিতীয়টো গোট উপভোগ কৰি পোৱা অতিৰিক্ত উপযোগিতা হ'ল $(55 - 30) = 25$ টকা। গতিকে প্ৰান্তিক উপযোগিতা হ'ল 25 টকা। তেওঁ দ্ৰব্যটোৰ 3টা গোট উপভোগ কৰি পোৱা মুঠ উপযোগিতা হ'ল 75 টকা আৰু প্ৰান্তিক উপযোগিতা হ'ল $(75 - 55) = 20$ টকা। ঠিক সেইদৰে উপভোক্তাজনে দ্ৰব্যটোৰ 4 টা আৰু 5 টা গোট উপভোগ কৰি পোৱা মুঠ উপযোগিতা হ'ল ক্ৰমে 90 টকা আৰু 100 টকা আৰু প্ৰান্তিক উপযোগিতা হ'ল ক্ৰমে 15 টকা আৰু 10 টকা।

2.1.2 ক্ৰমহ্রাসমান প্ৰান্তিক উপযোগিতা বিধি (Law of Diminishing Marginal Utility)

মানুহৰ অভাৱ অসীম। কিন্তু এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি মানুহৰ ইচ্ছা সীমিত। এটা নিৰ্দিষ্ট দ্ৰব্যৰ এটাৰ পিছত আনটো গোট উপভোগ কৰি গৈ থাকিলে সেই দ্ৰব্যটোৰ প্ৰতি ভোগৰ ইচ্ছা লাহে লাহে নাইকিয়া হৈ আহে। মানুহৰ এই প্ৰবৃত্তিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই অৰ্থনীতিবিজ্ঞানত ক্ৰমহ্রাসমান প্ৰান্তিক উপযোগিতা বিধিটো প্ৰতিষ্ঠা হৈছে। এই বিধি অনুসৰি যদিহে এজন উপভোক্তাই এটা নিৰ্দিষ্ট দ্ৰব্যৰ এটাৰ পিছত আনটো গোট উপভোগ কৰি গৈ থাকে তেন্তে দ্ৰব্যটোৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতা ক্ৰমাৱয়ে হ্রাস পায়।

2.1.3 উপভোক্তাৰ ভাৰসাম্যতা (Consumer's Equilibrium)

ভাৰসাম্যতা শব্দটোৱে এক সমতাৰ অৱস্থাক বুজায়। যেতিয়া এজন উপভোক্তাই বিভিন্ন দ্ৰব্যত কৰা খৰচৰ আঁচনিত কোনো পৰিৱৰ্তন আনিব নোখোজে তেতিয়া তেওঁ ভাৰসাম্যতা লাভ কৰে। ভাৰসাম্য অৱস্থাত উপভোক্তা এজনে তেওঁ কৰা খৰচৰ পৰা সৰ্বাধিক সন্তুষ্টি লাভ কৰে।

উপভোক্তাৰ ভাৰসাম্যতা বিষয়টো ইয়াত আমি দুটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিচাৰ কৰিম। প্ৰথমতে, এটা নিৰ্দিষ্ট দৰত এজন উপভোক্তাই এটা দ্ৰব্যৰ কিমান পৰিমাণ উপভোগ কৰিব? দ্বিতীয়তে দুটা দ্ৰব্যৰ দুটা নিৰ্দিষ্ট দৰত এজন উপভোক্তাই তেওঁৰ উপাৰ্জন দ্ৰব্য দুবিধ উপভোগৰ কাৰণে কেনেদৰে বিতৰণ কৰিব?

এটা দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰত এজন উপভোক্তাই তাত ভাৰসাম্যতা লাভ কৰে য'ত দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ দৰ দ্ৰব্যটোৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতাৰ সৈতে সমান হয়। যদি দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ দৰতকৈ প্ৰান্তিক উপযোগিতা বেছি হয় তেন্তে উপভোক্তাজনে দ্ৰব্যটোৰ আৰু অধিক গোট উপভোগ কৰি অধিক সন্তুষ্টি লাভ কৰিব পাৰে। যদি দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ দৰতকৈ প্ৰান্তিক উপযোগিতা কম হয় তেন্তে উপভোক্তাজনে দ্ৰব্যটোৰ উপভোগৰ পৰিমাণ কমাই দি সন্তুষ্টি বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। সেয়েহে যদি দ্ৰব্যটোৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতা ইয়াৰ বজাৰ দৰৰ সৈতে সমান নহয় তেন্তে উপভোক্তাজনে ভাৰসাম্যতা অৰ্জন নকৰে বা তেওঁৰ সন্তুষ্টি সৰ্বাধিক নহয়।

ধৰা হ'ল উপভোক্তাজনে উপভোগ কৰিবলগীয়া দ্ৰব্যটো হল 'X'। তেন্তে ভাৰসাম্য অৱস্থাত :

$$MU_x = P_x$$

য'ত MU_x = 'X' দ্ৰব্যৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতা।

$$P_x = \text{'x' দ্ৰব্যৰ বজাৰ দৰ।}$$

এজন উপভোক্তাই যেতিয়া এটাতকৈ অধিক দ্ৰব্য ক্ৰয় কৰিব বিচাৰে তেন্তে উপভোক্তাজনৰ ভাৰসাম্যতাৰ ক্ষেত্ৰত সমপ্ৰান্তিক উপযোগিতা বিধিটো প্ৰযোজ্য হয়। এই বিধি অনুসৰি এজন উপভোক্তাই তেওঁৰ উপাৰ্জন বিভিন্ন দ্ৰব্যৰ উপভোগৰ ক্ষেত্ৰত এনেকৈ বিতৰণ কৰে যাতে প্ৰত্যেকটো দ্ৰব্যৰ ওপৰত কৰা খৰচৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতা সমান হয়। এতিয়া এটা দ্ৰব্যৰ ওপৰত কৰা খৰচৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতা হৈছে দ্ৰব্যটোৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতাৰ লগত ইয়াৰ দৰৰ অনুপাত। সেয়েহে ভাৰসাম্য অৱস্থাত প্ৰান্তিক উপযোগিতা আৰু দৰৰ অনুপাত প্ৰত্যেকটো দ্ৰব্যৰ কাৰণে সমান হ'ব লাগিব।

ধৰা হ'ল এজন উপভোক্তাই দুটা দ্ৰব্য 'X' আৰু 'Y' উপভোগ কৰিব বিচাৰিছে। তেন্তে উপভোক্তাজনৰ ভাৰসাম্যতাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য সমীকৰণটো হ'ল —

$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y}$$

য'ত MU_x = 'X' দ্ৰব্যৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতা

MU_y = 'Y' দ্ৰব্যৰ প্ৰান্তিক উপযোগিতা

P_x = 'X' দ্ৰব্যৰ বজাৰ দৰ।

P_y = 'Y' দ্ৰব্যৰ বজাৰ দৰ।

2.2 উপভোক্তাৰ বাছনি (Consumer's Choice) :

উপভোক্তা এজনৰ বাছনি নিৰ্ভৰ কৰে তেওঁৰ উপলব্ধ বিকল্প দ্ৰব্যৰ ওপৰত আৰু বিকল্প দ্ৰব্যৰ প্ৰতি থকা ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰৰ ওপৰত। এতিয়া আমি উপলব্ধ বিকল্প দ্ৰব্য আৰু উপভোক্তাজনৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম আৰু তাৰ পিছত এই সমলেৰে উপভোক্তা এজনৰ বজাৰত বাছনিৰ প্ৰক্ৰিয়াটো উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিম।

প্ৰাথমিক স্বৰলিপি আৰু অভিধাৰণা (Preliminary Notations and Assumptions) :

এজন উপভোক্তাই সাধাৰণতে বহুতো দ্ৰব্য উপভোগ কৰে। কিন্তু সহজ হ'বলৈ আমি উপভোক্তাজনৰ বাছনিৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিবৰ কাৰণে এনেকুৱা এটা পৰিস্থিতি ধৰি লম য'ত উপভোক্তাজনে মাত্ৰ দুবিধে দ্ৰব্য উপভোগ কৰে।^১ ধৰাহ'ল এই দুবিধ দ্ৰব্য 1 নং দ্ৰব্য আৰু 2 নং দ্ৰব্য। দ্ৰব্য দুবিধৰ যিকোনো জোঁটকে উপভোগৰ টোপোলা (Consumption Bundle) বা চুটিকে টোপোলা বুলি কোৱা হয়। সাধাৰণতে 1 নং দ্ৰব্যবিধৰ পৰিমাণ বুজাবলৈ 'X₁' চলক আৰু 2 নং দ্ৰব্যবিধৰ পৰিমাণ বুজাবলৈ 'X₂' চলক ব্যৱহাৰ কৰিম। 'X₁' আৰু 'X₂' ৰ মান ধনাত্মক নাইবা শূন্য হ'ব পাৰে। (X₁, X₂) য়ে 'X₁' পৰিমাণৰ 1 নং দ্ৰব্য আৰু 'X₂' পৰিমাণৰ 2 নং দ্ৰব্যৰ টোপোলা বুজায়। (X₁, X₂) য়ে X₁ আৰু X₂ৰ নিৰ্দিষ্ট মানৰ কাৰণে এক নিৰ্দিষ্ট টোপোলা বুজায়। উদাহৰণস্বৰূপে (5, 10) টোপোলাই 1 নং দ্ৰব্যৰ 5 একক আৰু 2 নং দ্ৰব্যৰ 10 একক বুজায়; (10, 5) টোপোলাই 1 নং দ্ৰব্যৰ 10 একক আৰু 2 নং দ্ৰব্যৰ 5 একক বুজায়।

2. দুটাহে দ্ৰব্য থকাৰ অভিধাৰণাটোৱে গোটেই ব্যৱস্থাটো যথেষ্ট সহজ কৰে আৰু কিছুমান দৰকাৰী ধাৰণা চিত্ৰৰ সহায়ত বুজিবলৈ সহজ হয়।

2.2.1 উপভোক্তাৰ বাজেট (The consumer's Budget) :

ধৰা হ'ল এজন উপভোক্তাৰ এক নিৰ্দিষ্ট উপাৰ্জন বা আয় আছে যিখিনি তেওঁ দুবিধ দ্ৰব্য উপভোগৰ কাৰণে ব্যয় কৰিবলৈ বিচাৰে আৰু বজাৰত দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ নিৰ্দিষ্ট। উপভোক্তাজনে তেওঁৰ নিজ ইচ্ছামতে দ্ৰব্য দুবিধৰ যিকোনো আৰু প্ৰত্যেকটো জোঁট ক্ৰয় কৰিব নোৱাৰে। উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ উপভোগৰ টোপোলো নিৰ্ভৰ কৰিব দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ আৰু তেওঁৰ আয়ৰ ওপৰত। উপভোক্তাজনৰ আয় আৰু দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ অপৰিবৰ্তিত থকা অৱস্থাত উপভোক্তাজনে কেৱল সেইবিলাক টোপোলাহে ক্ৰয় কৰিবলৈ সমৰ্থ হ'ব যিবিলাকৰ উপভোগৰ ব্যয় তেওঁৰ আয়ৰ সমান বা তাতকৈ কম।

2.2.2 বাজেট সমষ্টি (Budget Set) :

ধৰা হ'ল উপভোক্তাজনৰ আয় হৈছে 'M' আৰু P_1 আৰু P_2 হৈছে দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ।³ যদি উপভোক্তাজনে 1 নং দ্ৰব্যৰ X_1 একক ক্ৰয় কৰিব বিচাৰে তেন্তে তেওঁ $P_1 X_1$ পৰিমাণৰ মুদ্ৰা ব্যয় কৰিব লাগিব। ঠিক সেইদৰে যদি উপভোক্তাজনে 2 নং দ্ৰব্যৰ X_2 একক ক্ৰয় কৰিব বিচাৰে তেন্তে তেওঁ $P_2 X_2$ পৰিমাণৰ মুদ্ৰা ব্যয় কৰিব লাগিব।

3. দ্ৰব্য এটাৰ দৰ হৈছে উপভোক্তাজনে দ্ৰব্যটোৰ এক একক ক্ৰয় কৰিবলৈ দিবলগীয়া মুদ্ৰাৰ পৰিমাণ। যদি টকা মুদ্ৰা একক হয় আৰু দ্ৰব্যৰ পৰিমাণ কিলোগ্ৰামত জোখা হয় তেন্তে 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ P_1 মানে হ'ল উপভোক্তাজনে 1 নং দ্ৰব্যৰ 1 কিলোগ্ৰাম ক্ৰয় কৰিবলৈ P_1 টকা দিব লাগিব।

সেয়েহে যদি উপভোক্তাজনে 1নং দ্রব্যৰ X_1 একক আৰু 2 নং দ্রব্যৰ X_2 একক থকা টোপোলাটো ক্ৰয় কৰিব বিচাৰে তেন্তে তেওঁ $P_1 X_1 + P_2 X_2$ পৰিমাণৰ মুদ্ৰা ব্যয় কৰিব লাগিব।

উপভোক্তাজনৰ আয় আৰু দ্রব্য দুবিধৰ দৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত যিবিলাক টোপোলাৰ উপভোগৰ ব্যয় তেওঁৰ আয়তকৈ কম বা সমান তাৰে যিকোনো টোপোলা তেওঁ বাছনি কৰিব পাৰে। অৰ্থাৎ উপভোক্তাজনে যিকোনো টোপোলা (X_1, X_2) ক্ৰয় কৰিব পাৰে যদিহে

$$(P_1 X_1 + P_2 X_2 \leq M \dots\dots\dots (2.1)$$

2.1 সমীকৰণৰ অসমানতাক উপভোক্তাৰ বাজেট সীমাবদ্ধতা (Budget constraint) বুলি কোৱা হয়। উপভোক্তাৰ উপলব্ধ টোপোলাৰ সমষ্টিক বাজেট সমষ্টি বোলা হয়। অৰ্থাৎ বাজেট সমষ্টি হ'ল সকলোবোৰ টোপোলাৰ সংগ্ৰহ যিবিলাক টোপোলা উপভোক্তাজনে তেওঁৰ উপাৰ্জনৰ সামৰ্থ্য অনুসৰি প্ৰচলিত বজাৰ দৰত ক্ৰয় কৰিব পাৰে।

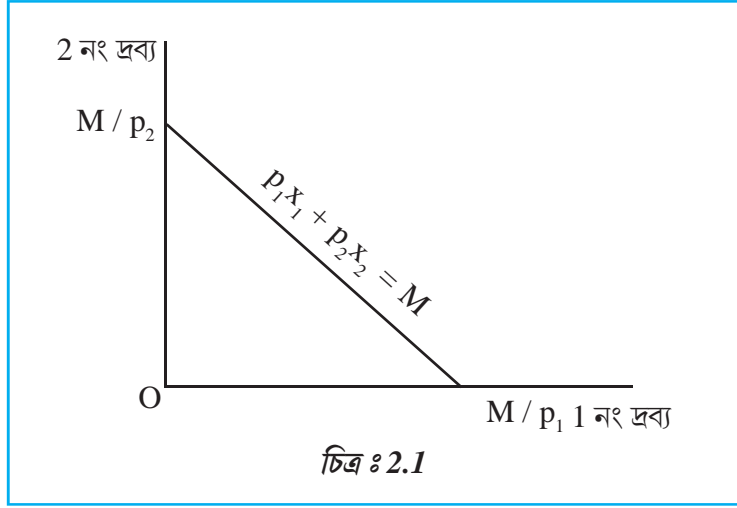
উদাহৰণ 2.1 :

উদাহৰণস্বৰূপে ধৰাহ'ল এজন উপভোক্তাৰ হাতত 20 টকা আছে আৰু দ্রব্য দুবিধৰ প্ৰত্যেকবিধৰ বজাৰ দৰ 5 টকা। উপভোক্তাজনে ক্ৰয় কৰাৰ সামৰ্থ্য থকা টোপোলাবোৰ হ'ল (0, 0), (0, 1), (0, 2), (0, 3), (0, 4), (1, 0), (1, 1), (1, 2), (1, 3), (2, 0), (2, 1), (2, 2), (3, 0), (3, 1) আৰু (4, 0)। এই টোপোলাবোৰৰ ভিতৰত (0, 4), (1, 3), (2, 2), (3, 1) আৰু (4, 0) টোপোলাৰ ব্যয় ঠিক 20 টকা আৰু বাকী টোপোলাবোৰৰ উপভোগৰ ব্যয় 20 টকাৰ কম। উপভোক্তাজনে অন্যান্য টোপোলাবোৰ যেনে (3, 3) আৰু (4, 5) ক্ৰয় কৰিবলৈ চেষ্টা নকৰে কিয়নো সেইবিলাক টোপোলাৰ প্ৰচলিত দৰত উপভোগৰ ব্যয় 20 টকাতকৈ বেছি।

2.2.3 বাজেট ৰেখা (Budget Line)

যদি দুয়োবিধ দ্রব্য পূৰ্ণ বিভাজ্য⁴ হয় তেতিয়া উপভোক্তাজনৰ বাজেট সমষ্টিত (X_1, X_2)ৰ সকলোবোৰ টোপোলা অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব যদিহে X_1 আৰু X_2 হ'ল যিকোনো সংখ্যা যাৰ মান শূন্য বা তাতকৈ বেছি আৰু $P_1 X_1 + P_2 X_2$ । বাজেট সমষ্টিক 2.1 নং চিত্ৰৰ সহায়ত উপস্থাপন কৰিব পাৰি।

4. (2.1) নং উদাহৰণত দ্রব্যবিলাক বিভাজ্য নহয় আৰু কেৱল পূৰ্ণ সংখ্যাৰ এককত উপলব্ধ। বহুতো দ্রব্য আছে যিবিলাক বিভাজ্য অৰ্থাৎ অপূৰ্ণ সংখ্যাৰ এককত উপলব্ধ। এটা কমলাৰ আধা বা এটা কলৰ চাৰিভাগৰ এক অংশ কিনাটো সম্ভৱ নহয়। কিন্তু চাউলৰ আধা কিলোগ্ৰামত বা গাখীৰৰ চাৰিভাগৰ এক লিটাৰ কিনাটো সম্ভৱ।

বাজেট সংহতি : 1 নং দ্রব্যৰ পৰিমাণ আনুভূমিক অক্ষত আৰু 2 নং দ্রব্যৰ পৰিমাণ উলম্ব অক্ষত দেখুওৱা হৈছে। চিত্ৰত যিকোনো বিন্দুৱে দ্রব্য দুটাৰ এটা টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। বাজেট সংহতি $P_1 X_1 + P_2 X_2 = M$ সমীকৰণৰ সৰলৰেখাডালত থকা বা তাৰ তলত থকা সকলো বিন্দুৱে গঠিত।

খনাত্মক মানৰ সকলোবোৰ টোপোলা যিবিলাক বাজেট ৰেখাডালত নাইবা বাজেট ৰেখাডালৰ তলত আছে সেইবিলাক বাজেট সমষ্টিৰ অন্তৰ্ভুক্ত। বাজেট ৰেখাডালৰ সমীকৰণটো হ'ল

$$P_1 X_1 + P_2 X_2 = M \dots\dots\dots (2.2)$$

ৰেখাডাল সকলোবোৰ টোপোলাৰ দ্বাৰা গঠিত যিবিলাকৰ উপভোগৰ ব্যয় 'M' ৰ ঠিক সমান। বাজেট ৰেখাৰ তলৰ বিন্দুবিলাকে সেইবিলাক টোপোলাক বুজায় যিবিলাকৰ উপভোগৰ ব্যয় M তকৈ কম।

2.2 নং সমীকৰণটো তলত দিয়া ধৰণেও লিখিব পাৰিঃ

$$X_2 = \frac{M}{P_2} - \frac{P_1}{P_2} X_1 \dots\dots\dots (2.3)$$

5. বিদ্যালয়ৰ গণিতত তোমালোকে এডাল সৰলৰেখাৰ সমীকৰণ $y = c + mx$ শিকিছিলো য'ত 'c' হ'ল উলম্ব ছেদক আৰু 'm' হ'ল সৰল ৰেখাডালৰ ঢাল। 2.3নং সমীকৰণটোও একে ধৰণৰ।

বাজেট ৰেখাডাল এডাল সৰলৰেখা যাৰ আনুভূমিক ছেদক (intercept) হ'ল $\frac{M}{P_1}$ আৰু উলম্ব ছেদক হ'ল

$$\frac{M}{P_2}$$

। আনুভূমিক ছেদকে উপভোক্তাজনে ক্ৰয় কৰিব পৰা টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে যদিহে তেওঁৰ সমূহ আয় 1 নং দ্ৰব্যত ব্যয় কৰে। ঠিক সেইদৰে উলম্ব ছেদকে উপভোক্তাজনে ক্ৰয় কৰিব পৰা টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে

যদিহে তেওঁৰ সমূহ আয় 2 নং দ্ৰব্যত ব্যয় কৰে। বাজেট ৰেখাডালৰ ঢাল (slope) হ'ল $\left(-\frac{P_1}{P_2}\right)$ ।

বাজেট ৰেখাৰ ঢালৰ আহৰণ (Derivation of the slope of the budget line)

বাজেট ৰেখাৰ ঢালে বাজেট ৰেখাডালত 1 নং দ্ৰব্যৰ এক একক পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে 2 নং দ্ৰব্য কিমান পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তন হয় তাক নিৰ্ণয় কৰে। ধৰাহ'ল বাজেট ৰেখাডালৰ যিকোনো দুটা বিন্দু হ'ল (X_1, X_2) আৰু $(X_1 + \Delta X_1, X_2 + \Delta X_2)$ ।

$$\text{তেন্তে } P_1 X_1 + P_2 X_2 = M \dots\dots\dots (2.4)$$

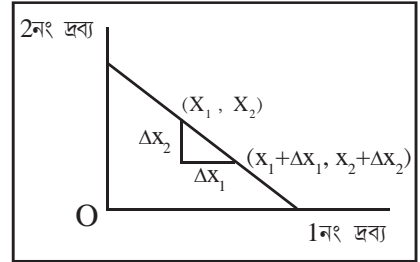
$$\text{আৰু } P_1(X_1 + \Delta X_1) + P_2(X_2 + \Delta X_2) = M \dots\dots\dots (2.5)$$

(2.5) ৰ পৰা (2.4) বিয়োগ কৰি আমি পাওঁ

$$P_1 \Delta X_1 + P_2 \Delta X_2 = 0 \dots\dots\dots (2.6)$$

(2.6) সমীকৰণৰ পৰা আমি পাওঁ

$$\frac{\Delta X_2}{\Delta X_1} = -\frac{P_1}{P_2} \dots\dots\dots (2.7)$$

বিঃদ্রঃ Δ (ডেলটা) এটা গ্ৰীক আখৰ। গণিতত Δ ক পৰিৱৰ্তন বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সেয়েহে ΔX_1 এ X_1 ৰ পৰিৱৰ্তন আৰু ΔX_2 এ X_2 ৰ পৰিৱৰ্তন বুজায়।

দৰ অনুপাত আৰু বাজেট ৰেখাৰ ঢাল (Price Ratio and the slope of the Budget Line)

বাজেট ৰেখাত থকা যিকোনো এটা বিন্দুৰ কথা চিন্তা কৰা। এনেকুৱা এটা বিন্দুৱে উপভোক্তাজনে উপভোগ কৰোঁতে তেওঁৰ সমূহ উপাৰ্জন ব্যয় হোৱা এটা টোপোলা বুজায়। যদি উপভোক্তাজনে 1 নং দ্ৰব্যৰ এক একক বেছিকৈ উপভোগ কৰিব বিচাৰে তেন্তে তেওঁ আনাতো দ্ৰব্যৰ অলপ পৰিমাণ উপভোগ কৰাৰ পৰা বিৰত থাকিব

লাগিব। কথা হ'ল 1 নং দ্ৰব্যৰ এক একক বেছিকৈ উপভোগ কৰিবৰ কাৰণে আনটো দ্ৰব্যৰ কিমান পৰিমাণ তেওঁ উপভোগ কৰাৰ পৰা বিৰত থাকিব? এইটো নিৰ্ভৰ কৰিব দ্ৰব্য দুটাৰ দৰৰ ওপৰত। 1 নং দ্ৰব্যৰ এক এককৰ দৰ p_1 ।

গতিকে তেওঁ 2 নং দ্ৰব্যত খৰচ p_1 পৰিমাণৰ কমাৰ লাগিব। p_1 দৰত তেওঁ $\frac{p_1}{p_2}$ পৰিমাণৰ 2 নং দ্ৰব্য কিনিব

পাৰিব। সেয়েহে যদি উপভোক্তাজনে তেওঁৰ সমূহ উপাৰ্জন ব্যয় কৰি 1 নং দ্ৰব্যৰ এক একক বেছিকৈ উপভোগ

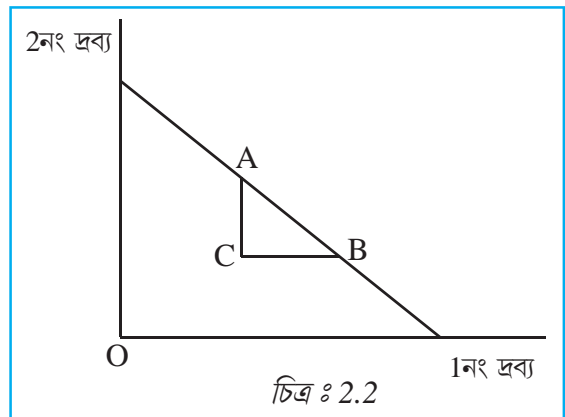
কৰিব বিচাৰে তেন্তে তেওঁ $\frac{p_1}{p_2}$ পৰিমাণৰ 2 নং দ্ৰব্য বাদ দিব লাগিব। অৰ্থাৎ বজাৰ অৱস্থা অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত

উপভোক্তাজনে $\frac{p_1}{p_2}$ হাৰত 1 নং দ্ৰব্য 2 নং দ্ৰব্যৰ লগত প্ৰতিকল্পন (Substitute) কৰিব পাৰিব। বাজেট ৰেখাৰ

ঢালৰ চৰম মানে^৬ কি হাৰত এজন উপভোক্তাই তেওঁৰ সমূহ উপাৰ্জন ব্যয় কৰি 1 নং দ্ৰব্য 2 নং দ্ৰব্যৰ লগত প্ৰতিকল্পন কৰিব পাৰে তাক নিৰ্ণয় কৰে।

বাজেট ৰেখাৰ তলৰ বিন্দু (Points below the Budget Line) :

বাজেট ৰেখাৰ তলৰ যিকোনো এটা বিন্দু লোৱা হ'ল। এনেকুৱা এটা বিন্দুৱে উপভোগৰ ক্ষেত্ৰত মুঠ আয়তকৈ কম খৰচ হোৱা এটা টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। সেয়েহে যদি উপভোক্তাজনে এনেকুৱা এটা টোপোলা ক্ৰয় কৰে তেন্তে তেওঁৰ কিছু আয় বাহি হ'ব। নিয়মমতে উপভোক্তাজনে এই বাহি আয় দুয়োবিধ দ্ৰব্যতে খৰচ কৰিব পাৰে আৰু সেয়েহে কমেও এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ থকা আৰু আনটো দ্ৰব্য আগতকৈ কম নথকা টোপোলা ক্ৰয় কৰে। বাজেট ৰেখাৰ তলৰ বিন্দুৰ লগত তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে বাজেট ৰেখাডালত

বাজেট ৰেখাৰ তলৰ এটা বিন্দু : বাজেট ৰেখাৰ তলৰ বিন্দুৰ লগত তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে বাজেট ৰেখাত থকা টোপোলাবিলাকত কমেও এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ থাকে আৰু আনটো দ্ৰব্য কম নাথাকে।

6. যদি $x \geq 0$ তেন্তে X ৰ চৰম মান হ'ল 'X' আৰু যদি $x < 0$ তেন্তে x ৰ চৰম মান 'x'। সাধাৰণতে x ৰ চৰম মান $|x|$ ৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰা হয়।

থকা টোপোলাবিলাকত কমেও এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ থাকে আৰু আনটো দ্ৰব্য কম নাথাকে। চিত্ৰ নং 2.2 ত 'c' বিন্দুটো বাজেট ৰেখাৰ তলত আছে আৰু A আৰু B বিন্দু বাজেট ৰেখাত আছে। A বিন্দুৰ লগত C বিন্দু তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে A বিন্দুত 2 নং দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণৰ আছে আৰু 1 নং দ্ৰব্য সমান পৰিমাণৰ আছে। A বিন্দুৰ লগত B বিন্দু তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে B বিন্দুত 1 নং দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণৰ আছে আৰু 2 নং দ্ৰব্য সমান পৰিমাণৰ আছে। বাজেট ৰেখাডালৰ AB অংশৰ যিকোনো বিন্দুৱে C বিন্দুতকৈ দুয়োবিধ দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণৰ থকা টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

2.2.4 বাজেট সংহতি পৰিৱৰ্তন (Change in the Budget Set)

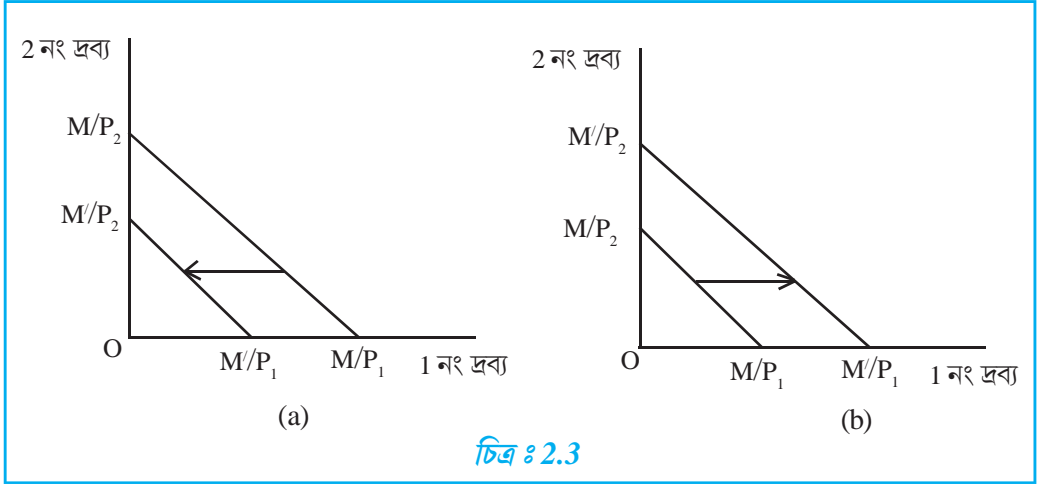
উপলব্ধ টোপোলাৰ সংহতি নিৰ্ভৰ কৰে দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ আৰু উপভোক্তাজনৰ আয়ৰ ওপৰত। যদি দ্ৰব্য দুবিধৰ যিকোনো এবিধৰ দৰ বা উপভোক্তাজনৰ আয় সলনি হয়, তেতিয়া উপলব্ধ টোপোলাৰ সংহতিও সলনি হ'ব। ধৰাহ'ল দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ অপৰিৱৰ্তিত অৱস্থাত উপভোক্তাজনে আয় M ৰ পৰা M' লৈ সলনি হ'ল। নতুন আয়ত উপভোক্তাজনে সকলো টোপোলা (X₁, X₂) ক্ৰয় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব যদিহে $P_1X_1 + P_2X_2 \leq M'$ ।

এতিয়া বাজেট ৰেখাৰ সমীকৰণটো হ'ল

$$P_1X_1 + P_2X_2 = M' \dots\dots\dots (2.8)$$

$$2.8. \text{ নং সমীকৰণটো তলত দিয়া ধৰণেও লিখিব পাৰি } X_2 = \frac{M'}{P_2} - \frac{P_1}{P_2} X_1 \dots\dots\dots (2.9)$$

মন কৰিবলগীয়া যে নতুন বাজেট ৰেখাডালৰ ঢাল আৰু উপভোক্তাজনৰ আয় সলনি হোৱা পূৰ্বৰ বাজেট ৰেখাডালৰ ঢাল একে। কিন্তু আয় সলনি হোৱাৰ পিছত উলম্ব ছেদক (Vertical Intercept) সলনি হয়। যদি আয় বৃদ্ধি হয় অৰ্থাৎ $M' > M$, তেন্তে উলম্ব ছেদক বৃদ্ধি হয় আৰু সেয়েহে বাজেট ৰেখাডাল সমান্তৰালভাৱে বাহিৰফাললৈ স্থানান্তৰিত হয়। যদি আয় বৃদ্ধি হয় তেন্তে উপভোক্তাজনে প্ৰচলিত বজাৰ দৰত দুয়োবিধ দ্ৰব্য বেছিকৈ ক্ৰয় কৰিব পাৰিব। ঠিক সেইদৰে যদি আয় হ্রাস পায় অৰ্থাৎ যদি $M' < M$ তেন্তে উলম্ব ছেদকো হ্রাস পায় আৰু সেয়েহে বাজেট ৰেখাডাল সমান্তৰালভাৱে ভিতৰলৈ স্থানান্তৰিত হয়। দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ অপৰিৱৰ্তিত থকা অৱস্থাত উপভোক্তাৰ আয় সলনি হ'লে উপলব্ধ টোপোলাৰ সংহতি কিদৰে পৰিৱৰ্তন হয় তাক তলৰ চিত্ৰৰ সহায়ত দেখুওৱা হ'ল —

উপভোক্তাজনৰ আয়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে উপলব্ধ টোপোলাৰ সংহতিৰ পৰিৱৰ্তন : আয় কমিলে বাজেট ৰেখাডাল (a) ত দেখুওৱাৰ দৰে সমান্তৰালভাৱে ভিতৰলৈ স্থানান্তৰিত হয়। আয় বৃদ্ধি হ'লে বাজেট ৰেখাডাল (b) ত দেখুওৱাৰ দৰে সমান্তৰালভাৱে বাহিৰলৈ স্থানান্তৰিত হয়।

এতিয়া ধৰাহ'ল 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ p_1 ৰ পৰা P'_2 লৈ সলনি হ'ল কিন্তু 2 নং দ্ৰব্যৰ দৰ আৰু উপভোক্তাৰ আয়ৰ কোনো সালসলনি নহ'ল। 1 নং দ্ৰব্যৰ নতুন দৰত উপভোক্তাজনে সকলোবোৰ টোপোলা (X_1, X_2) ক্ৰয় কৰিব পাৰিব যদিহে $P_1X_1 + P_2X_2 \leq M$ ।

ইয়াত বাজেট ৰেখাৰ সমীকৰণটো হ'ল —

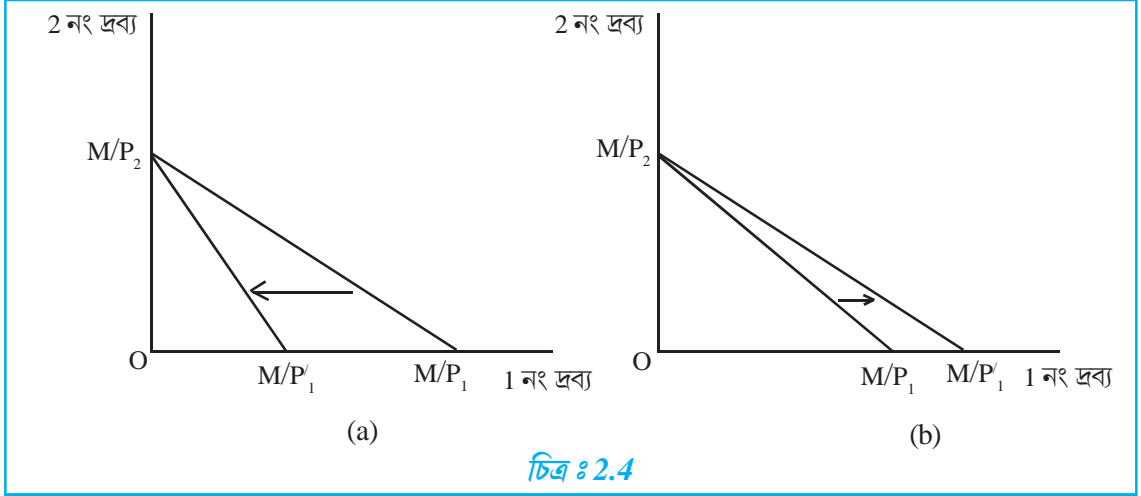
$$P_1X_1 + P_2X_2 = M \dots\dots\dots (2.10)$$

2.10 নং সমীকৰণটো এনেকৈয়ো লিখিব পাৰি

$$X_2 = \frac{M}{P_2} - \frac{P'_1}{P_2}X_1 \dots\dots\dots (2.11)$$

মন কৰিবলগীয়া যে নতুন বাজেট ৰেখাডালৰ উলম্ব ছেদক আৰু 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ সলনিৰ পূৰ্বৰ বাজেট ৰেখাডালৰ উলম্ব ছেদক একেই। কিন্তু দৰ সলনি হোৱাৰ পিছত বাজেট ৰেখাৰ ঢাল সলনি হয়। যদি 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ বৃদ্ধি হয় অৰ্থাৎ যদি $P'_1 > P_1$ তেন্তে বাজেট ৰেখাৰ ঢালৰ চৰম মান বৃদ্ধি হয় আৰু বাজেট ৰেখাডাল বেছিকৈ থিয় হয়। যদি 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ হ্রাস পায় অৰ্থাৎ যদি $P'_1 < P_1$ তেন্তে বাজেট ৰেখাৰ ঢালৰ চৰম মান হ্রাস পায় আৰু

বাজেট ৰেখাডাল বেছিকৈ চেপেটা হয়। 2 নং দ্ৰব্যৰ দৰ আৰু উপভোক্তাজনৰ আয় অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ সলনি হ'লে উপলব্ধ টোপোলাৰ সমষ্টি কিদৰে পৰিৱৰ্তন হয় তাক তলৰ চিত্ৰৰ সহায়ত দেখুওৱা হ'ল।

চিত্ৰ : 2.4

1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ সলনিৰ কাৰণে উপলব্ধ টোপোলাৰ সমষ্টিৰ পৰিৱৰ্তন : 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ বৃদ্ধি হ'লে বাজেট ৰেখাডাল (a) খণ্ডত দেখুওৱাৰ দৰে বেছিকৈ থিয় হয়। 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ কমিলে বাজেট ৰেখাডাল (b) খণ্ডত দেখুওৱাৰ দৰে বেছিকৈ চেপেটা হয়।

1নং দ্ৰব্যৰ দৰ আৰু উপভোক্তাৰ আয় অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত 2 নং দ্ৰব্যৰ দৰ সলনি হ'লে একে ধৰণেৰে উপলব্ধ টোপোলাৰ সমষ্টি সলনি হ'ব।

2.3. উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ (Preferences of the Consumer)

বাজেট সংহতি উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ সকলোবোৰ টোপোলাৰ দ্বাৰা গঠিত। উপভোক্তাজনে তেওঁৰ উপভোগৰ টোপোলা বাজেট সংহতিৰ পৰা বাছনি কৰিব পাৰে। কিন্তু তেওঁ উপলব্ধ টোপোলাৰ পৰা কিহৰ ভিত্তিত কোনো এটা উপভোগৰ টোপোলা বাছনি কৰিব? অৰ্থনীতিত ধাৰণা কৰি লোৱা হয় যে উপভোক্তাজনে তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰৰ সহায়ত বাজেট সমষ্টিৰ টোপোলাৰ পৰা উপভোগৰ টোপোলা বাছনি কৰে। তেওঁ যিকোনো দুটা টোপোলা তুলনা কৰিব পাৰে। যিকোনো দুটা টোপোলাৰ মাজত তেওঁ হয়তো এটা টোপোলাক অগ্ৰাধিকাৰ দিব পাৰে নাইবা তেওঁ ইটো সিটোৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নেদেখিব পাৰে। উপভোক্তাজনে তেওঁৰ অগ্ৰাধিকাৰৰ ভিত্তিত টোপোলাবিলাকক স্থান⁷ দিব পাৰে বুলি ধাৰণা কৰি লোৱা হয়।

7. স্থান দিয়াৰ আটাইতকৈ সহজ উদাহৰণ হ'ল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক দিয়া স্থান।

উদাহৰণ : 2.2

2.1 উদাহৰণৰ উপভোক্তাজন লোৱা হ'ল। ধৰাহ'ল উপভোক্তাজনে বিভিন্ন টোপোলাৰ সংহতিৰ পৰা তলত দিয়া ধৰণে অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰদান কৰে।

উপভোক্তাজনে আটাইতকৈ বেছি অগ্ৰাধিকাৰ দিয়া টোপোলাটো হ'ল (2,2)। তেওঁ (1,3) আৰু (3,1) টোপোলাৰ মাজত নিৰপেক্ষ। তেওঁ এই টোপোলা দুটাক (2,2) টোপোলাৰ বাহিৰে আন সকলো টোপোলাতকৈ অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰদান কৰে।

তেওঁ (1,2) আৰু (2,1) টোপোলাৰ মাজত নিৰপেক্ষ। তেওঁ এই দুটা টোপোলাক (2,2) (1,3) আৰু (3,1) টোপোলাকেইটাৰ বাহিৰে আন সকলো টোপোলাতকৈ অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰদান কৰে।

উপভোক্তাজন (0, 0) টোপোলা আৰু মাত্ৰ এটা দ্ৰব্য থকা যিকোনো টোপোলাৰ মাজত নিৰপেক্ষ। ধনাত্মক পৰিমাণৰ দুয়োটা দ্ৰব্য থকা এটা টোপোলা কেৱল যিকোনো এটা দ্ৰব্য থকা টোপোলাতকৈ অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰাপ্ত।

উপভোক্তাজনৰ অগ্ৰাধিকাৰৰ ভিত্তিত উপলব্ধ টোপোলাবিলাকক উচ্চতমৰ পৰা নিম্নতম স্থানলৈ সজাব পাৰি। যিকোনো দুটা (বা তাতকৈ বেছি) নিৰপেক্ষ টোপোলাক সমান স্থান দিয়া হয় আৰু অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰাপ্ত টোপোলাবিলাকক উচ্চ স্থান দিয়া হয়।

তালিকা 2.1 : 2.1 উদাহৰণৰ উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ টোপোলাৰ স্থান

টোপোলা	স্থান
(2,2)	প্ৰথম
(1,3), (3, 1)	দ্বিতীয়
(1, 2), (2, 1)	তৃতীয়
(1, 1)	চতুৰ্থ
(0,0), (0,1), (0,2), (0,3), (0,4), (1,0)(2,0)(3,0)(4,0)	পঞ্চম

2.3.1. অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰ (Monotonic Preferences) :

যিকোনো দুটা টোপোলা (X_1, X_2) আৰু (Y_1, Y_2) লোৱা হ'ল। যদি (X_1, X_2) টোপোলাত আনটো টোপোলাতকৈ কমেও এটা দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণৰ থাকে আৰু আনটো দ্ৰব্য কম নাথাকে তেন্তে উপভোক্তাজনে (Y_1, Y_2) তকৈ (X_1, X_2) ক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে। উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত এইয়া ধাৰণা কৰি লোৱা হয়। এই অগ্ৰাধিকাৰক অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰ বুলি কোৱা হয়। অৰ্থাৎ এজন উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰক

অপৰিৱৰ্তনীয় বুলি কোৱা হয় যদিহে যিকোনো দুটা টোপোলাৰ ভিতৰত উপভোক্তাজনে সেইটো টোপোলাক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে যিটো টোপোলাত আনটো টোপোলাতকৈ কমেও এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ থাকে আৰু আনটো দ্ৰব্য কম নাথাকে।

উদাহৰণ : 2.3

উদাহৰণস্বৰূপে (2,2) টোপোলাটো ধৰা হ'ল। এই টোপোলাটোত (1,1) টোপোলাতকৈ দুয়োটা দ্ৰব্য বেছিকৈ আছে। আকৌ (2,2) টোপোলাৰ লগত (2,1) টোপোলা তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে (2,2) টোপোলাত (2, 1) টোপোলাতকৈ 2 নং দ্ৰব্য বেছিকৈ আছে আৰু 1 নং দ্ৰব্য সমান পৰিমাণৰ আছে। আকৌ (2,2) টোপোলাৰ লগত (1,2) টোপোলা তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে (2,2,) টোপোলাত (1,2) টোপোলাতকৈ 1 নং দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণৰ আছে আৰু 2 নং দ্ৰব্য সমান পৰিমাণৰ আছে। যদিহে উপভোক্তাজনৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় তেন্তে তেওঁ তিনিটা টোপোলা (1,1) (2,1) আৰু (1, 2) তকৈ (2,2) টোপোলাক অগ্ৰাধিকাৰ দিব।

2.3.2. দ্ৰব্যৰ মাজত প্ৰতিকল্পন (Substitution between Goods)

ধৰাহ'ল দুটা টোপোলাৰ ভিতৰত এটা টোপোলাত আনটো টোপোলাতকৈ প্ৰথমবিধ দ্ৰব্য বেছিকৈ আছে। যদি উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় হয় তেন্তে এই দুটা টোপোলা নিৰপেক্ষ হ'ব যদিহে প্ৰথমবিধ দ্ৰব্য বেছিকৈ থকা টোপোলাটোত দ্বিতীয়বিধ দ্ৰব্য আনটো টোপোলাতকৈ কমকৈ থাকে। ধৰাহ'ল এজন উপভোক্তা দুটা টোপোলা (X_1, X_2) আৰু $(X_1 + \Delta X_1, X_2 + \Delta X_2)$ ৰ মাজত নিৰপেক্ষ। অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰৰ মতে যদি $\Delta X_1 > 0$ তেন্তে $\Delta X_2 < 0$ আৰু যদি $\Delta X_1 < 0$ তেন্তে $\Delta X_2 > 0$ । উপভোক্তাজনে এটা দ্ৰব্যৰ লগত আনটো দ্ৰব্যৰ প্ৰতিকল্পন কৰি (X_1, X_2) ৰ পৰা $(X_1 + \Delta X_1, X_2 + \Delta X_2)$ লৈ গতি কৰিব

পাৰে। 2 নং দ্ৰব্য আৰু 1 নং দ্ৰব্যৰ মাজত প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ হল $\frac{\Delta X_2}{\Delta X_1}$ ৰ চৰম মান। 1 নং দ্ৰব্যৰ এক অতিৰিক্ত

এককৰ কাৰণে কিমান পৰিমাণৰ 2 নং দ্ৰব্য উপভোক্তাজনে এৰি দিবলৈ ইচ্ছা কৰে সেয়েই হ'ল প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ। প্ৰতিকল্পনৰ হাৰে 1 নং দ্ৰব্যৰ কাৰণে উপভোক্তাজনৰ ইচ্ছা 2 নং দ্ৰব্যৰ দ্বাৰা মাপ নিৰ্ণয় কৰে। এইদৰে প্ৰতিকল্পনৰ হাৰে উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ প্ৰতিফলিত কৰে।

উদাহৰণ 2.4

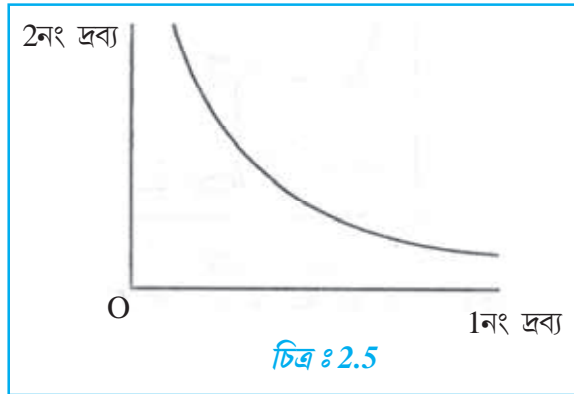
ধৰাহ'ল এজন উপভোক্তা (1,2) আৰু (2,1) টোপোলাৰ মাজত নিৰপেক্ষ। (1,2) টোপোলাত উপভোক্তাজনে 2 নং দ্ৰব্যৰ 1 একক এৰি দিবলৈ ইচ্ছা কৰিব যদিহে তেওঁ 1 নং দ্ৰব্যৰ অতিৰিক্ত এক একক লাভ কৰে। ইয়াত 2 নং দ্ৰব্য আৰু 1 নং দ্ৰব্যৰ মাজত প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ 1।

2.3.3. ক্ৰমহাসমান প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ (Diminishing Rate of Substitution)

উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত ধাৰণা কৰি লোৱা হয় যে যদিহে তেওঁৰ 1 নং দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণে আৰু 2 নং দ্ৰব্য কম পৰিমাণে আছে তেন্তে 1 নং দ্ৰব্যৰ অতিৰিক্ত এক একক লাভ কৰিবৰ কাৰণে তেওঁ কম পৰিমাণৰ 2 নং দ্ৰব্য এৰি দিবলৈ ইচ্ছা কৰিব। উপভোক্তাজনৰ হাতত যিমান বেছি 1 নং দ্ৰব্য থাকিব সিমানেই তেওঁৰ 1 নং দ্ৰব্যৰ কাৰণে 2 নং দ্ৰব্য এৰি দিয়াৰ ইচ্ছা কমি আহিব। আন কথাত, যেতিয়া 1 নং দ্ৰব্যৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি হয়, 2 নং দ্ৰব্য আৰু 1 নং দ্ৰব্যৰ মাজত প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ হ্রাস পায়। এনেকুৱা অগ্ৰাধিকাৰক উত্তল (convex) অগ্ৰাধিকাৰ বুলি কোৱা হয়।

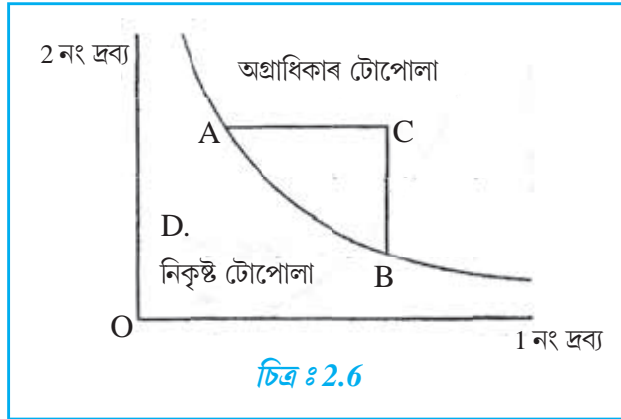
2.3.4. নিৰপেক্ষ ৰেখা (Indifference Curve)

উপলব্ধ টোপোলাৰ সমষ্টিৰ পৰা উপভোক্তা এজনৰ অগ্ৰাধিকাৰ চিত্ৰৰ সহায়ত দেখুৱাব পাৰি। আমি ইতিমধ্যে গম পালো যে উপভোক্তাৰ উপলব্ধ টোপোলাবোৰ দ্বি-বিমীয় (Two dimensional) চিত্ৰত বিন্দুৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰিব পাৰি। যিবিলাক টোপোলাৰ কাৰণে উপভোক্তাজন নিৰপেক্ষ সেই টোপোলাবিলাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা বিন্দুবোৰ লগলগাই চিত্ৰ নং 2.5 ত দেখুওৱাৰ দৰে এডাল ৰেখা অংকন কৰিব পাৰি। এনে এডাল ৰেখা যিডালৰ বিভিন্ন বিন্দুত বিভিন্ন টোপোলাৰ কাৰণে উপভোক্তাজন নিৰপেক্ষ তেনে ৰেখাক নিৰপেক্ষ ৰেখা বোলে।

নিৰপেক্ষ ৰেখা : নিৰপেক্ষ ৰেখাই বিভিন্ন টোপোলাৰ বিন্দুবোৰ লগলগায় যিবিলাক টোপোলাৰ কাৰণে উপভোক্তাজন নিৰপেক্ষ।

নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ওপৰত থকা এটা বিন্দু লোৱা হ'ল। এনে এটা বিন্দুৰ লগত নিৰপেক্ষ ৰেখাত থকা বিন্দু এটা তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে বিন্দুটোত কমেও এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ থাকে আৰু আনটো দ্ৰব্য কম নাথাকে। চিত্ৰ নং 2.6 টো লোৱা হ'ল। চিত্ৰত C বিন্দুটো নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ওপৰত আছে আৰু A আৰু B বিন্দুটো নিৰপেক্ষ ৰেখাত আছে। C বিন্দুৰ লগত A বিন্দু তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে C বিন্দুত 1 নং দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণৰ আছে আৰু 2 নং দ্ৰব্য সমান পৰিমাণৰ আছে। C বিন্দুৰ লগত B বিন্দু তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে C বিন্দুত 2 নং দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণৰ আছে আৰু 1 নং দ্ৰব্য সমান পৰিমাণৰ আছে। C বিন্দুৰ লগত নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ AB অংশত থকা অন্য যিকোনো বিন্দু তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে C বিন্দুত দুয়োটা দ্ৰব্য বেছিকৈ আছে। যদি অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় হয় তেন্তে C বিন্দুৱে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা টোপোলাই AB অংশৰ বিন্দুৱে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা টোপোলাবিলাকতকৈ অগ্ৰাধিকাৰ পাব আৰু সেয়েহে নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ সকলো টোপোলাবিলাকতকৈ অগ্ৰাধিকাৰ পাব।

নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ওপৰৰ আৰু তলৰ বিন্দু : নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ওপৰৰ বিন্দুৱে নিৰপেক্ষ ৰেখাত থকা বিন্দুবিলাকতকৈ অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত বিন্দুৰ টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ তলৰ বিন্দুৰ টোপোলাতকৈ নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ বিন্দুৰ টোপোলাবোৰ অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত। সেয়েহে অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰৰ মতে নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ওপৰত থকা যিকোনো বিন্দুৱে সেইটো টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে যিটো নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ সকলো টোপোলাতকৈ অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত। একেধৰণৰ যুক্তিৰ দ্বাৰা উপস্থাপন কৰিব পাৰি যে যদি উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় হয় তেন্তে নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ তলত থকা যিকোনো বিন্দুৱে নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাকতকৈ নিকৃষ্ট টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। 2.6 নং চিত্ৰত নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাকতকৈ অগ্ৰাধিকাৰৰ টোপোলা আৰু নিকৃষ্ট টোপোলা দেখুওৱা হৈছে।

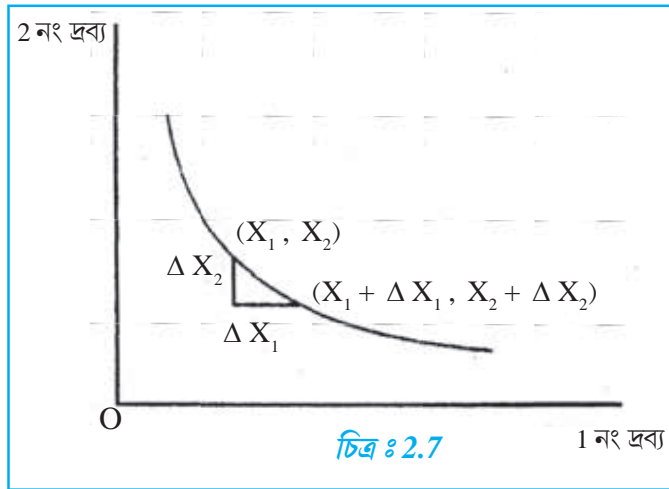
2.3.5. নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ আকৃতি (Shape of the Indifference Curve)

প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ আৰু নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ঢাল (The Rate of Substitution and the Slope of the Indifference Curve)

নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ যিকোনো দুটা বিন্দু (X_1, X_2) আৰু $(X_1 + \Delta X_1, X_2 + \Delta X_2)$ লোৱা হ'ল আৰু (X_1, X_2) ৰ পৰা $(X_1 + \Delta X_1, X_2 + \Delta X_2)$ লৈ গতি কৰা হ'ল। এই দুয়োটা বিন্দু লগলগাই পোৱা সৰলৰেখাৰ ঢালে নিৰপেক্ষ ৰেখাডালত 1 নং দ্ৰব্যৰ এক একক পৰিৱৰ্তনৰ বাবে কিমান পৰিমাণৰ 2 নং দ্ৰব্যৰ পৰিৱৰ্তন হয় তাক নিৰ্ণয় কৰে। এইদৰে এই দুয়োটা বিন্দু লগলগাই গঠিত সৰলৰেখাৰ ঢালৰ চৰম মানে (X_1, X_2) আৰু $(X_1 + \Delta X_1, X_2 + \Delta X_2)$ ৰ মাজত প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ নিৰ্ণয় কৰে। খুব কম পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ যিকোনো বিন্দুত ঢালৰ চৰম মানে সেই বিন্দুত উপভোক্তাজনৰ প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ জুখি উলিয়ায়। সাধাৰণতে খুব কম পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে 2 নং দ্ৰব্য আৰু 1 নং দ্ৰব্যৰ মাজত প্ৰতিকল্পনৰ হাৰক প্ৰতিকল্পনৰ প্ৰান্তিক হাৰ (Marginal Rate of Substitution MRS) বুলি কোৱা হয়।

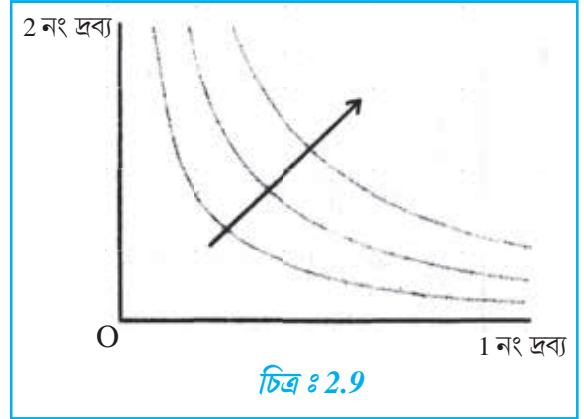
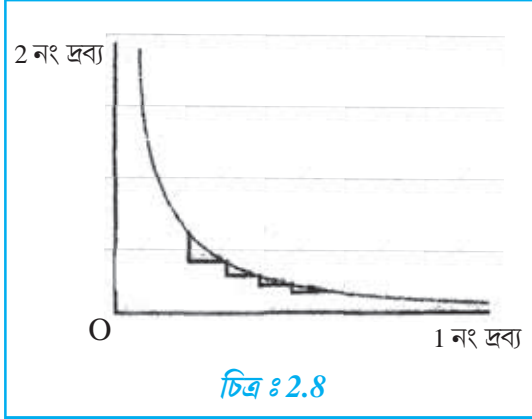
যদি অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় হয়, নিৰপেক্ষ ৰেখাত 1 নং দ্ৰব্যৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিয়ে 2 নং দ্ৰব্যৰ পৰিমাণ হ্রাস কৰে। ইয়াৰ পৰা বুজা যায় যে নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ঢাল ঋণাত্মক। অৰ্থাৎ অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰে দেখুৱায় যে নিৰপেক্ষ ৰেখা নিম্নগামী ঢালযুক্ত (Downward Sloping)।

2.7. নং চিত্ৰত নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ঋণাত্মক ঢাল দেখুওৱা হৈছে।

নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ঢাল : নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ঢাল নিম্নগামী। নিৰপেক্ষ ৰেখাডালত 1 নং দ্ৰব্যৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিয়ে 2 নং দ্ৰব্যৰ পৰিমাণ হ্রাস কৰে। যদি $\Delta X_1 > 0$ তেন্তে $\Delta X_2 < 0$ ।

2.8 নং চিত্ৰত ক্ৰমহ্রাসমান প্ৰতিকল্পনৰ প্ৰান্তিক হাৰযুক্ত এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখা দেখুওৱা হৈছে। নিৰপেক্ষ ৰেখা কেন্দ্ৰৰ প্ৰতি উত্তল।

ক্ৰমহ্রাসমান প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ : যেতিয়া এজন উপভোক্তাৰ ওচৰত 1 নং দ্ৰব্য বেছিকৈ থাকে তেতিয়া 1 নং দ্ৰব্যৰ অতিৰিক্ত এক এককৰ কাৰণে 2 নং দ্ৰব্য এৰি দিয়া বা ত্যাগ কৰাৰ ইচ্ছা তেওঁৰ কমি আহে।

নিৰপেক্ষ মানচিত্ৰ : ই বহুতো নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ সংহতি। চিত্ৰত কাঁড়চিহ্নডালে দেখুৱায় যে ওপৰত থকা নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাক তলত থকা নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাকতকৈ অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত।

2.3.6 নিৰপেক্ষ মানচিত্ৰ (Indifference Map)

উপভোক্তাৰ সকলোবিলাক টোপোলাৰ প্ৰতি অগ্ৰাধিকাৰ 2.9 নং চিত্ৰত দেখুওৱাৰ দৰে অসংখ্য নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ সহায়ত দেখুৱাব পাৰি। ইয়াক উপভোক্তাৰ নিৰপেক্ষ মানচিত্ৰ বুলি কোৱা হয়। এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখাত থকা সকলো বিন্দুৱে সেইবিলাক টোপোলাক বুজায় যিবিলাকৰ প্ৰতি উপভোক্তাজন নিৰপেক্ষ। অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰৰ মতে দুডাল নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ মাজত ওপৰত থকা নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাক তলত থকা নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাকতকৈ অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত।

2.3.7 অগ্ৰাধিকাৰৰ উপযোগিতা উপস্থাপন (Utility Representation of Preferences)

টোপোলাবিলাকৰ প্ৰতি থকা অগ্ৰাধিকাৰ সংখ্যাৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰাটো সম্ভৱ। নিৰপেক্ষ টোপোলাবিলাকক সমান সংখ্যাৰে আৰু অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত টোপোলাবিলাকক ডাঙৰ সংখ্যাৰে প্ৰকাশ কৰি টোপোলাবিলাকৰ স্থান নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। টোপোলাবিলাকক এইদৰে সংখ্যাৰে প্ৰকাশ কৰাটোক টোপোলাবিলাকৰ উপযোগিতা বুলি কোৱা হয় আৰু উপযোগিতা সংখ্যাৰে অগ্ৰাধিকাৰ উপস্থাপন কৰাটোক এটা উপযোগিতা ফলন বা এটা

উপযোগিতা বিৱৰণ বোলা হয়। এনেকৈয়ে এটা উপযোগিতা ফলনে সকলোবোৰ উপলব্ধ টোপোলাক সংখ্যাৰে নিৰূপণ কৰে। যদি দুটা টোপোলাৰ মাজত এটাই আনটোতকৈ অধিক পায় তেন্তে অধিক প্ৰাপ্ত টোপোলাটোৱে বেছি উপযোগিতা সংখ্যা পায় আৰু যদি দুয়োটা টোপোলা নিৰপেক্ষ তেন্তে সিহঁতে সমান উপযোগিতা সংখ্যা পায়।

এইটো দৰকাৰী কথা যে অধিক হৈছে মূল (Basic) আৰু উপযোগিতা সংখ্যাই কেৱল অধিক হৈছে প্ৰদৰ্শন কৰে। সমান অধিকৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণেৰে উপযোগিতা উপস্থাপন কৰিব পাৰি। 2.2 নং তালিকাই অধিকৰ দুটা ভিন ভিন উপযোগিতা উপস্থাপন U_1 আৰু U_2 প্ৰকাশ কৰিছে।

তালিকা 2.2 : অধিকৰ উপযোগিতা উপস্থাপন

দুটা দ্ৰব্যৰ টোপোলা	U_1	U_2
(2,2)	5	40
(1,3), (3, 1)	4	35
(1, 2), (2, 1)	3	28
(1, 1)	2	20
(0,0), (0,1), (0,2), (0,3), (0,4), (1,0), (2,0), (3,0), (4,0)	1	10

2.4. উপভোক্তাৰ কাম্য বাছনি (Optimal Choice of the Consumer)

আগৰ দুটা খণ্ডত আমি উপলব্ধ টোপোলাৰ সমষ্টি আৰু সেই টোপোলাবিলাকৰ প্ৰতি উপভোক্তাৰ অধিকৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিলো। তেওঁ কোনটো টোপোলা বাছনি কৰিব? অৰ্থনীতিত ধাৰণা কৰি লোৱা হয় যে উপভোক্তাজন এজন বিবেচক (Rational) উপভোক্তা। এজন বিবেচক উপভোক্তাই তেওঁৰ কাৰণে কোনটো দ্ৰব্য ভাল আৰু কোনটো দ্ৰব্য বেয়া তাক ভালকৈ জানে আৰু যিকোনো পৰিস্থিতিতে তেওঁ সৰ্বাধিক সন্তুষ্টি লাভ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। এইদৰে এজন উপভোক্তাৰ তেওঁৰ উপলব্ধ টোপোলাৰ সমষ্টিৰ প্ৰতি কেৱল পৰিষ্কাৰকৈ অধিকৰেই নাথাকে লগতে তেওঁ তেনে অধিকৰ মতে কাৰ্যও কৰে। উপলব্ধ টোপোলাৰ পৰা বিবেচক উপভোক্তাজনে সৰ্বাধিক সন্তুষ্টি পাব পৰা টোপোলা বাছনি কৰে।

উদাহৰণ 2.5

2.2 উদাহৰণৰ উপভোক্তাজন লোৱা হ'ল। উপলব্ধ সকলোবোৰ টোপোলাৰ ভিতৰত (2,2) টোপোলা হৈছে আটাইতকৈ বেছি অধিকৰ টোপোলা। সেয়েহে এজন বিবেচক উপভোক্তাই (2,2) টোপোলা বাছনি কৰে।

পূৰ্বৰ খণ্ডত পোৱা গৈছিল যে বাজেট সংহতিয়ে উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ টোপোলাবিলাকৰ কথা আলোচনা কৰে আৰু নিৰপেক্ষ মানচিত্ৰই উপলব্ধ টোপোলাবিলাকৰ অগ্ৰাধিকাৰ উপস্থাপন কৰে। সেয়েহে উপভোক্তাজনৰ সমস্যাটো এনেদৰে ক'ব পাৰি : প্ৰদত্ত বাজেট সমন্বিত এজন বিবেচক উপভোক্তাৰ সমস্যাটো হ'ল সম্ভৱপৰ উচ্চস্তৰৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ এটা বিন্দুলৈ গতি কৰা।

যদি এনে এটা বিন্দু থাকে তেন্তে ই ক'ত অৱস্থিত হ'ব? কাম্য বিন্দুটো বাজেট ৰেখাত অৱস্থিত হ'ব। বাজেট ৰেখাৰ তলত থকা বিন্দু কাম্য নহয়। বাজেট ৰেখাৰ তলত থকা বিন্দুৰ লগত বাজেট ৰেখাত থকা বিন্দু তুলনা কৰা হ'ল। দেখা গ'ল যে বাজেট ৰেখাৰ বিন্দুত কমেও এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ থাকে আৰু আনটো দ্ৰব্য কমকৈ নাথাকে। সেয়েহে বাজেট ৰেখাৰ বিন্দু এজন উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত যাৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয়। সেয়েহে যদি উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় হয় তেন্তে বাজেট ৰেখাৰ তলৰ যিকোনো বিন্দুতকৈ বাজেট ৰেখাত থকা বিন্দু বেছি অগ্ৰাধিকাৰপ্ৰাপ্ত। বাজেট ৰেখাৰ ওপৰত থকা বিন্দুবিলাক উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ নহয়। সেয়েহে উপভোক্তাজনৰ কাম্য টোপোলা বাজেট ৰেখাত থাকিব লাগিব।

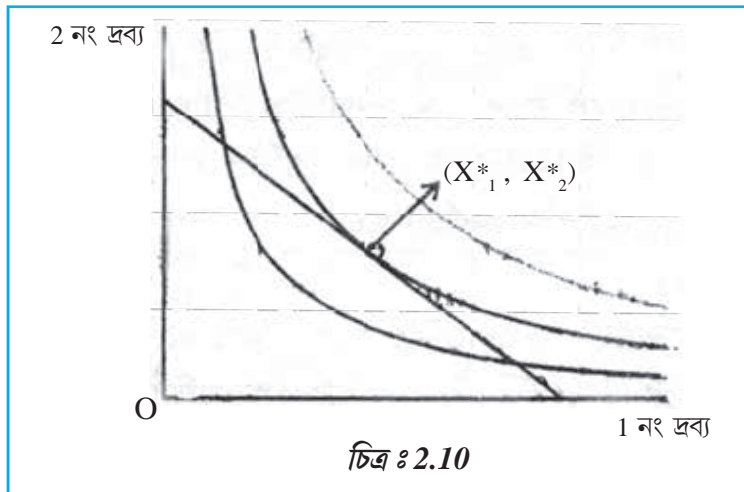
প্ৰতিকল্পনৰ প্ৰান্তিক হাৰ আৰু দৰৰ অনুপাতৰ সমানতা

(Equality of the Marginal Rate of Substitution and the Ratio of the Prices)

উপভোক্তাৰ কাম্য টোপোলা সেইটো বিন্দুত অৱস্থিত য'ত বাজেট ৰেখাই যিকোনো এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখাক স্পৰ্শ কৰিছে। যদি এডাল বাজেট ৰেখাই এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ এটা বিন্দুত স্পৰ্শ কৰে তেন্তে সেই বিন্দুটোত নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ঢালৰ (MRS) চৰম মান আৰু বাজেট ৰেখাৰ ঢালৰ (দৰ অনুপাত) চৰম মান একে হ'ব। আমাৰ আগৰ আলোচনাত কোৱা হৈছে যে নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ ঢাল হৈছে এটা দ্ৰব্যৰ লগত আন এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতিকল্পন কৰিব পৰা হাৰ। কাম্য বিন্দুত এই দুয়োটা হাৰ সমান হ'ব লাগিব। কিয় হ'ব লাগিব, তাক প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ এই দুয়োটা হাৰ সমান নোহোৱা এটা বিন্দু লোৱা হ'ল। ধৰাহ'ল এনেকুৱা এটা বিন্দুত MRS হ'ল 2 আৰু ধৰাহ'ল দুয়োটা দ্ৰব্যৰে দৰ সমান। এই বিন্দুত উপভোক্তাজনে 2 নং দ্ৰব্যৰ 2 টা একক এৰি দিবলৈ ইচ্ছা কৰিব যদিহে তেওঁ 1 নং দ্ৰব্যৰ এটা অতিৰিক্ত একক লাভ কৰে। কিন্তু বজাৰত যদি তেওঁ 2 নং দ্ৰব্যৰ মাত্ৰ এক একক এৰি দিয়ে তেন্তে তেওঁ 1 নং দ্ৰব্যৰ এক অতিৰিক্ত একক কিনিব পাৰে। সেয়েহে যদি তেওঁ 1 নং দ্ৰব্যৰ এক অতিৰিক্ত একক কিনে, তেওঁ বিন্দুটোৱে প্ৰতিনিধিত্ব কৰা টোপোলাতকৈ দুয়োটা দ্ৰব্য বেছিকৈ পাব আৰু সেয়েহে এটা অগ্ৰাধিকাৰৰ টোপোলালৈ গতি কৰিব। এইদৰে যি বিন্দুত MRS বেছি তাত দৰ অনুপাত কাম্য নহয়। দৰ অনুপাততকৈ MRS কম হোৱা যিকোনো বিন্দুৰ ক্ষেত্ৰত একে ধৰণেৰে যুক্তি দেখুৱাব পাৰি।

বাজেট ৰেখাৰ ক'ত কাম্য টোপোলা অৱস্থিত হ'ব? যি বিন্দুত বাজেট ৰেখাডালে যিকোনো এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখাক নামমাত্ৰ স্পৰ্শ কৰে সেয়েই কাম্য বিন্দু। নিৰপেক্ষ ৰেখা স্পৰ্শ কৰা বিন্দুটোৰ বাহিৰে বাজেট ৰেখাৰ অন্যান্য বিন্দুবিলাক নিম্নস্তৰৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাত অৱস্থিত আৰু সেয়েহে নিকৃষ্ট। সেয়েহে এনেকুৱা বিন্দু কাম্য বিন্দু হ'ব নোৱাৰে। কাম্য বিন্দুটো বাজেট ৰেখাৰ সেই বিন্দুত অৱস্থিত য'ত বাজেট ৰেখাডালে এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখাক স্পৰ্শ কৰে।

2.10 নং চিত্ৰত উপভোক্তাজনৰ কাম্য বিন্দু দেখুওৱা হৈছে। (X^*_1, X^*_2) বিন্দুত বাজেট ৰেখাডালে ক'লা ৰঙৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাডালক স্পৰ্শ কৰিছে। প্ৰথম কথাটো হ'ল যে উপভোক্তাজনৰ প্ৰদত্ত বাজেট সমষ্টিত বাজেট ৰেখাডালে স্পৰ্শ কৰা নিৰপেক্ষ ৰেখাডাল হ'ল সম্ভৱপৰ উচ্চস্তৰৰ নিৰপেক্ষ ৰেখা। মটিয়া ৰঙৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ দৰে ইয়াতকৈ উচ্চস্তৰৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাক পাবৰ অসমৰ্থ। নীলা ৰঙৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাডালৰ দৰে ইয়াতকৈ তলৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাৰ টোপোলাবিলাক নিকৃষ্ট। বাজেট ৰেখাৰ অন্যান্য যিকোনো বিন্দু নিম্নস্তৰৰ নিৰপেক্ষ ৰেখাত থাকে আৰু সেইকাৰণে (X^*_1, X^*_2) তকৈ নিকৃষ্ট। সেয়েহে (X^*_1, X^*_2) হৈছে উপভোক্তাজনৰ কাম্য টোপোলা।

উপভোক্তাৰ লক্ষ্য বিন্দু : উপভোক্তাজনৰ কাম্য বিন্দুটো হ'ল (X^*_1, X^*_2) টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰা বিন্দুটো য'ত বাজেট ৰেখাডালে এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখাক স্পৰ্শ কৰে।

বাছনিৰ সমস্যা (Problem of Choice)

বাছনিৰ সমস্যাটো জীৱনৰ ভিন ভিন ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা যায়। যিকোনো বাছনিৰ সমস্যাত সম্ভৱপৰ বিকল্পৰ সংহতি থাকে। সম্ভৱপৰ সংহতিত এজন ব্যক্তিৰ উপলব্ধ বিকল্পবিলাক থাকে। এজন ব্যক্তিৰ সম্ভৱপৰ বিকল্পৰ সংহতি ক্ষেত্ৰত পৰিষ্কাৰকৈ অগ্ৰাধিকাৰবোৰ থাকে বুলি ধাৰণা কৰি লোৱা হয়। অন্য শব্দত ব্যক্তিজনৰ মনত তেওঁৰ ভালপোৱাবিলাক আৰু বেয়াপোৱাবিলাক পৰিষ্কাৰ। সেয়েহে তেওঁ সম্ভৱপৰ সংহতি যিকোনো দুটা বিকল্প তুলনা কৰিব পাৰে। অগ্ৰাধিকাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ব্যক্তিজনে বিকল্পবোৰক শ্ৰেষ্ঠৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বিভিন্ন স্থান দিব পাৰে। সম্ভৱপৰ সংহতি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ এই দুয়োটা বাছনিৰ মূল ভেটি। ব্যক্তিবোৰ সাধাৰণতে বিবেচক বুলি ধাৰণা কৰি লোৱা হয়। তেওঁলোকৰ পৰিষ্কাৰকৈ অগ্ৰাধিকাৰবোৰ থাকে। যিকোনো এটা পৰিস্থিতিত এজন বিবেচক ব্যক্তিয়ে সৰ্বাধিক সম্ভৱ সন্তোষ লাভ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

বাছনিৰ সমস্যাটো উপভোক্তাৰ বাছনিৰ বিশেষ অৱস্থাত প্ৰয়োগ কৰা হয়। ইয়াত বাজেট সমষ্টি হ'ল সম্ভৱপৰ সমষ্টি আৰু প্ৰচলিত বজাৰ দৰত কিনিব পৰা দুটা দ্ৰব্যৰ বিভিন্ন টোপোলাবোৰ হ'ল বিকল্প। উপভোক্তাজন বিবেচক বুলি ধাৰণা কৰি লোৱা হয়। বাজেট সংহতি ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ অগ্ৰাধিকাৰ সম্পৰ্কে পৰিষ্কাৰ আৰু তেওঁ বাজেট সংহতি পৰা আটাইতকৈ বেছি অগ্ৰাধিকাৰৰ টোপোলা বাছনি কৰে। উপভোক্তাজনৰ কাম্য টোপোলা হ'ল এটা প্ৰদত্ত পৰিস্থিতিত কৰা তেওঁৰ বাছনি।

2.5. চাহিদা (Demand) :

আগৰ খণ্ডত আমি উপভোক্তাৰ বাছনিৰ সমস্যাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছিলো আৰু দ্ৰব্যৰ দৰ, উপভোক্তাৰ আয়, তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত উপভোক্তাজনৰ কাম্য টোপোলা আহৰণ কৰিছিলো। দেখা গৈছিল যে কাম্য অৱস্থাত উপভোক্তাজনে বাছনি কৰা দ্ৰব্য এবিধৰ পৰিমাণ নিৰ্ভৰ কৰে দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ ওপৰত, অন্য দ্ৰব্যৰ দৰৰ ওপৰত, উপভোক্তাজনৰ আয় আৰু তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰৰ ওপৰত। যেতিয়া ইয়াৰে যিকোনো এটা চলকৰ বা তাতকৈ বেছি চলকৰ পৰিৱৰ্তন হয়, তেতিয়া উপভোক্তাজনে বাছনি কৰা দ্ৰব্যবিধৰ পৰিমাণৰো পৰিৱৰ্তন হয়। ইয়াত আমি এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ত যিকোনো এটা চলকৰ পৰিৱৰ্তন কৰিম আৰু উপভোক্তাজনে বাছনি কৰা দ্ৰব্যবিধৰ পৰিমাণ চলকটোৰ লগত কিদৰে পৰিৱৰ্তন হয় তাক অধ্যয়ন কৰিম।

ফলন (Functions) :

যিকোনো দুটা চলক X আৰু Y লোৱা হ'ল। এটা ফলন $Y = f(x)$ হৈছে X আৰু Y চলক দুটাৰ এটা সম্পৰ্ক যদিহে X ৰ প্ৰত্যেকটো মানৰ বাবে Y চলকৰ এটা নিৰ্দিষ্ট মান থাকে। আন কথাত $f(x)$ হ'ল এটা ব্যৱস্থা যি X ৰ প্ৰত্যেকটো মানৰ কাৰণে Y ৰ নিৰ্দিষ্ট মান নিৰূপণ কৰে। যিহেতু Y ৰ মান X ৰ মানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল সেয়েহে Y হ'ল নিৰ্ভৰশীল চলক আৰু X হ'ল স্বতন্ত্ৰ চলক।

উদাহৰণ : 1

উদাহৰণস্বৰূপে এটা পৰিস্থিতি লোৱা হ'ল য'ত X ৰ মান 0,1,2,3 আৰু ধৰা হ'ল সেই অনুযায়ী Y ৰ মান ক্ৰমে 10, 15, 18 আৰু 20। ইয়াত Y আৰু X ৰ মাজৰ সম্পৰ্কটো এটা ফলন $Y = f(x)$ ৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰা হয় যাতে $f(0) = 10$, $f(1) = 15$, $f(2) = 18$ আৰু $f(3) = 20$ ।

উদাহৰণ : 2

আন এটা পৰিস্থিতি লোৱা হ'ল য'ত X ৰ মান 0,5,10 আৰু 20। ধৰা হ'ল সেই অনুযায়ী Y ৰ মান ক্ৰমে 100, 90, 70 আৰু 40। ইয়াত Y আৰু X ৰ মাজৰ সম্পৰ্কটো এটা ফলন $Y = f(x)$ ৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰা হয় যাতে $f(0) = 100$, $f(5) = 90$, $f(10) = 70$ আৰু $f(20) = 40$ ।

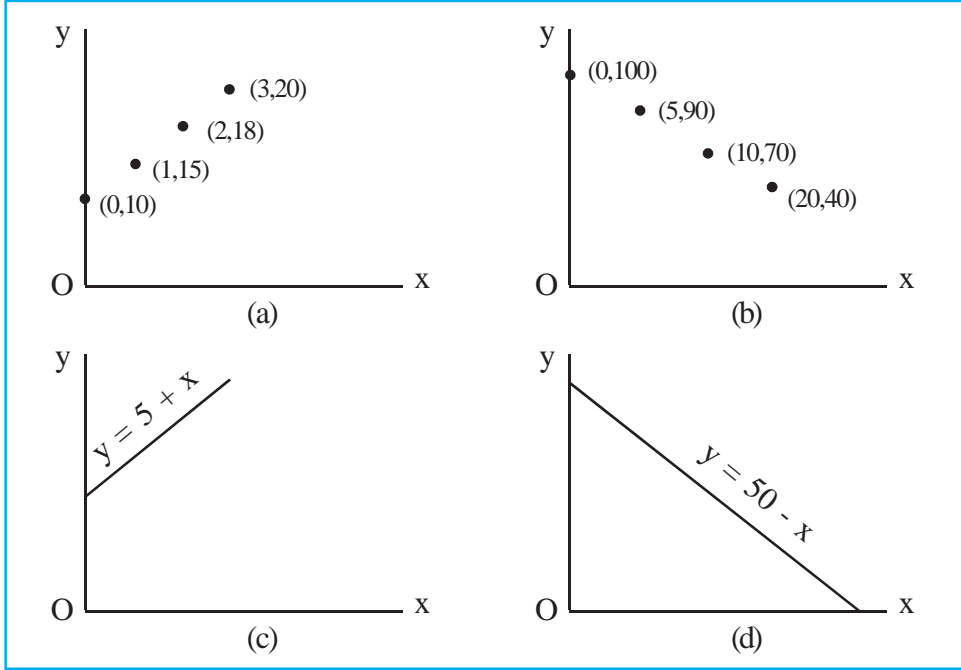
প্ৰায়েই দুটা চলকৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বীজগণিতীয় আৰ্হিত প্ৰকাশ কৰা হয়। যেনে :

$$y = 5 + x \text{ আৰু } y = 50 - x.$$

এটা ফলন $Y = f(x)$ হ'ল ক্ৰমবৰ্ধমান ফলন যদিহে X ৰ মান বৃদ্ধিৰ লগত Y ৰ মান কমি নাহে। ফলনটো ক্ৰমহ্রাসমান ফলন হ'ব যদিহে X ৰ মান বৃদ্ধিৰ লগত Y ৰ মান বৃদ্ধি নহয়। উদাহৰণ 1 ৰ ফলনটো হ'ল ক্ৰমবৰ্ধমান ফলন আৰু উদাহৰণ $Y = 5 + x$ ৰ ফলনটো হ'ল ক্ৰমবৰ্ধমান ফলন। উদাহৰণ 2 ৰ ফলনটো হ'ল ক্ৰমহ্রাসমান ফলন আৰু $Y = 50 - x$ হ'ল ক্ৰমহ্রাসমান ফলন।

লেখচিত্ৰৰ সহায়ত ফলনৰ উপস্থাপন (Graphical Representation of a Function)

এটা ফলন $y = f(x)$ ৰ লেখ হ'ল ফলনটো চিত্ৰৰ সহায়ত উপস্থাপন। তলত ওপৰৰ উদাহৰণকেইটাৰ ফলনৰ লেখচিত্ৰ অংকন কৰা হ'ল।

সাধাৰণতে লেখচিত্ৰত স্বতন্ত্ৰ চলকটো আনুভূমিক অক্ষত জোখা হয় আৰু নিৰ্ভৰশীল চলকটো উল্লম্ব অক্ষত জোখা হয়। কিন্তু অৰ্থনীতিত প্ৰায়েই ইয়াৰ ওলোটাটো দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে চাহিদা ৰেখা অংকন কৰোতে স্বতন্ত্ৰ চলকটো (দৰ) উল্লম্ব অক্ষত লোৱা হয় আৰু নিৰ্ভৰশীল চলকটো (চাহিদা) আনুভূমিক অক্ষত লোৱা হয়। এটা ক্ৰমবৰ্ধমান ফলনৰ লেখচিত্ৰ উৰ্ধ্বগামী ঢালযুক্ত আৰু এটা ক্ৰমহ্রাসমান ফলনৰ লেখচিত্ৰ নিম্নগামী ঢালযুক্ত। ওপৰৰ চিত্ৰত $Y=5+x$ ৰ লেখ উৰ্ধ্বগামী ঢালযুক্ত আৰু $Y=50-x$ ৰ লেখ নিম্নগামী ঢালযুক্ত।

2.5.1. চাহিদা ৰেখা আৰু চাহিদা বিধি (Demand Curve and the Law of Demand)

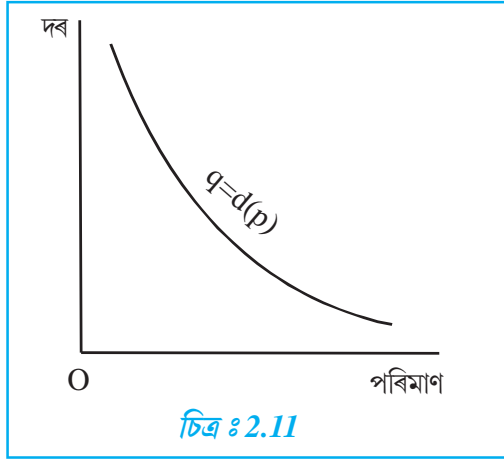
অন্যান্য দ্ৰব্যবিলাকৰ দৰ, উপভোক্তাৰ আয় আৰু তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত উপভোক্তা এজনে কাম্য অৱস্থাত বাছনি কৰা দ্ৰব্য এবিধৰ পৰিমাণ সম্পূৰ্ণৰূপে নিৰ্ভৰ কৰে দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ ওপৰত। উপভোক্তাজনৰ কাম্য বাছনিৰ দ্ৰব্য এবিধৰ পৰিমাণ আৰু ইয়াৰ দৰৰ সম্পৰ্কটো অতি দৰকাৰী আৰু এই সম্পৰ্কটোক কোৱা হয় চাহিদা ফলন। সেয়েহে উপভোক্তাজনৰ এটা দ্ৰব্যৰ কাৰণে চাহিদা ফলনে অন্যান্য

বস্তু অপৰিবৰ্তিত থকা অৱস্থাত বিভিন্ন দৰত দ্ৰব্যবিধৰ কিমান পৰিমাণ বাছনি কৰে আৰু তাক নিৰ্ণয় কৰে। উপভোক্তাজনৰ এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা দৰৰ ফলন হিচাপে তলত দিয়া ধৰণে লিখিব পাৰি—

$$q = d(p) \dots\dots\dots (2.12)$$

য'ত q -এ পৰিমাণ আৰু p এ দ্ৰব্যবিধৰ দৰ বুজায়।

চাহিদা ফলনটো লেখচিত্ৰৰ সহায়ত চিত্ৰ নং 2.11 ত দেখুওৱাৰ ধৰণে উপস্থাপন কৰিব পাৰি। চাহিদা ফলনটো লেখচিত্ৰৰ সহায়ত উপস্থাপনক চাহিদা ৰেখা বুলি কোৱা হয়।

চাহিদা ৰেখা : চাহিদা ৰেখা হ'ল উপভোক্তাজনে বাছনি কৰা দ্ৰব্য এবিধৰ পৰিমাণ আৰু দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ মাজৰ এটা সম্পৰ্ক। স্বতন্ত্র চলকটো (দৰ) উলম্ব অক্ষত আৰু নিৰ্ভৰশীল চলকটো (পৰিমাণ) আনুভূমিক অক্ষত জোখা হয়। চাহিদা ৰেখাই প্ৰত্যেক দৰতে উপভোক্তাজনৰ চাহিদাৰ পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰে।

সাধাৰণতে এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি উপভোক্তাজনৰ চাহিদা আৰু দ্ৰব্যটোৰ দৰৰ মাজৰ সম্পৰ্কটো ঋণাত্মক। অৰ্থাৎ যেতিয়া দ্ৰব্যটোৰ দৰ বৃদ্ধি হয় তেতিয়া দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা কমে আৰু যেতিয়া দৰ কমে তেতিয়া দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা বৃদ্ধি পায়।

ধৰাহ'ল এজন উপভোক্তাৰ আয় হ'ল M আৰু দুবিধ দ্ৰব্যৰ দৰ হ'ল ক্ৰমে P_1 আৰু P_2 । ধৰাহ'ল এই অৱস্থাত উপভোক্তাজনৰ কাম্য টোপোলা হ'ল (X_2^*, X_1^*) । এতিয়া ধৰাহ'ল 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ Δp_1 পৰিমাণৰ হ্রাস পায়। 1 নং দ্ৰব্যৰ নতুন দৰ হ'ল $(p_1 - \Delta p_1)$ । এই দৰ পৰিৱৰ্তনৰ দুটা ফল হ'ল—

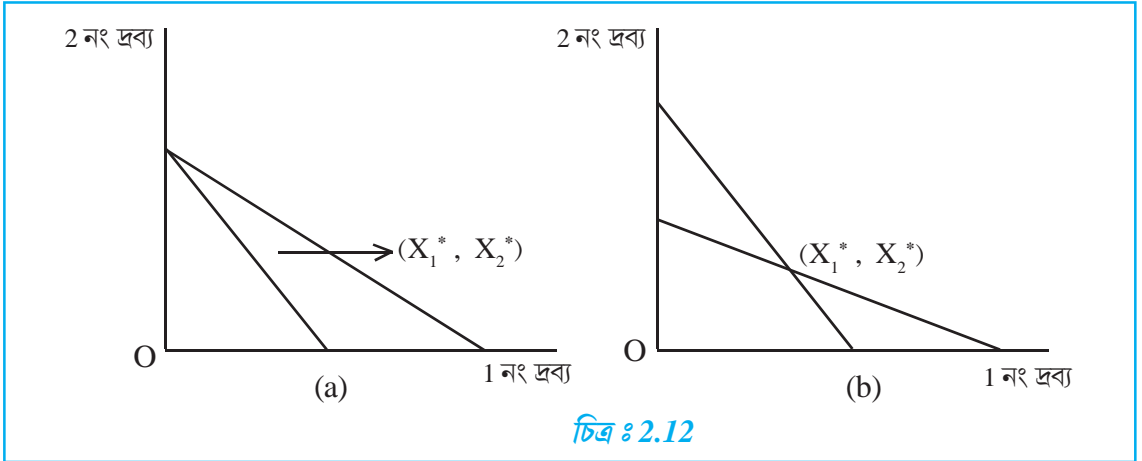
(i) আগৰ অৱস্থাৰ লগত তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে দৰ পৰিৱৰ্তনৰ পিছত 1 নং দ্ৰব্য 2 নং দ্ৰব্যতকৈ আপেক্ষিকভাৱে সস্তীয়া হ'ল।

(ii) উপভোক্তাজনৰ ক্ৰয় ক্ষমতা বৃদ্ধি পায়। দৰ পৰিৱৰ্তনে একে আয়ত আগতকৈ বেছি দ্ৰব্য ক্ৰয় কৰিব পাৰে। অন্য শব্দত তেওঁ M তকৈ কম খৰচ কৰি আগৰ টোপোলাটো ক্ৰয় কৰিব পাৰে।

দৰ পৰিৱৰ্তনৰ এই দুয়োটা বল, ক্ৰয় ক্ষমতাৰ পৰিৱৰ্তন আৰু আপেক্ষিক দৰৰ পৰিৱৰ্তনে উপভোক্তাজনৰ কাম্য বাছনিত প্ৰভাৱ পেলায়। এজন উপভোক্তাই আপেক্ষিক দৰৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগত কিদৰে প্ৰতিক্ৰিয়া কৰে তাক উলিয়াবলৈ ধৰা হ'ল তেওঁৰ ক্ৰয় ক্ষমতা এনেদৰে মিলোৱা হ'ল যাতে তেওঁ (X_1^*, X_2^*) টোপোলা ক্ৰয় কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

$$\begin{aligned} & (p_1 - \Delta p_1) \text{ আৰু } p_2 \text{ দৰত } (X_1^*, X_2^*) \text{ টোপোলাৰ উপভোগৰ ব্যয় হ'ল—} \\ & (p_1 - \Delta p_1)X_1^* + p_2X_2^* \\ & = p_1X_1^* + p_2X_2^* - \Delta p_1X_1^* \\ & = M - \Delta p_1X_1^* \end{aligned}$$

সেয়েহে যদি 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ হ্রাস পোৱাৰ পিছত উপভোক্তাজনৰ আয় $\Delta p_1X_1^*$ পৰিমাণৰ হ্রাস কৰা হয় তেন্তে তেওঁৰ ক্ৰয় ক্ষমতা প্ৰাৰম্ভিক পৰ্যায়ৰ সৈতে মিলোৱা হ'ব⁹। ধৰাহ'ল $(p_1 - \Delta p_1)$, p_2 দৰত আৰু $(M - \Delta p_1X_1^*)$ পৰিমাণৰ আয়ত উপভোক্তাজনৰ কাম্য টোপোলা হ'ল X_1^*, X_2^* । X_1^*, X_2^* তকৈ বেছি বা সমান হ'ব লাগিব। কিয় হ'ব লাগিব তাক বুজাবলৈ 2.12 নং চিত্ৰ লোৱা হ'ল।

চিত্ৰ : 2.12

প্ৰতিকল্পন ফল : মটিয়া (Grey) ৰঙৰ ৰেখাডালে দৰ পৰিৱৰ্তনৰ পূৰ্বৰ উপভোক্তাজনৰ বাজেট ৰেখা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। (a) চিত্ৰত নীলা ৰেখাডালে 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ হ্রাস হোৱাৰ পিছত উপভোক্তাজনৰ বাজেট ৰেখা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। (b) চিত্ৰত নীলা ৰেখাডালে উপভোক্তাজনৰ আয় মিলোৱাৰ পিছত বাজেট ৰেখা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

9. উদাহৰণস্বৰূপে ধৰাহ'ল এজন উপভোক্তাৰ আয় হ'ল 30 টকা। ধৰাহ'ল 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ 4 টকা আৰু 2 নং দ্ৰব্যৰ দৰ 5 টকা। এই দৰত উপভোক্তাজনৰ কাম্য টোপোলা হ'ল (5,2)। এতিয়া ধৰাহ'ল 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ 3 টকালৈ কমিল। দৰ কমোৱাৰ পাছত যদি উপভোক্তাজনৰ আয় 5 টকা কমোৱা যায় তেন্তে তেওঁ (5,2) টোপোলা ক্ৰয় কৰিব পাৰিব। মন কৰিবলগীয়া যে 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰৰ পৰিৱৰ্তন (1 টকা) আৰু দৰ পৰিৱৰ্তনৰ আগত ক্ৰয় কৰা 1 দ্ৰব্যৰ পৰিমাণৰ (5 একক) পূৰণফল আয় মিলোৱাৰ সমান।

চিত্ৰত মটিয়া ৰঙৰ ৰেখাডালে M পৰিমাণৰ আয়ত আৰু দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ p_1 আৰু p_2 ত উপভোক্তাজনৰ বাজেট ৰেখা বুজায়। বাজেট ৰেখাডালত থকা আৰু তাৰ তলত থকা সকলোবোৰ বিন্দু উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ। যিহেতু উপভোক্তাজনৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয়, কাম্য টোপোলা $(X_1^* X_2^*)$ বাজেত ৰেখাডালত থাকে। নীলা ৰঙৰ ৰেখাডালে 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ হ্রাস পোৱাৰ পাছৰ বাজেট ৰেখা বুজায়। যদি উপভোক্তাজনৰ আয় $\Delta p_1 X_1^*$ পৰিমাণৰ হ্রাস কৰা হয় তেতিয়া বাজেট ৰেখাডাল সমান্তৰালভাৱে বাওঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হ'ব। মন কৰিবলগীয়া যে পৰিৱৰ্তিত বাজেট ৰেখাডাল $(X_1^* X_2^*)$ ৰ মাজেৰে পাৰ হৈ যায়। কিয়নো উপভোক্তাজনৰ আয় এনেদৰে মিলোৱা হয় যাতে তেওঁৰ হাতত (X_1^*, X_2^*) টোপোলা ক্ৰয় কৰিবলৈ পৰ্যাপ্ত উপাৰ্জন থাকে।

যদি দৰ পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ পিছত উপভোক্তাজনৰ উপাৰ্জন এনেকৈ মিলোৱা হয় তেন্তে তেওঁ কোনটো টোপোলা বাছনি কৰিব? স্পষ্টৰূপে কাম্য টোপোলাটো পৰিৱৰ্তিত বাজেট ৰেখাডালত থাকিব। কিন্তু তেওঁ (X_1^*, X_2^*) বিন্দুৰ বাওঁফালে থকা যিকোনো টোপোলা বাছনি কৰিব পাৰেনে? নিশ্চয়কৈ নোৱাৰে। কাৰণ (X_1^*, X_2^*) ৰ বাওঁফালে থকা সকলোবোৰ বিন্দু মটিয়া ৰঙৰ বাজেট ৰেখাডালৰ তলত অৱস্থিত আৰু সেয়েহে দৰ পৰিৱৰ্তনৰ আগতে এই বিন্দুবোৰ উপলব্ধ। দৰ পৰিৱৰ্তনৰ আগতে এই বিন্দুবোৰক বাছনি নকৰি উপভোক্তাজনে (X_1^*, X_2^*) টোপোলা বাছনি কৰিছে। সেয়েহে এইটো কব পাৰি যে পৰিৱৰ্তিত বাজেট ৰেখাডালত (X_1^*, X_2^*) বিন্দুৰ বাওঁফালে থকা সকলোবোৰ বিন্দু (X_1^*, X_2^*) তকৈ নিকৃষ্ট। এজন বিবেচক উপভোক্তাৰ কাৰণে (X_1^*, X_2^*) টোপোলা উপলব্ধ অৱস্থাত এটা নিকৃষ্ট টোপোলা বাছনি কৰাটো কোনো যুক্তিসংগত নহয়। পৰিৱৰ্তিত বাজেট ৰেখাডালত (X_1^*, X_2^*) ৰ সোঁফালে থকা টোপোলাবোৰ দৰ পৰিৱৰ্তনৰ আগত উপলব্ধ নাছিল। উপভোক্তাজনে $(X_1^* X_2^*)$ ৰ সোঁফালে থকা যিকোনো টোপোলা বাছনি কৰিব পাৰে নাইবা তেওঁ $(X_1^* X_2^*)$ টোপোলা পুনৰ বাছনি কৰিব পাৰে। মন কৰিবলগীয়া যে পৰিৱৰ্তিত বাজেট ৰেখাডালত (X_1^*, X_2^*) ৰ সোঁফালে থকা সকলোবোৰ টোপোলাত 1 নং দ্ৰব্য X_1^* এককতকৈ বেছি পৰিমাণৰ থাকে। সেয়েহে যদি 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ কমে আৰু উপভোক্তাৰ আয় পূৰ্বৰ ক্ৰয় ক্ষমতাৰ সৈতে মিলোৱা হয় তেন্তে বিবেচক উপভোক্তাজনে 1 নং দ্ৰব্যৰ উপভোগ কমাই নিদিয়। ধৰাহ'ল কোনো এটা দ্ৰব্যৰ দৰ পৰিৱৰ্তন হ'ল। উপভোক্তাজনৰ উপাৰ্জন দৰ পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ আগতে ক্ৰয় কৰা টোপোলা কিনিব পৰাকৈ মিলোৱাৰ পাছত দ্ৰব্যটোৰ উপভোগৰ পৰিমাণ পৰিৱৰ্তন হোৱাক প্ৰতিকল্পন ফল বুলি কোৱা হয়।

কিন্তু যদি উপভোক্তাজনৰ আয়ৰ পৰিৱৰ্তন নহয় তেন্তে 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ কমাব বাবে উপভোক্তাজনৰ ক্ৰয় ক্ষমতা বৃদ্ধি হ'ব। সাধাৰণতে ক্ৰয় ক্ষমতা বৃদ্ধিয়ে উপভোক্তাজনক এটা দ্ৰব্য বেছিকৈ উপভোগ কৰিবলৈ প্ৰলোভিত কৰে। দ্ৰব্যৰ দৰ পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে উপভোক্তাজনৰ ক্ৰয় ক্ষমতা পৰিৱৰ্তন হ'লে দ্ৰব্যটোৰ উপভোগৰ পৰিমাণ পৰিৱৰ্তন হোৱাকে আয় ফল (Income Effect) বুলি কোৱা হয়। এইদৰে 1 নং দ্ৰব্যৰ

দৰ হ্রাস পোৱাৰ কাৰণে হোৱা দুটা ফলে একেলগে কাৰ্য্য কৰে আৰু উপভোক্তাজনৰ 1 নং দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা বৃদ্ধি পায়।¹⁰ এনেকৈ অন্যান্য দ্ৰব্যৰ দৰ, উপভোক্তাজনৰ আয় আৰু তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত উপভোক্তাজনৰ কোনো এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা আৰু দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ মাজত বিপৰীতমুখী সম্পৰ্ক স্থাপিত হয়। সেয়েহে সাধাৰণতে এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা ৰেখা চিত্ৰ নং 2.11 ত দেখুওৱাৰ দৰে নিম্নগামী ঢালযুক্ত। উপভোক্তাজনৰ কোনো এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা আৰু দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ বিপৰীতমুখী সম্পৰ্কক চাহিদা বিধি বোলা হয়।

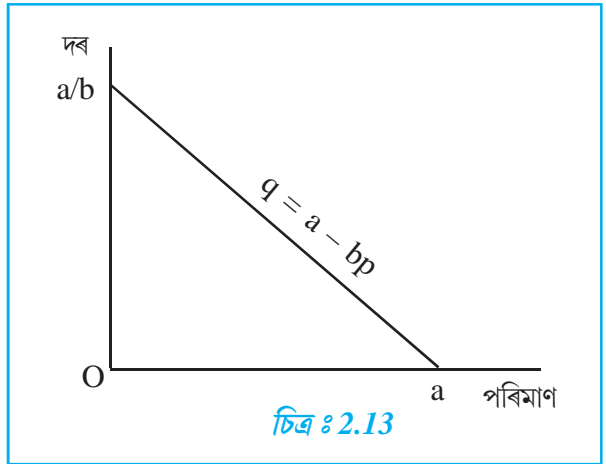
চাহিদা বিধি : যদি উপভোক্তাজনৰ কোনো এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা আৰু তেওঁৰ আয় একেফালে গতি কৰে, তেন্তে উপভোক্তাজনৰ সেই দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা আৰু দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ মাজত বিপৰীতমুখী সম্পৰ্ক থাকিব লাগিব।

ৰৈখিক চাহিদা (Linear Demand)

এডাল ৰৈখিক চাহিদা ৰেখা তলত দিয়া ধৰণেৰে লিখিব পাৰি।

$$d(p) = a - bp; \begin{matrix} 0 \leq p \\ p > \frac{a}{b} \end{matrix} \dots\dots\dots(2.13)$$

য'ত a হ'ল উলম্ব ছেদক, (-b) হ'ল চাহিদা ৰেখাৰ ঢাল। দৰ 0 হ'লে চাহিদা হ'ব a আৰু $\frac{a}{b}$ দৰত চাহিদা 0। চাহিদা ৰেখাৰ ঢালে কি হাৰত দৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগত চাহিদাৰ পৰিৱৰ্তন হয় তাক নিৰ্ণয় কৰে। দ্ৰব্যৰ দৰ এক একক বৃদ্ধি হ'লে চাহিদা b একক হ্রাস পায়। (2.13) নং চিনত এডাল ৰৈখিক চাহিদা ৰেখা দেখুওৱা হৈছে।

ৰৈখিক চাহিদা ৰেখা : চিত্ৰত 2.13 নং সমীকৰণে প্ৰকাশ কৰা এডাল ৰৈখিক চাহিদা ৰেখা অংকন কৰা হৈছে।

10. কেতিয়া উপভোক্তাজনৰ ক্ৰয় ক্ষমতা (আয়) বৃদ্ধিয়ে উপভোক্তাজনক এটা দ্ৰব্যৰ উপভোগ কৰিবলৈ প্ৰলোভিত কৰিব পাৰে। এনেকুৱা ক্ষেত্ৰত প্ৰতিকল্পন ফল আৰু আয় ফলে বিপৰীত দিশত কাৰ্য্য সম্পাদন কৰে। এই দুটা বিপৰীতমুখী ফলৰ আপেক্ষিক শক্তিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি এনেকুৱা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদাৰ দৰৰ লগত বিপৰীতমুখী বা প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্ক থাকিব পাৰে। যদি প্ৰতিকল্পন ফলৰ শক্তি আয় ফলৰ শক্তিতকৈ বেছি তেন্তে দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা আৰু ইয়াৰ দৰৰ বিপৰীতমুখী সম্পৰ্ক থাকে। যদি আয় ফলৰ শক্তি প্ৰতিকল্পন ফলৰ শক্তিতকৈ বেছি তেন্তে দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা আৰু ইয়াৰ দৰৰ লগত প্ৰত্যক্ষ সম্পৰ্ক থাকে। এনেকুৱা দ্ৰব্যক গিফেন দ্ৰব্য বোলা হয়।

2.5.2. স্বাভাৱিক দ্ৰব্য আৰু নিকৃষ্ট দ্ৰব্য (Normal and Inferior Goods)

অন্যান্য বস্তু অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত চাহিদা ফলন হ'ল উপভোক্তাজনৰ কোনো এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা আৰু তাৰ দৰৰ এটা সম্পৰ্ক। দ্ৰব্যৰ চাহিদা আৰু তাৰ দৰৰ সম্পৰ্কৰ পৰিবৰ্তে আমি উপভোক্তাজনৰ এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা আৰু তেওঁৰ আয়ৰ সম্পৰ্কটো অধ্যয়ন কৰিব পাৰো। দ্ৰব্যবিধৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি উপভোক্তাজনৰ আয় বৃদ্ধি হ'লে দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদাৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি হ'ব পাৰে নাইবা কমিব পাৰে। বেছিভাগ দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰত আয় বৃদ্ধি হ'লে চাহিদা বৃদ্ধি হয় আৰু আয় কমিলে চাহিদা কমে। এনেকুৱা দ্ৰব্যকে স্বাভাৱিক দ্ৰব্য বুলি কোৱা হয়। এইদৰে স্বাভাৱিক দ্ৰব্যৰ প্ৰতি উপভোক্তা এজনৰ চাহিদা আৰু তেওঁৰ আয় একে দিশত গতি কৰে। কিন্তু কিছুমান দ্ৰব্য আছে যিবিলাকৰ চাহিদা আৰু উপভোক্তাজনৰ আয় বিপৰীত দিশত গতি কৰে। তেনেকুৱা দ্ৰব্যক নিকৃষ্ট দ্ৰব্য বোলা হয়। যেতিয়া উপভোক্তাজনৰ আয় বৃদ্ধি হয়, নিকৃষ্ট দ্ৰব্যৰ চাহিদা কমে আৰু যেতিয়া আয় কমে, নিকৃষ্ট দ্ৰব্যৰ চাহিদা বাঢ়ে। নিকৃষ্ট দ্ৰব্যৰ উদাহৰণ হ'ল নিম্ন মানদণ্ডৰ খাদ্য সামগ্ৰী।

এটা দ্ৰব্য আয়ৰ এটা পৰ্যায়ত স্বাভাৱিক দ্ৰব্য হ'ব পাৰে আৰু আয়ৰ আন পৰ্যায়ত নিকৃষ্ট দ্ৰব্য হ'ব পাৰে। অতি কম আয়ত কম মানদণ্ডৰ খাদ্য শস্যৰ প্ৰতি উপভোক্তাজনৰ চাহিদা আয় বৃদ্ধিৰ সৈতে বৃদ্ধি হ'ব পাৰে। কিন্তু আয়ৰ এক নিৰ্দিষ্ট পৰ্যায়ৰ পাছত আয় বৃদ্ধি হ'লে এনে খাদ্য সামগ্ৰীৰ প্ৰতি উপভোক্তাজনৰ চাহিদা কমে।

2.5.3. বিকল্প দ্ৰব্য আৰু পৰিপূৰক দ্ৰব্য (Substitutes and Complements)

আমি উপভোক্তা এজনৰ এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি চাহিদা আৰু অন্যান্য সম্পৰ্কীয় দ্ৰব্যৰ মাজৰ সম্পৰ্কটো অধ্যয়ন কৰিব পাৰো। একেধৰণৰ অন্যান্য দ্ৰব্যৰ দৰ বৃদ্ধি হ'লে দ্ৰব্য এটাৰ চাহিদা বাঢ়িব নে কমিব সেইটো নিৰ্ভৰ কৰে দ্ৰব্য দুটা বিকল্প নে পৰিপূৰক তাৰ ওপৰত। যিবিলাক দ্ৰব্য একেলগে উপভোগ কৰা হয় সেইবিলাক দ্ৰব্যক পৰিপূৰক দ্ৰব্য বোলা হয়। পৰিপূৰক দ্ৰব্যৰ উদাহৰণ হ'ল চাহ আৰু চেনি, জোতা আৰু মোজা, কলম আৰু চিয়াঁহী ইত্যাদি। যিহেতু চাহ আৰু চেনি একেলগে ব্যৱহাৰ কৰা হয়, চেনিৰ দৰ বৃদ্ধিয়ে চাহৰ চাহিদা হ্রাস কৰিব পাৰে আৰু চেনিৰ দৰ হ্রাসে চাহৰ চাহিদা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। অন্যান্য পৰিপূৰক দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰতো একে কথাই প্ৰযোজ্য। সাধাৰণতে দ্ৰব্য এবিধৰ চাহিদা আৰু ইয়াৰ পৰিপূৰক দ্ৰব্যৰ দৰ বিপৰীত দিশত গতি কৰে।

অন্যহাতে চাহ আৰু কফি একেলগে উপভোগ কৰা নহয়। ইহঁত ইটো সিটোৰ বিকল্প। গতিকে যদি কফিৰ দাম বাঢ়ে তেন্তে চাহৰ উপভোগ বৃদ্ধি পাব। আৰু যদি কফিৰ দাম কমে তেন্তে চাহৰ উপভোগ কমিব। দ্ৰব্য এবিধৰ চাহিদা আৰু ইয়াৰ বিকল্প দ্ৰব্যৰ দৰ একে দিশত গতি কৰে।

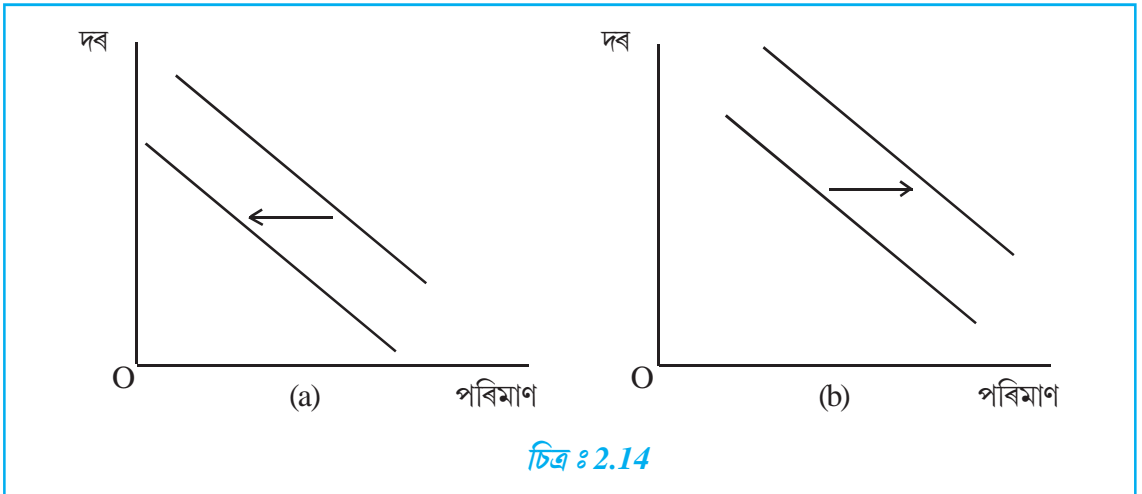
2.5.4. চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ (Shifts in the Demand Curve)

অন্যান্য দ্ৰব্যৰ দৰ, উপভোক্তাজনৰ আয় আৰু তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত থাকে বুলি ধাৰণা কৰি লৈ চাহিদা ৰেখা অংকন কৰা হয়। যদি ইয়াৰে যিকোনো এটাৰ পৰিৱৰ্তন হয় তেন্তে চাহিদা ৰেখাৰ কি হ'ব?

অন্যান্য দ্ৰব্যৰ দৰ, উপভোক্তাজনৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত যদি আয় বাঢ়ে তেন্তে প্ৰত্যেক দৰতে দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদাৰ পৰিৱৰ্তন হ'ব আৰু সেয়েহে চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ হ'ব। স্বাভাৱিক দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰত চাহিদা ৰেখাডাল সোঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হয় আৰু নিকৃষ্ট দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰত চাহিদা ৰেখাডাল বাঁওফাললৈ স্থানান্তৰিত হয়।

উপভোক্তাজনৰ আয়, তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত যদি অন্যান্য সম্পৰ্কীয় দ্ৰব্যৰ দৰ সলনি হয় তেন্তে প্ৰত্যেক দৰতে দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদাৰ পৰিৱৰ্তন হ'ব আৰু সেয়েহে চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ হ'ব। বিকল্প দ্ৰব্যৰ দৰ বাঢ়িলে চাহিদা ৰেখা সোঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হয় আৰু পৰিপূৰক দ্ৰব্যৰ দৰ বাঢ়িলে চাহিদা ৰেখা বাঁওফাললৈ স্থানান্তৰিত হয়।

উপভোক্তাজনৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰৰ পৰিৱৰ্তন হ'লেও চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ হ'ব পাৰে। যদি উপভোক্তাজনৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ দ্ৰব্যটোৰ সপক্ষে পৰিৱৰ্তন হয় তেন্তে চাহিদা ৰেখাডাল সোঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হয়। অন্যহাতে যদি তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ দ্ৰব্যটোৰ বিপক্ষে পৰিৱৰ্তন হয় তেন্তে চাহিদা ৰেখাডাল বাঁওফাললৈ স্থানান্তৰিত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে গৰমকালত আইচক্ৰীমৰ চাহিদা ৰেখা সোঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হয় কিয়নো গৰমকালত আইচক্ৰীমৰ প্ৰতি উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ বৃদ্ধি হয়। শীতল-পানীয় স্বাস্থ্যৰ কাৰণে ক্ষতিকাৰক বুলি ভাবিলে শীতল পানীয়ৰ প্ৰতি উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে। তেতিয়া শীতল পানীয়ৰ চাহিদা ৰেখা বাঁওফাললৈ স্থানান্তৰিত হয়। 2.14. নং চিত্ৰত চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ দেখুওৱা হৈছে।

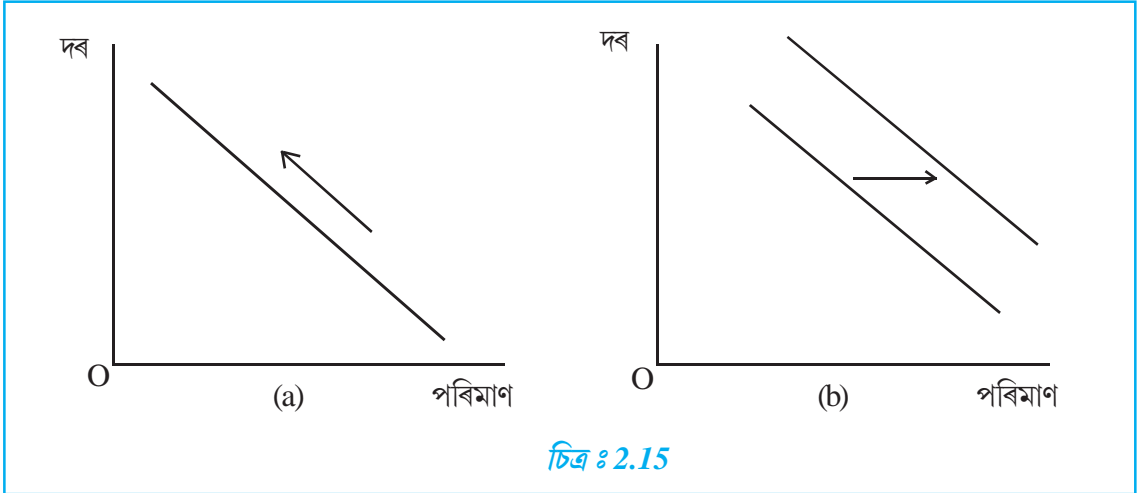

চিত্ৰ : 2.14

চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ : (a) চিত্ৰত চাহিদা ৰেখাডাল বাঁওফাললৈ স্থানান্তৰিত হৈছে আৰু (b) চিত্ৰত চাহিদা ৰেখাডাল সোঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হৈছে।

2.5.5. চাহিদা ৰেখাডালত চলন আৰু চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ (Movements along the Demand Curve and Shifts in the Demand Curve)

ইতিমধ্যে গম পোৱা গ'ল যে উপভোক্তা এজনে বাছনি কৰা এটা দ্ৰব্যৰ পৰিমাণ নিৰ্ভৰ কৰে দ্ৰব্যটোৰ দৰ, অন্যান্য দ্ৰব্যৰ দৰ, উপভোক্তাজনৰ আয় আৰু তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰৰ ওপৰত। চাহিদা ফলন হৈছে অন্যান্য বস্তুবোৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত দ্ৰব্য এটাৰ পৰিমাণ আৰু ইয়াৰ দৰৰ মাজৰ এটা সম্পৰ্ক। চাহিদা ৰেখা হৈছে চাহিদা ফলনৰ লেখচিত্ৰৰ সহায়ত উপস্থাপন। বেছি দৰত চাহিদা কম আৰু কম দৰত চাহিদা বেছি। সেয়েহে দৰ পৰিৱৰ্তনে চাহিদা ৰেখাডালত চলন কাৰ্য কৰায়। আনহাতে অন্যান্য বস্তুবোৰৰ যিকোনো এটাৰ পৰিৱৰ্তনে চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ ঘটায়। 2.15 নং চিত্ৰত চাহিদা ৰেখাডালত চলন আৰু চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ দেখুওৱা হৈছে।

চিত্ৰ : 2.15

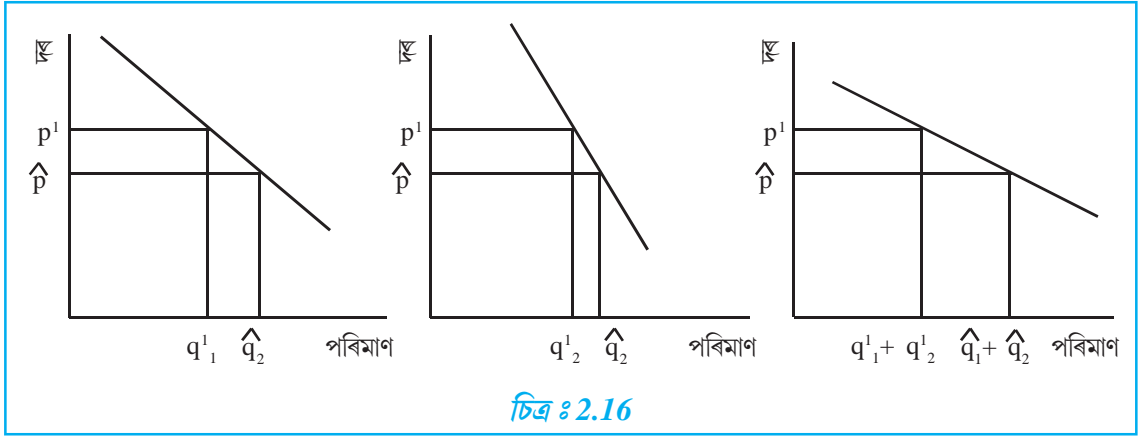
এডাল চাহিদা ৰেখাত চলন আৰু এডাল চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ : (a) চিত্ৰত চাহিদা ৰেখা এডালত চলন আৰু (b) চিত্ৰত চাহিদা ৰেখাৰ স্থানান্তৰ দেখুওৱা হৈছে।

2.6. বজাৰ চাহিদা (Market Demand)

আগৰ খণ্ডত আমি উপভোক্তা এজনৰ বাছনিৰ সমস্যাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছিলো আৰু উপভোক্তাজনৰ চাহিদা ৰেখা আহৰণ কৰিছিলো। কিন্তু বজাৰত এটা দ্ৰব্যৰ কাৰণে বহুতো উপভোক্তা থাকে। সেয়েহে দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ চাহিদা উলিওৱাটো দৰকাৰী। এটা নিৰ্দিষ্ট দৰত এটা দ্ৰব্যৰ বজাৰ চাহিদা হ'ল সকলো উপভোক্তাৰ সামূহিক চাহিদা। এটা দ্ৰব্যৰ বজাৰ চাহিদা ব্যক্তিগত চাহিদা ৰেখাবিলাকৰ পৰা আহৰণ কৰিব পাৰি। ধৰাহ'ল

বজাৰত এটা দ্ৰব্যৰ মাত্ৰ দুজন উপভোক্তা আছে। ধৰাহ'ল P' দৰত 1 নং উপভোক্তাৰ চাহিদা q'_1 আৰু 2 নং উপভোক্তাৰ চাহিদা q'_2 । তেতিয়া p' দৰত দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ চাহিদা হ'ল $q_1 + q_2$ । একেদৰে \hat{p} দৰত যদি 1 নং উপভোক্তাৰ চাহিদা \hat{q}_1 আৰু 2 নং উপভোক্তাৰ চাহিদা \hat{q}_2 ; তেন্তে \hat{p} দৰত দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ চাহিদা হ'ল $\hat{q}_1 + \hat{q}_2$ । এইদৰে প্ৰত্যেকটো দৰতে দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ চাহিদা সেই দৰত উপভোক্তা দুজনৰ চাহিদা যোগ কৰি আহৰণ কৰিব পাৰি। যদি বজাৰত দুজনতকৈ বেছি উপভোক্তা থাকে তেন্তে দ্ৰব্যটোৰ বজাৰ চাহিদা একেদৰে আহৰণ কৰিব পাৰি।

লেখচিত্ৰত 2.16 নং চিত্ৰত দেখুওৱাৰ দৰে ব্যক্তিগত চাহিদা ৰেখাবিলাক পথালিকৈ যোগ কৰি এটা দ্ৰব্যৰ বজাৰ চাহিদা ৰেখা আহৰণ কৰিব পাৰি। দুডাল ৰেখা যোগ কৰা এই পদ্ধতিক আনুভূমিক যোগফল বোলা হয়।

বজাৰ চাহিদা ৰেখা আহৰণ : ব্যক্তিগত চাহিদা ৰেখাবিলাকৰ আনুভূমিক যোগফল লৈ বজাৰ চাহিদা ৰেখা আহৰণ কৰিব পাৰি।

দুডাল ৰৈখিক চাহিদা ৰেখাৰ যোগ (Adding up Two Linear Demand Curves)

ধৰাহ'ল বজাৰত দুজন উপভোক্তা আছে আৰু উপভোক্তা দুজনৰ চাহিদা ৰেখা হ'ল —

$$d_1(p) = 10 - p \dots\dots\dots(2.14)$$

$$\text{আৰু } d_2(p) = 15 - p \dots\dots\dots(2.15)$$

10 তকৈ বেছি দৰত 1 নং উপভোক্তাৰ চাহিদা শূন্য আৰু 15 তকৈ বেছি দৰত 2 নং উপভোক্তাৰ চাহিদা শূন্য। সমীকৰণ দুটা যোগ কৰি বজাৰ চাহিদা ৰেখা আহৰণ কৰিব পাৰি। 10 তকৈ কম বা 10 ৰ সমান যিকোনো দৰত বজাৰ চাহিদা হ'ল $25 - 2p$ । 10 তকৈ বেছি যিকোনো দৰত আৰু 15 তকৈ কম বা সমান যিকোনো দৰত বজাৰ চাহিদা হ'ল $15 - p$ আৰু 15 তকৈ বেছি যিকোনো দৰত বজাৰ চাহিদা 0।

2.7. চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা (Elasticity of Demand)

এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদা আৰু তাৰ দৰৰ মাজৰ সম্পৰ্কটো বিপৰীতমুখী, কিন্তু দৰ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰভাৱ সদায় একে নহ'ব পাৰে। কেতিয়াবা খুব কম পৰিমাণৰ দৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবেও চাহিদা যথেষ্ট পৰিমাণে পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে। আনহাতে কিছুমান দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ ওপৰত দৰ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰভাৱ খুব কম পৰিমাণে পৰে আৰু কিছুমান দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ ওপৰত দৰ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰভাৱ বেছি পৰিমাণে পৰে। কোনো এটা দ্ৰব্যৰ দৰৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিলে দ্ৰব্যটোৰ চাহিদাৰ যি পৰিৱৰ্তন ঘটে তাক চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা বোলে। চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা হ'ল চাহিদাৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন আৰু দ্ৰব্যৰ দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনৰ অনুপাত। এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা-

$$e_d = \frac{\text{দ্ৰব্যটোৰ চাহিদাৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন}}{\text{দ্ৰব্যটোৰ দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন}}$$

এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদা ৰেখা লোৱা হ'ল। ধৰাহ'ল p^0 দৰত দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা q^0 আৰু p^1 দৰত দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা q^1 । যদি দৰ p^0 ৰ পৰা p^1 লৈ পৰিৱৰ্তন হয় তেন্তে দৰৰ পৰিৱৰ্তন $\Delta p = p^1 - p^0$ আৰু দ্ৰব্যটোৰ চাহিদাৰ

পৰিমাণক পৰিৱৰ্তন $\Delta q = q^1 - q^0$ । দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন হ'ল $\frac{\Delta p}{p^0} \times 100 = \frac{p^1 - p^0}{p^0} \times 100$, আৰু চাহিদাৰ

শতকৰা পৰিৱৰ্তন হ'ল $\frac{\Delta q}{q^0} \times 100 = \frac{q^1 - q^0}{q^0} \times 100$ ।

$$\text{সেয়েহে } e_D = \frac{\left(\frac{\Delta q}{q^0}\right) \times 100}{\left(\frac{\Delta p}{p^0}\right) \times 100} = \frac{\Delta q / q^0}{\Delta p / p^0} = \frac{(q^1 - q^0) / q^0}{(p^1 - p^0) / p^0} \dots \dots \dots (2.16)$$

মন কৰিবলগীয়া কথা যে চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা হৈছে এটা সংখ্যা আৰু ই দ্ৰব্যৰ দৰ জোখা একক আৰু পৰিমাণ জোখা এককৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়।

আকৌ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা এটা ঋণাত্মক সংখ্যা কিয়নো দ্ৰব্যৰ চাহিদা আৰু দ্ৰব্যটোৰ দৰৰ মাজত ঋণাত্মক সম্পৰ্ক থাকে। কিন্তু সহজ হ'বলৈ আমি সদায়ে স্থিতিস্থাপকতাৰ চৰম মান ধৰি লওঁ।

দ্ৰব্যৰ দৰৰ প্ৰতি চাহিদাৰ সঁহাৰি যিমানে বেছি হয় দ্ৰব্যটোৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা সিমানে বেছি হয়। যদি চাহিদাৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনকৈ কম হয় তেতিয়া $|e_D| < 1$ আৰু দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা অস্থিতিস্থাপক বুলি কোৱা হয়। যদি চাহিদাৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনৰ সমান হয় তেতিয়া

$|e_D| = 1$ আৰু দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা একক স্থিতিস্থাপক বুলি কোৱা হয়। যদি চাহিদাৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনতকৈ বেছি হয় তেতিয়া $|e_D| > 1$ আৰু দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা স্থিতিস্থাপক বুলি কোৱা হয়।

**চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা এটা বিশুদ্ধ (Pure) সংখ্যা আৰু ই দৰ আৰু
পৰিমাণ জোখা এককৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়।**

ধৰাহ'ল মুদ্ৰাৰ একক হৈছে টকা আৰু পৰিমাণ জোখা হৈছে কিলোগ্ৰামত। ধৰাহ'ল p^0 দৰত চাহিদা q^0 আৰু p^1 দৰত চাহিদা q^1 । ধৰাহ'ল দৰ p^0 ৰ পৰা p^1 লৈ পৰিৱৰ্তন হ'ল।

দৰৰ পৰিৱৰ্তন = p^1 টকা প্ৰতি কিলোগ্ৰামত – p^0 টকা প্ৰতি কিলোগ্ৰামত
= $(p^1 - p^0)$ টকা প্ৰতি কিলোগ্ৰামত

$$\begin{aligned} \text{দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন} &= \frac{\text{দৰৰ পৰিৱৰ্তন}}{\text{দ্ৰব্যবিধৰ প্ৰাৰম্ভিক দৰ}} \times 100 \\ &= \frac{(p^1 - p^0) \text{ টকা প্ৰতি কি.গ্ৰা.ত}}{p^0 \text{ টকা প্ৰতি কি.গ্ৰা.ত}} \times 100 \\ &= \frac{(p^1 - p^0)}{p^0} \times 100 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{দ্ৰব্যবিধৰ পৰিমাণ পৰিৱৰ্তন} &= q^1 \text{ কিলোগ্ৰাম} - q^0 \text{ কিলোগ্ৰাম} \\ &= (q^1 - q^0) \text{ কিলোগ্ৰাম} \end{aligned}$$

$$\text{দ্ৰব্যবিধৰ পৰিমাণৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন} = \frac{(q^1 - q^0) \text{ কিলোগ্ৰাম}}{q^0 \text{ কিলোগ্ৰাম}} \times 100$$

$$= \frac{(q^1 - q^0)}{q^0} \times 100$$

$$e_D = \frac{(q^1 - q^0)}{q^0} \times 100 \Bigg/ \frac{(p^1 - p^0)}{p^0} \times 100$$

$$= \frac{(q^1 - q^0)}{q^0} \bigg/ \frac{(p^1 - p^0)}{p^0}$$

যদি দৰ জোখা মুদ্ৰাৰ একক হৈছে পইচা আৰু পৰিমাণ গ্ৰামত জোখা হয় তেন্তে দ্ৰব্যবিধৰ প্ৰাৰম্ভিক দৰ

$$\text{হ'ব } 100p^0 \text{ পইচা প্ৰতি } 1000 \text{ গ্ৰামত} = \frac{100p^0}{1000} \text{ পইচা প্ৰতি গ্ৰামত}$$

$$= \frac{p^0}{10} \text{ পইচা প্ৰতি গ্ৰামত}$$

পৰিৱৰ্তনৰ পাছত দৰ হ'ব $100p^1$ পইচা প্ৰতি

$$1000 \text{ গ্ৰামত} = \frac{100p^1}{1000} \text{ পইচা প্ৰতি গ্ৰামত}$$

$$= \frac{p^1}{10} \text{ পইচা প্ৰতি গ্ৰামত।}$$

$$\text{দৰৰ পৰিৱৰ্তন} = \frac{p^1}{10} \text{ পইচা প্ৰতি গ্ৰামত} - \frac{p^0}{10} \text{ পইচা প্ৰতি গ্ৰামত}$$

$$= \frac{(p^1 - p^0)}{10} \text{ পইচা প্ৰতি গ্ৰামত}$$

$$\text{দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন} = \frac{(p^1 - p^0)}{10}$$

$$= \frac{p^1 - p^0}{p^0} \times 100$$

দ্ৰব্যবিধৰ পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তন $1000q^1$ গ্ৰাম - $1000q^0$ গ্ৰাম

$$= 1000 (q^1 - q^0) \text{ গ্রাম}$$

$$\text{দ্রব্যবিধৰ পৰিমাণৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন} = \frac{1000 (q^1 - q^0) \text{ গ্রাম}}{1000 q^0 \text{ গ্রাম}} \times 100$$

$$= \frac{q^1 - q^0}{q^0} \times 100$$

$$e_D = \frac{(q^1 - q^0)}{q^0} \times 100 \Bigg/ \frac{(p^1 - p^0)}{p^0} \times 100$$

$$= \frac{(q^1 - q^0)}{q^0} \Bigg/ \frac{(p^1 - p^0)}{p^0}$$

2.7.1. বৈখিক চাহিদা ৰেখা এডালত স্থিতিস্থাপকতা (Elasticity Along a Linear Demand Curve)

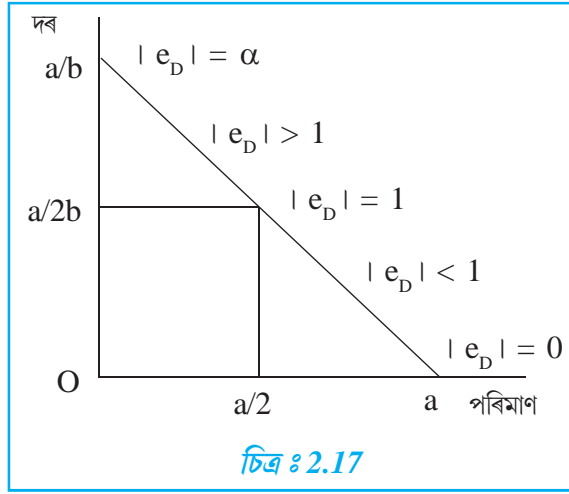
এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখা $q = a - bp$ লোৱা হ'ল। চাহিদা ৰেখাডালৰ যিকোনো বিন্দুত এক একক

দৰ পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে চাহিদা পৰিৱৰ্তন $\frac{\Delta q}{\Delta p} = -b$

$\frac{\Delta q}{\Delta p}$ ৰ মান (2.16) নং সমীকৰণত বহুৱাই আমি পাওঁ

$$e_D = -b \frac{p}{q} = -\frac{bp}{a - bp} \dots\dots\dots (2.17)$$

2.17 নং সমীকৰণৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হ'ল যে এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখাৰ বিভিন্ন বিন্দুত দৰ স্থিতিস্থাপকতা ভিন ভিন। $p = 0$ ত স্থিতিস্থাপকতা হ'ল 0, $q = 0$ ত স্থিতিস্থাপকতা হ'ল α । $p = \frac{a}{2b}$ ত স্থিতিস্থাপকতা হ'ল '1'। '0' তকৈ বেছি আৰু $\frac{a}{2b}$ তকৈ কম যিকোনো দৰত স্থিতিস্থাপকতা 1 তকৈ কম। $\frac{a}{2b}$ তকৈ কম যিকোনো দৰত স্থিতিস্থাপকতা 1 তকৈ বেছি। (2.17) নং চিত্ৰত বৈখিক চাহিদা ৰেখা এডালত চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতাবিলাক দেখুওৱা হৈছে।

এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখাত স্থিতিস্থাপকতা : বৈখিক চাহিদা ৰেখা এডালৰ বিভিন্ন বিন্দুত চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা ভিন ভিন।

স্থিৰ স্থিতিস্থাপকতাৰ চাহিদা ৰেখা (Constant Elasticity of Demand Curves)

এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখাৰ বিভিন্ন বিন্দুত দৰ স্থিতিস্থাপকতা ভিন ভিন। ই 0 ৰ পৰা α লৈ যিকোনো মান ল'ব পাৰে। কিন্তু কিছুমান চাহিদা ৰেখাৰ ক্ষেত্ৰত চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা সদায় স্থিৰ হয়। উদাহৰণস্বৰূপে এডাল উলম্ব চাহিদা ৰেখা ধৰা হ'ল। দৰৰ যিকোনো মানৰ বাবে চাহিদা অপৰিৱৰ্তনীয় (\bar{q})। এনে চাহিদা ৰেখা এডালত দৰ সলনি হ'লেও চাহিদাৰ কোনো পৰিৱৰ্তন নহয় আৰু $|e_D|$ সদায় শূন্য। সেয়েহে এডাল উলম্ব চাহিদা ৰেখা পূৰ্ণ অস্থিতিস্থাপক।

জ্যামিতিক পদ্ধতিৰ সহায়ত এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখাৰ স্থিতিস্থাপকতা নিৰ্ণয়
(Geometric Measure of Elasticity along a Linear Demand Curve)

এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখাৰ স্থিতিস্থাপকতা জ্যামিতিক পদ্ধতিৰ সহায়ত সহজে নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰি। এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখাৰ যিকোনো বিন্দুত চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা হৈছে সেই বিন্দুটোত চাহিদা ৰেখাৰ তলৰ অংশ আৰু ওপৰৰ অংশৰ অনুপাত। চিত্ৰত এডাল বৈখিক চাহিদা $q = a - bp$ লোৱা হ'ল। ধৰাহ'ল p^0 দৰত দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা q^0 । দৰৰ সামান্য পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে নতুন দৰ হ'ল p^1 আৰু এই দৰত দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা q^1

$$\Delta q = q^1 - q^0 = CD \text{ আৰু}$$

$$\Delta p = p^1 - p^0 = CE$$

$$\text{সেয়েহে } e_D = \frac{\frac{\Delta q}{q^0}}{\frac{\Delta p}{p^0}} = \frac{\Delta q}{\Delta p} \times \frac{p^0}{q^0} = \frac{q^1 - q^0}{p^1 - p^0} \times \frac{op^0}{oq^0}$$

$$= \frac{CD}{CE} \times \frac{op^0}{oq^0}$$

যিহেতু ECD আৰু BP^0D হৈছে সদৃশ ত্ৰিভুজ,

$$\text{সেয়েহে, } \frac{CD}{CE} = \frac{p^0 D}{p^0 B}$$

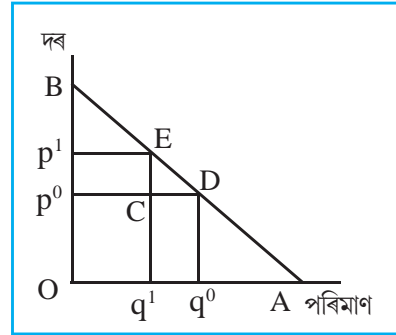
$$\text{কিন্তু } \frac{p^0 D}{p^0 B} = \frac{oq^0}{p^0 B}$$

$$\therefore e_D = \frac{op^0}{p^0 B} = \frac{q^0 D}{p^0 B}$$

যিহেতু BP^0D আৰু BOA হৈছে সদৃশ ত্ৰিভুজ,

$$\text{সেয়েহে } \frac{q^0 D}{p^0 B} = \frac{DA}{DB}$$

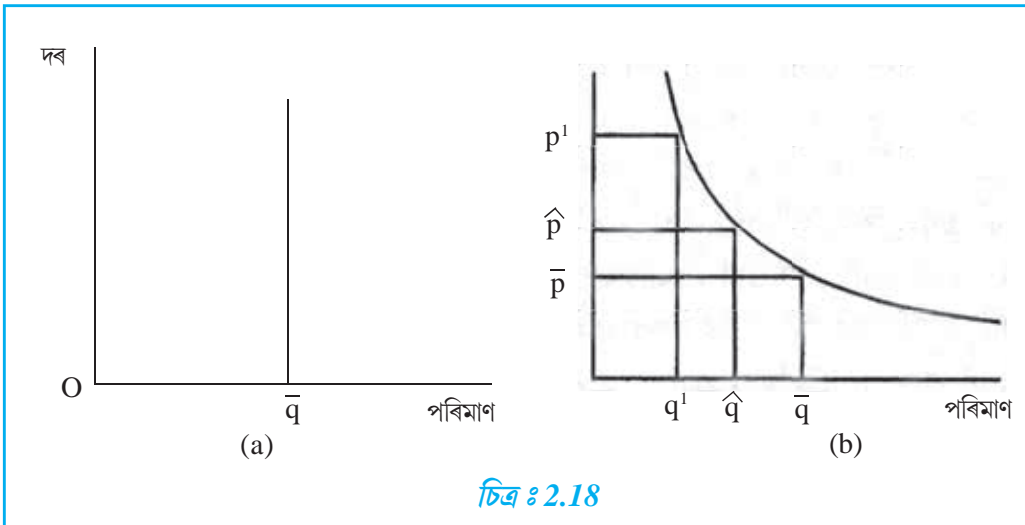
$$\text{সেয়েহে, } e_D = \frac{DA}{DB}$$

এই পদ্ধতিৰ সহায়ত এডাল বৈখিক চাহিদা ৰেখাৰ বিভিন্ন বিন্দুত চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা উলিয়াব পাৰি। চাহিদা ৰেখাডালে আনুভূমিক অক্ষত ছেদ কৰা বিন্দুটোত স্থিতিস্থাপকতা 0 আৰু চাহিদা ৰেখাডালে উলম্ব অক্ষত ছেদ কৰা বিন্দুটোত স্থিতিস্থাপকতা α । চাহিদা ৰেখাডালৰ মধ্যবিন্দুত স্থিতিস্থাপকতা 1 আৰু মধ্যবিন্দুটোৰ বাওঁফালৰ যিকোনো বিন্দুত স্থিতিস্থাপকতা 1 তকৈ বেছি আৰু মধ্যবিন্দুটোৰ সোঁফালৰ যিকোনো বিন্দুত স্থিতিস্থাপকতা 1 তকৈ কম।

মন কৰিবলগীয়া যে আনুভূমিক অক্ষডালত $p=0$ আৰু উলম্ব অক্ষডালত $q=0$ আৰু চাহিদা ৰেখাৰ মধ্যবিন্দুত $p = \frac{a}{2b}$

চিত্ৰ নং 2.18 (b) ত আয়তীয় পৰাবৃত্ত (Rectangular Hyperbola) আকৃতিৰ এডাল চাহিদা ৰেখা দেখুওৱা হৈছে। এই চাহিদা ৰেখাডালৰ এটা নিৰ্দিষ্ট ধৰ্ম হৈছে যে চাহিদা ৰেখাডালত দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন আৰু চাহিদাৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন সমান। সেয়েহে এই চাহিদা ৰেখাৰ প্ৰত্যেক বিন্দুত $|ed| = 1$ । এই চাহিদা ৰেখাডালক একক স্থিতিস্থাপকতাৰ চাহিদা ৰেখা বোলে।

চিত্ৰ : 2.18

স্থিৰ স্থিতিস্থাপকতাৰ চাহিদা ৰেখা : (a) চিত্ৰত দেখুওৱাৰ দৰে এডাল উলম্ব চাহিদা ৰেখাৰ সকলো বিন্দুত চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা হ'ল 0। (b) চিত্ৰৰ চাহিদা ৰেখাডালৰ সকলো বিন্দুত স্থিতিস্থাপকতা হ'ল 1।

2.7.2. দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা নিৰ্ণয়কাৰী কাৰকবিলাক

(Factors Determining Price Elasticity of Demand for a Good)

এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা নিৰ্ভৰ কৰে দ্ৰব্যটোৰ প্ৰকৃতি আৰু বিকল্প দ্ৰব্যৰ উপস্থিতিৰ ওপৰত। উদাহৰণস্বৰূপে আৱশ্যকীয় সামগ্ৰী যেনে খাদ্য সামগ্ৰী জীৱনৰ কাৰণে অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয় আৰু এইবিলাক সামগ্ৰীৰ দৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত চাহিদাৰ কোনো বিশেষ পৰিৱৰ্তন নহয়। খাদ্য-সামগ্ৰীৰ দৰ বৃদ্ধি হ'লেও ইয়াৰ চাহিদাৰ কোনো বিশেষ পৰিৱৰ্তন নহয়। অন্যহাতে বিলাসী সামগ্ৰীৰ চাহিদা দৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত বিশেষভাৱে পৰিৱৰ্তন হয়। সাধাৰণতে আৱশ্যকীয় সামগ্ৰীৰ ক্ষেত্ৰত চাহিদা অস্থিতিস্থাপক আৰু বিলাসী সামগ্ৰীৰ ক্ষেত্ৰত চাহিদা স্থিতিস্থাপক।

যদিও খাদ্য সামগ্ৰীৰ চাহিদা অস্থিতিস্থাপক, কিছুমান বিশেষ খাদ্য সামগ্ৰীৰ চাহিদা স্থিতিস্থাপক। উদাহৰণস্বৰূপে মাহজাতীয় শস্যৰ এটা বিশেষ প্ৰকাৰ ধৰা হ'ল। যদি মাহজাতীয় শস্যৰ এই বিশেষ প্ৰকাৰবিধৰ দাম বাঢ়ে তেন্তে মানুহে মাহজাতীয় শস্যৰ অন্য বিকল্প প্ৰকাৰ ক্ৰয় কৰিব। যদিহে বিকল্প দ্ৰব্য সহজতে উপলব্ধ তেন্তে দ্ৰব্য এটাৰ চাহিদা স্থিতিস্থাপক হ'ব আৰু যদি বিকল্প দ্ৰব্য সহজতে উপলব্ধ নহয় তেন্তে দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা অস্থিতিস্থাপক হ'ব।

2.7.3 স্থিতিস্থাপকতা আৰু ব্যয় (Elasticity and Expenditure)

এটা দ্ৰব্যত কৰা ব্যয় হ'ল দ্ৰব্যটোৰ চাহিদাৰ পৰিমাণ আৰু ইয়াৰ দৰৰ পূৰণফল। দৰৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত এটা দ্ৰব্যত কৰা ব্যয়ৰ কিদৰে পৰিৱৰ্তন হয় তাক জনাটো দৰকাৰী। দ্ৰব্যৰ চাহিদা আৰু দৰৰ মাজত বিপৰীতমুখী সম্পৰ্ক আছে। এটা দ্ৰব্যৰ দৰ বৃদ্ধি হলে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় বৃদ্ধি হ'বনে কমিব তাক নিৰ্ভৰ কৰে দৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত হোৱা চাহিদাৰ পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত।

ধৰা হ'ল দ্ৰব্য এটাৰ দৰ বৃদ্ধি হ'ল। যদি চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা হ্রাস দৰৰ শতকৰা বৃদ্ধিতকৈ বেছি হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় হ্রাস পাব। আনহাতে যদি চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা হ্রাস দৰৰ শতকৰা বৃদ্ধিতকৈ কম হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় বৃদ্ধি পাব। যদি চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা হ্রাস দৰৰ শতকৰা বৃদ্ধিৰ সমান হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয়ৰ কোনো পৰিৱৰ্তন নহয়।

স্থিতিস্থাপকতা আৰু এটা দ্ৰব্যত কৰা ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তনৰ সম্পৰ্ক

(Relationship between Elasticity and change in Expenditure on a Good)

ধৰাহ'ল 'p' দৰত এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদা 'q' আৰু p + Δp দৰত দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা q + Δq।

p দৰত দ্ৰব্যটোত কৰা মুঠ ব্যয় 'pq' আৰু p + Δp দৰত দ্ৰব্যটোত কৰা মুঠ ব্যয় (p + Δp)(q + Δq) যদি দৰ p ৰ পৰা (p + Δp) লৈ পৰিৱৰ্তন হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তন হ'ল,

$$(p + \Delta p)(q + \Delta q) - pq$$

$$= q\Delta p + p\Delta q + \Delta p\Delta q$$

Δp আৰু Δq ৰ খুব সৰু মানৰ কাৰণে ΔpΔq ৰ মান উপেক্ষ (Negligible)। এই ক্ষেত্ৰত দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তন হ'ব আনুমানিক qΔp + pΔq।

$$\text{ব্যয়ৰ আনুমানিক পৰিৱৰ্তন} = \Delta E$$

$$= q\Delta p + p\Delta q$$

$$= \Delta p \left(q + p \frac{\Delta q}{\Delta p} \right)$$

$$= \Delta p \left[q \left(1 + \frac{\Delta q}{\Delta p} \cdot \frac{p}{q} \right) \right]$$

$$= \Delta p [q(1 + e_D)]$$

যদি $e_D < -1$, তেন্তে $q(1 + e_D) < 0$ আৰু সেয়েহে ΔE আৰু Δp ৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বিপৰীতমুখী।

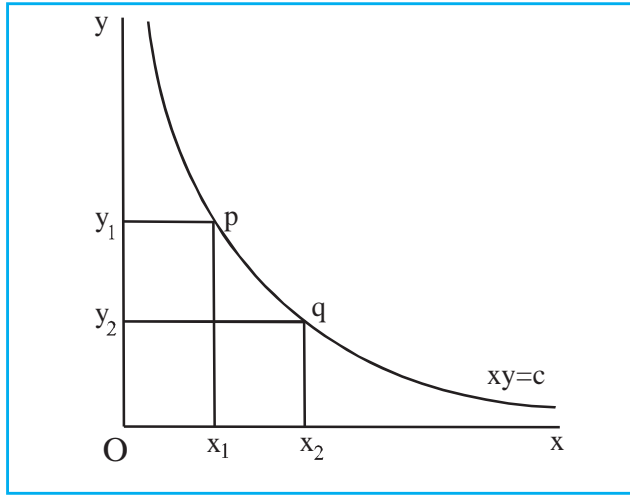
যদি $e_D > -1$ তেন্তে $q(1 + e_D) > 0$ আৰু সেয়েহে ΔE আৰু Δp ৰ মাজৰ সম্পৰ্ক প্রত্যক্ষ।

যদি $e_D = -1$, তেন্তে $q(1 + e_D) = 0$ আৰু সেয়েহে ΔE = 0

ধৰাহ'ল দ্ৰব্য এটাৰ দৰ হ্রাস পালে। যদি চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা বৃদ্ধি দৰৰ শতকৰা হ্রাসতকৈ বেছি হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় বৃদ্ধি হ'ব। যদি চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা বৃদ্ধি দৰৰ শতকৰা হ্রাসতকৈ কম হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় কমিব। আৰু যদি চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা বৃদ্ধি দৰৰ শতকৰা হ্রাসৰ সমান হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় একেই থাকিব।

দৰৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগত দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় বিপৰীত দিশত পৰিৱৰ্তন হ'ব যদিহে চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনতকৈ বেছি হয় অৰ্থাৎ দ্ৰব্যটো দৰ স্থিতিস্থাপক হয়। দৰৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগত দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় একে দিশত পৰিৱৰ্তন হ'ব যদিহে চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনতকৈ কম হয় অৰ্থাৎ দ্ৰব্যটো দৰ অস্থিতিস্থাপক হয়। দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় একেই থাকিব যদিহে চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনৰ সমান হয় অৰ্থাৎ দ্ৰব্যটো একক স্থিতিস্থাপক হয়।

আয়তীয় পৰাবৃত্ত (Rectangular Hyperbola)

এটা সমীকৰণ $xy = c$ লোৱা হ'ল য'ত x আৰু y হৈছে দুটা চলক আৰু c এটা ধ্ৰুৱক (constant)। এই সমীকৰণটোৱে প্ৰকাশ কৰা ৰেখাডালক আয়তীয় পৰাবৃত্ত বুলি কোৱা হয়। এই ৰেখাডাল চিত্ৰত দেখুওৱাৰ দৰে নিম্নগামী ঢালযুক্ত ৰেখা। ৰেখাডালৰ যিকোনো দুটা বিন্দু p আৰু q ৰ কাৰণে আয়তক্ষেত্ৰ দুটাৰ (oy_1px_1 আৰু oy_2qx_2) কালি সমান আৰু ই 'c' ৰ সমান।

যদি চাহিদা ৰেখাৰ এটা সমীকৰণ $pq = e$, য'ত e এটা ধ্ৰুৱক আৰু p হৈছে দৰ আৰু q হৈছে চাহিদাৰ পৰিমাণ, তেন্তে এই ৰেখাডাল আয়তীয় পৰাবৃত্ত হ'ব। এনেকুৱা চাহিদা ৰেখাত উপভোক্তাজনে উপভোগ কৰিব পৰা যিকোনো বিন্দুতে তেওঁৰ ব্যয় সদায় সমান আৰু ই 'e' ৰ সমান।

সাৰাংশ (Summary)

- বাজেট সংহতি হ'ল সকলোবোৰ টোপোলাৰ সংগ্ৰহ যিবিলাক টোপোলা উপভোক্তাজনে তেওঁৰ উপাৰ্জনৰ সামৰ্থ্য অনুসৰি প্ৰচলিত বজাৰ দৰত ক্ৰয় কৰিব পাৰে।
- বাজেট ৰেখাডাল সেইবিলাক টোপোলাৰ দ্বাৰা গঠিত যিবিলাকৰ উপভোগৰ ব্যয় উপভোক্তাজনৰ আয়ৰ ঠিক সমান। বাজেট ৰেখাডাল ঋণাত্মক ঢাল যুক্ত।
- যদি দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ বা উপভোক্তাজনৰ আয়ৰ পৰিৱৰ্তন হয় তেন্তে বাজেট সংহতিৰ পৰিৱৰ্তন হব।
- সকলোবোৰ সম্ভৱপৰ টোপোলাৰ প্ৰতি উপভোক্তা এজনৰ পৰিষ্কাৰকৈ অগ্ৰাধিকাৰবোৰ থাকে। তেওঁ অগ্ৰাধিকাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সম্ভৱপৰ টোপোলাবিলাকক স্থান দিব পাৰে।
- উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় বুলি ধাৰণা কৰি লোৱা হয়।
- এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখা সকলোবিলাক টোপোলা প্ৰতিনিধিত্ব কৰা বিন্দুবোৰৰ সংহতি যিবিলাক টোপোলাৰ কাৰণে উপভোক্তাজন নিৰপেক্ষ।
- অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰৰ মতে নিৰপেক্ষ ৰেখা নিম্নগামী ঢালযুক্ত।
- অগ্ৰাধিকাৰবোৰ নিৰপেক্ষ মানচিত্ৰৰ দ্বাৰা উপস্থাপন কৰা হয়।
- এজন উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰবোৰ এটা উপযোগিতা ফলনৰ জৰিয়তেও উপস্থাপন কৰিব পাৰি।
- এজন বিবেচক উপভোক্তাই বাজেট সংহতিৰ পৰা আটাইতকৈ বেছি অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰাপ্ত টোপোলাটো বাছনি কৰে।
- উপভোক্তা এজনৰ কাম্য টোপোলাটো বাজেট ৰেখা আৰু এডাল নিৰপেক্ষ ৰেখা স্পৰ্শ কৰা বিন্দুটোত অৱস্থিত।
- অন্যান্য দ্ৰব্যৰ দৰ, উপভোক্তাজনৰ আয় আৰু তেওঁৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তিত অৱস্থাত উপভোক্তা এজনৰ চাহিদা ৰেখাই বিভিন্ন দৰত এবিধ দ্ৰব্যৰ কিমান পৰিমাণৰ বাছনি কৰে তাক নিৰ্ণয় কৰে।
- চাহিদা ৰেখাডাল সাধাৰণতে নিম্নগামী ঢালযুক্ত।
- এটা স্বাভাৱিক দ্ৰব্যৰ চাহিদা উপভোক্তাজনৰ আয় বৃদ্ধি (হ্ৰাস)ৰ লগত বাঢ়ে (কমে)।
- এটা নিকৃষ্ট দ্ৰব্যৰ চাহিদা উপভোক্তাজনৰ আয় বৃদ্ধি (হ্ৰাস)ৰ লগত কমে (বাঢ়ে)।

- এটা দ্ৰব্যৰ বজাৰ চাহিদা ৰেখাই দ্ৰব্যবিধৰ বিভিন্ন দৰত বজাৰত সকলোবোৰ উপভোক্তাৰ সামূহিক চাহিদা উপস্থাপন কৰে।
- এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা হ'ল দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদাৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন আৰু দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনৰ অনুপাত।
- চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা এটা বিশুদ্ধ সংখ্যা।
- এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা আৰু দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয়ৰ মাজত বিশেষ সম্পৰ্ক থাকে।

মূল ধাৰণা (Key Concepts)

বাজেট সংহতি	বাজেট ৰেখা
অগ্ৰাধিকাৰ	নিৰপেক্ষ
নিৰপেক্ষ ৰেখা	প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ
অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰ	ক্ৰমহাসমান প্ৰতিকল্পনৰ হাৰ
নিৰপেক্ষ মানচিত্ৰ, উপযোগিতা ফলন	উপভোক্তাৰ কাম্য
চাহিদা	চাহিদা বিধি
চাহিদা ৰেখা	প্ৰতিকল্পন ফল
আয় ফল	স্বাভাৱিক দ্ৰব্য
নিকৃষ্ট দ্ৰব্য	বিকল্প
পৰিপূৰক	চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা

অনুশীলনী (Exercises)

1. উপভোক্তা এজনৰ বাজেট সংহতি বুলিলে কি বুজা?
2. বাজেট ৰেখা কি?
3. বাজেট ৰেখাডাল কিয় নিম্নগামী ঢালযুক্ত হয় তাক বৰ্ণনা কৰা।
4. এজন উপভোক্তাই দুটা দ্ৰব্য উপভোগ কৰিব বিচাৰে। দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ ক্ৰমে 4 টকা আৰু 5 টকা উপভোক্তাজনৰ আয় 20 টকা।

(i) বাজেট ৰেখাৰ সমীকৰণটো লিখা।

(ii) যদি উপভোক্তাজনে তেওঁৰ সমূহ আয় 1 নং দ্ৰব্যত ব্যয় কৰে তেন্তে তেওঁ কিমান পৰিমাণৰ 1 নং দ্ৰব্য উপভোগ কৰিব পাৰিব?

(iii) যদি উপভোক্তাজনে তেওঁৰ সমূহ আয় 2 নং দ্ৰব্যত ব্যয় কৰে তেন্তে তেওঁ কিমান পৰিমাণৰ 2 নং দ্ৰব্য উপভোগ কৰিব পাৰিব?

(iv) বাজেট ৰেখাডালৰ ঢাল কি হ'ব?

5, 6 আৰু 7 নং প্ৰশ্নকেইটা 4 নং প্ৰশ্নৰ লগত সম্পৰ্ক থকা।

5. যদি দৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত উপভোক্তাজনৰ আয় 40 টকালৈ বৃদ্ধি হয় তেন্তে বাজেট ৰেখাডাল কেনেদৰে পৰিৱৰ্তন হ'ব?

6. যদি 1 নং দ্ৰব্যৰ দৰ আৰু উপভোক্তাজনৰ আয় অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত 2 নং দ্ৰব্যৰ দৰ এক টকা হ্রাস পায় তেন্তে বাজেট ৰেখাডাল কেনেদৰে পৰিৱৰ্তন হ'ব?

7. যদি দুয়োবিধ দ্ৰব্যৰ দৰ আৰু আয় দুগুণ কৰি দিয়া হয়, বাজেট সংহতিৰ কি হ'ব?

8. ধৰাহ'ল যদি এজন উপভোক্তাই তেওঁৰ সমূহ আয় ব্যয় কৰে তেন্তে 1 নং দ্ৰব্যৰ 6 একক আৰু 2 নং দ্ৰব্যৰ 8 একক ক্ৰয় কৰিব পাৰে। দ্ৰব্য দুবিধৰ দৰ হ'ল ক্ৰমে 6 টকা আৰু 8 টকা। উপভোক্তাজনৰ আয় কিমান?

9. ধৰাহ'ল এজন উপভোক্তাই দুটা দ্ৰব্য উপভোগ কৰিব বিচাৰে যি দুটা কেৱল পূৰ্ণ সংখ্যাৰ এককত উপলব্ধ। দুয়োবিধ দ্ৰব্যৰে দৰ হ'ল 10 টকা আৰু উপভোক্তাজনৰ আয় 40 টকা।

(i) উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ সকলোবিলাক টোপোলা লিখা।

(ii) উপভোক্তাজনৰ উপলব্ধ টোপোলাবিলাকৰ ভিতৰত ঠিক 40 টকা ব্যয় হোৱা টোপোলাবিলাক চিনাক্ত কৰা।

10. অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্রাধিকাৰ মানে কি?

11. যদি উপভোক্তাজনৰ অগ্রাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় হয় তেন্তে তেওঁ (10, 8) আৰু (8, 6) টোপোলা দুটাৰ মাজত নিৰপেক্ষ হ'ব পাৰেনে?

12. ধৰাহ'ল এজন উপভোক্তাৰ অগ্রাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয়। তেন্তে (10, 10), (10, 9) আৰু (9, 9) টোপোলাবিলাকৰ তেওঁৰ অগ্রাধিকাৰ স্থান সম্পৰ্কে তুমি কি ক'ব পাৰা?

13. ধৰাহ'ল তোমাৰ বন্ধু এজন (5, 6) আৰু (6, 6) টোপোলাৰ মাজত নিৰপেক্ষ। তোমাৰ বন্ধুৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় হয়নে ?
14. ধৰাহ'ল বজাৰত এটা দ্ৰব্যৰ দুজন উপভোক্তা আছে আৰু তেওঁলোকৰ চাহিদা ফলন হ'ল—
 $d_1(p) = 20 - p$ (20 ৰ সমান বা তাতকৈ কমৰ যিকোনো দৰৰ কাৰণে)
 আৰু
 $d_1(p) = 0$ (20 তকৈ বেছি যিকোনো দৰৰ কাৰণে)
 $d_2(p) = 30 - 2p$ (15 ৰ সমান বা তাতকৈ কমৰ যিকোনো দৰৰ কাৰণে)
 আৰু $d_2(p) = 0$ (15 তকৈ বেছি যিকোনো দৰৰ কাৰণে) বজাৰ চাহিদা ফলন উলিওৱা।
15. ধৰাহ'ল এটা দ্ৰব্যৰ 20 জন উপভোক্তা আছে আৰু তেওঁলোকৰ চাহিদা ফলন একেই :
 $d(p) = 10 - 3p$ ($\frac{10}{3}$ তকৈ কম বা সমান যিকোনো দৰৰ কাৰণে)
 আৰু $d_1(p) = 0$ ($\frac{10}{3}$ তকৈ বেছি যিকোনো দৰৰ কাৰণে)
 বজাৰ চাহিদা ফলন কি হ'ব ?
16. দুজন উপভোক্তা থকা এখন বজাৰ ধৰাহ'ল আৰু তেওঁলোকৰ দ্ৰব্য এবিধৰ চাহিদা হ'ল —

p	d_1	d_2
1	9	24
2	8	20
3	7	18
4	6	16
5	5	14
6	4	12

দ্ৰব্যবিধৰ বজাৰ চাহিদা উলিওৱা।

17. স্বাভাৱিক দ্ৰব্য বুলিলে কি বুজা ?
18. নিকৃষ্ট দ্ৰব্য বুলিলে কি বুজা ? কেইটামান উদাহৰণ দিয়া।
19. বিকল্প বুলিলে কি বুজা ? দুটা দ্ৰব্যৰ উদাহৰণ দিয়া যি দুটা ইটো সিটোৰ বিকল্প।

20. পৰিপূৰক বুলিলে কি বুজা ? দুটা দ্ৰব্যৰ উদাহৰণ দিয়া যি দুটা ইটো সিটোৰ পৰিপূৰক।
21. চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা ধাৰণাটো বৰ্ণনা কৰা।
22. এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদা ধৰা হ'ল। 4 টকা দৰত দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদা 25 একক। ধৰাহ'ল দ্ৰব্যবিধৰ দৰ 5 টকালৈ বৃদ্ধি পালে আৰু তাৰ ফলত দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদা 20 এককলৈ হ্রাস পালে। চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা উলিওৱা।
23. ধৰাহ'ল এডাল চাহিদা ৰেখা $D(p) = 10 - 3p$ । $\frac{5}{3}$ দৰত দৰ স্থিতিস্থাপকতা কিমান ?
24. ধৰাহ'ল এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা -0.2 , যদি দ্ৰব্যবিধৰ দৰ 5% বৃদ্ধি হয় তেন্তে দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদা কিমান শতাংশ হ্রাস পাব ?
25. ধৰাহ'ল এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা -0.2 , যদি দ্ৰব্যবিধৰ দৰ 10% বৃদ্ধি হয় তেন্তে দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয়ত কি প্ৰভাৱ পৰিব ?
26. ধৰাহ'ল দ্ৰব্য এটাৰ দৰ 4% হ্রাস পালে। তাৰ ফলত দ্ৰব্যটোত কৰা ব্যয় 2% বৃদ্ধি হ'ল। চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা সম্পৰ্কত তুমি কি ক'বা ?

উৎপাদন আৰু ব্যয় (Production and Costs)

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়ত আমি গ্ৰাহকৰ আচৰণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছো। এই অধ্যায় আৰু পৰৱৰ্তী অধ্যায়ত আমি উৎপাদকৰ আচৰণ নিৰীক্ষণ কৰিম। এজন উৎপাদকে বা এটা প্রতিষ্ঠানে (Firm) বিভিন্ন উপাদান যেনে শ্ৰম, যন্ত্ৰপাতি, ভূমি, কেঁচা সামগ্ৰী ইত্যাদি আহৰণ কৰে। উৎপাদকে এই উপাদানসমূহ একত্ৰিত কৰি উৎপাদন সম্ভৱ কৰি তোলে। ইয়াকে উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়া বোলা হয়। উপাদানসমূহ আহৰণ কৰিবলৈ ধন ব্যয় কৰিবলগীয়া হয়। তাকেই উৎপাদন ব্যয় বোলা হয়। বস্তু উৎপন্ন হোৱাৰ পিছত ৰাজহ সংগ্ৰহ কৰাৰ উদ্দেশ্যে প্রতিষ্ঠানে উৎপন্নসমূহ বজাৰত বিক্ৰী কৰে। ব্যয় বাদ দিয়াৰ পিছত যিখিনি ৰাজহ সংগ্ৰহ হয় সেইখিনিয়েই প্রতিষ্ঠানৰ লাভ (Profit)। ধৰি লোৱা হ'ল যে এটা প্রতিষ্ঠানৰ উদ্দেশ্য হৈছে সৰ্বাধিক লাভ অৰ্জন কৰা। প্রতিষ্ঠানটোৱে কিমান পৰিমাণৰ উৎপন্ন (Output) কৰিলে সৰ্বাধিক লাভ অৰ্জন কৰিব পাৰিব সেইটো বস্তুৰ বজাৰ দৰ আৰু উৎপাদন ব্যয় লক্ষ্য কৰিহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে।

এই অধ্যায়ত, এটা প্রতিষ্ঠানৰ উৎপাদন ফলন (Production function) ৰ বিভিন্ন দিশ অধ্যয়ন কৰিম। ইয়াত আমি উৎপন্ন (Output) আৰু উপাদান (Input) ৰ সম্বন্ধ, উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান (Variable Input)ৰ অৱদান আৰু উৎপাদন ফলন (Production Function)ৰ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্য আলোচনা কৰিম। ব্যয় ফলন (Cost function) আৰু ইয়াৰ ভিন্ন দিশো আলোচনা কৰা হ'ব। হ্ৰস্বকালীন আৰু দীৰ্ঘকালীন ব্যয় ৰেখাৰ বৈশিষ্ট্যৰ বিষয়েও আমি শিকিম।

3.1. উৎপাদন ফলন (Production Function)

এটা প্রতিষ্ঠানে উৎপাদন কৰা উৎপন্ন (Output) আৰু তাৰ বাবে ব্যৱহৃত উপাদানৰ মাজৰ সম্পৰ্কটোকে উৎপাদন ফলন বোলা হয়। ই ব্যৱহৃত বিভিন্ন পৰিমাণৰ উপাদানৰ দ্বাৰা উৎপাদন কৰিব পৰা সৰ্বাধিক পৰিমাণৰ উৎপন্ন নিৰ্দেশ কৰে।

এজন জোতা উৎপাদনকাৰীৰ উদাহৰণ লোৱা হওক। তেওঁ দুজন শ্ৰমিক শ্ৰমিক নম্বৰ 1 আৰু শ্ৰমিক নম্বৰ 2, দুটা যন্ত্ৰ যন্ত্ৰ 1 আৰু যন্ত্ৰ 2 আৰু 10 কিলোগ্ৰাম কেঁচা সামগ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰিছে। 1 নম্বৰ শ্ৰমিকজনে 1 নম্বৰ যন্ত্ৰ আৰু 2 নম্বৰ শ্ৰমিকজনে 2 নম্বৰ

যন্ত্ৰ ভালকৈ চলাব পাৰে। যদি 1 নম্বৰ শ্ৰমিকজনে 1 নম্বৰ যন্ত্ৰ আৰু 2 নম্বৰ শ্ৰমিকজনে 2 নম্বৰ যন্ত্ৰ 10 কিলোগ্ৰাম কেঁচা সামগ্ৰীৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে 10 যোৰ জোতা তৈয়াৰ কৰিব পাৰে। যি কি নহওক, যদি 1 নম্বৰ শ্ৰমিকজনে 2 নম্বৰ যন্ত্ৰ আৰু 2 নম্বৰ শ্ৰমিকজনে 1 নম্বৰ যন্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰে যি তেওঁলোকে ভালকৈ চলাব নোৱাৰে, একেই 10 কিলোগ্ৰাম কেঁচা সামগ্ৰীৰে তেওঁলোকে 8 যোৰ জোতাহে তৈয়াৰ কৰিব পাৰিব। সেয়েহে সুদক্ষতাৰে উপাদান ব্যৱহাৰ কৰিলে 10 যোৰ জোতা তৈয়াৰ কৰিব পৰা যায়। আনহাতে সুদক্ষতাৰ অভাৱত 8 যোৰ জোতাহে তৈয়াৰ কৰিব পৰা যাব। উৎপাদন ফলনে উপাদানৰ কেৱল সুদক্ষ ব্যৱহাৰহে বিবেচনা কৰে। এই ফলনৰ মতে 1 নম্বৰ শ্ৰমিক, 2 নম্বৰ শ্ৰমিক, 1 নম্বৰ যন্ত্ৰ, 2 নম্বৰ যন্ত্ৰ আৰু 10 কিলোগ্ৰাম কেঁচা সামগ্ৰীৰ সমন্বয়ে 10 যোৰ জোতা তৈয়াৰ কৰিব পাৰে, যিটো এই উপাদান জোঁটৰ সম্ভাৱ্য সৰ্বাধিক পৰিমাণৰ উৎপাদন।

এক নিৰ্দিষ্ট প্ৰযুক্তিৰ (Technology) বাবে এটা উৎপাদন ফলনৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰা হয়। বেলেগ বেলেগ উপাদান জোঁট (Input Combination) ব্যৱহাৰ কৰি সৰ্বাধিক কি মাত্ৰাত উৎপন্ন সম্ভৱ সেইটো প্ৰযুক্তিগত জ্ঞানেহে নিৰ্ধাৰণ কৰিব। প্ৰযুক্তিৰ উন্নতি হ'লে, বেলেগ বেলেগ উপাদান জোঁটৰ দ্বাৰা পাব পৰা সৰ্বাধিক উৎপন্ন স্তৰ বৃদ্ধি পাব। তেতিয়া আমি এটা নতুন উৎপাদন ফলন পাম।

এটা উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত ব্যৱহাৰ হোৱা উপাদানসমূহক উৎপাদনৰ উপাদান (Factors of Production) বুলি কোৱা হয়। কোনো বস্তু উৎপাদন কৰিবলৈ এটা প্ৰতিষ্ঠানক যিকোনো পৰিমাণৰ বিভিন্ন উপাদান প্ৰয়োজন

হ'ব পাৰে। যি কি নহওক, এতিয়া আমি এনে এটা প্ৰতিষ্ঠান লওঁ যিয়ে উৎপাদন কৰিবলৈ কেৱল দুটা উপাদান — উপাদান 1 আৰু 2 ব্যৱহাৰ কৰে। গতিকে উৎপাদন ফলনে এই দুটা উপাদানৰ ভিন্ন জোঁটৰ দ্বাৰা সৰ্বাধিক কিমান উৎপাদন কৰিব পৰা যাব সেইটো আমাক জনাই দিয়ে। উৎপাদন ফলনটো আমি এইদৰে লিখিব পাৰো।

$$q = f(x_1, x_2) \dots\dots\dots (3.1)$$

ইয়াৰ পৰা এইটো বুজা যায় যে 1 নম্বৰ উপাদানৰ x_1 পৰিমাণ আৰু 2 নম্বৰ উপাদানৰ x_2 পৰিমাণ ব্যৱহাৰ কৰি q পৰিমাণৰ সামগ্ৰী উৎপাদন কৰিব পৰা যায়।

তালিকা 3.1 উৎপাদন ফলন

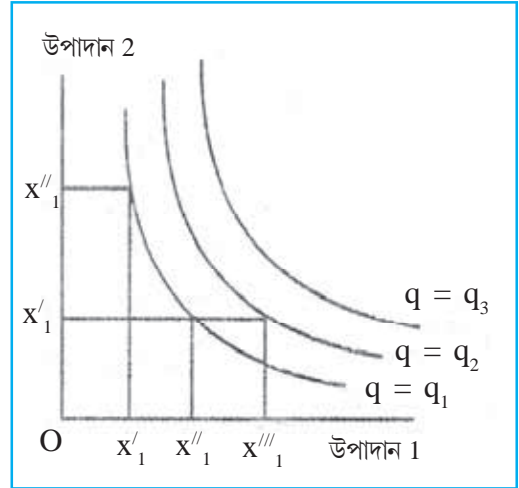
উপাদান		x_2						
		0	1	2	3	4	5	6
x_1	0	0	0	0	0	0	0	0
	1	0	1	3	7	10	12	13
	2	0	3	10	18	24	29	33
	3	0	7	18	30	40	46	50
	4	0	10	24	40	50	56	57
	5	0	12	29	46	56	58	59
	6	0	13	33	50	57	59	60

তালিকা 3.1 ত উৎপাদন ফলনৰ এটা সাংখ্যিক (Numerical) উদাহৰণ দিয়া হৈছে। বাওঁফালৰ স্তম্ভ (Column)ত 1 নম্বৰ উপাদানৰ পৰিমাণ দেখুওৱা হৈছে আৰু ওপৰৰ শাৰী (row)ত 2 নম্বৰ উপাদানৰ পৰিমাণ দেখুওৱা হৈছে। যিকোনো শাৰীৰ সোঁফাললৈ গতি কৰিলে 2 নম্বৰ উপাদান বৃদ্ধি পায় আৰু যিকোনো স্তম্ভৰ তললৈ গতি কৰিলে 1 নম্বৰ উপাদান বৃদ্ধি পায়। দুয়োটা উপাদানৰ ভিন্ন মানৰ বাবে তালিকাখনে তদনুৰূপ (Corresponding) উৎপাদনৰ পৰিমাণ দেখুৱাইছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, 1 নম্বৰ উপাদানৰ 1 একক আৰু 2 নম্বৰ উপাদানৰ 1 একক ব্যৱহাৰ কৰি প্ৰতিষ্ঠানটোৱে 1 একক উৎপাদন কৰিব পাৰে, 1 নম্বৰ উপাদানৰ 2 একক আৰু 2 নম্বৰ উপাদানৰ 2 একক ব্যৱহাৰ কৰি ই 10 একক উৎপাদন কৰিব পাৰে; 1 নম্বৰ উপাদানৰ 3 একক আৰু 2 নম্বৰ উপাদানৰ 2 একক ব্যৱহাৰ কৰি 18 একক উৎপাদন কৰিব পাৰে ইত্যাদি।

সমউৎপাদন বেখা (Isoquant)

২ নং অধ্যায়ত আমি নিৰপেক্ষ বেখা সম্বন্ধে শিকিছো। ইয়াত নিৰপেক্ষ বেখা (Indifference Curve) ৰ সৈতে সাদৃশ্য থকা আন এক ধাৰণা সমউৎপাদন (Isoquant) ৰ পৰিচয় আগবঢ়াব বিচাৰিছো। উৎপাদন ফলনক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা ই আন এক বিকল্প উপায় মাত্ৰ। ধৰা হ'ল এটা উৎপাদন ফলনৰ দুটা উপাদান ১ আৰু ২ আছে। সমউৎপাদন বেখা হ'ল দুটা উপাদানৰ সকলো জোঁটৰ সংহতি যিয়ে সমপৰিমাণৰ সৰ্বোচ্চ সম্ভাৱ্য উৎপন্ন স্তৰ দিয়ে। প্ৰত্যেক সমউৎপাদন বেখাই এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ উৎপন্ন স্তৰক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে আৰু সেই বেখাডালক উৎপন্নৰ পৰিমাণেৰে চিহ্নিত কৰা হয়।

কাষৰ চিত্ৰত তিনিটা উৎপন্ন স্তৰৰ বাবে উপাদান সমতলত ক্ৰমে $q = q_1$, $q = q_2$ আৰু $q = q_3$ এই তিনিডাল সমউৎপাদন বেখা আছে। (x'_1, x''_1) আৰু (x''_1, x'''_1) এই দুই উপাদান জোঁটে আমাক একে পৰিমাণৰ উৎপন্ন q_1 দিয়ে। x'_1 ত ২ নম্বৰ উপাদান স্থিৰে ৰাখি যদি ১ নম্বৰ উপাদান x''_1 লৈ বৃদ্ধি কৰা হয়, তেতিয়া উৎপাদন বৃদ্ধি পাব আৰু আমি $q = q_2$ নিৰ্দেশ কৰা এডাল উচ্চতৰ (Higher) সমউৎপাদন বেখা পাম। যেতিয়া প্ৰান্তিক (Marginal) উৎপাদন যোগাত্মক হয়, এটা উপাদানৰ অধিক পৰিমাণ আৰু আনটো উপাদানৰ কম পৰিমাণ ব্যৱহাৰ কৰি সম পৰিমাণৰ দ্ৰব্য উৎপাদন কৰিব পৰা যায়। গতিকে, সমউৎপাদন বেখাসমূহ ঋণাত্মক ঢালযুক্ত (Negatively sloped) হয়।

আমাৰ উদাহৰণটোত উৎপাদনৰ বাবে দুয়োবিধ উপাদানেই আৱশ্যকীয়। যদি যিকোনো এবিধ উপাদান শূন্য হয়, উৎপাদন সম্ভৱ নহয়। দুয়োবিধ উপাদান যোগাত্মক হ'লে উৎপন্নও যোগাত্মক হ'ব। যিকোনো এবিধ উপাদানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিলে উৎপন্ন বৃদ্ধি পাব।

3.2. হুস্বকাল আৰু দীৰ্ঘকাল

অধিকতৰ বিশ্লেষণ আৰম্ভ কৰাৰ আগতে দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা - হুস্বকাল আৰু দীৰ্ঘকালৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব লাগিব।

হুস্বকালত এটা প্ৰতিষ্ঠানে সকলো উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰে। যিকোনো এটা উপাদান— 1 নম্বৰ উপাদান নাইবা 2 নম্বৰ উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব পৰা নাযায় আৰু সেয়েহে, হুস্বকালত ই স্থিৰ হৈ থাকে। উৎপন্নৰ পৰিমাণ সলনি কৰিবলৈ প্ৰতিষ্ঠানটোৱে কেৱল আনটো উপাদানহে পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰিব। যিটো উপাদান স্থিৰ অৱস্থাত থাকে তাক স্থিৰ উপাদান (Fixed input), আনহাতে যিটো উপাদান প্ৰতিষ্ঠানটোৱে পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰে তাক পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান (Variable input) বোলা হয়।

তালিকা 3.1 ত দিয়া উদাহৰণটো ধৰা যাওক। ধৰি লোৱা হ'ল যে হুস্বকালত 2 নম্বৰ উপাদানটো 5 এককৰ বাবে স্থিৰ অৱস্থাত আছে। তেতিয়া তদনুকূপ স্তম্ভই প্ৰতিষ্ঠানটোৱে হুস্বকালত 1 নম্বৰ উপাদানৰ বিভিন্ন পৰিমাণ ব্যৱহাৰ কৰি উৎপাদন কৰিব পৰা বিভিন্ন উৎপন্নৰ পৰিমাণ দেখুৱাব।

দীৰ্ঘকালত উৎপাদনৰ সকলো উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব পৰা যায়। এটা প্ৰতিষ্ঠানে দীৰ্ঘকালত ভিন্ন পৰিমাণৰ দ্ৰব্য উৎপাদন কৰিবলৈ একে সময়তে দুয়োবিধ উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰে। গতিকে দীৰ্ঘকালত কোনো ধৰণৰ স্থিৰ উপাদান নাথাকে। যিকোনো নিৰ্দিষ্ট উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ বাবে, দীৰ্ঘকালে হুস্বকালতকৈ দীৰ্ঘলীয়া সময় বুজায়। বিভিন্ন উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ বাবে দীৰ্ঘকাল বেলেগ বেলেগ হ'ব পাৰে। হুস্বকাল আৰু দীৰ্ঘকালৰ সংজ্ঞা দিন, মাহ বা বছৰৰ হিচাপত প্ৰকাশ কৰা উচিত নহয়। গোটেইবোৰ উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰি নে নোৱাৰি তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিহে সাধাৰণতে হুস্বকাল বা দীৰ্ঘকালৰ সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা হয়।

3.3. মুঠ উৎপাদন, গড় উৎপাদন আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন

3.3.1. মুঠ উৎপাদন (Total Product)

ধৰা হ'ল আন সকলো উপাদান স্থিৰে ৰাখি আমি এটা মাত্ৰ উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰো। তেতিয়া সেই উপাদানটোৰ নিয়োজিত বিভিন্ন পৰিমাণৰ বাবে আমি উৎপাদন ফলনৰ পৰা বেলেগ বেলেগ পৰিমাণৰ উৎপন্ন (Output) পাম। আন সকলো উপাদান স্থিৰে থকা অৱস্থাত, পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান আৰু উৎপন্নৰ মাজৰ সম্পৰ্কটোকেই পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ মুঠ উৎপাদন আখ্যা দিয়া হয়।

আমাৰ উৎপাদন ফলনত ধৰা হওক যে \bar{x}_2 মানত 2 নম্বৰ উপাদান স্থিৰ হৈ থাকিব আৰু 1 নম্বৰ উপাদান

পৰিৱৰ্তন হ'ব। তেতিয়া x_1 ৰ প্ৰতিটো মানৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট \bar{x}_2 ত q ৰ এটা মান পোৱা যাব। আমি তলত দিয়া ধৰণে ইয়াক লিখিব পাৰো—

$$q = f(x_1 : \bar{x}_2) \dots\dots\dots(3.2)$$

এইটো 1 নম্বৰ উপাদানৰ মুঠ উৎপাদন ফলন। আকৌ তালিকা 3.1 লৈ মন কৰা যাওক। ধৰা হ'ল 4 এককত 2 নম্বৰ উপাদানটো স্থিৰে আছে। এতিয়া 3.1 নম্বৰ তালিকাত 2 নম্বৰ উপাদানে 4 একক মান গ্ৰহণ কৰা স্তম্ভটোলৈ মন কৰো। স্তম্ভটোৰ তললৈ গতি কৰিলে 1 নম্বৰ উপাদানৰ বিভিন্ন মানৰ বাবে আমি উৎপন্নৰ মানবোৰ পাওঁ। $x_2 = 4$ মানৰ বাবে এইখনেই হয় 1 নম্বৰ উপাদানৰ মুঠ উৎপাদনৰ অনুসূচী। $x_1 = 0$ হ'লে মুঠ উৎপাদন হ'ব 0, $x_1 = 1$ হ'লে মুঠ উৎপাদন হ'ব 10 একক $x_2 = 1$ হ'লে মুঠ উৎপাদন হ'ব 24 একক ইত্যাদি। ইয়াক কেতিয়াবা পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ মুঠ প্ৰতিদান (Total return) বা মুঠ বস্তুগত উৎপাদন (total physical product) বুলিও কোৱা হয়।

মুঠ উৎপাদনৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰাৰ পিছত গড় উৎপাদন (AP) আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP)ৰ সংজ্ঞা দিয়াটো উপযোগী হ'ব। পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়ালৈ অৰিহণা বৰ্ণনা কৰিবলৈ এই দুটা ধাৰণাৰ আৱশ্যক হয়।

3.3.2 গড় উৎপাদন (Average Product)

পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ প্ৰতি এককৰ উৎপন্নক গড় উৎপাদন আখ্যা দিয়া হয়। ইয়াক তলত দিয়া ধৰণে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়

$$AP_1 = \frac{TP}{x_1} = \frac{f(x_1 : \bar{x}_2)}{x_1} \dots\dots\dots(3.3)$$

1 নম্বৰ উপাদানৰ গড় উৎপাদনৰ এটা উদাহৰণ 3.2 তালিকাত দিয়া হৈছে। তালিকা 3.1 ত $x_2 = 4$ মানৰ বাবে 1 নম্বৰ উপাদানৰ মুঠ উৎপাদন ইতিমধ্যে দেখুওৱা হৈছে। তালিকা 3.2 ত আমি মুঠ উৎপাদন অনুসূচী পুনৰ উপস্থাপন কৰিছো আৰু লগতে তদনুৰূপ গড় উৎপাদন আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ মানো সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। প্ৰথম স্তম্ভত 1 নম্বৰ উপাদানৰ পৰিমাণ দেখুওৱা হৈছে আৰু চতুৰ্থ স্তম্ভত তদনুৰূপ গড় উৎপাদনৰ মান দিয়া হৈছে। 1 নম্বৰ উপাদানৰ 1 এককৰ বাবে গড় উৎপাদন (AP_1) উৎপন্ন 10 একক, 2 এককৰ বাবে AP_1 ৰ মান উৎপন্ন 12 একক হ'ব ইত্যাদি।

3.3.3 প্রান্তিক উৎপাদন (Marginal Product)

আন সকলো উপাদান স্থিৰে থকা অৱস্থাত এটা উপাদানৰ এক একক পৰিৱৰ্তনৰ ফলত হোৱা মুঠ উৎপাদনৰ পৰিৱৰ্তনক সেই উপাদানটোৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন (Marginal Product) বুলি কোৱা হয়। যেতিয়া 2 নম্বৰ উপাদান স্থিৰে থাকে, 1 নম্বৰ উপাদানৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP_1) হ'ব

$$MP_1 = \frac{\text{উৎপাদনৰ পৰিৱৰ্তন}}{\text{উপাদানৰ পৰিৱৰ্তন}}$$

$$= \frac{\Delta q}{\Delta x_1} \dots\dots\dots (3.4)$$

য'ত Δ চলকৰ পৰিৱৰ্তন বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।

যদি উপাদানৰ পৰিৱৰ্তন বিচ্ছিন্ন (Discrete) এককত হয়, তেতিয়া প্ৰান্তিক উৎপাদন তলত দিয়া ধৰণে নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰি। ধৰি লোৱা হ'ল 2 নম্বৰ উপাদানটো স্থিৰ কৰা হৈছে \bar{x}_2 ত। 2 নম্বৰ উপাদানৰ \bar{x}_2 মানত, ধৰা যাওক মুঠ উৎপাদন ৰেখা অনুযায়ী 1 নম্বৰ উপাদানৰ x_1 এককে মুঠ উৎপাদনৰ 20 একক উৎপাদন কৰে আৰু 1 নম্বৰ উপাদানৰ $x_1 - 1$ এককে মুঠ উৎপাদনৰ 15 একক উৎপাদন কৰে। তেতিয়া 1 নম্বৰ উপাদানৰ x_1 তম এককৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন হ'ব—

$$MP_1 = f(x_1; \bar{x}_2) - f(x_1 - 1; \bar{x}_2) \dots\dots\dots (3.5)$$

$$= (x_1 \text{ এককৰ মুঠ উৎপাদন}) - (x_1 - 1) \text{ এককৰ মুঠ উৎপাদন}$$

$$= \text{উৎপাদনৰ } (20 - 15) \text{ একক}$$

$$= \text{উৎপাদনৰ } 5 \text{ একক}$$

যিহেতু উপাদান ঋণাত্মক হ'ব নোৱাৰে, উপাদানৰ শূন্য নিয়োগ স্তৰৰ বাবে প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ সংজ্ঞা দিব নোৱাৰি (undefined)। প্ৰান্তিক উৎপাদন হ'ল মুঠ উৎপাদনৰ লগত হোৱা যোগ কাৰ্য (addition)। এটা উপাদানৰ যিকোনো পৰিমাণৰ নিয়োগ স্তৰৰ বাবে, সেই স্তৰলৈ প্ৰতি একক উপাদানৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ যোগফলে সেই উপাদানৰ মুঠ উৎপাদন দিব। সেয়েহে মুঠ উৎপাদন প্ৰান্তিক উৎপাদনসমূহৰ যোগফল।

এটা উপাদানৰ যিকোনো স্তৰৰ নিয়োগৰ গড় উৎপাদন সেই স্তৰ পৰ্যন্ত সকলো প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ গড় (average)। গড় আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদনক পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ যথাক্ৰমে গড় আৰু প্ৰান্তিক প্ৰতিদান বুলিও কোৱা হয়।

তালিকা 3.1 ত দেখুওৱা উদাহৰণত যদি আমি 2 নম্বৰ উপাদানক 4 এককত স্থিৰ কৰো, মুঠ উৎপাদন অনুসূচী (Schedule) পোৱা যাব। তেতিয়া মুঠ উৎপাদনৰ পৰা আমি 1 নম্বৰ উপাদানৰ গড় উৎপাদন আৰু প্ৰাস্তিক উৎপাদন নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰিম। তালিকা 3.2 ৰ তৃতীয় স্তম্ভত দেখুওৱা হৈছে যে 1 নম্বৰ উপাদানৰ শূন্য এককৰ বাবে MP_1 ৰ মান নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰি। $x_1 = 1$ হ'লে MP_1 মুঠ উৎপাদনৰ 10 একক $x_1 = 2$ হ'লে MP_1 মুঠ উৎপাদনৰ 14 একক ইত্যাদি।

তালিকা 3.2. মুঠ উৎপাদন, প্ৰাস্তিক উৎপাদন আৰু গড় উৎপাদন

উপাদান 1	মুঠ উৎপাদন (TP)	MP_1	AP_1
0	0	–	–
1	10	10	10
2	24	14	12
3	40	16	13.33
4	50	10	12.5
5	56	6	11.2
6	57	1	9.5

3.4. ক্ৰমহাসমান প্ৰাস্তিক উৎপাদন বিধি আৰু পৰিৱৰ্তনশীল উৎপাদন বিধি

ক্ৰমহাসমান প্ৰাস্তিক উৎপাদন বিধি (Law of diminishing) অনুসৰি আন সকলো উপাদান স্থিৰে থকা অৱস্থাত এটা উপাদানৰ ব্যৱহাৰ বা নিয়োগ বৃদ্ধি কৰি গৈ থাকিলে শেষত গৈ এটা বিন্দুত উপনীত হ'ব যাৰ পিছত উৎপাদন হোৱা যোগ (অৰ্থাৎ উপাদানটোৰ প্ৰাস্তিক উৎপাদন) কমিবলৈ আৰম্ভ কৰিব।

ক্ৰমহাসমান উৎপাদন বিধিৰ লগত সম্পৰ্ক থকা আন এটা ধাৰণা হৈছে পৰিৱৰ্তনশীল উৎপাদন বিধি (Law of variable proportions)। এই বিধি অনুসৰি এটা উপাদানৰ নিয়োগ বৃদ্ধিৰ লগে লগে আৰম্ভণিতে সেই উপাদানটোৰ প্ৰাস্তিক উৎপাদন বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে। কিন্তু নিয়োগৰ এটা বিশেষ স্তৰ পোৱাৰ পিছত ই হ্রাস পাবলৈ ধৰে। ক্ৰমহাসমান উৎপাদন বিধি বা পৰিৱৰ্তনশীল উৎপাদন বিধিৰ কাৰণসমূহ তলত দিয়া হ'ল :

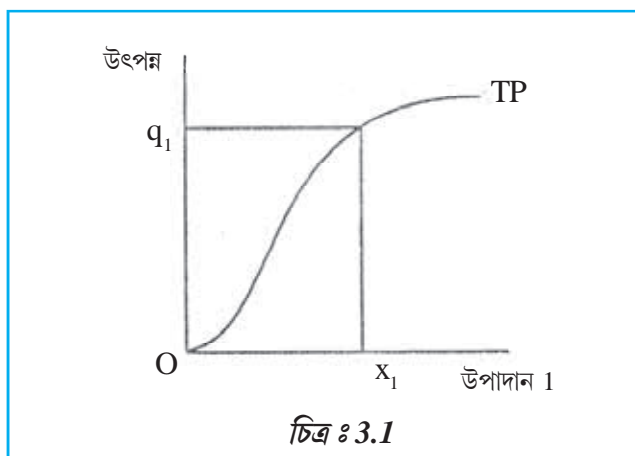
যেতিয়া আমি এটা উপাদান স্থিৰে ৰাখি আনটো উপাদান বৃদ্ধি কৰো তেতিয়া উপাদানৰ অনুপাতবোৰ (Factor Proportions) সলনি হয়। আৰম্ভণিতে, যেতিয়া পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰা হয়, উপাদানৰ অনুপাতবোৰ উৎপাদনৰ বাবে বেছি উপযোগী হ'বলৈ ধৰে আৰু প্ৰাস্তিক উৎপাদন বৃদ্ধি পায়। কিন্তু নিয়োগৰ এটা নিৰ্দিষ্ট স্তৰৰ পিছত, উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত যথেষ্টসংখ্যক পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ বাবে উপাদানৰ অনুপাতবোৰ উৎপাদনৰ বাবে কম উপযোগী হ'বলৈ ধৰে। এই স্তৰৰ পৰাই পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ প্ৰাস্তিক উৎপাদন হ্রাস পাবলৈ ধৰে।

তালিকা 3.2 লৈ আকৌ মন কৰা যাওক। 2 নম্বৰ উপাদান 4 এককত স্থিৰে থকা অৱস্থাত, তালিকাখনে 1 নম্বৰ উপাদানৰ বিভিন্ন মানৰ বাবে মুঠ উৎপাদন, প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP_1) আৰু গড় উৎপাদন (AP_1) দেখুৱাইছে। দেখা যায় যে 1 নম্বৰ উপাদানৰ 3 একক নিয়োগ স্তৰলৈ প্ৰান্তিক উৎপাদন বৃদ্ধি পায়। তাৰ পিছত ই হ্রাস পাবলৈ ধৰে।

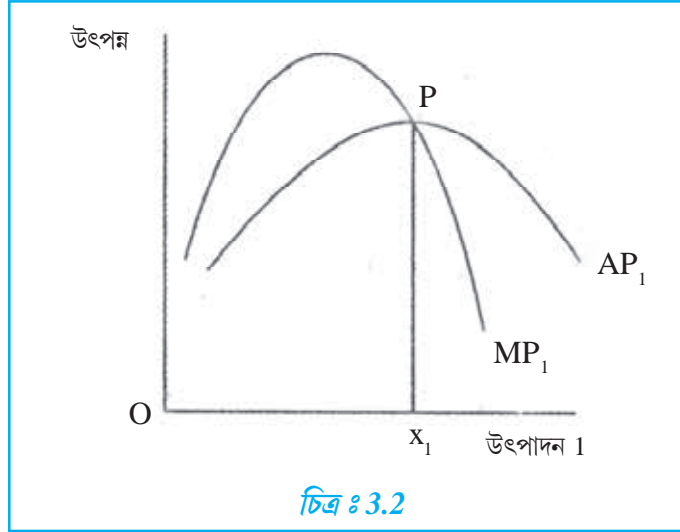
3.5. মুঠ উৎপাদন ৰেখা, প্ৰান্তিক উৎপাদন ৰেখা আৰু গড় উৎপাদন ৰেখাৰ আকৃতি

আন সকলো উপাদান স্থিৰে থকা অৱস্থাত এটা উপাদানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিয়ে সাধাৰণতে মুঠ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰে। 1 নম্বৰ উপাদানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিৰ ফলত মুঠ উৎপাদন কিদৰে সলনি হয় তালিকা 3.2 ত দেখুওৱা হৈছে। উপাদান-উৎপন্ন সমতল (Input-output plane)ত মুঠ উৎপাদন ৰেখা এডাল যোগাত্মক ঢালযুক্ত ৰেখা। এটা নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ উৎপাদন ৰেখা চিত্ৰ নং 3.1 ত দেখুওৱা হৈছে। চিত্ৰত অনুভূমিক অক্ষ (horizontal axis) ত 1 নম্বৰ উপাদান জোখা হৈছে আৰু উলম্ব অক্ষ (vertical axis) ত উৎপন্ন জোখা হৈছে। 1 নম্বৰ উপাদানৰ x_1 এককৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠানটোৱে অতি বেছি q_1 একক উৎপাদন কৰিব পাৰে।

পৰিৱৰ্তনশীল অনুপাত বিধি অনুসৰি, আৰম্ভণিতে এটা উপাদানৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন বৃদ্ধি পায় আৰু এটা নিৰ্দিষ্ট নিয়োগ স্তৰ পোৱাৰ পিছত ই হ্রাস পাবলৈ ধৰে। সেয়েহে উপাদান— উৎপন্ন সমতলত প্ৰান্তিক উৎপাদন ৰেখা (MP Curve) ডাল ওলোটা (Inverse) U আকৃতিৰ (U-shaped) হয়।

মুঠ উৎপাদন : এইডাল 1 নম্বৰ উপাদানৰ বাবে মুঠ উৎপাদন ৰেখা। আন সকলো উপাদান স্থিৰে ৰাখিলে 1 নম্বৰ উপাদানৰ বিভিন্ন পৰিমাণৰ দ্বাৰা কিমান বিভিন্ন উৎপন্ন পাব পাৰি দেখুওৱা হৈছে।

গড় আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন : 1 নম্বৰ উপাদানৰ বাবে গড় আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন ৰেখা।

গড় উৎপাদন ৰেখাৰ আকৃতি কেনে হয় চোৱা যাওক। পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ প্ৰথম এককৰ বাবে প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP) আৰু গড় উৎপাদন (AP) একে হয়। এতিয়া উপাদানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিৰ লগে লগে প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP) বৃদ্ধি পায়। যিহেতু গড় উৎপাদন প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ গড় (Average), গড় উৎপাদনো বৃদ্ধি পায়, কিন্তু বৃদ্ধিৰ হাৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনতকৈ কম হয়। এটা নিৰ্দিষ্ট স্তৰৰ পিছত প্ৰান্তিক উৎপাদন হ্রাস পাবলৈ ধৰে। যি কি নহওক, যেতিয়ালৈকে প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP) গড় উৎপাদনতকৈ (AP) বেছি হৈ থাকে, গড় উৎপাদন বৃদ্ধি পাই থাকিব। প্ৰান্তিক উৎপাদন যথেষ্ট পৰিমাণে হ্রাস পালে ইয়াৰ মান গড় উৎপাদন (AP) তকৈ হ্রাস পায় আৰু তেতিয়া গড় উৎপাদনো ক্ৰমান্বয়ে কমি যাবলৈ ধৰে। সেইবাবে গড় উৎপাদন ৰেখাও ওলোটা (Inverse) U আকৃতিৰ।

যেতিয়ালৈকে গড় উৎপাদন (AP) বৃদ্ধি হৈ থাকে, তেতিয়ালৈকে প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP) গড় উৎপাদনতকৈ বেছি হ'বই লাগিব। নহ'লে গড় উৎপাদন বৃদ্ধি পাব নোৱাৰে। একেদৰে, যেতিয়া গড় উৎপাদন (AP) হ্রাস পায়, প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP) গড় উৎপাদনতকৈ কম হ'বই লাগিব। গতিকে ইয়াৰ পৰা দেখা যায় যে প্ৰান্তিক উৎপাদন ৰেখাই গড় উৎপাদন ৰেখাক ওপৰৰ পৰা ইয়াৰ সৰ্বোচ্চ বিন্দুত ছেদ কৰে।

চিত্ৰ নং 3.2 ত এটা নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ গড় উৎপাদন (AP) আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP) ৰেখাৰ আকৃতি দেখুওৱা হৈছে।

1 নম্বৰ উৎপাদনৰ গড় উৎপাদন x_1 বিন্দুত সৰ্বোচ্চ হয়। x_1 ৰ বাওঁফালে গড় উৎপাদন বৃদ্ধি পাই থাকে আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন গড় উৎপাদনতকৈ বেছি হয়। x_1 ৰ সোঁফালে গড় উৎপাদন হ্রাস পাই থাকে আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন গড় উৎপাদনতকৈ কম হয়।

3.6. উৎপাদন মাত্ৰাৰ প্ৰতিদান (Returns to Scale)

এই পৰ্যন্ত আমি আন সকলো উপাদান স্থিৰে থকা অৱস্থাত, এটা মাত্ৰ উপাদান পৰিৱৰ্তনৰ ফলত উৎপাদন ফলন (Production Function)ৰ বিভিন্ন দৃষ্টিকোণ লক্ষ্য কৰিছো। এতিয়া সকলো উপাদান একেলগে পৰিৱৰ্তন হ'লে কি হয় তাক আমি লক্ষ্য কৰিম।

সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান (Constant returns to scale or CRS) হ'ল উৎপাদন ফলনৰ এটা বৈশিষ্ট্য য'ত সকলো উপাদান সমানুপাতিকভাৱে (Proportional) বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত উৎপাদন বৃদ্ধিৰ পৰিমাণে একেই অনুপাতত হয়।

ক্রমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান (Increasing Returns to Scale or IRS) হ'ল যেতিয়া সকলো উপাদান সমানুপাতিকভাৱে বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত উৎপাদন বৃদ্ধিৰ পৰিমাণ সেই অনুপাততকৈ বেছি হাৰত হয়। ক্ৰমহ্রাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান (Decreasing Returns of Scale or DRS) হ'ল যেতিয়া সকলো উপাদান সমানুপাতিকভাৱে বৃদ্ধি পোৱাৰ ফলত উৎপাদন বৃদ্ধিৰ পৰিমাণ সেই অনুপাততকৈ কম হাৰত হয়।

উদাহৰণ স্বৰূপে, ধৰা যাওক যে এটা উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত সকলো উপাদান দুগুণ (double) কৰা হ'ল। ইয়াৰ ফলত যদি উৎপন্নও দুগুণ হয় তেতিয়া উৎপাদন ফলনে সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান (CRS) বুজাব। যদি উৎপন্ন দুগুণতকৈ কম হয় তেতিয়া ক্ৰমহ্রাসমান উৎপাদন (DRS) বুজাব আৰু উৎপন্ন দুগুণতকৈ বেছি হ'লে ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান (IRS) বুজাব।

উৎপাদন মাত্ৰাৰ প্ৰতিদান (Returns of Scale)

এটা উৎপাদন ফলন ধৰি লোৱা হ'ল $q = f(x_1, x_2)$

য'ত প্ৰতিষ্ঠানটোৱে 1 নম্বৰ উপাদানৰ x_1 পৰিমাণ আৰু 2 নম্বৰ উপাদানৰ x_2 পৰিমাণ ব্যৱহাৰ কৰি q পৰিমাণৰ উৎপন্ন কৰিছে। এতিয়া ধৰা হ'ল যে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে দুয়োবিধ উপাদানৰ নিয়োগৰ পৰিমাণ $t(t > 1)$ গুণ বৃদ্ধি কৰিব বিচাৰিছে। গাণিতিকভাৱে, আমি ক'ব পাৰো যে উৎপাদন ফলনটোৱে সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান (CRS) বুজাব যদিহে,

$$f(tx_1, tx_2) = t f(x_1, x_2) \text{ হয়।}$$

অৰ্থাৎ নতুন উৎপন্নৰ পৰিমাণ $f(tx_1, tx_2)$ পূৰ্বৰ উৎপন্ন $f(x_1, x_2)$ ৰ নিৰ্ভুলভাৱে t - গুণ হয়।
 সেই একেদৰে, উৎপাদন ফলনটোৱে ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান (IRS) বুজাব যদিহে।
 $f(tx_1, tx_2) > t.f(x_1, x_2)$ হয়।
 ই ক্ৰমহাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান (DRS) বুজাব যদিহে,
 $f(tx_1, tx_2) < t.f(x_1, x_2)$ হয়।

3.7. ব্যয় (Costs)

এটা প্ৰতিষ্ঠানে বস্তু উৎপাদন কৰিবলৈ উপাদান নিয়োগ কৰিবলগীয়া হয়। কিন্তু এটা নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ উৎপন্ন স্তৰ বিভিন্ন উপায়েৰে উৎপাদন কৰিব পৰা যায়। এটাতকৈ বেছি উপাদান জোঁটৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠান এটাই কাৰ্য উৎপন্ন স্তৰ উৎপাদন কৰিব পাৰে। তালিকা 3.1 ত আমি দেখা পাওঁ যে উৎপন্নৰ 50 একক তিনিটা বিভিন্ন উপাদানৰ জোঁটেৰে উৎপাদন কৰিব পৰা যায় – $(x_1 = 6, x_2 = 3)$, $(x_1 = 4, x_2 = 4)$ আৰু $(x_1 = 3, x_2 = 6)$ । প্ৰশ্ন হয় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে কোনটো উপাদানৰ জোঁট নিৰ্বাচন কৰিব? উপাদানৰ দাম দিয়া থাকিলে, যিটো উপাদান জোঁটত আটাইতকৈ কম ব্যয় হ'ব সেইটোৱেই প্ৰতিষ্ঠানটোৱে নিৰ্বাচন কৰিব। সেয়েহে প্ৰতিটো উৎপন্ন স্তৰতে, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ন্যূনতম ব্যয়সম্পন্ন উপাদান জোঁট (Least cost input combination) টোহে নিৰ্বাচন কৰিব। এই উৎপন্ন ব্যয়ৰ (Output-cost) সম্পৰ্কটোৱেই হৈছে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ ব্যয় ফলন (Cost function)।

কব ড'গলাছ (Cobb-Douglas) উৎপাদন ফলন

ধৰা হ'ল $q = x_1^\alpha x_2^\beta$ এটা উৎপাদন ফলন য'ত α আৰু β ধ্ৰুৱক। প্ৰতিষ্ঠানটোৱে 1 নম্বৰ উপাদানৰ x_1 পৰিমাণ আৰু 2 নম্বৰ উপাদানৰ x_2 পৰিমাণ ব্যৱহাৰ কৰি q পৰিমাণ উৎপন্ন কৰিছে। এই ফলনটোক কব-ড'গলাছ (Cobb-Douglas) উৎপাদন ফলন বোলা হয়। ধৰি লোৱা হওঁক যে $x_1 = \bar{x}_1$ আৰু $x_2 = \bar{x}_2$ ব্যৱহাৰ কৰি আমি q_0 একক উৎপন্ন পাওঁ।

$$\text{অৰ্থাৎ, } q_0 = \bar{x}_1^{-\alpha} \bar{x}_2^{-\beta}$$

আমি যদি দুয়োটা উপাদান t ($t > 1$) গুণ বৃদ্ধি কৰো, তেতিয়া নতুন উৎপন্ন হ'ব

$$q_1 = (\bar{t}x_1)^\alpha (\bar{t}x_2)^\beta$$

$$= t^{\alpha+\beta} \bar{x}^{-\alpha} \bar{x}_2^{-\beta}$$

যেতিয়া $\alpha + \beta = 1$ হয়, তেতিয়া $q_1 = tq_0$ পাম। অর্থাৎ, উৎপন্ন t গুণ বৃদ্ধি পাব। গতিকে উৎপাদন ফলনটোৱে সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান (CRS) বুজাব। একেদৰে, যেতিয়া $\alpha + \beta > 1$ তেতিয়া উৎপাদন ফলনটোৱে ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপন্ন প্ৰতিদান (IRS) আৰু $\alpha + \beta < 1$ হ'লে, ক্ৰমহাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান (DRS) বুজাব।

3.7.1 হুস্বকালীন উৎপাদন ব্যয় (Short Run Costs)

ইয়াৰ আগতে আমি হুস্বকাল আৰু দীৰ্ঘকালৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ। হুস্বকালত কিছুমান উৎপাদনৰ উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰি আৰু সেয়েহে সেইবোৰ স্থিৰ অৱস্থাত থাকে। এই স্থিৰ উপাদানবোৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে যি ব্যয় বহন কৰিবলগীয়া হয় তাকেই মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC) বোলা হয়। প্ৰতিষ্ঠানটোৱে যি পৰিমাণৰে উৎপন্ন উৎপাদন নকৰক, এই ব্যয় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বাবে স্থিৰ হৈ থাকে। প্ৰতিষ্ঠানটোৱে হুস্বকালত আৱশ্যকীয় যিকোনো পৰিমাণ উৎপাদন কৰিবলৈ কেৱল পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানহে নিয়ন্ত্ৰিত কৰিব পাৰে। সেইবাবে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে এই পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ যি ব্যয় বহন কৰে তাক মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) বোলা হয়। স্থিৰ আৰু পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় যোগ কৰিলে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ মুঠ ব্যয় আমি পাম

$$TC = TVC + TFC \dots\dots\dots (3.6)$$

উৎপন্নৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিবলৈ প্ৰতিষ্ঠানটোৱে বেছি পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান নিয়োগ কৰিবলগীয়া হয়। ফলস্বৰূপে মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু মুঠ ব্যয় বৃদ্ধি পায়। গতিকে, উৎপাদন বৃদ্ধিৰ লগে লগে, মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু মুঠ ব্যয় বৃদ্ধি পায়।

তালিকা 3.3 ত এক নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ ব্যয় ফলনৰ উদাহৰণ দিয়া হৈছে। প্ৰথম স্তম্ভটোৱে উৎপন্নৰ বিভিন্ন স্তৰবোৰ দেখুৱাইছে। সকলো পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ বাবে মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC) 20 টকা। উৎপন্ন বৃদ্ধিৰ লগে লগে মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) বৃদ্ধি পায়। উৎপন্ন যেতিয়া শূন্য (0), TVC শূন্য (0)। এক একক উৎপন্নৰ বাবে TVC 10 টকা; 2 একক উৎপন্নৰ বাবে TVC 18 টকা ইত্যাদি। চতুৰ্থ স্তম্ভৰ মুঠ ব্যয় (TC) দ্বিতীয় স্তম্ভ (TFC) আৰু তৃতীয় স্তম্ভ (TVC) ৰ তদনুৰূপ মানৰ যোগফল। উৎপন্নৰ পৰিমাণ যেতিয়া শূন্য হয়, তেতিয়া মুঠ ব্যয় (TC) মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC)ৰ সমান হয়। অর্থাৎ 20 টকা। এক একক উৎপন্নৰ বাবে মুঠ ব্যয় (TC) 30 টকা; 2 একক উৎপন্নৰ বাবে মুঠ ব্যয় (TC) 38 টকা ইত্যাদি।

এটা প্রতিষ্ঠানৰ প্ৰতি একক উৎপন্নৰ বিপৰীতে হোৱা ব্যয়ক হ্রস্বকালীন গড় উৎপাদন ব্যয় (short run average cost) আখ্যা দিয়া হয়। আমি ইয়াক এইদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰো

$$SAC = \frac{TC}{q} \dots\dots\dots (3.7)$$

$$\text{অৰ্থাৎ হ্রস্বকালীন গড় উৎপাদন ব্যয়} = \frac{\text{মুঠ ব্যয়}}{\text{উৎপন্ন}} = \frac{TC}{q}$$

তালিকা 3.3 ত চতুৰ্থ স্তম্ভৰ মানসমূহক তদনুৰূপ প্ৰথম স্তম্ভৰ মানেৰে হৰণ কৰিলে SAC স্তম্ভটো পাম। শূন্য উৎপন্নৰ বাবে হ্রস্বকালীন গড় উৎপাদন ব্যয় (SAC) নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰি। প্ৰথম এককৰ বাবে SAC হ'ব 30 টকা; 2 একক উৎপন্নৰ বাবে SAC 19 টকা ইত্যাদি। সেইদৰে, প্ৰতি একক উৎপন্নৰ বাবে হোৱা মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC)ক গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) বোলা হয়। আমি ইয়াক এইদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰো

$$AVC = \frac{TVC}{q} \dots\dots\dots (3.8)$$

$$\text{অৰ্থাৎ, গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়} = \frac{\text{মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়}}{\text{উৎপন্ন}}$$

গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) হ'ব

$$AFC = \frac{TFC}{q} = \frac{\text{মুঠ স্থিৰ ব্যয়}}{\text{উৎপন্ন}} \dots\dots\dots (3.9)$$

$$\text{গতিকে, } SAC = AVC + AFC \dots\dots\dots (3.10)$$

তালিকা 3.3 ত দ্বিতীয় স্তম্ভৰ মানসমূহক তদনুৰূপ প্ৰথম স্তম্ভৰ মানেৰে হৰণ কৰিলে আমি গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) স্তম্ভটো পাম। একেদৰে, তৃতীয় স্তম্ভৰ মানসমূহক তদনুৰূপ প্ৰথম স্তম্ভৰ মানেৰে হৰণ কৰিলে আমি গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) স্তম্ভটো পাম। শূন্য উৎপন্নৰ বাবে AFC আৰু AVC দুয়োটাই নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰি। উৎপন্নৰ প্ৰথম এককৰ বাবে AFC 20 টকা আৰু AVC 10 টকা হ'ব। দুয়োটা যোগ কৰিলে আমি SAC 30 টকা পাম।

উৎপন্নৰ প্ৰতি এককৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবে হোৱা মুঠ ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তনক হ্রস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (short run mariginal cost or SMC) বোলা হয়।

$$SMC = \frac{\text{মুঠ ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তন}}{\text{মুঠ উৎপন্নৰ পৰিৱৰ্তন}} = \frac{\Delta TC}{\Delta q} \dots\dots\dots (3.11)$$

য'ত চলকৰ পৰিৱৰ্তনক Δ চিহ্নৰ দ্বাৰা বুজোৱা হৈছে। যদি উৎপন্নৰ পৰিৱৰ্তন বিচ্ছিন্ন এককত হয়, প্ৰান্তিক ব্যয় তলত দিয়া ধৰণে বুজাব পাৰি। ধৰি লোৱা হ'ল q_1 আৰু $(q_1 - 1)$ একক উৎপন্নৰ খৰচ বা ব্যয় ক্ৰমে 20 টকা আৰু 15 টকা। তেতিয়া প্ৰতিষ্ঠানটোৰ q_1 -তম এককৰ প্ৰান্তিক ব্যয় হ'ব—

$$\begin{aligned} \text{প্ৰান্তিক ব্যয় (MC)} &= q_1 \text{ উৎপাদনৰ মুঠ ব্যয়} - (q_1 - 1) \text{ উৎপাদনৰ মুঠ ব্যয়} \dots (3, 12) \\ &= 20 \text{ টকা} - 15 \text{ টকা} = 5 \text{ টকা} \end{aligned}$$

শূন্য উৎপন্নৰ বাবে প্ৰান্তিক ব্যয়ো প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ দৰেই নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰি। মন কৰিবলগীয়া যে, হ্ৰস্বকালত স্থিৰ ব্যয় পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰি। উৎপন্ন পৰিৱৰ্তনৰ বাবে হোৱা মুঠ ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তন সম্পূৰ্ণভাবে মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় সলনি হোৱাৰ বাবেহে হয়।

তালিকা 3.3 : ব্যয়ৰ বিভিন্ন ধাৰণা (Various Concepts of Costs)

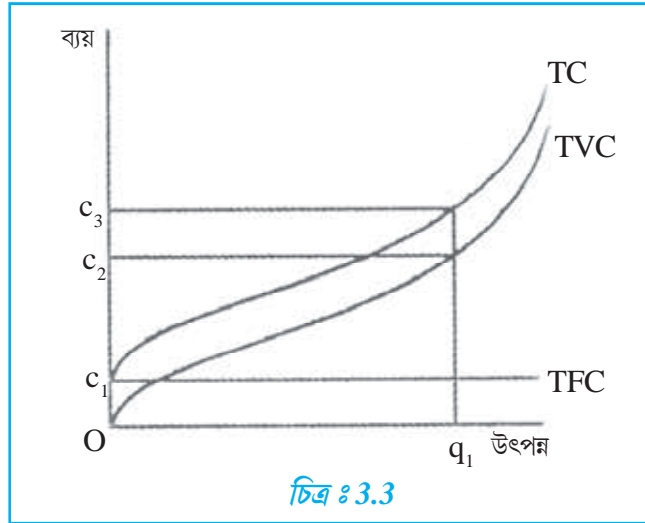
উৎপন্ন এককত	TFC (টকাত)	TVC (টকাত)	TC (টকাত)	AFC (টকাত)	AVC (টকাত)	SAC (টকাত)	SMC (টকাত)
0	20	0	20	—	—	—	—
1	20	10	30	20	10	30	10
2	20	18	38	10	9	19	8
3	20	24	44	6.67	8	14.67	6
4	20	29	49	5	7.25	12.25	5
5	20	33	53	4	6.6	10.6	4
6	20	39	59	3.33	6.5	9.83	6
7	20	47	57	2.86	6.7	9.57	8
8	20	60	80	2.5	7.5	10	13
9	20	75	95	2.2	8.33	10.55	15
10	20	95	115	2	9.5	11.5	20

সেয়েহে হ্ৰস্বকালত, কোনো উৎপন্নৰ এক অতিৰিক্ত একক বৃদ্ধিৰ বাবে মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) ৰ বৃদ্ধিক প্ৰান্তিক ব্যয় (MC) বোলা হয়। যিকোনো পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ বাবে এক নিৰ্দিষ্ট স্তৰৰ মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় সেই স্তৰলৈ হোৱা প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ যোগফল। তালিকা 3.3-ত দিয়া উদাহৰণটোৰ পৰা ইয়াক পৰীক্ষা কৰি চাব পৰা যায়। গতিকে, কোনো এক পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় সেই পৰিমাণলৈ হোৱা প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ গড় (Average)। তালিকা 3.3ত আমি প্ৰত্যক্ষ কৰিছো যে শূন্য উৎপন্নৰ বাবে হ্ৰস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (SMC) নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰি (Undefined)। উৎপন্নৰ প্ৰথম এককৰ বাবে SMC 10 টকা, দ্বিতীয় এককৰ বাবে 8 টকা ইত্যাদি।

হুস্কালীন ব্যয় ৰেখাৰ আকাৰ (Shapes of the Short Run Cost Curves) :

উৎপন্ন-ব্যয় সমতলত (Output-cost plane) হুস্কালীন ব্যয় ৰেখাৰ আকৃতি কেনে হয় চোৱা যাওক।

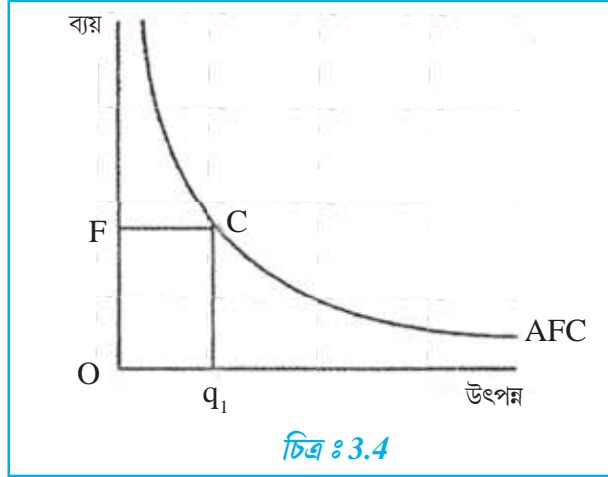
আমি আগতে আলোচনা কৰিছো যে প্ৰতিষ্ঠান এটাই উৎপন্ন বৃদ্ধি কৰিব লাগিলে পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান (Variable inputs) বেছি ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ ফলত মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় বৃদ্ধি পাব আৰু সেয়েহে মুঠ ব্যয়ো বৃদ্ধি পাব। গতিকে উৎপন্ন বৃদ্ধিৰ লগে লগে, মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু মুঠ ব্যয় বৃদ্ধি হয়। যি কি নহওক, মুঠ স্থিৰ ব্যয় উৎপন্নৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে (Independent) আৰু সকলো পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ বাবে স্থিৰ হৈ থাকে। 3.3 নম্বৰ চিত্ৰত এটা নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ স্থিৰ ব্যয়, মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু মুঠ ব্যয় ৰেখা দেখুওৱা হৈছে। মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC) ধ্ৰুৱক যিয়ে C_1 মান লৈছে আৰু উৎপন্ন সলনি হ'লে ই সলনি নহয়। গতিকে ই এডাল অনুভূমিক সৰল ৰেখা (Horizontal Straight Line) যিয়ে ব্যয় অক্ষ (Cost axis)ক C_1 বিন্দুত ছেদ কৰিছে। q_1 উৎপন্নৰ বাবে মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) C_2 আৰু মুঠ ব্যয় (TC) C_3 ।

বিভিন্ন ব্যয় : ওপৰৰ ৰেখাবোৰ এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC), মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) আৰু মুঠ ব্যয় (TC) ৰেখা। মুঠ ব্যয়, মুঠ স্থিৰ ব্যয় আৰু মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়ৰ উলম্ব যোগফল।

গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC) আৰু উৎপন্ন (q) ৰ অনুপাত। গতিকে, q বৃদ্ধি হ'লে AFC হ্রাস পায়। উৎপন্ন যেতিয়া প্ৰায় শূন্যৰ সমান হয়, তেতিয়া AFC যথেষ্ট বেছি হয় আৰু উৎপন্ন যেতিয়া

অসীমলৈ গতি কৰে, তেতিয়া AFC শূন্যলৈ গতি কৰে। দৰাচলতে AFC ৰেখাডাল আয়তীয় পৰাবৃত্ত (Rectangular Hyperbola)। q পৰিমাণৰ উৎপন্ন আৰু তদনুৰূপ গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) পূৰণ কৰিলে আমি সদায় এটা ধ্ৰুবক পাম যাক কোৱা হয় মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC)।

গড় স্থিৰ ব্যয় : গড় স্থিৰ ব্যয় ৰেখাডাল এটা আয়তীয় পৰাবৃত্ত (Rectangular hyperbola)। আয়তক্ষেত্ৰত $OFCq_1$ ৰ কালি (area) ৰ দ্বাৰা মুঠ স্থিৰ ব্যয় বুজোৱা হৈছে।

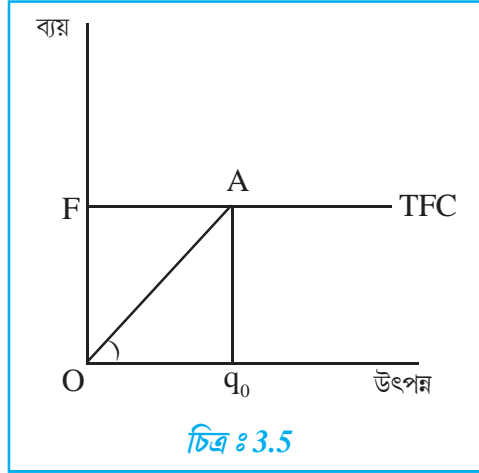
3.4 নম্বৰ চিত্ৰত এক নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ গড় স্থিৰ ব্যয় ৰেখাৰ আকাৰ দেখুওৱা হৈছে। উৎপন্নৰ পৰিমাণ অনুভূমিক অক্ষত জোখা হৈছে আৰু গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) উলম্ব অক্ষত জোখা হৈছে। q_1 পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ বাবে F বিন্দুত আমি তদনুৰূপ গড় স্থিৰ ব্যয় পাম। মুঠ স্থিৰ ব্যয় তলত দিয়া ধৰণে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়

$$\begin{aligned} \text{মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC)} &= \text{গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC)} \times \text{পৰিমাণ} \\ &= OF \times Oq_1 \\ &= OFCq_1 \text{ আয়তক্ষেত্ৰৰ কালি} \end{aligned}$$

আমি গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC) ৰ পৰা নিৰূপণ কৰিব পাৰো। চিত্ৰ নং 3.5 ত উলম্ব অক্ষক F বিন্দুত ছেদ কৰা অনুভূমিক সৰল ৰেখাডালেই TFC ৰেখা। q_0 বিন্দুত TFC ৰেখাৰ অনুরূপ বিন্দুটো হৈছে A । ধৰি লোৱা হ'ল $\angle AOq_0 = \theta$ । q_0 বিন্দুত গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) হ'ব।

$$\text{AFC} = \frac{\text{মুঠ স্থিৰ ব্যয় (TFC)}}{\text{উৎপাদনৰ পৰিমাণ}}$$

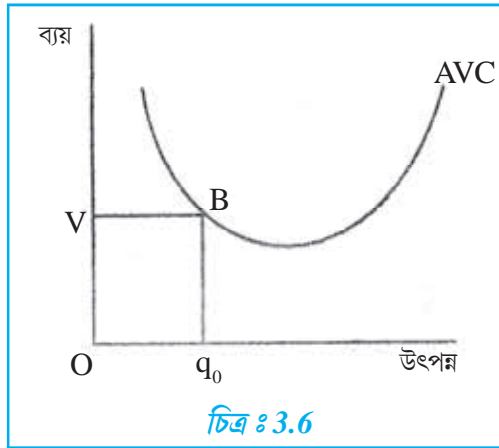
$$= \frac{Aq_0}{Oq_0} = \tan \theta$$

মুঠ স্থিৰ ব্যয় ৰেখা : $\angle AOq_0$ কোণৰ ঢালে (slope) q_0 বিন্দুত গড় স্থিৰ ব্যয় দিয়ে।

এতিয়া হ্ৰস্বকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় (SMC) ৰেখাডাল চোৱা যাওক। এক অতিৰিক্ত একক উৎপাদন কৰিবলৈ প্ৰতিষ্ঠান এটাই বহন কৰিবলগীয়া অতিৰিক্ত ব্যয়ক প্ৰাস্তিক ব্যয় (Marginal Cost) বোলা হয়। পৰিৱৰ্তনশীল অনুপাত বিধি (Law of variable Proportions) অনুসৰি, আৰম্ভণিতে নিয়োগ বৃদ্ধিৰ লগে লগে এটা উপাদানৰ প্ৰাস্তিক উৎপাদন বৃদ্ধি পায় আৰু এটা নিশ্চিত বিন্দু বা স্তৰ পোৱাৰ পিছত ই হ্রাস পাবলৈ ধৰে। অৰ্থাৎ আৰম্ভণিতে প্ৰতিটো পৰৱৰ্তী একক উৎপাদন কৰিবলৈ উপাদানটোৰ প্ৰয়োজনীয়তা ক্ৰমে কমি যায় আৰু এটা নিশ্চিত স্তৰ পোৱাৰ পিছত এই প্ৰয়োজনীয়তা বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে। ইয়াৰ ফলত উপাদানৰ দাম দিয়া থাকিলে আৰম্ভণিতে হ্ৰস্বকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় (SMC) হ্রাস পায় আৰু এক নিৰ্দিষ্ট স্তৰৰ পিছত ই বৃদ্ধি পায়। সেয়েহে SMC ৰেখাডাল U আকৃতিৰ। উৎপন্নৰ পৰিমাণ শূন্য হ'লে SMC নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰি। উৎপন্ন যেতিয়া বিচ্ছিন্ন হয়, এক বিশেষ স্তৰলৈ মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) সেই স্তৰ পৰ্যন্ত হোৱা প্ৰাস্তিক ব্যয়ৰ যোগফল। উৎপন্ন যেতিয়া সম্পূৰ্ণৰূপে বিভাজ্য (Perfectly Divisible) হয়, উৎপন্নৰ এক বিশেষ স্তৰলৈ মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) হ্ৰস্বকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় (SMC) ৰেখাৰ তলত থকা অঞ্চল বা পৰিসৰৰ দ্বাৰা দেখুওৱা হয়।

এতিয়া গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) ৰেখাৰ আকৃতি কেনেকুৱা? দেখা যায় যে উৎপন্নৰ প্ৰথম এককৰ বাবে SMC আৰু AVC একে সমান হয়। গতিকে SMC আৰু AVC ৰেখা দুডাল একে বিন্দুৰ পৰাই আৰম্ভণি হয়। তাৰ পিছত, উৎপন্ন বৃদ্ধিৰ লগে লগে SMC হ্রাস পায়। গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) প্ৰাস্তিক ব্যয়ৰ গড় হোৱা বাবে AVC ও হ্রাস পাব, কিন্তু হ্রাসৰ পৰিমাণ হ্রাসকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় (SMC) তকৈ কম হ'ব। এটা স্তৰৰ পিছত SMC বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে। যি কি নহওক, যেতিয়ালৈকে SMC ৰ মান AVC ৰ চলিত (Prevailing) মানতকৈ কম হয় তেতিয়ালৈকে AVC হ্রাস পাবলৈ ধৰে। সেয়েহে AVC ৰেখাডাল U আকৃতিৰ হয়।

গড় পৰিৱৰ্তন ব্যয় ৰেখা : q_0 বিন্দুত $OV B q_0$ আয়তক্ষেত্ৰৰ কালি (area) য়ে মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় বুজায়।

যেতিয়ালৈকে AVC হ্রাস পাই গৈ থাকে হ্রাসকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় (SMC) গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) তকৈ কম হ'বই লাগিব আৰু যেতিয়া AVC বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে, হ্রাসকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় (SMC) গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) তকৈ বেছি হ'বই লাগিব। গতিকে SMC ৰেখাডালে তলৰ ফালৰ পৰা AVC ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দুত ছেদ কৰে।

চিত্ৰ নং 3.6ত অনুভূমিক অক্ষত উৎপন্ন জোখা হৈছে আৰু উলম্ব অক্ষত AVC জোখা হৈছে। q_0 উৎপন্নত AVCৰ পৰিমাণ হ'ব OV । q_0 বিন্দুত মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) হ'ল—

$$TVC = AVC \times \text{উৎপাদনৰ পৰিমাণ}$$

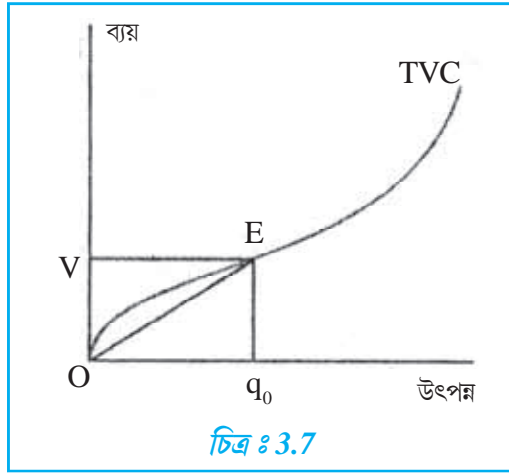
$$= OV \times Oq_0$$

$$= OV B q_0 \text{ আয়তক্ষেত্ৰৰ কালি}$$

চিত্ৰ নং 3.7 ত অনুভূমিক অক্ষত উৎপন্ন আৰু উলম্ব অক্ষত মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) জোখা হৈছে।

q_0 পৰিমাণ উৎপন্নৰ মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় OV । ধৰা হ'ল $\angle EOq_0$ কোণৰ মান μ । এতিয়া q_0 বিন্দুত গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় হ'ব—

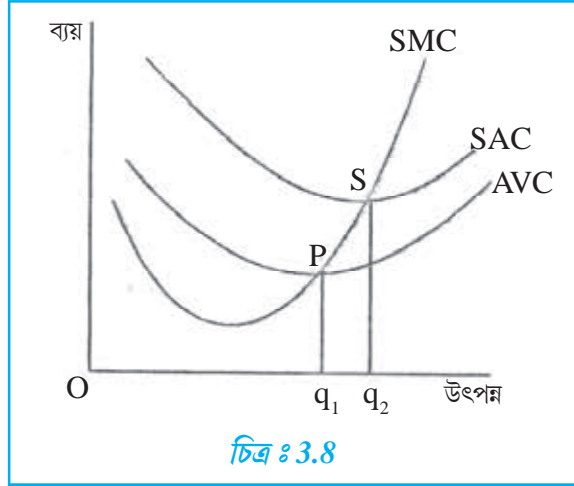
$$\begin{aligned} \text{গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC)} &= \frac{\text{মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC)}}{\text{উৎপন্ন (Output)}} \\ &= \frac{Eq_0}{Oq_0} = \tan \beta \end{aligned}$$

মুঠ স্থিৰ ব্যয় ৰেখা : $\angle AOq_0$ কোণৰ ঢালে (slope) q_0 বিন্দুত গড় স্থিৰ ব্যয় দিয়ে।

এতিয়া হ্রস্বকালীন গড় ব্যয় (SAC) চোৱা যাওক। আৰম্ভণিতে উৎপন্ন বৃদ্ধিৰ লগে লগে গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) আৰু গড় স্থিৰ ব্যয় (AFC) দুয়োটা হ্রাস পায়। গতিকে, আৰম্ভণিতে হ্রস্বকালীন গড় ব্যয় (SAC) হ্রাস পাবলৈ ধৰে। উৎপন্নৰ এক বিশেষ স্তৰৰ পিছত AVC বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে। এতিয়া AVC আৰু AFC বিপৰীতমুখে গতি কৰিবলৈ ধৰে। ইয়াত আৰম্ভণিতে হ্রাস পাবলৈ ধৰা AFC বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰা AVC তকৈ বেছি হয় আৰু SAC হ্রাস পায়ই থাকে। কিন্তু এক বিশেষ স্তৰৰ পিছত বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰা AVC হ্রাস পাবলৈ ধৰা AFC তকৈ বেছি হয়। এই বিন্দু বা স্তৰৰ পৰাই SAC বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে। SAC ৰেখাডাল সেয়েহে U আকৃতিৰ হয়।

ই গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) ৰেখাৰ ওপৰৰ ফালে হয়, য'ত উলম্ব (Vertical) পাৰ্থক্যৰ মান গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AFC) ৰ সমান হয়। SAC ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দুটো AVC ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দুৰ সোঁফালে হয়।

হুস্কালীন ব্যয় : হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয়, গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু গড় ব্যয় ৰেখা।

গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) আৰু হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (SMC) ৰ দৰে ইয়াতো যেতিয়ালৈকে SAC হুস্ক পাই থাকে, হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (SMC) হুস্কালীন গড় ব্যয় (SAC) তকৈ কম হয় আৰু যেতিয়া হুস্কালীন গড় ব্যয় বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে, হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয় হুস্কালীন গড় ব্যয়তকৈ বেছি হয়। SMC ৰেখাই তলৰ ফালৰ পৰা SAC ৰেখাক ইয়াৰ নিম্নতম বিন্দুত ছেদ কৰে। চিত্ৰ নং 3.8 ত এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয়, গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু হুস্কালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ আকাৰ দেখুওৱা হৈছে। q_1 একক উৎপন্নত AVC নিম্নতম হয়। q_1 ৰ বাওঁফালে AVC হুস্ক পাবলৈ ধৰে আৰু AVC তকৈ SMC কম হয়। q_1 ৰ সোঁফালে AVC বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে আৰু AVC তকৈ SMC বেছি হয়। SMC ৰেখাই AVC ৰেখাক 'p' বিন্দুত ছেদ কৰে যিটো AVC ৰেখাৰ নিম্নতম হয়। SAC ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দু 'S' যিটো q_2 একক উৎপন্নৰ তদনুৰূপ হয়। এই বিন্দুটো SMC আৰু SAC ৰেখাৰ মাজৰ ছেদ বিন্দু। q_2 ৰ বাওঁফালে SAC হুস্ক পাবলৈ ধৰে আৰু হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (SMC) হুস্কালীন গড় ব্যয় (SAC) তকৈ কম হয়। q_2 ৰ সোঁফালে SAC বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে আৰু হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (SMC) হুস্কালীন গড় ব্যয় (SAC) তকৈ বেছি হয়।

3.7.2. দীৰ্ঘকালীন ব্যয় :

দীৰ্ঘকালত সকলোবোৰ উপাদান পৰিৱৰ্তনশীল হয়। গতিকে, মুঠ ব্যয় আৰু মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় দীৰ্ঘকালত একেই হয় (Coincide)। দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) প্ৰতি একক উৎপন্নৰ বিপৰীতে হোৱা ব্যয়।

$$\text{LRAC} = \frac{\text{মুঠ ব্যয় (TC)}}{\text{উৎপন্ন (q)}} \dots\dots\dots (3.13)$$

উৎপন্নৰ প্ৰতি এককৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাবে মুঠ ব্যয়ৰ যি পৰিৱৰ্তন হয় তাকেই দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (LRMC) বোলা হয়। উৎপন্নৰ পৰিৱৰ্তন যেতিয়া বিচ্ছিন্ন এককত হয়, তেতিয়া উৎপাদনৰ পৰিৱৰ্তন যদি $q_1 - 1$ ৰ পৰা q_1 এককলৈ হয়, q_1 তম এককৰ বাবে প্ৰান্তিক ব্যয় হ'ব—

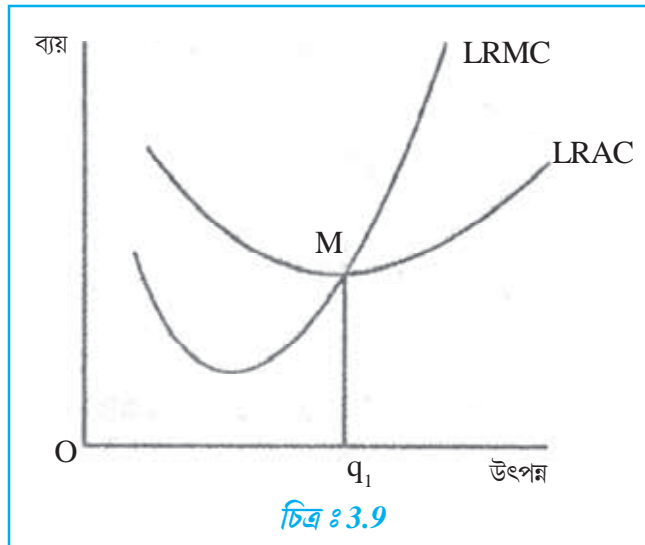
$$\text{দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (LRMC)} = q_1 \text{ তম এককৰ মুঠ ব্যয়} - (q_1 - 1) \text{ তম এককৰ মুঠ ব্যয়} \quad (3.14)$$

হুস্বকালৰ দৰে দীৰ্ঘকালত কোনো এক উৎপন্ন স্তৰৰ মুঠ ব্যয় সেই স্তৰলৈ হোৱা প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ যোগফলৰ সমান হয়।

দীৰ্ঘকালীন ব্যয় ৰেখাবোৰৰ আকৃতি :

আমি আগতে উৎপাদন মাত্ৰাৰ প্ৰতিদান (Returns to Scale) ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছো। এতিয়া দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) ৰেখাৰ আকাৰৰ ওপৰত ই কি প্ৰভাৱ পেলাব চোৱা যাওক।

ক্রমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদানে (IRS) বুজাই যে সকলো উৎপাদন যদি এক নিৰ্দিষ্ট অনুপাতত বৃদ্ধি কৰা হয়, তেতিয়া উৎপন্ন সেই অনুপাততকৈ বেছি পৰিমাণে বৃদ্ধি হয়। আন কথাত, উৎপন্ন কোনো এক নিৰ্দিষ্ট

দীৰ্ঘকালীন ব্যয় : দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় আৰু গড় ব্যয় ৰেখা।

অনুপাতত বৃদ্ধি কৰিবলৈ হ'লে, উপাদান তাতকৈ কম অনুপাতত বৃদ্ধি কৰাটো আৱশ্যকীয়। উপাদানৰ দাম দিয়া থাকিলে, ব্যয়ো কম অনুপাতত বৃদ্ধি পাব। উদাহৰণস্বৰূপে, ধৰা হ'ল আমি উৎপন্ন দুগুণ কৰিবলৈ বিচাৰিছো। এইটো কৰিবলৈ উপাদানসমূহ দুগুণতকৈ কম মাত্ৰাত বৃদ্ধি কৰাটো প্ৰয়োজন। গতিকে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে উপাদানবোৰ কামত লগাবলৈ যিমানখিনি ব্যয় বহন কৰিবলগীয়া হ'ব সেইখিনিও দুগুণতকৈ কম মাত্ৰাত বৃদ্ধি কৰিব লাগিব। এই ক্ষেত্ৰত গড় ব্যয় কি হ'ব? ঘটনাটো এনেকুৱাই হ'ব যে, যেতিয়ালৈকে ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান (IRS) কাৰ্যকৰী হয়, তেতিয়ালৈকে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে উৎপন্ন বৃদ্ধি কৰিলে গড় ব্যয় কমিব।

ক্ৰমহাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান বিধিয়ে (DRS) বুজায় যে আমি যদি কোনো এক নিৰ্দিষ্ট অনুপাতত উৎপন্ন বৃদ্ধি কৰিব বিচাৰো, উপাদান তাতকৈ বেছি অনুপাতত বৃদ্ধি কৰিব লাগিব। ইয়াৰ ফলত ব্যয়ো এই অনুপাতকৈ বেছি মাত্ৰাত বৃদ্ধি পাব। সেয়েহে, যেতিয়ালৈকে ক্ৰমহাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান (DRS) কাৰ্যকৰী হয়, তেতিয়ালৈকে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে উৎপন্ন বৃদ্ধি কৰিলে গড় ব্যয়ো বাঢ়িব।

সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদানে (CRS) বুজাই যে উপাদানৰ সমানুপাতিক (Proportional) বৃদ্ধিয়ে উৎপন্ন সমানুপাতিকভাৱে বৃদ্ধি কৰে। সেয়ে যেতিয়ালৈকে সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান (CRS) কাৰ্যকৰী হৈ থাকে তেতিয়ালৈকে গড় ব্যয় স্থিৰ হৈ থাকে।

যুক্তিৰে কোৱা হয় যে এটা নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানত ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান (IRS) উৎপন্নৰ প্ৰাৰম্ভিক অৱস্থাত লক্ষ্য কৰা হয়। ইয়াৰ পিছত সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান (CRS) আৰু ক্ৰমহাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান (DRS) দেখা যায়। সেই কাৰণে দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) ৰেখা U আকৃতিৰ হয়। ইয়াৰ নিম্নমুখী ঢালটো ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান (IRS) ৰ তদনুৰূপ হয় আৰু উৰ্ধমুখী ঢালটো ক্ৰমহাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান (DRS)ৰ তদনুৰূপ হয়। দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ (LRAC) নিম্নতম বিন্দুত সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান (CRS) লক্ষ্য কৰা যায়।

দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (LRMC) ৰেখাডাল কেনেকুৱা দেখা যায় চোৱা যাওক। উৎপন্নৰ প্ৰথম এককৰ বাবে দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় আৰু দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় দুয়োটাই একে হয়। ইয়াৰ পিছত যেতিয়া উৎপন্ন বৃদ্ধি হয়, আৰম্ভণিতে LRAC হ্রাস পায় আৰু এটা নিৰ্দিষ্ট বিন্দু পোৱাৰ পিছত ই বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে। যেতিয়ালৈকে গড় ব্যয় হ্রাস পাই থাকে, প্ৰান্তিক ব্যয় গড় ব্যয়তকৈ কম হ'ব লাগিব। যেতিয়া গড় ব্যয় বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰে, প্ৰান্তিক ব্যয় গড় ব্যয়তকৈ বেছি হ'ব লাগিব। সেয়েহে দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (LRMC) ৰেখাডাল U আকৃতিৰ হয়। ই দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) ৰেখাক তলৰ ফালৰ পৰা ইয়াৰ নিম্নতম বিন্দুত ছেদ কৰে। এক নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় আৰু দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ আকাৰ চিত্ৰ নং 3.9 ত দেখুওৱা হৈছে।

q_1 পৰিমাণৰ উৎপন্নত দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) ৰেখাই নিম্নতম বিন্দুত উপনীত হয়। q_1 ৰ বাওঁফালে LRAC ৰেখা নিম্নমুখী হৈ আহে আৰু দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (LRMC) দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) তকৈ কম হয়। q_1 ৰ সোঁফালে LRAC ৰেখা উৰ্ধমুখী হয় আৰু দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (LRMC) দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) তকৈ বেছি হয়।

সাৰাংশ (Summary)

- উৎপাদন ফলনে উপাদানৰ বিভিন্ন জোঁটৰ পৰা উৎপাদন কৰিব পৰা উৎপন্নৰ সৰ্বাধিক পৰিমাণ বুজায়।
- হ্রস্বকালত কিছুমান উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰি। দীৰ্ঘকালত সকলো উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰি।
- মুঠ উৎপাদন এটা পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান আৰু উৎপাদনৰ মাজৰ সম্পৰ্ক, যেতিয়া আন সকলো উপাদান স্থিৰ অৱস্থাত ৰখা হয়।
- এটা উপাদানৰ কোনো এক স্তৰলৈ হোৱা নিয়োগৰ বাবে, সেই স্তৰলৈ হোৱা উপাদানৰ প্ৰতি এককৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ যোগফলে মুঠ উৎপাদন দিয়ে।
- প্ৰান্তিক উৎপাদন ৰেখা আৰু গড় উৎপাদন ৰেখা দুয়োবিধেই ওলোটা U আকৃতিৰ।
- গড় উৎপাদন ৰেখাৰ সৰ্বোচ্চ বিন্দুত প্ৰান্তিক উৎপাদন ৰেখাই ওপৰৰ ফালৰ পৰা ছেদ কৰে।
- প্ৰতিষ্ঠান এটাই দ্ৰব্য উৎপাদন কৰিবলৈ ন্যূনতম ব্যয়সম্পন্ন উপাদান জোঁট নিৰ্বাচন কৰে।
- মুঠ ব্যয় মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু মুঠ স্থিৰ ব্যয়ৰ যোগফল।
- গড় ব্যয় গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু গড় স্থিৰ ব্যয়ৰ যোগফল।
- গড় স্থিৰ ব্যয় ৰেখা নিম্নমুখী বা নিম্ন ঢালযুক্ত।
- হ্রস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা, গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় ৰেখা আৰু হ্রস্বকালীন গড় ব্যয় ৰেখা আটাইবোৰ U আকৃতিৰ।
- গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দুত হ্রস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাই তলৰ ফালৰ পৰা ছেদ কৰে।
- হ্রস্বকালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দুত হ্রস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাই তলৰ ফালৰ পৰা ছেদ কৰে।
- হ্রস্বকালত কোনো এক পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ বাবে, সেই পৰিমাণলৈ বা স্তৰলৈ হোৱা প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ যোগফলে মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় দিয়ে। কোনো এক উৎপন্ন স্তৰলৈ হোৱা হ্রস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাৰ তলৰ অঞ্চলে সেই স্তৰলৈ হোৱা মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় দিয়ে।
- দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাই তলৰ ফালৰ পৰা দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দুত ছেদ কৰে।

মূল ধাৰণাসমূহ (Key Concepts)

উৎপাদন ফলন	হুস্বকাল
দীৰ্ঘকাল	মুঠ উৎপাদন
প্ৰান্তিক উৎপাদন	গড় উৎপাদন
ক্ৰমহাসমান প্ৰান্তিক উৎপাদন বিধি	পৰিৱৰ্তনশীল অনুপাত বিধি
	উৎপাদন মাত্ৰাৰ প্ৰতিদান
ব্যয় ফলন	প্ৰান্তিক ব্যয়, গড় ব্যয়

অনুশীলনী (Exercises)

1. উৎপাদন ফলনৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা।
2. এটা উপাদানৰ মুঠ উৎপাদন কি?
3. এটা উপাদানৰ গড় উৎপাদন কি?
4. এটা উপাদানৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন কি?
5. এটা উপাদানৰ মুঠ উৎপাদন আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ মাজৰ সম্পৰ্ক ব্যাখ্যা কৰা।
6. হুস্বকাল আৰু দীৰ্ঘকাল এই ধাৰণা দুটা ব্যাখ্যা কৰা।
7. ক্ৰমহাসমান প্ৰান্তিক উৎপাদন বিধি কি?
8. পৰিৱৰ্তনশীল অনুপাত বিধি কি?
9. এটা উৎপাদন ফলনে কেতিয়া সমহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান মানি চলে?
10. এটা উৎপাদন ফলনে কেতিয়া ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান মানি চলে?
11. এটা উৎপাদন ফলনে কেতিয়া ক্ৰমহাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান মানি চলে?
12. ব্যয় ফলনৰ ধাৰণাটো চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰা।
13. এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ স্থিৰ ব্যয়, মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু মুঠ ব্যয় কি? এইকেইটাৰ সম্পৰ্ক কি?
14. এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ গড় স্থিৰ ব্যয়, গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় আৰু গড় ব্যয় কি? এইকেইটাৰ সম্পৰ্ক কি?
15. দীৰ্ঘকালত কিছুমান স্থিৰ ব্যয় থাকিব পাৰেনে? যদি নোৱাৰে কিয়?
16. গড় স্থিৰ ব্যয় ৰেখাডালৰ আকৃতি কেনেকুৱা? ইয়াৰ আকৃতি তেনেধৰণৰ কিয়?
17. হুস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা, গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় ৰেখা আৰু হুস্বকালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ আকৃতি কেনেকুৱা?
18. গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দুত হুস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাই কিয় ছেদ কৰে?

19. হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাই হুস্কালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ কোন বিন্দুত ছেদ কৰে?
20. হুস্কালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাডাল কিয় U আকৃতিৰ?
21. দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা আৰু দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখাৰ আকৃতি কেনেকুৱা?
22. কাষত দিয়া তালিকাখনত শ্ৰমিকৰ মুঠ উৎপাদন অনুসূচী দিয়া হৈছে।
শ্ৰমিকৰ তদনুৰূপ গড় উৎপাদন আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন অনুসূচী
নিৰ্ধাৰণ কৰা।

L	TP_L
0	0
1	15
2	35
3	50
4	40
5	48

23. কাষত দিয়া তালিকাখনত শ্ৰমিকৰ গড় উৎপাদন অনুসূচী দিয়া হৈছে।
মুঠ উৎপাদন আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদন অনুসূচী নিৰ্ধাৰণ কৰা। দিয়া হৈছে
যে শ্ৰমিকৰ শূন্য নিয়োগ স্তৰত মুঠ উৎপাদন শূন্য হয়।

L	AP_L
1	2
2	3
3	4
4	4.25
5	4
6	3.5

24. কাষত দিয়া তালিকাখনত শ্ৰমিকৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন অনুসূচী দিয়া
হৈছে। ইয়াত দিয়া আছে যে শ্ৰমিকৰ শূন্য নিয়োগ স্তৰত মুঠ উৎপাদন
শূন্য হয়। শ্ৰমিকৰ মুঠ আৰু গড় উৎপাদন অনুসূচী নিৰ্ধাৰণ কৰা।

L	MP_L
1	3
2	5
3	7
4	5
5	3
6	1

25. কাষত দিয়া তালিকাখনত এটা প্রতিষ্ঠানৰ মুঠ ব্যয় অনুসূচী দিয়া হৈছে। এই প্রতিষ্ঠানটোৰ মুঠ স্থিৰ ব্যয় অনুসূচী কি হ'ব? প্রতিষ্ঠানটোৰ TVC, AFC, AVC, SAC আৰু SMC অনুসূচীসমূহ নিৰ্ধাৰণ কৰা।

Q	TC
0	10
1	30
2	45
3	55
4	70
5	90
6	120

26. কাষত দিয়া তালিকাখনত এটা প্রতিষ্ঠানৰ মুঠ ব্যয় অনুসূচী দিয়া হৈছে। এইটোও দিয়া হৈছে যে 4 একক উৎপাদনৰ গড় স্থিৰ ব্যয় 5 টকা। প্রতিষ্ঠানটোৰ তদনুৰূপ উৎপাদিত উৎপন্নৰ মানৰ বাবে TVC, TFC, AVC, AFC, SAC আৰু SMC অনুসূচীসমূহ নিৰ্ধাৰণ কৰা।

Q	TC
1	50
2	65
3	75
4	95
5	130
6	185

27. কাষত দিয়া তালিকাখনত এটা প্রতিষ্ঠানৰ হ্রস্বকালীন প্রান্তিক ব্যয় অনুসূচী দিয়া হৈছে। প্রতিষ্ঠানটোৰ মুঠ স্থিৰ ব্যয় 100 টকা। TVC, TC, AVC আৰু SAC অনুসূচীসমূহ নিৰ্ধাৰণ কৰা।

Q	TC
0	–
1	500
2	300
3	200
4	300
5	500
6	800

28. ধৰি লোৱা হ'ল এটা প্রতিষ্ঠানৰ উৎপাদন ফলন

$$Q = 5L^{1/2}K^{1/2}$$

100 একক শ্ৰমিক (L) আৰু 100 একক মূলধন (K) প্ৰয়োগ কৰি প্রতিষ্ঠানটোৱে সম্ভাৱ্য সৰ্বাধিক কিমান উৎপাদন কৰিব পাৰিব নিৰ্ণয় কৰা।

29. ধৰি লোৱা হ'ল এটা প্রতিষ্ঠানৰ উৎপাদন ফলন $Q = 2L^2K^2$

5 একক শ্ৰমিক (L) আৰু 2 একক মূলধন (K) প্ৰয়োগ কৰি প্রতিষ্ঠানটোৱে সম্ভাৱ্য সৰ্বাধিক কিমান উৎপাদন কৰিব পাৰিব নিৰ্ণয় কৰা। শূন্য একক শ্ৰমিক (L) আৰু 10 একক মূলধন (K) প্ৰয়োগ কৰি প্রতিষ্ঠানটোৱে সম্ভাৱ্য সৰ্বাধিক কিমান উৎপাদন কৰিব পাৰিব?

30. শূন্য একক শ্ৰমিক (L) আৰু 10 একক মূলধন (K) প্ৰয়োগ কৰি এটা প্রতিষ্ঠানে সম্ভাৱ্য সৰ্বাধিক কিমান উৎপাদন কৰিব পাৰিব নিৰ্ণয় কৰা। যেতিয়া ইয়াৰ উৎপাদন ফলন দিয়া হয়

$$Q = 5L + 2K.$$

পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ তত্ত্ব

আগৰ অধ্যায়টোত আমি ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ উৎপাদন ফলন আৰু ব্যয় ৰেখা সম্পৰ্কীয় ধাৰণাসমূহ আলোচনা কৰিলো। এই অধ্যায়টোত এটা বেলেগ দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হ'ব। আমি প্ৰশ্ন কৰিব পাৰো এটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে কিমান উৎপাদন কৰিব, সেই বিষয়ে কিদৰে সিদ্ধান্ত ল'ব? এই প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ ইমান সহজ আৰু অবিতৰ্কিত নহয়। ইয়াৰ উত্তৰ দিবলৈ আমি ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ আচৰণ সম্পৰ্কে সমালোচনাত্মক আৰু হয়তো কিছু পৰিমাণে অযৌক্তিক এক অভিধাৰণা ল'ব লগা হয়— আমি ধৰি লওঁ যে, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উদ্দেশ্যই হৈছে যিকোনো উপায়ে লাভ অৰ্জন। সেয়েহে, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে সেই পৰিমাণেই উৎপাদন কৰে আৰু বজাৰত বিক্ৰী কৰে, যিয়ে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ সৰ্বোচ্চ কৰে।

এই অধ্যায়টোৰ গাঁথনিটো এনে ধৰণৰ— প্ৰথমে আমি ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ লাভ সৰ্বোচ্চকৰণৰ সমস্যাটো উপস্থাপন কৰি পুংখানুপুংখভাৱে পৰীক্ষা কৰিম। ইয়াৰ পিছতে আমি ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখা উলিয়াম। বিভিন্ন বজাৰ দামত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই কিমান পৰিমাণ উৎপাদন কৰিবলৈ সিদ্ধান্ত লয়, তাকে যোগান ৰেখাই দেখুৱায়। সৰ্বশেষত, আমি বিভিন্ন ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখাসমূহ কেনেকৈ একত্ৰিত কৰিব পাৰি আৰু বজাৰ যোগান ৰেখা উলিয়াব পাৰি, তাকে অধ্যয়ন কৰিম।

4.1 পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতা : সংজ্ঞাসূচক বৈশিষ্ট্যসমূহ

ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ লাভ সৰ্বোচ্চকৰণৰ সমস্যাটো বিশ্লেষণ কৰিবলৈ আমি প্ৰথমতে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰা বজাৰ পৰিবেশ (Market environment) টো নিৰ্দিষ্ট কৰি ল'ব লাগিব। এই অধ্যায়ত আমি এবিধ বজাৰ পৰিবেশৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিম, যাক পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতা বুলি কোৱা হয়। এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ দুটা সংজ্ঞাসূচক বৈশিষ্ট্য থাকে।

1. বহুতো ক্ৰেতা আৰু বিক্ৰেতা (ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান)ই বজাৰখন গঠিত কৰে। বজাৰখনৰ সকলো ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে কোনো এবিধ সমগুণসম্পন্ন (অপ্ৰথকীকৃত) সামগ্ৰী উৎপাদন কৰে।

2. বজাৰখনৰ প্ৰত্যেকগৰাকী ক্ৰেতা আৰু বিক্ৰেতাই হৈছে একো একোজন দাম গ্ৰহণ কৰোতা (Price taker)।

যিহেতু পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ প্ৰথম বৈশিষ্ট্যটো বুজিবলৈ সহজ, আমি দ্বিতীয় বৈশিষ্ট্যটোৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিম। ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা, দাম গ্ৰহণ কৰা কথাটোৱে কি সামৰি লয়? দাম গ্ৰহণ কৰোতা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই বিশ্বাস কৰে যে যদিহে ই বজাৰ দামতকৈ অধিক দাম নিৰ্ধাৰণ কৰে, তেন্তে ই উৎপাদন কৰা সামগ্ৰীৰ কোনো পৰিমাণ বিক্ৰী কৰিবলৈ সক্ষম নহ'ব। আনহাতে, নিৰ্ধাৰিত দামটো যদিহে বজাৰ দামতকৈ কম বা সমান হয়, তেন্তে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে সামগ্ৰীটোৰ যিমান একক বিক্ৰী কৰিবলৈ বিচাৰে, কৰিব পাৰিব। আকৌ গ্ৰাহকৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰানো দাম গ্ৰহণ কৰা কথাটোৱে কি সামৰে? দেখদেখকৈ গ্ৰাহক এজনে যিমান সম্ভৱ সিমান কম দামত সামগ্ৰীটো কিনিব বিচাৰিব। অৱশ্যে, এগৰাকী দাম গ্ৰহণ কৰোতা ক্ৰেতাই বিশ্বাস কৰে যে যদিহে তেওঁ বজাৰ দামতকৈ কম দাম দিব বিচাৰে, কোনো ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে তেওঁৰ তাত বিক্ৰী কৰিব নিবিচাৰিব। আনহাতে, যদিহে তেওঁ বজাৰ দামৰ সমান বা তাতকৈ অধিক দাম দিব বিচাৰে, তেন্তে সামগ্ৰীটোৰ যিমান একক ইচ্ছা, সিমান একক কিনিব পাৰিব।

যিহেতু এই অধ্যায়টোত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ বিষয়েহে আলোচনা কৰা হ'ব, আমি ক্ৰেতাৰ আচৰণ সম্পৰ্কে আৰু অনুসন্ধান নকৰো। তাৰ সলনি, আমি এনেকুৱা চৰ্তাৱলী বাছি উলিয়াম, যাৰ অধীনত দাম গ্ৰহণ কৰাটো ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে এক যুক্তিসংগত অভিধাৰণা হ'ব। যেতিয়া বজাৰ এখনত বহুতো ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান থাকে আৰু বজাৰত চলিত দাম সম্পৰ্কে ক্ৰেতাৰ সম্পূৰ্ণ জ্ঞান থাকে, তেতিয়া দাম গ্ৰহণ কৰাটো এক যুক্তিসংগত অভিধাৰণা বুলি ভবা হয়। কি ভাবেনো? আহা আমি এনেকুৱা এটা পৰিস্থিতিৰে আৰম্ভ কৰো য'ত বজাৰখনৰ প্ৰত্যেকটো ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে একে (বজাৰ) দামতে সামগ্ৰীটোৰ কিছু পৰিমাণ বিক্ৰী কৰে। ধৰি লোৱা, কোনো এটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে ইয়াৰ দাম বজাৰ দামতকৈ বঢ়াই দিলে। যিহেতু সকলো ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে একে সামগ্ৰী উৎপাদন কৰে আৰু সকলো ক্ৰেতা বজাৰ দাম সম্পৰ্কে জ্ঞাত, সেয়েহে উল্লিখিত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ সকলো ক্ৰেতা হেৰুৱাব। তদুপৰি, এই সকলো ক্ৰেতাই অইন ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানলৈ টাপলি মেলিব আৰু ইয়াৰ বাবে কোনো সমস্যাৰ সৃষ্টি নহয়। যিহেতু বজাৰখনত বহুতো বিক্ৰেতা আছে, এই ক্ৰেতাবিলাকৰ চাহিদা তৎক্ষণাৎ পূৰাব পৰা যাব। এতিয়া, মন কৰা যে গাইণ্ডটীয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই বজাৰ দামতকৈ অধিক দামত যিমান মন কৰে সিমান বিক্ৰী কৰিব নোৱাৰাটোৱেই দাম গ্ৰহণৰ অভিধাৰণাই বুজোৱা প্ৰধান কথা।

4.2. বিক্রী আয় (Revenue)

আমি উল্লেখ কৰিছোৱেই যে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ এখনত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই বিশ্বাস কৰে যে বজাৰ দামৰ সমান বা তাতকৈ কম দাম নিৰ্ধাৰণ কৰি ই সামগ্ৰীটোৰ যিমান একক ইচ্ছা কৰে, সিমান বিক্ৰী কৰিব পাৰিব। কিন্তু এই ক্ষেত্ৰত বজাৰ দামতকৈ কম দাম নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ কোনো কাৰণ নাথাকিব। অৰ্থাৎ, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে যদিহে সামগ্ৰীটোৰ কিছু পৰিমাণ বিক্ৰী কৰিবলৈ বিচাৰে, তেন্তে ই বজাৰ দামৰ সমান দামেই নিৰ্ধাৰণ কৰিব লাগিব।

উৎপাদিত সামগ্ৰী বজাৰত বিক্ৰী কৰি ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই বিক্ৰী আয় উপাৰ্জন কৰে। ধৰা হ'ল, সামগ্ৰীটোৰ এক এককৰ বজাৰ দাম p । q হৈছে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে উৎপাদন কৰা আৰু p দামত বিক্ৰী কৰা সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ। সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ দাম (p) ক ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপাদনৰ পৰিমাণ (q)ৰে পূৰণ কৰিলে মুঠ বিক্ৰী আয় (TR) পোৱা যায়। সেয়েহে,

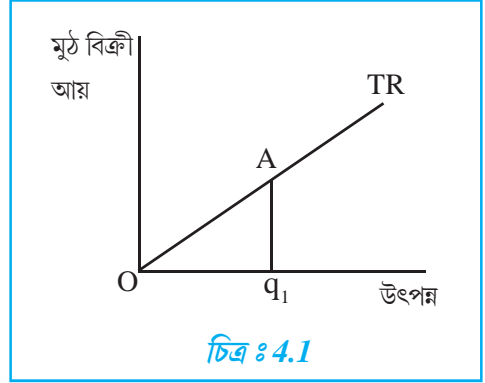
$$TR = p \times q$$

ধাৰণাটো অধিক বুজিবলৈ আমি তলত দিয়া সাংখ্যিক উদাহৰণটো ল'ব পাৰো। ধৰা হ'ল, মমবাতিৰ বজাৰ পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক আৰু এবাকচ মমবাতিৰ বজাৰ মূল্য 10 টকা। মমবাতি উৎপাদনকাৰী এজনৰ বাবে, তালিকা 4.1 এ মুঠ বিক্ৰী আয় দেখুৱাইছে। মন কৰিবা যে যেতিয়া একো উৎপাদন কৰা নহয়, TR শূন্যৰ সমান হয়; যেতিয়া এবাকচ উৎপাদন কৰা হয়, $TR = 1 \times Rs. 10 = Rs. 10$ হয়; দুটা বাকচ উৎপাদন কৰিলে $TR = 2 \times Rs. 10 = Rs. 20$ হয়। এনেদৰে উৎপাদনৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিৰ লগে লগে TR বৃদ্ধি হৈ গৈ থাকে।

তালিকা 4.1 : মুঠ বিক্ৰী আয় (TR)

বিক্ৰী কৰা বাকচৰ সংখ্যা	TR (Rs. ত)
0	0
1	10
2	20
3	30
4	40
5	50

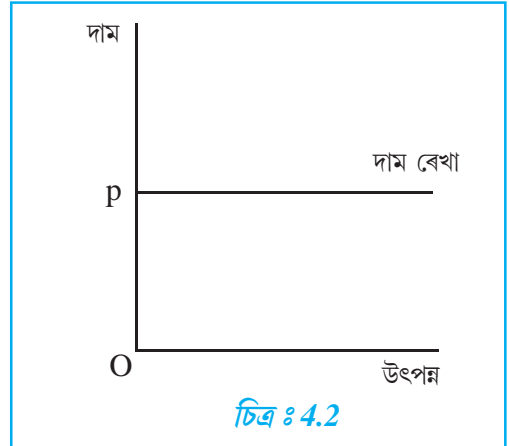
পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ এখনত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই বজাৰ দাম p দিয়া আছে বুলি ধৰি লয়। বজাৰ দাম p স্থিৰ হৈ থকা অৱস্থাত, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এখনৰ মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখাই ইয়াৰ মুঠ বিক্ৰী আয় (y অক্ষ) আৰু ইয়াৰ উৎপন্ন (x অক্ষ)-ৰ মাজৰ সম্পৰ্ক দেখুৱায়। চিত্ৰ 4.1এ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখা দেখুৱাইছে। ইয়াতে আমি তিনিটা কথা লক্ষ্য কৰিব পাৰো। প্ৰথমে, যেতিয়া উৎপাদন শূন্য হয়, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্ৰী আয়ো শূন্য হয়। সেয়েহে, TR ৰেখাই 'O' বিন্দুৰ মাজেৰে গতি কৰে। দ্বিতীয়, উৎপাদন বৃদ্ধিৰ লগে লগে মুঠ বিক্ৰী আয় বৃদ্ধি পায়। তাৰোপৰি, $TR = p \times q$ সমীকৰণটো এডাল সৰল ৰেখাৰ সমীকৰণ। ইয়ে সূচায় যে TR ৰেখাডাল এডাল

উৰ্ধগামী সৰল ৰেখা। তৃতীয়, সৰল ৰেখাডালৰ প্ৰৱণতালৈ মন কৰা। যেতিয়া উৎপাদন এক একক (চিত্ৰ 4.1ত আনুভূমিক দৈৰ্ঘ্য Oq_1), মুঠ বিক্ৰী আয় (চিত্ৰ 4.1

ত উলম্ব উচ্চতা Aq_1) হয় $p \times 1 = p$ । গতিকে, সৰল ৰেখাডালৰ প্ৰৱণতা $\frac{Aq_1}{Oq_1} = p$ ।

এতিয়া চিত্ৰ 4.2 লৈ মন কৰা। ইয়াত আমি ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ উৎপন্ন (x অক্ষ)-ৰ বিভিন্ন মানৰ বাবে বজাৰ দাম (y অক্ষ)-ৰ মান সংস্থাপন কৰিছো। যিহেতু বজাৰ দাম 'p'ত স্থিৰ কৰা হৈছে, সেয়েহে আমি এডাল আনুভূমিক সৰল ৰেখা পাইছো, যিডালে y -অক্ষক p -ৰ সমান উচ্চতাত কাটিছে। এই আনুভূমিক সৰল ৰেখাডালকে দাম ৰেখা (Price Line) বুলি কোৱা হয়। এই দাম ৰেখাই ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ চাহিদা ৰেখাকো বুজায়। লক্ষ্য কৰা, চিত্ৰ

দাম ৰেখা : দাম ৰেখাই বজাৰ দাম আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানখনৰ উৎপাদনৰ পৰিমাণৰ মাজৰ সম্পৰ্ক দেখুৱায়। দাম ৰেখাডালৰ উলম্ব উচ্চতা বজাৰ দাম p -ৰ সমান।

4.2-এ দেখুৱাইছে যে বজাৰ দাম p , ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্নৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়। ইয়ে বুজায় যে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই p দামত যিমান ইচ্ছা কৰে সিমান একক বিক্ৰী কৰিব পাৰে।

উৎপন্নৰ প্ৰতিটো এককৰ পৰা পোৱা মুঠ আয়কে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ গড় বিক্ৰী আয় (AR) বোলা হয়। মনত পেলোৱা, যদিহে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্ন q আৰু বজাৰ দাম p হয়, তেন্তে TR, $p \times q$ ৰ সমান হয়। গতিকে,

$$AR = \frac{TR}{q} = \frac{p \times q}{q} = p$$

আন কথাত ক'বলৈ গ'লে, দাম গ্ৰহণ কৰা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্নৰ এক একক বৃদ্ধি কৰিলে মুঠ আয়ৰ যি বৃদ্ধি হয়, তাকে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় (MR) বোলে। ধৰা হ'ল, কোনো এটা পৰিস্থিতিত, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্ন q^0 ৰ পৰা $(q^0 + 1)$ লৈ বৃদ্ধি হ'ল। বজাৰ দাম p হ'লে

$$\begin{aligned} MR &= \{(q^0 + 1) \text{ উৎপন্নৰ পৰা পোৱা TR}\} - \{q^0 \text{ উৎপন্নৰ পৰা পোৱা TR}\} \\ &= \{p \times (q^0 + 1)\} - (pq^0) \\ &= p \end{aligned}$$

অৰ্থাৎ, দাম গ্ৰহণ কৰোতা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ বাবে প্ৰান্তিক আয় বজাৰ দামৰ সমান হয়।

গাণিতিক কথাখিনি আঁতৰাই থ'লে, এই ফলাফলটোৰ ভাৱাৰ্থ তেনেই সহজ। যেতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই ইয়াৰ উৎপন্ন এক একক বৃদ্ধি কৰে, এই অতিৰিক্ত এককটো বজাৰ দামত বিক্ৰী কৰা হয়। সেয়েহে, এক একক উৎপন্ন বৃদ্ধিৰ পৰা হোৱা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানখনৰ মুঠ আয়ৰ বৃদ্ধি অৰ্থাৎ MR, বজাৰ দামৰ সমান।

4.3 লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ (Profit Maximisation) :

ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ সামগ্ৰী উৎপাদন কৰে আৰু বিক্ৰী কৰে। ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ, যাক গ্ৰীক আখৰ π -ৰে সূচোৱা হয়, প্ৰতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্ৰী আয় (TR) আৰু মুঠ উৎপাদনী ব্যয় (TC)¹ ৰ পাৰ্থক্য। অৰ্থাৎ,

$$\pi = TR - TC$$

খৰচ বা ব্যয় বাদ দিলে, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যিখিনি উপাৰ্জন হয়, সেয়াই TR আৰু TC-ৰ মাজৰ পাৰ্থক্য।

ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই ইয়াৰ লাভ সৰ্বোচ্চ কৰিবলৈ বিচাৰে। এতিয়া দৰকাৰী প্ৰশ্নটো হ'ল : কিমান পৰিমাণৰ উৎপন্নত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ সৰ্বোচ্চ হ'ব? ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্ন সম্পূৰ্ণ বিভাজ্য

1. লাভ, যাক গ্ৰীক আখৰ π -ৰে সূচোৱাটো অৰ্থনীতিত প্ৰচলিত এক পৰম্পৰা।

বুলি ধৰি লৈ, আমি যেতিয়া দেখুৱাম যে যদিহে এটা যোগাত্মক উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_0 থাকে, য'ত লাভ সৰ্বোচ্চ হয়, তেন্তে তিনিটা চৰ্ত পূৰণ হ'ব লাগিব :

1. q_0 পৰিমাণত, বজাৰ দাম p প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ সমান হ'ব লাগিব।

2. q_0 পৰিমাণত প্ৰান্তিক ব্যয় ক্ৰমহাসমান নহয়।

3. q_0 পৰিমাণত, হ্ৰস্বকালত বজাৰ দাম p গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়ৰ সমান বা ইয়াতকৈ বেছি হ'ব লাগিব।

আনহাতে, দীৰ্ঘকালত q_0 ত বজাৰ দাম p গড় ব্যয়ৰ সমান বা ইয়াতকৈ বেছি হ'ব লাগিব।

4.3.1 চৰ্ত 1 :

চৰ্ত 1টো বিবেচনা কৰা। আমি দেখুৱাম যে এই চৰ্তটো সত্য, কাৰণ লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ কৰা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই সেই পৰিমাণ উৎপাদন নকৰিব, য'ত বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ বেছি হ'ব বা প্ৰান্তিক ব্যয় বজাৰ দামতকৈ বেছি হ'ব। আমি দুয়োটা পৰিঘটনা পৰীক্ষা কৰিম।

পৰিঘটনা 1 : প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ দাম অধিক হ'ব নোৱাৰে।

চিত্ৰ 4.3 লৈ চোৱা আৰু মন কৰা যে উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_2 ত বজাৰ দাম p প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ বেছি হৈছে। আমি দাবী কৰিব পাৰো যে q_2 লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী পৰিমাণ হ'ব নোৱাৰে। কিয়?

লক্ষ্য কৰা যে, q_2 -ৰ সামান্য সোঁপিনে থকা সকলো পৰিমাণৰ বাবে বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ বেছি হৈ আছে। গতিকে, আমি আন এটা পৰিমাণ q_3 ল'লো, যিটো q_2 ৰ সামান্য সোঁপিনে আছে। q_2 আৰু q_3 -ৰ মাজত থকা উৎপন্নৰ সকলো পৰিমাণৰ বাবে বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ বেছি।

ধৰা হ'ল, এতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ উৎপন্নৰ স্তৰ q_2 ৰ পৰা q_3 লৈ বৃদ্ধি কৰিছে। এই উৎপন্ন সম্প্ৰসাৰণৰ পৰা হোৱা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্ৰী আয় বৃদ্ধিৰ পৰিমাণ হৈছে বজাৰ দাম আৰু অতিৰিক্ত উৎপন্নৰ পূৰণফলৰ সমান; চিত্ৰত আয়তক্ষেত্ৰ q_2q_3CB -ৰ কালিৰ সমান। আনহাতে, এই উৎপন্ন সম্প্ৰসাৰণৰ পৰা হোৱা মুঠ ব্যয় বৃদ্ধিৰ পৰিমাণ হৈছে q_2 আৰু q_3 -ৰ মাজৰ প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাৰ তলৰ অংশছোৱাৰ কালি; অৰ্থাৎ q_2q_3XW -ৰ কালি। কিন্তু এই দুয়োটা কালি (q_2q_3CB আৰু q_2q_3XW) তুলনা কৰিলে আমি দেখা পাওঁ যে উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_2 তকৈ q_3 ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভৰ পৰিমাণ অধিক। তেনেক্ষেত্ৰত, q_2 কেতিয়াও লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্নৰ পৰিমাণ হ'ব নোৱাৰে।

পৰিঘটনা 2 : প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ দাম কম হ'ব নোৱাৰে।

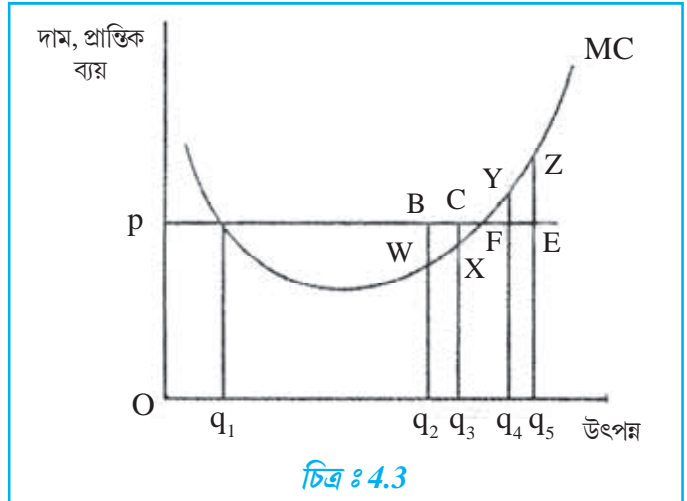
চিত্ৰ 4.3 লৈ চোৱা আৰু মন কৰা যে উৎপন্ন পৰিমাণ q_5 ত বজাৰ দাম p প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ কম। আমি দাবী কৰিব পাৰো যে q_5 লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন হ'ব নোৱাৰে। কিয়?

লক্ষ্য কৰা যে, q_5 -ৰ সামান্য বাওঁপিনে থকা সকলো উৎপন্নৰ পৰিমাণৰ বাবে বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ কম। এতিয়া, আমি এনে এটা উৎপন্নৰ পৰিমাণ, q_4 ল'ম, যিটো q_5 ৰ সামান্য বাওঁপিনে আছে। q_4 আৰু q_5 -ৰ মাজৰ সকলো উৎপন্নৰ পৰিমাণৰ বাবে বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ কম।

ধৰা হ'ল, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ উৎপন্ন q_5 ৰ পৰা q_4 লৈ হ্রাস কৰিলে। এই উৎপন্ন সংকোচনৰ ফলত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্ৰী আয়ৰ হ্রাস হৈছে বজাৰ দাম আৰু উৎপন্নৰ পৰিৱৰ্তনৰ মাজৰ পূৰণফল, অৰ্থাৎ আয়ত ক্ষেত্ৰ q_4q_5EF -ৰ কালি। আনহাতে, এই উৎপন্ন সংকোচনৰ ফলত মুঠ ব্যয় হ্রাসৰ পৰিমাণ হৈছে q_4 আৰু q_5 ৰ মাজৰ প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাৰ তলৰ অংশছোৱাৰ কালি, অৰ্থাৎ q_4q_5ZY -ৰ কালি। কিন্তু এই দুয়োটা কালি (q_4q_5EF আৰু q_4q_5ZY) তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_5 তকৈ q_4 ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভৰ পৰিমাণ অধিক। তেনেক্ষেত্ৰত q_5 লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন হ'ব নোৱাৰে।

4.3.2 চৰ্ত 2 :

এতিয়া আমি দ্বিতীয় চৰ্তটো আলোচনা কৰিম যিটো লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্নৰ পৰিমাণ যোগাত্মক হ'লে প্ৰযোজ্য হ'ব লাগিব। কিহৰ বাবেনো প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্নৰ পৰিমাণত ক্ৰমহ্রাসমান হ'ব নোৱাৰে? এই প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ পাবলৈ পুনৰ চিত্ৰ 4.3 লৈ চাওঁ আহা। মন কৰা যে, উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_1 ত বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ সমান; কিন্তু প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা ক্ৰমহ্রাসমান। আমি দাবী কৰিব পাৰো যে q_1 লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন হ'ব নোৱাৰে। কিয় ?

লক্ষ্য কৰা যে, q_1 ৰ সামান্য বাওঁপিনে থকা সকলো উৎপন্নৰ পৰিমাণৰ বাবে বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ কম। কিন্তু

লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ চৰ্ত 1 আৰু 2 : চিত্ৰটোৱে দেখুৱাইছে যে যেতিয়া বজাৰ দাম p হয়, এটা লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ উৎপন্নৰ পৰিমাণ, q_1 (প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা MC ক্ৰমহ্রাসমান), q_2 (বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ বেছি) অথবা q_5 (প্ৰান্তিক ব্যয় বজাৰ দামতকৈ বেছি) হ'ব নোৱাৰে।

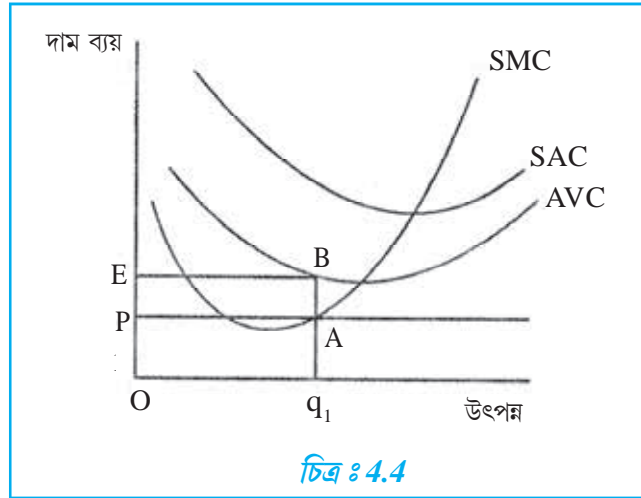
3.1-ৰ পৰিঘটনা 2 ৰ যুক্তি প্ৰয়োগ কৰিলে আমি দেখা পাওঁ যে q_1 তকৈ সামান্য কম উৎপন্নৰ পৰিমাণত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ q_1 ত পোৱা লাভতকৈ বেছি। অৰ্থাৎ, q_1 লাভ-সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন নহয়।

4.3.3 চৰ্ত 3 :

লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন যোগাত্মক হ'লে প্ৰয়োজ্য হ'বলগীয়া তৃতীয় চৰ্তটো চাওঁ আহা। এই তৃতীয় চৰ্তটোৰ দুটা অংশ আছে : এটা অংশ হ্রস্বকালত আৰু আনটো দীৰ্ঘকালত প্ৰয়োজ্য।

পৰিঘটনা 1 : হ্রস্বকালত দাম গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) তকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান হ'ব লাগিব।

আমি দেখুৱাম যে ওপৰোক্ত কথাষাৰ সত্য কাৰণ হ্রস্বকালত লাভ-সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই এনেকুৱা উৎপন্ন স্তৰ উৎপাদন নকৰে য'ত বজাৰ দাম AVC তকৈ কম হয়।

লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ সৈতে দাম AVC ৰ সম্পৰ্ক (হ্রস্বকালত) : চিত্ৰটোৱে দেখুৱাইছে যে লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই হ্রস্বকালত নিম্নতম গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (AVC) তকৈ বজাৰ দাম p কম হ'লে শূন্য উৎপন্ন উৎপাদন কৰে, অৰ্থাৎ একো উৎপাদন নকৰে। যদিহে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্ন q_1 হয়, ইয়াৰ মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় ইয়াৰ বিক্ৰী আয়তকৈ $pEBA$ বেছি হয়।

চিত্র 4.4 লৈ মন কৰা। q_1 উৎপন্নৰ পৰিমাণত, বজাৰ দাম p , AVC তকৈ কম। আমি দাবী কৰিব পাৰো যে q_1 লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন হ'ব নোৱাৰে। কিয়?

মন কৰা যে, q_1 ত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্রী আয় (TR) তলত দিয়া ধৰণৰ :

$$TR = \text{দাম} \times \text{পৰিমাণ}$$

$$= \text{উলম্ব উচ্চতা } Op \times \text{প্রস্থ } Oq_1$$

$$= \text{আয়তক্ষেত্র } OpAq_1\text{-ৰ কালি}$$

একেধৰণে, q_1 ত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (TVC) এনে ধৰণৰ :

$$TVC = \text{গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়} \times \text{পৰিমাণ}$$

$$= \text{উলম্ব উচ্চতা } OE \times \text{প্রস্থ } Oq_1$$

$$= \text{আয়তক্ষেত্র } OEBq_1\text{-ৰ কালি}$$

এতিয়া মনত পেলোৱা যে q_1 ত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ লাভ $TR - (TVC + TFC)$; অর্থাৎ আয়তক্ষেত্রত

$OPAq_1$ ৰ কালি] - [আয়তক্ষেত্র

$OEBq_1$ ৰ কালি] - TFC , যদিহে

ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে শূন্য উৎপন্ন

উৎপাদন কৰে, তেতিয়া কি হ'ব?

যিহেতু উৎপন্ন শূন্য, গতিকে TR আৰু

TVC ও শূন্য হ'ব। শূন্য উৎপন্নত

ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ লাভ, ($-TFC$)

ৰ সমান। কিন্তু আয়তক্ষেত্র $OpAq_1$ -

ৰ কালি আয়তক্ষেত্র $OEBq_1$ -ৰ

কালিতকৈ কম। অর্থাৎ q_1 ত ব্যৱসায়

প্রতিষ্ঠানটোৰ লাভ একো উৎপাদন

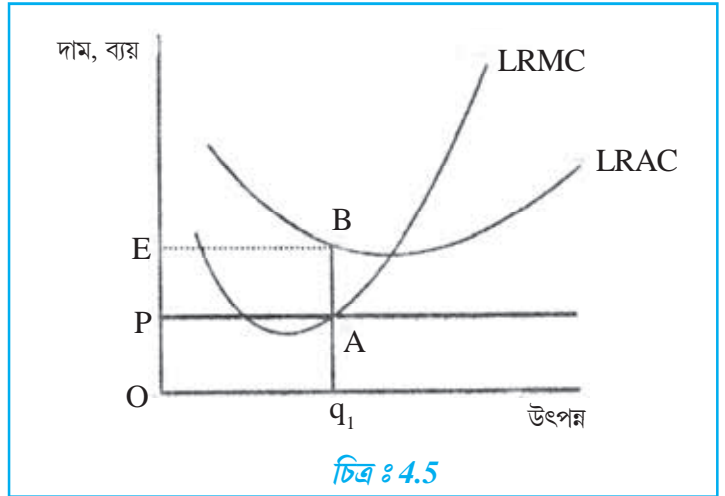
নকৰাতকৈও কম। গতিকে, q_1 লাভ

সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন হ'ব নোৱাৰে।

পৰিঘটনা 2 : দীৰ্ঘকালত দাম গড়

ব্যয়তকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান হ'ব

লাগিব

লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ সৈতে দাম AVC ৰ সম্পৰ্ক (দীৰ্ঘকালত) : চিত্ৰটোৱে দেখুৱাইছে যে লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই দীৰ্ঘকালত, নিম্নতম গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় (LRAC) তকৈ বজাৰ দাম, p কম হ'লে শূন্য উৎপন্ন উৎপাদন কৰে। ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্ন q_1 হ'লে ইয়াৰ মুঠ ব্যয় মুঠ বিক্রী আয়তকৈ $pEBA$ বেছি হয়।

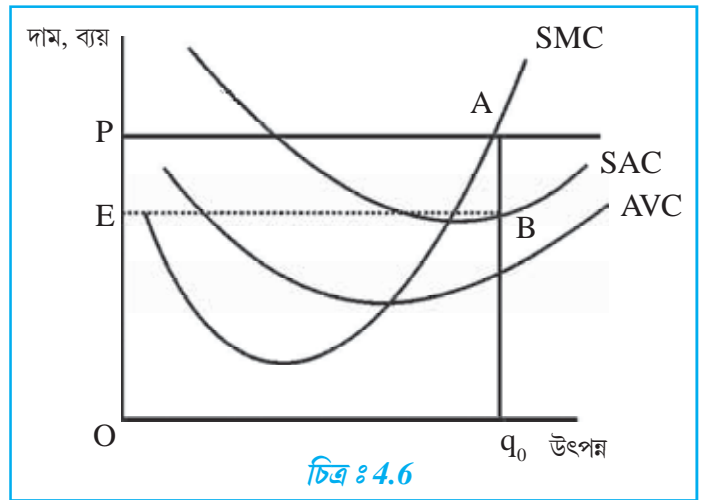
আমি দেখুৱাম যে পৰিঘটনা 2ত উল্লেখ কৰা কথাষাৰ সত্য, কাৰণ এটা লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে দীৰ্ঘকালত, এনে এটা উৎপন্ন স্তৰ উৎপাদন নকৰে, য'ত বজাৰ দাম গড় ব্যয় (AC)তকৈ কম হয়।

চিত্ৰ 4.5ত q_1 উৎপন্ন পৰিমাণত বজাৰ দাম p , দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয়তকৈ কম। আমি দাবী কৰিব পাৰো যে q_1 লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপাদন নহয়, কিয়?

মন কৰা যে, q_1 ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্ৰী আয়, TR হৈছে আয়তক্ষেত্ৰ $OpAq_1$ ৰ কালি (দাম আৰু পৰিমাণৰ পূৰণফল)-ৰ সমান আৰু ইয়াৰ মুঠ ব্যয়, TC হৈছে আয়তক্ষেত্ৰ $OEBq_1$ -ৰ কালি (গড় ব্যয় আৰু পৰিমাণৰ পূৰণফল)ৰ সমান। যিহেতু, আয়তক্ষেত্ৰ $OEBq_1$ -ৰ কালি আয়তক্ষেত্ৰ $OpAq_1$ -ৰ কালিতকৈ বেছি, গতিকে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে q_1 উৎপন্নৰ পৰিমাণত লোকচানৰ সন্মুখীন হয়। কিন্তু, দীৰ্ঘকালত, লাভ শূন্য হ'লেই ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই উৎপাদন কাৰ্য বন্ধ কৰে। গতিকে q_1 লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন হোৱাৰ কথাই নাহে।

4.3.4 লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ সমস্যা : চিত্ৰৰ সহায়ত উপস্থাপন

3.1, 3.2 আৰু 3.3 অংশৰ তথ্যখিনি ব্যৱহাৰ কৰি হ্ৰস্বকালত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ সমস্যাটো চিত্ৰৰ সহায়ত উপস্থাপন কৰো আহা। চিত্ৰ 4.6 লৈ চোৱা। লক্ষ্য কৰা যে, বজাৰ দাম p । এই বজাৰ দামক হ্ৰস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ লগত সমান কৰি আমি q_0 উৎপন্নৰ পৰিমাণ পাওঁ। মন কৰা, q_0 ত হ্ৰস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা SMC ওপৰলৈ উঠি যায় আৰু p গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়, AVC তকৈ বেছি হয়। যিহেতু অংশ 3.1-3.3 ত আলোচনা কৰা তিনিওটা চৰ্তই q_0 ত

চিত্ৰ : 4.6

লাভ সৰ্বোচ্চকৰণৰ জ্যামিতিক উপস্থাপন (হ্ৰস্বকালত) : বজাৰ দাম, p দিয়া থাকিলে, লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_1 । q_0 ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ আয়তক্ষেত্ৰত $EpAB$ ৰ কালিৰ সমান।

পূৰণ হৈছে, গতিকে আমি সিদ্ধান্ত কৰিব পাৰো যে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্নৰ পৰিমাণ হৈছে q_0 ।

q_0 ত কি হয়নো? q_0 ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্ৰী আয় হৈছে আয়তক্ষেত্ৰ $OpAq_0$ -ৰ কালি (দাম আৰু পৰিমাণৰ পূৰণফল)-ৰ সমান আৰু মুঠ ব্যয় হৈছে $OEBq_0$ ৰ কালি (হুস্কালীন গড় ব্যয় আৰু পৰিমাণৰ পূৰণফল)-ৰ সমান। গতিকে q_0 ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰে আয়তক্ষেত্ৰ $EpAB$ -ৰ কালিৰ সমান লাভ অৰ্জন কৰে।

4.4 ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখা :

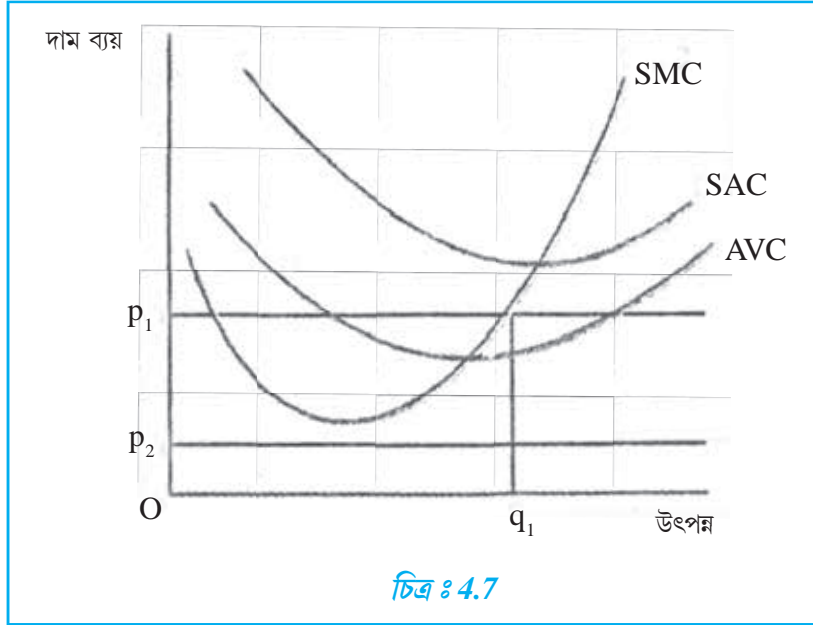
ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাই বজাৰ দামৰ বিভিন্ন মান (y -অক্ষত বহুওৱা)-ৰ বাবে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰে উৎপাদন কৰিবলৈ স্থিৰ কৰা বিভিন্ন উৎপন্নৰ পৰিমাণ (x -অক্ষত বহুওৱা) দেখুৱায়। অৱশ্যে, এক নিৰ্দিষ্ট বজাৰ দামৰ বাবে লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্নৰ পৰিমাণ, হুস্কাল নে দীৰ্ঘকালৰ কথা বিবেচনা কৰিছো, তাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সেই অনুসৰি, আমি হুস্কালীন যোগান ৰেখা আৰু দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰো।

4.4.1 ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ হুস্কালীন যোগান ৰেখা :

চিত্ৰ 4.7 লৈ চাওঁ আহা আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ হুস্কালীন যোগান ৰেখা উলিয়াওঁ। এই কাৰ্যক আমি দুটা অংশত ভাগ কৰিব পাৰো। প্ৰথমতে, যেতিয়া বজাৰ দাম নিম্নতম AVC তকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান হয়, তেতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানেটোৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন উলিয়াম। ইয়াৰ পিছত আমি বজাৰ দাম নিম্নতম AVC তকৈ কম হ'লে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন উলিয়াম।

পৰিঘটনা 1 : দাম নিম্নতম AVCতকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান

ধৰা হ'ল বজাৰ দাম p_1 , যিটো নিম্নতম AVCতকৈ বেছি। হ্রস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (SMC) ৰেখাৰ ওপৰলৈ উঠি যোৱা অংশত p_1 ক SMC-ৰ সমান কৰি আমি উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_1 পাওঁ। মন কৰিবা যে, q_1 ত AVC বজাৰ দাম p_1 তকৈ বেছি নহয়। অৰ্থাৎ, অংশ 3ত আলোকপাত কৰা তিনিওটা চৰ্ত q_1 ত পূৰণ হৈছে। গতিকে বজাৰ দাম p_1 হ'লে হ্রস্বকালত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_1 ।

চিত্ৰ : 4.7

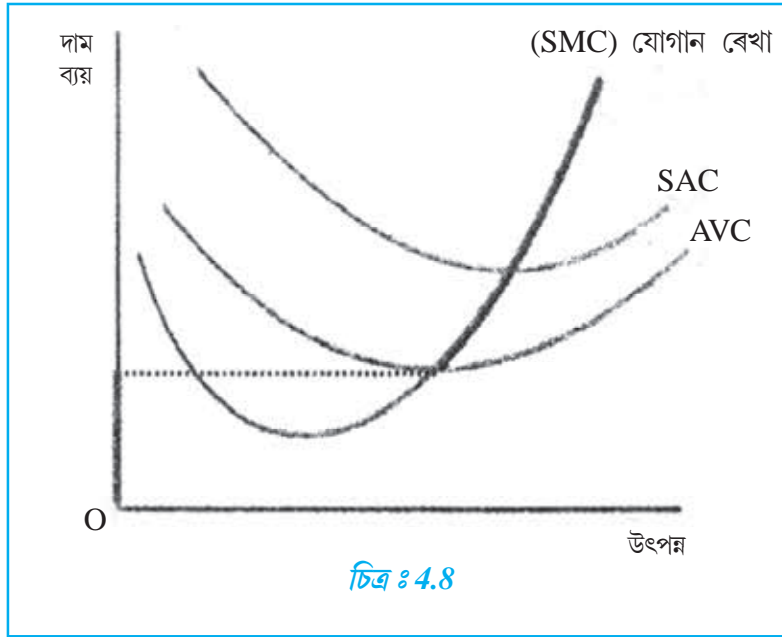
বজাৰ দামৰ মান : চিত্ৰটোৱে লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই হ্রস্বকালত বজাৰ দামৰ দুটা মান, p_1 আৰু p_2 ৰ বাবে বেছি লোৱা উৎপন্নৰ পৰিমাণ দেখুৱাইছে। যেতিয়া বজাৰ দাম p_1 ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_1 , যেতিয়া বজাৰ দাম p_2 ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে শূন্য উৎপন্ন উৎপাদন কৰে।

পৰিঘটনা 2 : দাম নিম্নতম AVC তকৈ কম

ধৰা হ'ল বজাৰ দাম p_2 , যিটো নিম্নতম AVC তকৈ কম। আমি যুক্তি আগবঢ়াইছো যে (অংশ 3-ৰ চৰ্ত 3চোৱা) যদি এটা লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে হ্রস্বকালত এটা যোগাত্মক পৰিমাণৰ উৎপন্ন উৎপাদন কৰে, তেতিয়া বজাৰ দাম p_2 সেই উৎপন্নৰ পৰিমাণত AVCতকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান হ'ব লাগিব। কিন্তু, চিত্ৰ

4.7ত লক্ষ্য কৰা যে সকলো যোগাত্মক উৎপন্নৰ পৰিমাণৰ বাবে AVC , p_2 তকৈ বেছি। অৰ্থাৎ, ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে এই ক্ষেত্ৰত যোগাত্মক উৎপন্ন যোগান ধৰিব নোৱাৰে। গতিকে বজাৰ দাম p_2 হ'লে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্ন শূন্য হ'ব।

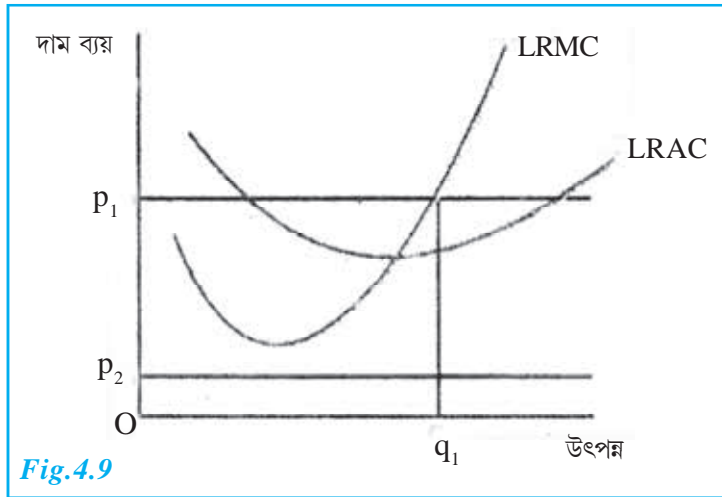
পৰিঘটনা 1 আৰু 2ক একেলগ কৰি আমি এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্তলৈ আহিব পাৰো। নিম্নতম AVC ৰ পৰা ওপৰলৈ থকা SMC -ৰ উৰ্ধমুখী অংশই হৈছে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ হ্রস্বকালীন যোগান ৰেখা। নিম্নতম AVC তকৈ কম সকলো দামৰ বাবে উৎপন্ন শূন্য হ'ব। চিত্ৰ 4.8ত উজ্জ্বল ৰেখাখণ্ডই ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ হ্রস্বকালীন যোগান ৰেখা সূচাইছে।

ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ হ্রস্বকালীন যোগান ৰেখা : উজ্জ্বল ৰেখাখণ্ডই ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ হ্রস্বকালীন যোগান ৰেখা সূচাইছে, যিডাল ইয়াৰ হ্রস্বকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা (SMC) আৰু গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় ৰেখা (AVC)-ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

4.4.2 ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা :

চিত্ৰ 4.9 লৈ চাওঁ আহা আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা উলিয়াওঁ। হ্ৰস্বকালৰ দৰে ইয়াতো আমি এই কাৰ্যটো দুটা অংশত ভাগ কৰিম। প্ৰথমতে, আমি বজাৰ দাম নিম্নতম (দীৰ্ঘকালীন) ACতকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান হ'লে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন উলিয়াম। ইয়াৰ পিছত আমি বজাৰ দাম নিম্নতম (দীৰ্ঘকালীন) ACতকৈ কম হ'লে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন উলিয়াম।

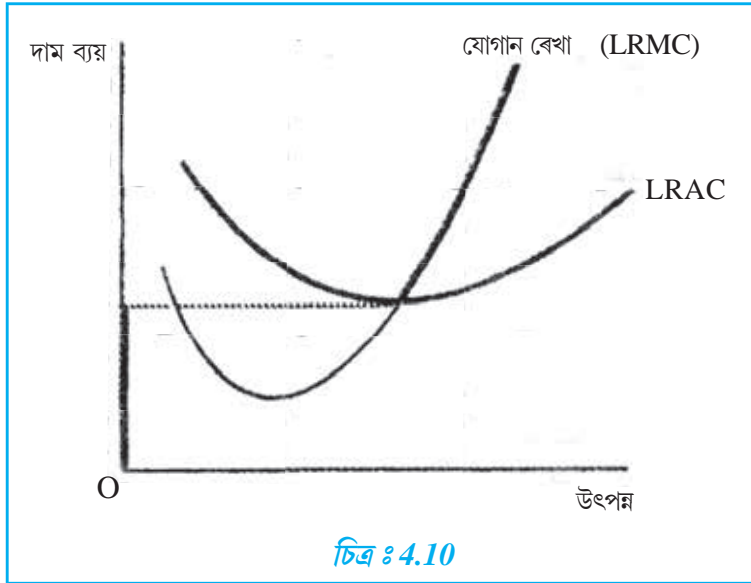
বজাৰ দামৰ ভিন্ন মানৰ বাবে দীৰ্ঘকালত লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ : চিত্ৰটোৱে লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালত বজাৰ দামৰ দুটা মান, p_1 আৰু p_2 -ৰ বাবে বাছি লোৱা উৎপন্নৰ পৰিমাণ দেখুৱাইছে। যেতিয়া বজাৰ দাম p_1 , ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_1 ; যেতিয়া বজাৰ দাম p_2 , তেতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে শূন্য উৎপন্ন উৎপাদন কৰে।

পৰিঘটনা 1 : দাম নিম্নতম দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় (LRAC) তকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান

ধৰা হ'ল, বজাৰ দাম p_1 , যিটো নিম্নতম LRACতকৈ বেছি। দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় (LRMC)ৰেখাৰ ওপৰলৈ উঠি যোৱা অংশত p_1 ক LRMC-ৰ সমান কৰি আমি উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_1 পাওঁ। মন কৰিবা যে, q_1 ত LRAC বজাৰ দাম p_1 তকৈ বেছি নহয়। অৰ্থাৎ, অংশ 3ত আলোকপাত কৰা তিনিওটা চৰ্ত q_1 ত পূৰণ হৈছে। গতিকে, বজাৰ দাম p_1 হ'লে, দীৰ্ঘকালত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যোগান, q_1 পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ সমান হয়।

পৰিঘটনা 2 : দাম নিম্নতম LRAC তকৈ কম

ধৰা হ'ল, বজাৰ দাম p_2 , যিটো নিম্নতম LRACতকৈ কম। আমি যুক্তি আগবঢ়াইছো যে (অংশ 3-ৰ চৰ্ত 3 চোৱা) যদিহে এটা লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে দীৰ্ঘকালত যোগাত্মক পৰিমাণৰ উৎপন্ন উৎপাদন কৰে, তেন্তে বজাৰ দাম p_2 সেই উৎপন্নৰ পৰিমাণত LRAC তকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান হ'ব লাগিব। কিন্তু চিত্ৰ 4.9 ত লক্ষ্য কৰা যে, সকলো যোগাত্মক উৎপন্নৰ পৰিমাণৰ বাবে LRAC, p_2 তকৈ বেছি। অৰ্থাৎ, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে এই ক্ষেত্ৰত যোগাত্মক পৰিমাণ যোগান ধৰিব নোৱাৰে। গতিকে, বজাৰ দাম p_2 হ'লে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ উৎপন্ন শূন্য হ'ব।

চিত্ৰ : 4.10

ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা

উজ্জ্বল ৰেখাখণ্ডই ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা দেখুৱাইছে, যিডাল ইয়াৰ দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা (LRMC) আৰু দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখা (LRAC)-ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

পৰিঘটনা 1 আৰু 2ক একেলগ কৰি আমি এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্তলৈ আহিব পাৰো। নিম্নতম LRAC-ৰ পৰা ওপৰলৈ অহা LRMC-ৰ উৰ্ধমুখী অংশই হৈছে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা। নিম্নতম LRACতকৈ কম সকলো দামৰ বাবে উৎপন্ন শূন্য হ'ব। চিত্ৰ 4.10ত, উজ্জ্বল ৰেখাখণ্ডই ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা সূচাইছে।

4.4.3 উৎপাদন বন্ধ বিন্দু (The Shut Down Point) :

আগতে যোগান বেখা উলিয়াওঁতে, আমি আলোচনা কৰিছো যে হ্রস্বকালত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই তেতিয়ালৈকে উৎপাদন কাৰ্য চলাই যায়, যেতিয়ালৈকে দাম নিম্নতম AVCতকৈ বেছি বা ইয়াৰ সমান হৈ থাকে। গতিকে, যোগান বেখাৰে তললৈ নামি আহিলে আটাইতকৈ শেষৰ যিটো দাম-পৰিমাণ জোঁটত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে যোগাত্মক পৰিমাণ উৎপাদন কৰে, সেইটোৱেই হৈছে AVC-ৰ নিম্নতম বিন্দু, য'ত SMC বেখাই AVCবেখাক ছেদ কৰে। ইয়াৰ তলত, কোনো উৎপাদন নহয়। এই বিন্দুটোক ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ হ্রস্বকালীন উৎপাদন বন্ধ বিন্দু বোলা হয়। অৱশ্যে দীৰ্ঘকালত LRAC বেখাৰ নিম্নতম বিন্দুটোহে উৎপাদন বন্ধ বিন্দু হয়।

4.4.4 স্বাভাৱিক লাভ আৰু সমাৱস্থা বিন্দু (Break-even Point) :

উৎপাদনী প্ৰক্ৰিয়াত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই বিভিন্ন ধৰণৰ উপাদান ব্যৱহাৰ কৰে। তাৰে কিছুমান পাবলৈ ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে প্ৰত্যক্ষভাৱে দাম ভৰিবলগীয়া হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, যদিহে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে শ্ৰম নিয়োগ কৰে, তাৰ বাবে শ্ৰমিকক মজুৰি দিব লগা হয়; যদিহে কেঁচা সামগ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰে, তাকো কিনিব লগা হয়। অৱশ্যে, উৎপাদনৰ কিছুমান উপাদান ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ নিজৰে থাকিব পাৰে, যাৰ বাবে কাকো দাম দিব লগা নহয়। এনেকুৱা উপাদানৰ প্ৰকাশ্য ব্যয় নাথাকে যদিও ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ বাবে সুযোগ ব্যয় (Opportunity Cost) থাকে। ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে এই উপাদানসমূহ বৰ্তমানৰ উৎপাদন কাৰ্যত ব্যৱহাৰ নকৰি অন্য উদ্দেশ্যতো ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। আৰু যাৰ বাবে প্ৰতিদান পালেহেঁতেন। এই পৰিহাৰ কৰা প্ৰতিদানখিনিয়ে হৈছে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ সুযোগ ব্যয়। ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে সাধাৰণতে এনেকুৱা পৰিমাণৰ লাভ অৰ্জন কৰিবলৈ বিচাৰে, যিটোৱে প্ৰকাশ্য ব্যয়ৰ লগতে সুযোগ ব্যয়ো সামৰি ল'ব পাৰে। লাভৰ যিটো পৰিমাণ, ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে প্ৰকাশ্য ব্যয় আৰু সুযোগ ব্যয় সামৰি ল'ব পৰাকৈ যথেষ্ট, তাকে স্বাভাৱিক লাভ (Normal Profit) বোলে। মুঠ ব্যয়ৰ হিচাপ উলিয়াওঁতে যদিহে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৱে প্ৰকাশ্য ব্যয় আৰু সুযোগ ব্যয় দুয়োটাকে অন্তৰ্ভুক্ত কৰে, তেন্তে স্বাভাৱিক লাভে লাভৰ সেইটো স্তৰকে বুজাব য'ত মুঠ বিক্ৰী আয় মুঠ ব্যয়ৰ সমান হয়। অৰ্থাৎ, স্বাভাৱিক লাভ হৈছে শূন্য লাভ। ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই স্বাভাৱিক লাভতকৈ বেছি মিথিনি লাভ অৰ্জন কৰে তাকে, অস্বাভাৱিক লাভ (Super-normal Profit) বোলে। দীৰ্ঘকালত যদিহে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই স্বাভাৱিক লাভতকৈ সামান্য কমো অৰ্জন কৰে, তেন্তে একো উৎপাদন নকৰে। অৱশ্যে, হ্রস্বকালত স্বাভাৱিক লাভতকৈ কম লাভ অৰ্জন কৰিলেও উৎপাদন কাৰ্য চলিব পাৰে। যোগান বেখাৰ যিটো বিন্দুত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই স্বাভাৱিক লাভ অৰ্জন কৰে, তাকে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানটোৰ সমাৱস্থা বিন্দু (Break-even Point) বোলে। অৰ্থাৎ, গড় ব্যয়ৰ নিম্নতম বিন্দু, য'ত যোগান বেখাই LRAC বেখা (হ্রস্বকালত, SAC বেখা)ক কাটে, তাকে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ সমাৱস্থা বিন্দু বোলে।

সুযোগ ব্যয় (Opportunity Cost)

অর্থনীতিত প্ৰায়েই সুযোগ ব্যয়ৰ ধাৰণাটোৰ সন্মুখীন হোৱা দেখা যায়। যিকোনো এটা কাৰ্যৰ সুযোগ ব্যয় হৈছে দ্বিতীয় সৰ্বোৎকৃষ্ট কাৰ্যটোৰ পৰা পাব পৰা প্ৰতিদান, যিখিনি বাদ দিবলগীয়া হ'ল। ধৰা হ'ল, তোমাৰ Rs. 1000 আছে, যিখিনি তুমি তোমাৰ পৰিয়ালৰ ব্যৱসায়ত বিনিয়োগ কৰিব বিচাৰিছা। তোমাৰ এই কাৰ্যৰ সুযোগ ব্যয় কি? যদিহে বিনিয়োগ নকৰা, তুমি এই টকাখিনি ঘৰতে ৰাখি থ'ব পাৰা, যাৰ পৰা শূন্য প্ৰতিদান পাবা, নতুবা তুমি এইখিনি বেংক-1 বা বেংক-2ত জমা থ'ব পাৰা, যাৰ পৰা ক্ৰমে 10 শতাংশ আৰু 5শতাংশ হাৰত সুদৰ হাৰ পাবা। গতিকে, অন্য বিকল্প কাৰ্যসমূহৰ পৰা পাব পৰা সৰ্বোচ্চ প্ৰতিদান হ'ল বেংক-1ৰ সুদ। কিন্তু, টকাখিনি পৰিয়ালৰ ব্যৱসায়ত বিনিয়োগ কৰিলে, এই সুযোগ হেৰুৱাব লাগিব। অৰ্থাৎ, পৰিয়ালৰ ব্যৱসায়ত টকাখিনি বিনিয়োগ কৰাৰ সুযোগ ব্যয় হৈছে বেংক-1-ৰ পৰা পাব পৰা সুদ, যিখিনি বাদ দিবলগীয়া হ'ল।

4.5 ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাৰ নিৰ্ধাৰকসমূহ :

আগৰ অধ্যায়টোত আমি দেখিলো যে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখা ইয়াৰ প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাৰ এটা অংশ। গতিকে, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাক প্ৰভাৱান্বিত কৰা যিকোনো কাৰকে ইয়াৰ যোগান ৰেখাৰ নিৰ্ধাৰক হ'ব। এই অংশত, আমি এনেকুৱা তিনিটা কাৰক আলোচনা কৰিম।

4.5.1 প্ৰযুক্তিগত উন্নয়ন (Technological Progress) :

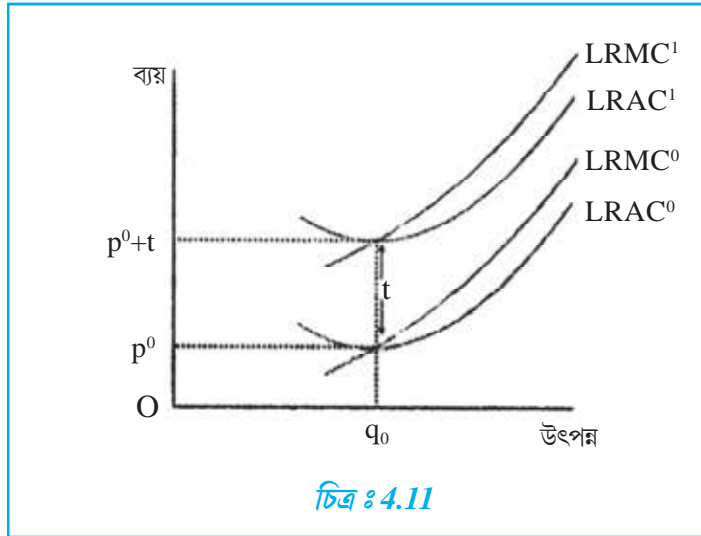
ধৰা হ'ল, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই নিৰ্দিষ্ট এটা সামগ্ৰী উৎপাদন কৰিবলৈ উৎপাদনৰ দুটা উপাদান ব্যৱহাৰ কৰে আৰু এই দুটা হৈছে মূলধন আৰু শ্ৰম। ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ সাংগঠনিক উদ্ভাৱন এটাৰ পিছত একে পৰিমাণৰ মূলধন আৰু শ্ৰম প্ৰয়োগ কৰি অধিক উৎপাদন কৰিব পৰা হ'ল। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে, নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ উৎপন্নৰ বাবে, সাংগঠনিক উদ্ভাৱনৰ ফলত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোক আগতকৈ কম উৎপাদনৰ উপাদান লগা হ'ল। ইয়াৰ ফলত, যিকোনো উৎপন্নৰ পৰিমাণত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ প্ৰান্তিক ব্যয় কমিব বুলি আশা কৰিব পাৰি, অৰ্থাৎ প্ৰান্তিক ব্যয় (MC) ৰেখা সোঁপিনলৈ (বা তললৈ) নামি আহিব। যিহেতু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যোগান ৰেখা ইয়াৰ MC ৰেখাৰ এটা অংশ, প্ৰযুক্তিগত উন্নয়নে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখাক সোঁপিনলৈ ঠেলি পঠিয়াব। যিকোনো বজাৰ দামত, এতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে অধিক একক উৎপন্ন যোগান ধৰিব।

4.5.2 উৎপাদনৰ উপাদানৰ দাম (Input Prices) :

উৎপাদনৰ উপাদানৰ দামৰ পৰিৱৰ্তনেও ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। যদি এটা উপাদানৰ দাম (ধৰা হ'ল, শ্ৰমৰ মজুৰিৰ হাৰ) বৃদ্ধি পায়, উৎপাদনী ব্যয়ো বৃদ্ধি পায়। ইয়াৰ ফলত, যিকোনো উৎপন্নৰ পৰিমাণত গড় ব্যয় বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে, সাধাৰণতে প্ৰাস্তিক ব্যয়ো বৃদ্ধি পায়। MC ৰেখা বাওঁপিনলৈ (বা ওপৰলৈ) উঠি যায়, অৰ্থাৎ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যোগান ৰেখাও বাওঁপিনলৈ যায়। যিকোনো বজাৰ দামত, এতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে আগতকৈ কম একক উৎপন্ন যোগান ধৰিব।

4.5.3 একক কৰ (Unit Tax) :

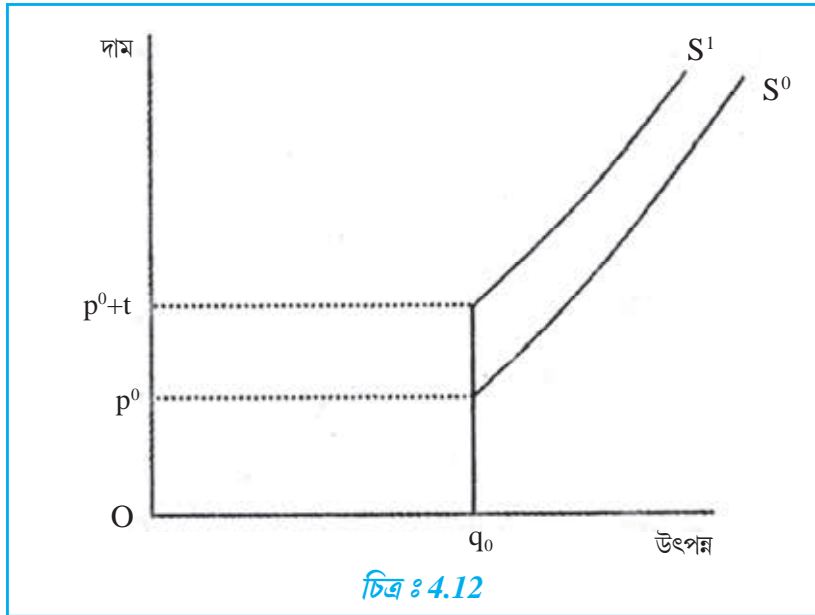
উৎপন্নৰ প্ৰতি একক বিক্ৰীৰ বাবে চৰকাৰে যি কৰ আৰোপ কৰে, তাকে একক কৰ বোলে। উদাহৰণস্বৰূপে ধৰা হ'ল যে চৰকাৰে আৰোপ কৰা এটা কৰ হৈছে Rs. 2। এতিয়া যদিহে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে সামগ্ৰীটোৰ 10 একক উৎপাদন কৰে আৰু বিক্ৰী কৰে, তেন্তে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে চৰকাৰক প্ৰদান কৰিবলগীয়া মুঠ কৰ হ'ব $10 \times \text{Rs. } 2 = \text{Rs. } 20$ ।

ব্যয় ৰেখা আৰু একক কৰ : LRAC⁰ আৰু LRMC⁰ হৈছে ক্ৰমে, একক কৰ আৰোপ কৰাৰ আগত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখা আৰু দীৰ্ঘকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় ৰেখা। LRAC¹ আৰু LRMC¹ হৈছে ক্ৰমে Rs. t পৰিমাণৰ একক কৰ আৰোপ কৰাৰ পিছত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখা আৰু দীৰ্ঘকালীন প্ৰাস্তিক ব্যয় ৰেখা।

এটা একক কৰ আৰোপ কৰাৰ পিছত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখাৰ কিদৰে পৰিৱৰ্তন হয়? চিত্ৰ 4.11 লৈ চাওঁ আহা। একক কৰটো আৰোপ কৰাৰ আগতে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা আৰু দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখা আছিল ক্ৰমে $LRMC^0$ আৰু $LRAC^0$ । এতিয়া ধৰা হ'ল চৰকাৰে $Rs. t$ পৰিমাণৰ একক কৰ আৰোপ কৰিলে। যিহেতু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ প্ৰতি এককৰ বাবে অতিৰিক্ত $Rs. t$ খৰচ কৰিব লগা হ'ল, যিকোনো উৎপন্নৰ পৰিমাণত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় আৰু দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় $Rs. t$ পৰিমাণেৰে বৃদ্ধি পাব। চিত্ৰ 4.11 ত $LRMC^1$ আৰু $LRAC^1$ হৈছে ক্ৰমে একক কৰ আৰোপ কৰাৰ পিছত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীৰ্ঘকালীন প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখা আৰু দীৰ্ঘকালীন গড় ব্যয় ৰেখা।

মনত পেলোৱা, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা হৈছে নিম্নতম $LRAC$ ৰ পৰা ওপৰলৈ থকা $LAMC$ ৰ উৰ্ধমুখী অংশ আৰু নিম্নতম $LRAC$ তকৈ কম সকলো দামৰ বাবে উৎপাদন শূন্য। এই কথাখিনিকে ভিত্তি কৰি আমি চিত্ৰ 4.12 ত পাইছো যে S^0 আৰু S^1 হৈছে ক্ৰমে একক কৰা আৰোপ কৰাৰ আগৰ আৰু পিছৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা। মন কৰিবা যে একক কৰে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখাক বাওঁপিনলৈ ঠেলি পঠিয়ায়। যিকোনো বজাৰ দামত এতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে আগতকৈ কম উৎপন্ন যোগান ধৰিব।

যোগান ৰেখা আৰু একক কৰ : S^0 হৈছে একক কৰ আৰোপ কৰাৰ আগত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখা। $Rs. t$ পৰিমাণৰ একক কৰ আৰোপ কৰাৰ পিছত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যোগান ৰেখা হ'ব S^1 ।

4.6. বজাৰ যোগান ৰেখা :

বজাৰ দামৰ বিভিন্ন মান (y অক্ষত বহুওৱা) ত বজাৰখনৰ বিভিন্ন ব্যৱসায়ত প্ৰতিষ্ঠানে মুঠ হিচাপত যিমান উৎপন্ন (x অক্ষত বহুওৱা) উৎপাদন কৰে, তাক বজাৰ যোগান ৰেখাই দেখুৱায়।

বজাৰ যোগান ৰেখা কিদৰে উলিওৱা হয়? এখন বজাৰৰ কথা বিবেচনা কৰা, য'ত n টা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান আছে; ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 3,এনে ধৰণে। ধৰা হ'ল, বজাৰ দাম p ত ধাৰ্য কৰা হৈছে। তেতিয়া n টা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে উৎপাদন কৰা মুঠ উৎপন্নৰ পৰিমাণ হ'ব $[p$ দামত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 ৰ যোগান] + $[p$ দামত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2 ৰ যোগান] + + $[p$ দামত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান n ৰ যোগান]। অৰ্থাৎ p দামত বজাৰ যোগান হৈছে সেই দামত গাইণ্ডটীয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ যোগানৰ যোগফল।

এতিয়া আমি বজাৰখনৰ মাত্ৰ দুটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2 আছে বুলি ধৰি লৈ জ্যামিতিকভাৱে বজাৰ যোগান ৰেখা গঠন কৰো আহা। দুয়োটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰে ব্যয়-গাঁথনি বেলেগ বেলেগ। বজাৰ দাম p_1 তকৈ কম হ'লে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 এ একো উৎপাদন নকৰে। আনহাতে, বজাৰ দাম p_2 তকৈ কম হ'লে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2 এ একো উৎপাদন নকৰে। আকৌ ধৰি লোৱা যে p_2, p_1 তকৈ বেছি।

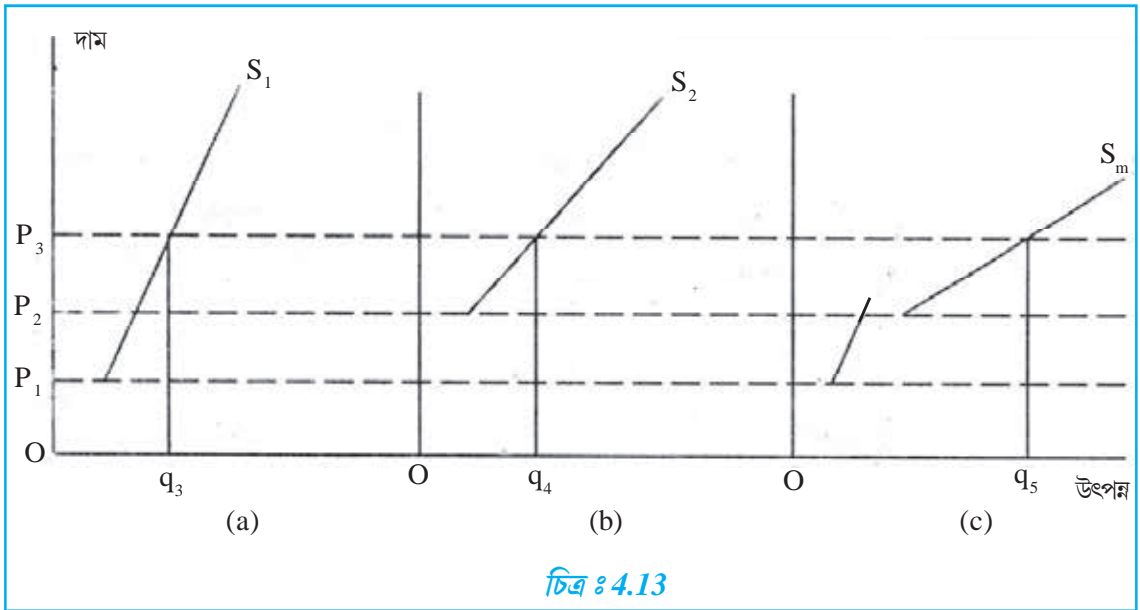
চিত্ৰ 4.13 ৰ পেনেল (a) ত আমি ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 ৰ যোগান ৰেখা S_1 পাইছো। পেনেল (b) ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান-2 ৰ যোগান ৰেখা S_2 পাইছো। চিত্ৰ 4.13 ৰ পেনেল (c) য়ে বজাৰ যোগান ৰেখা S_m দেখুৱাইছে। যেতিয়া বজাৰ দাম p_1 তকৈ কম হয় দুয়োটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে সামগ্ৰীটোৰ কোনো পৰিমাণ উৎপাদন নকৰে। গতিকে এনেকুৱা দামৰ বাবে বজাৰ যোগানো শূন্য হ'ব। p_1 ৰ সমান বা ইয়াতকৈ বেছি, কিন্তু p_2 তকৈ কম বজাৰ দামৰ বাবে কেৱল ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 এহে যোগাত্মক পৰিমাণ উৎপাদন কৰিব। গতিকে এই পৰিসৰত বজাৰ যোগান ৰেখা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 ৰ যোগান ৰেখাৰ সৈতে একে হ'ব। p_2 ৰ সমান বা ইয়াতকৈ বেছি বজাৰ দামৰ বাবে দুয়োটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে যোগাত্মক পৰিমাণ উৎপাদন কৰিব। উদাহৰণস্বৰূপে বজাৰ দাম p_3 (p_3, p_2 তকৈ বেছি)ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 এ উৎপাদনৰ q_3 একক যোগান ধৰে আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2 এ q_4 একক যোগান ধৰে। গতিকে p_3 দামত বজাৰ যোগান হ'ব q_5 য'ত $q_5 = q_3 + q_4$ । মন কৰা, পেনেল (c) ত কিদৰে বজাৰ যোগান ৰেখা S_m গঠন কৰা হৈছে। বজাৰখনৰ দুয়োটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখা S_1 আৰু S_2 ৰ আনুভূমিক সমষ্টিৰ পৰা আমি বজাৰ যোগান ৰেখা S_m উলিয়াইছো।

এইটো মনকৰিবলগীয়া যে বজাৰখনৰ এক নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে বজাৰ যোগান ৰেখা উলিওৱা হৈছে। ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যাৰ পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ লগে লগে বজাৰ যোগান ৰেখাৰো স্থানৰ

পৰিৱৰ্তন হয়। বজাৰখনত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা বৃদ্ধি (হ্রাস) পালে, বজাৰ যোগান ৰেখা সোঁপিনলৈ (বাওঁপিনলৈ) স্থানান্তৰ হয়।

এতিয়া আমি ওপৰত আগবঢ়োৱা ৰৈখিক বিশ্লেষণটোৰ পৰিপূৰক হিচাপে ইয়াৰ লগত মিল থকা সাংখ্যিক উদাহৰণ এটা আগবঢ়াম। এখন বজাৰৰ কথা বিবেচনা কৰা, য'ত দুটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান আছে; ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2। ধৰাহ'ল, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 ৰ যোগান ৰেখা এনে ধৰণৰ :

$$S_1(p) = \begin{cases} 0 & p < 10 \\ p - 10 & p \geq 10 \end{cases}$$

চিত্ৰ : 4.13

বজাৰ যোগান ৰেখা : পেনেল (a) য়ে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 ৰ যোগান ৰেখা দেখুৱাইছে। পেনেল (b) য়ে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2 ৰ যোগান ৰেখা দেখুৱাইছে। পেনেল (c) য়ে বজাৰ যোগান ৰেখা দেখুৱাইছে, যিডাল ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান দুটাৰ যোগান ৰেখাৰ আনুভূমিক সমষ্টিৰ পৰা পোৱা যায়।

মনকৰা, $S_1(p)$ য়ে দুটা কথা নিৰ্দেশ কৰিছে :

1. যদিহে বজাৰ দাম p , 10 তকৈ কম হয়, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 এ 0 উৎপাদন কৰিব।
2. যদিহে বজাৰ দাম p , 10 ৰ সমান বা 10 তকৈ ডাঙৰ হয়, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 এ $(p-10)$ উৎপাদন কৰিব। এতিয়া ধৰা, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2 ৰ যোগান ৰেখা এনেধৰণৰ—

$$S_1(p) = \begin{cases} 0 & : p < 15 \\ p-15 & : p \geq 15 \end{cases}$$

$S_2(p)$ ৰ তাৎপৰ্য ব্যাখ্যা $S_1(p)$ ৰ নিচিনা, সেয়েহে সেইখিনি বাদ দিয়া হৈছে। এতিয়া বজাৰ যোগান ৰেখা $S_m(p)$ য়ে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান দুটাৰ যোগান ৰেখাৰ সমষ্টিক দেখুৱায়। অৰ্থাৎ

$$S_m(p) = S_1(p) + S_2(p)$$

কিন্তু, এইটোৱে ইয়াকে বুজায় যে $S_m(p)$ এনেধৰণৰ হ'ব।

$$S_m(p) = \begin{cases} 0 & : p < 10 \\ p-10 & : p \geq 10 \end{cases} \text{ আৰু } \begin{cases} (p-10) + (p-15) = 2p-25 & : p \geq 15 \end{cases}$$

4.7. যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা :

সামগ্ৰী এটাৰ যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতাই সামগ্ৰীটোৰ দামৰ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰতি ইয়াৰ যোগানৰ সংবেদনশীলতাৰ জোখ লয়। e_s ৰ দ্বাৰা যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা বুজোৱা হয় আৰু ইয়াক এনে ধৰণে সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিব পাৰি :

$$\text{যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা } (e_s) = \frac{\text{যোগানৰ পৰিমাণৰ শতাংশ পৰিৱৰ্তন}}{\text{দামৰ শতাংশ পৰিৱৰ্তন}}$$

এটা সামগ্ৰীৰ বজাৰ যোগান ৰেখা $\{S_m(p)\}$ দিয়া থাকিলে, ধৰা হ'ল সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ দাম p^0 ত ইয়াৰ বজাৰ যোগানৰ পৰিমাণ q^0 । কোনো কাৰণত সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ দাম p^0 ৰ পৰা p^1 লৈ পৰিৱৰ্তন হ'ল। q^1 হৈছে বজাৰ দাম p^1 ত সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ যোগানৰ পৰিমাণ। মন কৰা যে, যেতিয়া বজাৰ দাম p^0 ৰ পৰা p^1 লৈ পৰিৱৰ্তন হয়, তেতিয়া দামৰ শতাংশ পৰিৱৰ্তন হয় $100 \times \frac{(p^1 - p^0)}{p^0}$; একেধৰণে, যেতিয়া যোগানৰ পৰিমাণ q^0 ৰ পৰা q^1 লৈ পৰিৱৰ্তন হয়, তেতিয়া যোগানৰ শতাংশ পৰিৱৰ্তন হয় $100 \times \frac{(q^1 - q^0)}{q^0}$ । গতিকে,

$$e_s = \frac{100 \times (q^1 - q^0) / q^0}{100 \times (p^1 - p^0) / p^0}$$

$$= \frac{q^1/q^0 - 1}{p^1/p^0 - 1}$$

আৰু বেছি ভালদৰে বুজিবলৈ তলত দিয়া সাংখ্যিকীয় উদাহৰণটোলৈ মন কৰা। ধৰাহ'ল ক্ৰিকেট বলৰ বজাৰ পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক। যেতিয়া এটা ক্ৰিকেট বলৰ দাম Rs. 10, ধৰি লোৱা যে বজাৰখনৰ আটাইবোৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে সমষ্টিগতভাৱে 200 ক্ৰিকেট বল উৎপাদন কৰে। যেতিয়া ক্ৰিকেট বল এটাৰ দাম Rs. 30 লৈ বৃদ্ধি পালে, ধৰি লোৱা যে বজাৰখনৰ আটাইবোৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে সমষ্টিগতভাৱে 1000 ক্ৰিকেট বল উৎপাদন কৰিলে। তেতিয়া,

$$1. \frac{q^1}{q^0} - 1 = \frac{1000}{200} - 1 = 4$$

$$2. \frac{p^1}{p^0} - 1 = \frac{30}{10} - 1 = 2$$

$$3. e_s = \frac{4}{2} = 2$$

যোগান ৰেখা যেতিয়া উলম্ব হয়, তেতিয়া যোগান, দামৰ প্ৰতি সম্পূৰ্ণ অংসবেদনশীল হয় আৰু যোগানৰ স্থিতিস্থাপকতা শূন্য হয়। অন্য ক্ষেত্ৰত, যেতিয়া যোগান ৰেখা যোগাত্মকভাৱে হেলনীয়া হয়, দাম বৃদ্ধি পালে যোগান বৃদ্ধি পায় আৰু সেয়েহে যোগানৰ স্থিতিস্থাপকতা যোগাত্মক হয়। চাহিদাৰ দাম স্থিতিস্থাপকতাৰ দৰে যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতাও এককৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়।

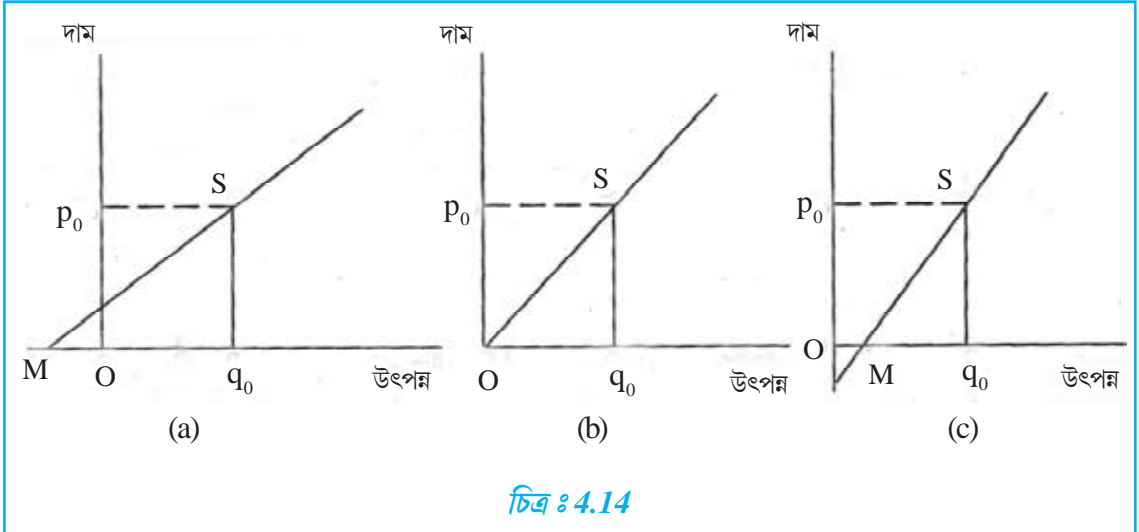
4.7.1 জ্যামিতিক পদ্ধতি :

চিত্ৰ 4.14 লৈ চোৱা। পেনেল (a) য়ে এডাল সৰল বৈখিক যোগান ৰেখা দেখুৱাইছে। S হৈছে যোগান ৰেখাৰ এটা বিন্দু। যোগান ৰেখাডালে দাম অক্ষক ইয়াৰ যোগাত্মক পৰিসৰৰ ভিতৰত কাটে। সৰল ৰেখাডাল বঢ়াই দিলে ই পৰিমাণ অক্ষক M বিন্দুত কাটে, যি পৰিমাণ অক্ষৰ ঋণাত্মক পৰিসৰৰ ভিতৰত অৱস্থিত। S বিন্দুত এই যোগান ৰেখাডালৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা হৈছে $\frac{Mq_0}{Oq_0}$ । এনেকুৱা এডাল যোগান ৰেখাৰ যিকোনো

বিন্দু S ত আমি দেখা পাওঁ যে $Mq_0 > Oq_0$ । গতিকে এনেকুৱা এডাল যোগান ৰেখাৰ যিকোনো বিন্দুত, স্থিতিস্থাপকতা 1 তকৈ বেছি হ'ব।

পেনেল (C) তো আমি এডাল সৰল ৰৈখিক যোগান ৰেখা লৈছো আৰু S ইয়াৰ এটা বিন্দু। ৰেখাডালে পৰিমাণ-অক্ষক M বিন্দুত কাটে, যি ইয়াৰ যোগাত্মক পৰিসৰৰ ভিতৰত অৱস্থিত। S বিন্দুত, যোগান ৰেখাডালৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা $\frac{Mq_0}{Oq_0}$ অনুপাতৰ দ্বাৰা দিয়া হয়। এতিয়া $Mq_0 < Oq_0$, গতিকে $e_s < 1$ । S যোগান ৰেখাডালৰ যিকোনো বিন্দু হ'ব পাৰে। গতিকে এনেকুৱা এডাল যোগান ৰেখাৰ সকলো বিন্দুত $e_s < 1$ ।

এতিয়া আমি পেনেল (b) লৈ আহো। ইয়াত যোগান ৰেখা মূলবিন্দুৰ মাজেৰে গৈছে। ধাৰণা কৰি ল'ব পাৰি যে ইয়াত M বিন্দুৱে মূলবিন্দুৰ লগত সহায়স্থান কৰিছে, অৰ্থাৎ Mq_0, Oq_0 ৰ সমান হৈছে। S বিন্দুত এই যোগান ৰেখাৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা $\frac{Oq_0}{Oq_0}$ অনুপাতৰ দ্বাৰা দিয়া হয়, যি 1 ৰ সমান। মূলবিন্দুৰ মাজেৰে যোৱা সৰল ৰৈখিক যোগান ৰেখাৰ যিকোনো বিন্দুত দাম স্থিতিস্থাপকতা একৰ সমান।

সৰল ৰৈখিক যোগান ৰেখাৰ লগত জড়িত দাম স্থিতিস্থাপকতা : পেনেল (a) ত S বিন্দুত দাম স্থিতিস্থাপকতা (e_s) 1 তকৈ বেছি। পেনেল (b) ত S বিন্দুত দাম স্থিতিস্থাপকতা $e_s=1$ ৰ সমান। পেনেল (c) ত S বিন্দুত দাম স্থিতিস্থাপকতা (e_s) '1' তকৈ কম।

সাৰাংশ (Summary)

- পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানসমূহ হৈছে দাম গ্ৰহণ কৰোতা।
- ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ মুঠ বিক্ৰী আয় হৈছে উৎপাদিত সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ দাম আৰু প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দ্বাৰা সামগ্ৰীটোৰ উৎপাদিত পৰিমাণৰ পূৰণফল।
- দাম গ্ৰহণ কৰোতা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ বাবে গড় বিক্ৰী আয়, বজাৰ দামৰ সমান।
- দাম গ্ৰহণ কৰোতা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ বাবে প্ৰাস্তিক বিক্ৰী আয় বজাৰ দামৰ সমান।
- পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই সন্মুখীন হোৱা চাহিদা ৰেখা সম্পূৰ্ণ স্থিতিস্থাপক হয়; ই বজাৰ দামত, আনুভূমিক সৰল ৰেখা।
- ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ লাভ ইয়াৰ মুঠ বিক্ৰী আয় আৰু মুঠ ব্যয়ৰ পাৰ্থক্য।
- যদিহে এনেকুৱা এটা যোগাত্মক উৎপন্ন স্তৰ থাকে, য'ত হ্ৰস্বকালত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ লাভ সৰ্বোচ্চ হয়, তেন্তে সেই উৎপন্ন স্তৰত তিনিটা চৰ্ত পূৰণ হ'ব লাগিব :
 - (i) $p = SMC$
 - (ii) SMC ক্ৰমহাসমান নহয়
 - (iii) $P \geq AVC$
- যদিহে এনেকুৱা এটা যোগাত্মক উৎপন্ন স্তৰ থাকে, য'ত দীৰ্ঘকালত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ লাভ সৰ্বোচ্চ হয়, তেন্তে সেই উৎপন্ন স্তৰত তিনিটা চৰ্ত পূৰণ হ'ব লাগিব :
 - (i) $p = LRMC$
 - (ii) $LRMC$ ক্ৰমহাসমান নহয়
 - (iii) $p \geq LRAC$
- ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ হ্ৰস্বকালীন যোগান ৰেখা হৈছে নিম্নতম AVC ৰ পৰা ওপৰলৈ থকা SMC ৰেখাৰ উৰ্ধমুখী অংশ আৰু নিম্নতম AVC তকৈ কম সকলো দামৰ বাবে উৎপাদন শূন্য।
- ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন যোগান ৰেখা হৈছে নিম্নতম $LRAC$ ৰ পৰা ওপৰলৈ থকা $LRMC$ ৰ উৰ্ধমুখী অংশ আৰু নিম্নতম $LRAC$ তকৈ কম সকলো দামৰ বাবে উৎপাদন শূন্য।
- প্ৰযুক্তিগত উন্নয়নে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাক সোঁপিনলৈ ঠেলি পঠিয়াব বুলি আশা কৰিব পাৰি।
- উৎপাদনৰ উপাদানৰ দাম বৃদ্ধি (হ্রাস) য়ে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগানৰ ৰেখাক বাওঁপিনলৈ (সোঁপিনলৈ) ঠেলি পঠিয়াব বুলি আশা কৰিব পাৰি।

- একক কৰ আৰোপে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখাক বাওঁপিনলৈ ঠেলি পঠিয়ায়।
- গাইণ্ডটীয়া ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানসমূহৰ যোগান ৰেখাসমূহৰ আনুভূমিক সমষ্টিৰ পৰা বজাৰ যোগান ৰেখা পোৱা যায়।
- সামগ্ৰী এটাৰ বজাৰ দামৰ এক শতাংশ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত সামগ্ৰীটোৰ যোগানৰ যিমান শতাংশ পৰিৱৰ্তন হয় তাকে সামগ্ৰীটোৰ যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা বোলা হয়।

মূল ধাৰণাসমূহ (Key Concepts)

পূৰ্ণ প্রতিযোগিতা	বিক্ৰী আয়, লাভ
লাভ সৰ্বোচ্চকৰণ	ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখা
বজাৰ যোগান ৰেখা	যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা

অনুশীলনী (Exercises)

1. পূৰ্ণ প্রতিযোগিতামূলক বজাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি?
2. ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ মুঠ বিক্ৰী আয়, বজাৰ দাম আৰু প্রতিষ্ঠানটোৰ মুঠ বিক্ৰীৰ পৰিমাণ, এটা আনটোৰ লগত কিভাৱে জড়িত?
3. 'দাম ৰেখা' কি?
4. কি কাৰণে দাম গ্ৰহণ কৰোতা ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখা ওপৰলৈ উঠি যোৱা সৰলৰেখা হয়? কিয় এই ৰেখাডাল মূলবিন্দুৰ মাজেৰে যায়?
5. দাম গ্ৰহণ কৰোতা ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ গড় বিক্ৰী আয় আৰু বজাৰ দামৰ মাজৰ সম্পৰ্ক কি?
6. দাম গ্ৰহণ কৰোতা ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাৰ প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় আৰু বজাৰ দামৰ মাজৰ সম্পৰ্ক কি?
7. প্রতিযোগিতামূলক বজাৰ এখনত লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই যোগাত্মক উৎপন্ন উৎপাদন কৰিবলৈ হ'লে কি কি চৰ্ত পূৰণ হ'ব লাগিব?
8. প্রতিযোগিতামূলক বজাৰ এখনত লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান এটাই উৎপাদন কৰা এনেকুৱা এটা যোগাত্মক উৎপন্ন স্তৰ থাকিব পাৰেনে য'ত বজাৰ দাম প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ সমান নহয়? এটা ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা।

9. প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ ক্ৰমহাসমান পৰিসৰত প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই যোগাত্মক উৎপন্ন উৎপাদন কৰিবনে? এটা ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা।
10. বজাৰ দাম নিম্নতম AVC তকৈ কম হ'লে হ্ৰস্বকালত প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই যোগাত্মক উৎপন্ন উৎপাদন কৰিবনে? এটা ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা।
11. বজাৰ দাম নিম্নতম AC তকৈ কম হ'লে দীৰ্ঘকালত প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই যোগাত্মক উৎপন্ন উৎপাদন কৰিবনে? এটা ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা।
12. হ্ৰস্বকালত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখা কি?
13. দীৰ্ঘকালত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখা কি?
14. প্ৰযুক্তিগত উন্নয়নে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাক কিদৰে প্ৰভাৱান্বিত কৰে?
15. একক কৰ আৰোপে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাক কিদৰে প্ৰভাৱান্বিত কৰে?
16. উৎপাদনৰ উপাদান এটাৰ দাম বৃদ্ধিয়ে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগান ৰেখাক কিদৰে প্ৰভাৱান্বিত কৰে?
17. বজাৰ এখনৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা বৃদ্ধিয়ে বজাৰ যোগান ৰেখাক কিদৰে প্ৰভাৱান্বিত কৰে?
18. যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতাই কি বুজায়? ইয়াক আমি কিদৰে জোখো?
19. তলৰ তালিকাখনত মুঠ বিক্ৰী আয় (TR), প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় (MR) আৰু গড় বিক্ৰী আয় (AR) সূচীসমূহ গণনা কৰি উলিওৱা। সামগ্ৰীটোৰ প্ৰতি এককৰ বজাৰ দাম 10।

বিক্ৰীৰ পৰিমাণ	TR	MR	AR
0			
1			
2			
3			
4			
5			
6			

20. তলৰ তালিকাখনে প্ৰতিযোগিতামূলক ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ মুঠ বিক্ৰী আয় আৰু মুঠ ব্যয় সূচী দেখুৱাইছে। প্ৰত্যেক উৎপন্ন স্তৰৰ বাবে লাভ উলিওৱা। লগতে সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ দামো নিৰ্ধাৰণ কৰা।

বিক্ৰীৰ পৰিমাণ	TR(Rs.)	TC (Rs.)	লাভ
0	0	5	
1	5	7	
2	10	10	
3	15	12	
4	20	15	
5	25	23	
6	30	33	
7	35	40	

21. তলৰ তালিকাখনে প্ৰতিযোগিতামূলক ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ মুঠ ব্যয় সূচী দেখুৱাইছে। দিয়া আছে যে সামগ্ৰীটোৰ দাম Rs.10। প্ৰত্যেক উৎপন্ন স্তৰৰ বাবে লাভ নিৰ্ণয় কৰা। লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী উৎপন্ন স্তৰ উলিওৱা।

দাম (Rs.ত)	TC (Rs.ত)
0	5
1	15
2	22
3	27
4	31
5	38
6	49
7	63
8	81
9	101
10	123

22. দুটা ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান থকা বজাৰ এখনৰ কথা বিবেচনা কৰা। তলৰ তালিকাখনে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান দুটাৰ যোগান সূচী দেখুৱাইছে। SS_1 স্তৰত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 1 ৰ যোগান সূচী আৰু SS_2 স্তৰত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান 2 ৰ যোগান সূচী দেখুৱাইছে। বজাৰ যোগান সূচী গণনা কৰি উলিওৱা।

দাম (Rs.ত)	SS ₁ (এককত)	SS ₂ (এককত)
0	0	0
1	0	0
2	0	0
3	1	1
4	2	2
5	3	3
6	4	4

23. দুটা ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান থকা বজাৰ এখনৰ কথা বিবেচনা কৰা। তলৰ তালিকাখনত SS₁ আৰু SS₂ স্তম্ভই ক্ৰমে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান 1 আৰু ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান 2 ৰ যোগান সূচী আগবঢ়াইছে। বজাৰ যোগান সূচী গণনা কৰি উলিওৱা।

দাম (Rs.ত)	SS ₁ (Kg.ত)	SS ₂ (Kg.ত)
0	0	0
1	0	0
2	0	0
3	1	0
4	2	0.5
5	3	1
6	4	1.5
7	5	2
8	6	2.5

24. এখন বজাৰত তিনিটা পূৰ্ণ সাদৃশ্যযুক্ত ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান আছে। তলৰ তালিকাখনে ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান 1 ৰ যোগান সূচী দেখুৱাইছে। বজাৰ যোগান সূচী গণনা কৰি উলিওৱা :

দাম (Rs.ত)	SS_1 (এককত)
0	0
1	0
2	2
3	4
4	6
5	8
6	10
7	12
8	14

25. সামগ্ৰী এটাৰ বজাৰ দাম যেতিয়া Rs. 10, তেতিয়া ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই Rs. 50ৰ বিক্ৰী আয় উপাৰ্জন কৰে। বজাৰ দাম Rs.15 লৈ বৃদ্ধি পোৱাত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে Rs. 150 ৰ বিক্ৰী আয় উপাৰ্জন কৰিলে। ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যোগান ৰেখাৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা কি?
26. সামগ্ৰী এটাৰ বজাৰ দাম Rs.5 ৰ পৰা Rs.20 লৈ পৰিৱৰ্তন হ'ল। ফলস্বৰূপে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ যোগানৰ পৰিমাণ 15 একক বৃদ্ধি পালে। ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যোগান ৰেখাৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা 0.5। প্ৰতিষ্ঠানটোৰ প্ৰাৰম্ভিক আৰু চূড়ান্ত উৎপন্ন স্তৰ উলিওৱা।
27. বজাৰ দাম Rs.10 ত, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই উৎপাদনৰ 4 একক যোগান ধৰে। বজাৰ দাম Rs.30 লৈ বৃদ্ধি পালে। ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৰ যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা 1.25। নতুন দামত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানটোৱে কিমান পৰিমাণ যোগান ধৰিব?

বজাৰ ভাৰসাম্য (Market Equilibrium)

এই অধ্যায়টো অধ্যায় 2 আৰু 4 ত অধ্যয়ন কৰি অহা দাম গ্ৰহণকাৰী উপভোক্তা (Consumer) আৰু ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠান (Firm) ৰ আচৰণৰ ভিত্তিত যুগুত কৰা হৈছে। অধ্যায় 2 ত আমি বুজিলো যে দাম দিয়া থকা বুলি ধৰি লৈ এজন উপভোক্তাৰ এটা সামগ্ৰীৰ চাহিদা ৰেখাই উপভোক্তাজনে বিভিন্ন দামত সামগ্ৰীটোৰ কিমান পৰিমাণ কিনিবলৈ ইচ্ছা কৰে সেইটো দেখুৱায়। আকৌ, প্ৰত্যেকে দাম নিৰ্দিষ্ট বুলি ধৰি লোৱা অৱস্থাত, বজাৰ চাহিদা ৰেখাই বিভিন্ন দামত সকলো উপভোক্তাই সামগ্ৰীটোৰ কিমান পৰিমাণ কিনিব ইচ্ছা কৰে, সেয়া দেখুৱায়। অধ্যায় 4 ত আমি বুজিলো যে দাম নিৰ্দিষ্ট হৈ থকা বুলি ধৰি লৈ এখন ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখাই বিভিন্ন দামত লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী (Profit maximising) প্রতিষ্ঠান এখনে কিমান পৰিমাণৰ সামগ্ৰী বিক্ৰি কৰিবলৈ বিচাৰে সেইটো দেখুৱায় আৰু প্ৰতিখন প্রতিষ্ঠানে দাম নিৰ্দিষ্ট বুলি ধৰি লোৱা অৱস্থাত বজাৰ যোগান ৰেখাই বিভিন্ন দামত সকলো প্রতিষ্ঠানে সামগ্ৰীটোৰ কিমান পৰিমাণ বিক্ৰি কৰিব বিচাৰে সেয়া দেখুৱায়।

এই অধ্যায়ত চাহিদা-যোগান বিশ্লেষণ (Demand Supply Analysis)-ৰ জৰিয়তে বজাৰ ভাৰসাম্য অধ্যয়ন কৰিবলৈ উপভোক্তা আৰু ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানৰ আচৰণ একেলগ কৰিম আৰু কি দামত ভাৰসাম্য অৰ্জন হ'ব তাক নিৰ্ণয় কৰিম। চাহিদা আৰু যোগানৰ স্থানান্তৰ (Shift) ৰ ফলত ভাৰসাম্যৰ ওপৰত পৰা প্ৰভাৱবোৰো পৰীক্ষা কৰিম। অধ্যায়টোৰ শেষত চাহিদা-যোগান বিশ্লেষণৰ কিছুমান ব্যৱহাৰিক দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হ'ব।

5.1. ভাৰসাম্য, অতিৰিক্ত চাহিদা, অতিৰিক্ত যোগান (Equilibrium, Excess Demand, Excess Supply) :

স্ব-নিৰ্ধাৰিত উদ্দেশ্যৰে পৰিচালিত ক্ৰেতা আৰু বিক্ৰেতাৰ দ্বাৰা এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ (Perfectly Competitive Market) গঠিত হয়। অধ্যায় 2 আৰু 4 ৰ পৰা মনত পেলোৱাচোন যে উপভোক্তাৰ

উদ্দেশ্য হ'ল তেওঁলোকৰ সন্তুষ্টি সৰ্বাধিক কৰা আৰু প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ উদ্দেশ্য হ'ল সিহঁতৰ লাভ সৰ্বোচ্চ কৰা। ভাৰসাম্য অৱস্থাত উপভোক্তা আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ উদ্দেশ্যবোৰ মিলিত হৈ পৰে।

এটা ভাৰসাম্য অৱস্থা হ'ল সেই অৱস্থা য'ত সকলো উপভোক্তা আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ উদ্দেশ্যসমূহ মিলিত হৈ পৰে আৰু বজাৰ সম্পাদিত হয়। ভাৰসাম্য অৱস্থাত সকলো প্ৰতিষ্ঠানে বিক্ৰি কৰিব বিচৰা সৰ্বমুঠ সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ বজাৰত সকলো উপভোক্তাই কিনিব বিচৰা পৰিমাণৰ সমান হয়; আন কথাত ক'বলৈ হ'লে বজাৰ যোগান (Market Supply) আৰু বজাৰ চাহিদা (Market Demand) সমান হয়। যি দামত ভাৰসাম্য অৰ্জন হয়, তাক ভাৰসাম্য দাম (Equilibrium Price) আৰু এই দামত কিনা-বেচা হোৱা পৰিমাণক ভাৰসাম্য পৰিমাণ (Equilibrium Quantity) বুলি কোৱা হয়। সেই কাৰণে (p^* , q^*) এটা ভাৰসাম্য অৱস্থা হ'ব যদিহে—

$$q^D(p^*) = q^S(p^*)$$

য'ত p^* এ ভাৰসাম্য দাম আৰু $q^D(p^*)$ আৰু $q^S(p^*)$ এ p^* দামত সামগ্ৰীবিধৰ ক্ৰমে বজাৰ চাহিদা আৰু বজাৰ যোগান বুজাইছে।

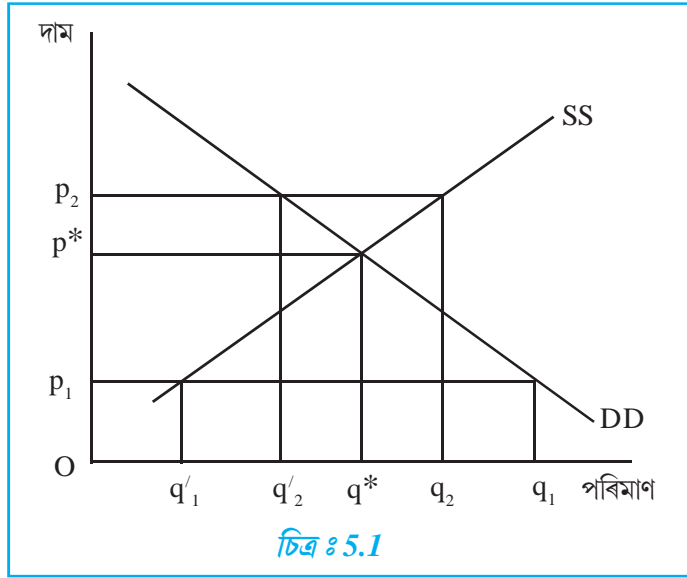
যদি কোনো দামত বজাৰ যোগান বজাৰ চাহিদাতকৈ অধিক হয়, তেতিয়া আমি কওঁ যে সেই দামত বজাৰত অতিৰিক্ত যোগান (Excess Supply) থাকে আৰু যদি কোনো দামত বজাৰ চাহিদা বজাৰ যোগানতকৈ অধিক হয়, তেন্তে সেই দামত বজাৰত অতিৰিক্ত চাহিদা (Excess Demand) ৰ উদ্ভৱ হয় বুলি কোৱা হয়। সেই কাৰণে, এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ ভাৰসাম্যতাক এক শূন্য অতিৰিক্ত চাহিদা শূন্য অতিৰিক্ত যোগান অৱস্থা বুলি অভিহিত কৰিব পাৰি। যেতিয়া বজাৰ যোগান বজাৰ চাহিদাৰ সমান নহয় আৰু সেইবাবে বজাৰ ভাৰসাম্য অৱস্থাত নাথাকে, তেতিয়া দাম পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ এক প্ৰৱণতা থকা দেখা যায়। পিছৰ অংশ দুটাত কিহৰ বাবে এই ধৰণৰ পৰিৱৰ্তন হয়, তাক বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ভাৰসাম্যহীনতাৰ আচৰণ (Out of Equilibrium Behaviour)

বজাৰত ভাৰসাম্য নোহোৱা হ'লে এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগী বজাৰত এখন 'অদৃশ্য হাত' (Invisible Hand) এ কাম আৰম্ভ কৰি দামৰ পৰিৱৰ্তন সংঘটিত কৰে বুলি আদাম স্মিথ (1723-1790)ৰ দিনৰ পৰাই ভাবি অহা হৈছে। এই 'অদৃশ্য হাতে' 'অতিৰিক্ত চাহিদা'ৰ সময়ত দাম বৃদ্ধি আৰু অতিৰিক্ত যোগানৰ সময়ত দাম হ্রাস কৰিব লাগে বুলি আমাৰ মনেও কয়। আমাৰ গোটেই আলোচনাত আমি অদৃশ্য হাতে এই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাটো পালন কৰি যায় বুলি ধৰি ল'ম। তাৰোপৰি আমি ইয়াকো ধৰি ল'ম যে অদৃশ্য হাতে এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে ভাৰসাম্য অৰ্জন কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই অভিধাৰণাটো পাঠ্যত আলোচনা কৰা সকলো ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য হয় বুলি ভাবি লোৱা হ'ব।

5.1.1 বজাৰ ভাৰসাম্য : নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠান (Market Equilibrium : Fixed Number of Firms)

মনত পেলোৱাচোন 2 নং অধ্যায়ত দাম গ্ৰহণকাৰী উপভোক্তাৰ বাবে বজাৰ চাহিদা ৰেখা নিৰ্ণয় কৰিছে আৰু নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানৰ অভিধাৰণাৰ ভিত্তিত 4 নং অধ্যায়ত দাম গ্ৰহণকাৰী প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে বজাৰ যোগান ৰেখা নিৰ্ণয় কৰিছে। প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা স্থিৰ হৈ থাকিলে বজাৰ ভাৰসাম্য নিৰ্ণয় কৰিবলৈ যোগান আৰু চাহিদা শক্তিয়ে কেনেকৈ একেলগে কাৰ্য কৰে, তাক এই ৰেখা দুডালৰ সহায়ত এই অংশটোত আমি পৰীক্ষা কৰিম। চাহিদা আৰু যোগান ৰেখাৰ স্থানান্তৰৰ ফলত কেনেকৈ ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ পৰিৱৰ্তন হয়, সেয়াও আলোচনা কৰিম।

নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানৰ বজাৰ ভাৰসাম্য : বজাৰ চাহিদা ৰেখা DD আৰু বজাৰ যোগান ৰেখা SS-ৰ কটাকটি স্থলত ভাৰসাম্য লাভ হয়। q^* হ'ল ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু p^* হ'ল ভাৰসাম্য দাম। p^* তকৈ অধিক দামত অতিৰিক্ত যোগান আৰু p^* তকৈ কম দামত অতিৰিক্ত চাহিদাৰ উদ্ভৱ হয়।

চিত্ৰ 5.1. এ নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠান থকা এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ ভাৰসাম্য দেখুৱায়। ইয়াত SSএ এটা সামগ্ৰীৰ বজাৰ যোগান ৰেখা আৰু DD-এ সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ চাহিদা ৰেখা বুজাইছে। বিভিন্ন দামত প্ৰতিষ্ঠানবোৰে সামগ্ৰীটোৰ কিমান কিমান পৰিমাণ যোগান ধৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিব, তাক SS বজাৰ

1. ইয়াত সদৃশ বুলি সকলো কৃষি প্ৰতিষ্ঠান ব্যয় গাঁথনি একে বুজোৱা হৈছে।

যোগান ৰেখাই দেখুৱায় আৰু বিভিন্ন দামত উপভোক্তাবোৰে সামগ্ৰীটোৰ কিমান কিমান পৰিমাণ কিনিবলৈ ইচ্ছা কৰিব, সেইটো DD চাহিদা ৰেখাই দেখুৱায়। ৰৈখিকভাৱে ভাৰসাম্য হ'ল সেই বিন্দু য'ত বজাৰ যোগান ৰেখা আৰু বজাৰ চাহিদা ৰেখাই কটাকটি কৰে কাৰণ এনে অৱস্থাত বজাৰ চাহিদা আৰু বজাৰ যোগান সমান হয়। অন্য যিকোনো বিন্দুত অতিৰিক্ত যোগান বা অতিৰিক্ত চাহিদাৰ উদ্ভৱ হয়। বজাৰ চাহিদা বজাৰ যোগানৰ সমান নহ'লে কি হয় চাবলৈ চিত্ৰ 5.1. ত ইহঁত সমান নোহোৱা যিকোনো এটা দাম চাওঁ আহ।

চিত্ৰ 5.1. ত প্ৰচলিত দাম p_1 হ'লে বজাৰ চাহিদা q_1 আৰু বজাৰ যোগান হয় q'_1 । সেইবাবে বজাৰত q'_1, q_1 অতিৰিক্ত চাহিদা থকা দেখা যায়। সামগ্ৰীবিধ একেবাৰে সংগ্ৰহ কৰিব নোৱাৰা বা দৰকাৰতকৈ কম পৰিমাণে সংগ্ৰহ কৰা কিছুমান উপভোক্তাই p_1 তকৈ বেছি দাম দিব বিচাৰিব। গতিকে বজাৰ দাম বৃদ্ধি হ'ব। আন আন অৱস্থাবোৰ স্থিৰ হৈ থাকিলে দাম বৃদ্ধিৰ ফলত চাহিদাৰ পৰিমাণ হ্রাস পায়, যোগানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি হয় আৰু বজাৰ সেই অৱস্থালৈ গতি কৰে য'ত প্ৰতিষ্ঠানবোৰে বিক্ৰি কৰিব বিচৰা পৰিমাণ উপভোক্তাসকলে কিনিব বিচৰা পৰিমাণৰ সমান হয়। p^* দামত প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান সিদ্ধান্ত উপভোক্তাৰ চাহিদা সিদ্ধান্তৰ সৈতে মিলিত হয়।

এইদৰে p_2 প্ৰচলিত দামত বজাৰ যোগান (q_2) বজাৰ চাহিদা (q'_1) তকৈ অধিক হয় যাৰ ফলত q'_2, q_2 অতিৰিক্ত যোগানৰ উদ্ভৱ হয়। এনে পৰিস্থিতিত কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানে বিক্ৰি কৰিব বিচৰা আটাইখিনি সামগ্ৰী বিক্ৰি কৰিবলৈ সমৰ্থ নহয়; সেয়েহে সেইবোৰ প্ৰতিষ্ঠানে দাম কমাই দিয়ে। আন অৱস্থাবোৰ স্থিতাৱস্থাত থাকিলে, দাম হ্রাস হোৱাৰ ফলত চাহিদাৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি হয়, যোগানৰ পৰিমাণ হ্রাস পায় আৰু p^* দামত বজাৰ চাহিদা বজাৰ যোগানৰ সমান হয় বাবে প্ৰতিষ্ঠানবোৰে বিক্ৰি কৰিব বিচৰা আটাইখিনি সামগ্ৰী বিক্ৰি কৰিব পাৰে। সেই কাৰণে p^* হ'ল ভাৰসাম্য দাম আৰু তাৰ লগত জড়িত q^* পৰিমাণ হ'ল ভাৰসাম্য পৰিমাণ।

ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ নিৰ্ণয় প্ৰক্ৰিয়া স্পষ্টভাৱে বুজিবলৈ এটা উদাহৰণৰ সহায়ত ইয়াক ব্যাখ্যা কৰো আহ।

উদাহৰণ : 5.1

আমি একেই গুণবিশিষ্ট য়েঁহু উৎপাদনকাৰী সদৃশ (Identical) কৃষি প্ৰতিষ্ঠান থকা এখন বজাৰৰ উদাহৰণ আলোচনা কৰো আহ। ধৰা হ'ল, য়েঁহুৰ বজাৰ চাহিদা ৰেখা আৰু বজাৰ যোগান ৰেখা হৈছে :

$$\begin{array}{ll} q^D = 200 - p & 0 \leq p \leq 200 \text{ ৰ বাবে} \\ = 0 & p > 200 \text{ ৰ বাবে} \\ q^S = 120 + p & p \geq 10 \text{ ৰ বাবে} \\ = 0 & 0 \leq p < 10 \text{ ৰ বাবে} \end{array}$$

য'ত q^D আৰু q^S ৰে ক্ৰমে ঘেঁহুৰ চাহিদা আৰু যোগান (কি.গ্ৰা.ত) বুজোৱা হৈছে আৰু p -এ টকাৰ হিচাপত প্ৰতি কি. গ্ৰা. ঘেঁহুৰ দাম বুজাইছে।

যিহেতু ভাৰসাম্য দামত বজাৰ সম্পাদিত হয়, সেয়েহে আমি বজাৰ চাহিদা আৰু বজাৰ যোগান সমান কৰি লৈ p^* ৰ বাবে সমাধান কৰি ভাৰসাম্য দাম (p^* ৰে বুজোৱা) উলিয়াই লওঁ :

$$q^D(p^*) = q^S(p^*)$$

$$200 - p^* = 120 + p^*$$

বাশিবিলাক সাল-সলনি কৰি—

$$2p^* = 80$$

$$p^* = 40$$

সেইবাবে প্ৰতি কি.গ্ৰা. ঘেঁহুৰ ভাৰসাম্য দাম হ'ল 40 টকা। ভাৰসাম্য অৱস্থাত চাহিদাৰ পৰিমাণ আৰু যোগানৰ পৰিমাণ সমান হয় বাবে ভাৰসাম্য দামটো চাহিদা বা যোগান ৰেখাৰ সমীকৰণত বহুৱাই ভাৰসাম্য পৰিমাণ (q^* ৰে বুজোৱা) পাব পাৰি।

$$q^D = q^* = 200 - 40 = 160$$

$$\text{বিকল্পভাৱে } q^S = q^* = 120 + 40 = 160$$

গতিকে, ভাৰসাম্য পৰিমাণ হ'ল 160 কি.গ্ৰা।

p^* তকৈ কম, যেনে— $p_1 = 25$ দামত

$$q^D = 200 - 25 = 175$$

$$q^S = 120 + 25 = 145$$

সেই কাৰণে, $p_1 = 25$ ত $q^D > q^S$ যিয়ে এই দামত অতিৰিক্ত চাহিদা থকা সূচায়।

বীজগাণিতিকভাৱে অতিৰিক্ত চাহিদা (ED) এনেদৰে প্ৰকাশ কৰিব পাৰি

$$ED(p) = q^D - q^S$$

$$= 200 - p - (120 + p)$$

$$= 80 - 2p$$

ওপৰৰ বক্তব্যটোৰ পৰা লক্ষ্য কৰা যে p^* (=40) তকৈ কম যিকোনো দামত অতিৰিক্ত চাহিদা ধনাত্মক হ'ব।

একেদৰে, p^* তকৈ অধিক যেনে $p_2 = 45$ দামত

$$q^D = 200 - 45 = 155$$

$$q^S = 120 + 45 = 165$$

গতিকে, $q^S > q^D$ হোৱা বাবে এই দামত অতিৰিক্ত যোগানৰ সৃষ্টি হ'ব। বীজগাণিতিকভাৱে, অতিৰিক্ত যোগান (ES) এনেদৰে প্ৰকাশ কৰিব পাৰি—

$$\begin{aligned}
ES(p) &= q^S - q^D \\
&= 120 + p - (200 - p) \\
&= 2p - 80
\end{aligned}$$

ওপৰৰ বক্তব্যটোৰ পৰা মন কৰা যে p^* (=40) তকৈ অধিক যিকোনো দামত অতিৰিক্ত যোগান ধনাত্মক হ'ব।

সেইকাৰণে, p^* তকৈ বেছি যিকোনো দামত অতিৰিক্ত যোগান আৰু p^* তকৈ কম যিকোনো দামত অতিৰিক্ত চাহিদাৰ সৃষ্টি হ'ল।

শ্রমৰ বজাৰত মজুৰি নিৰ্ধাৰণ (Wage Determination in Labour Market)

ইয়াত আমি চাহিদা-যোগান বিশ্লেষণৰ যোগেদি এখন পূৰ্ণভাৱে প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ গাঁথনিত মজুৰি নিৰ্ধাৰণ তত্ত্ব চমুকৈ আলোচনা কৰিম। এখন শ্রমৰ বজাৰ আৰু এখন দ্ৰব্যৰ বজাৰৰ মাজত যোগান আৰু চাহিদাৰ উৎসৰ ক্ষেত্ৰত মৌলিক পাৰ্থক্য থাকে। শ্রমৰ বজাৰত পৰিয়ালবোৰ হ'ল শ্রমৰ যোগান ধৰোতা আৰু শ্রমৰ চাহিদা সৃষ্টি কৰে উৎপাদন প্ৰতিষ্ঠানবোৰে। কিন্তু দ্ৰব্যৰ বজাৰত ইয়াৰ ওলোটা হয়। ইয়াত এইটো লক্ষ্য কৰা দৰকাৰী যে শ্রম বুলি কওঁতে শ্রমিকে আগবঢ়োৱা কৰ্মৰ সময় বুজোৱা হৈছে শ্রমিকৰ সংখ্যা নহয়। শ্রমৰ চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা কটাকটি স্থূলত মজুৰিৰ হাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰা হয় য'ত শ্রমৰ চাহিদা আৰু যোগান সমান হয়। এতিয়া আমি শ্রমৰ চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা কেনেকুৱা হয় চাম।

এখন মাত্ৰ উৎপাদন প্ৰতিষ্ঠানৰ শ্রমৰ চাহিদা পৰীক্ষা কৰিবলৈ আমি ধৰি ল'ম যে শ্রম হৈছে উৎপাদনৰ একমাত্ৰ পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান আৰু শ্রমৰ বজাৰ সম্পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক যিয়ে আকৌ প্ৰতিখন প্ৰতিষ্ঠানৰ মজুৰিৰ হাৰ স্থিৰ আৰু নিৰ্দিষ্ট হৈ থকাটো বুজাব। আকৌ, আমি আলোচনা কৰিবলগীয়া প্ৰতিষ্ঠানখন প্ৰকৃতিগতভাৱে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক আৰু ই লাভৰ পৰিমাণ সৰ্বাধিক কৰাৰ লক্ষ্যৰে উৎপাদন কাৰ্য চলায়। আমি ইয়াত ধৰি ল'ম যে প্ৰতিষ্ঠানখনৰ কাৰিকৰী কৌশল নিৰ্দিষ্ট হৈ থকা অৱস্থাত ক্ৰমহাসমান প্ৰান্তিক উৎপাদন বিধি (Law of Diminishing Marginal Product) প্ৰযোজ্য হয়।

প্ৰতিষ্ঠানখন লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী (Profit Maximiser) হোৱা বাবে ই সেই অৱস্থালৈ শ্রম নিযুক্ত কৰিব য'ত শ্রমৰ অন্তিম গোট নিযুক্ত কৰাৰ অতিৰিক্ত খৰচ সেই গোটটোৰ পৰা পোৱা অতিৰিক্ত লাভৰ সমান হ'ব। শ্রমৰ এটা বেছি গোট আহৰণ কৰাৰ অতিৰিক্ত খৰচেই হ'ল মজুৰিৰ হাৰ (W)। শ্রমৰ এটা

বেছি গোটে উৎপাদন কৰা অতিৰিক্ত পৰিমাণখিনিয়েই হ'ল তাৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন (MP_L) আৰু প্ৰতিটো অতিৰিক্ত পৰিমাণ বিক্ৰি কৰি পোৱা অতিৰিক্ত উপাৰ্জনখিনিয়েই হ'ল প্ৰতিষ্ঠানখনৰ সেই গোটেৰ পৰা পোৱা প্ৰান্তিক বিক্ৰি আয় (MR)। সেইকাৰণে, শ্ৰমৰ প্ৰতিটো অতিৰিক্ত গোটৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানখনে প্ৰান্তিক বিক্ৰি আয় আৰু প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ পূৰণফলৰ সমান অতিৰিক্ত লাভ অৰ্জন কৰিব যাক শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক আয়মূলক উৎপাদন (Marginal Revenue Product of Labour (MRP_L)) বুলি কোৱা হয়। গতিকে, শ্ৰম আহৰণ কৰাৰ সময়ত প্ৰতিষ্ঠানখনে সেই বিন্দুলৈ শ্ৰম নিয়োগ কৰিব য'ত—

$$w = MRP_L$$

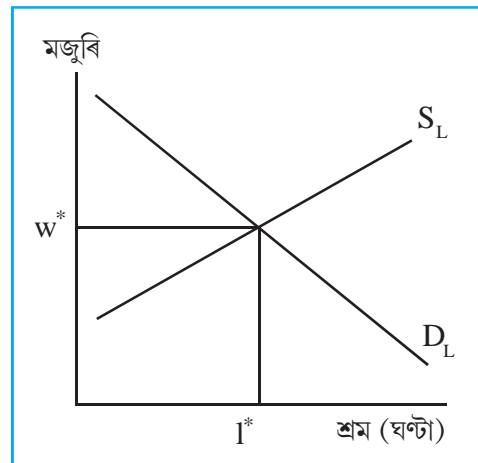
$$\text{আৰু } MRP_L = MR \times MP_L$$

আমি যিহেতু এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগী প্ৰতিষ্ঠানৰ কথা আলোচনা কৰি আছে, গতিকে প্ৰান্তিক বিক্ৰি আয় সামগ্ৰীৰ দামৰ সমান হ'ব^a আৰু সেইবাবে এই ক্ষেত্ৰত শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক আয়মূলক উৎপাদন শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ মূল্য [Value of Marginal Product (VMP_L)] ৰ সমান হ'ব।

যেতিয়ালৈকে শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ মূল্য (VMP_L) মজুৰিৰ হাৰতকৈ বেছি হৈ থাকিব, তেতিয়ালৈকে প্ৰতিষ্ঠানখনে শ্ৰমৰ অতিৰিক্ত গোটবোৰ আহৰণ কৰি বেছি লাভ উপাৰ্জন কৰিব আৰু যদি কোনো শ্ৰম নিযুক্তি অৱস্থাত শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ মূল্য (VMP_L) মজুৰিৰ হাৰতকৈ কম হয়, তেন্তে প্ৰতিষ্ঠানখনে শ্ৰমৰ নিযুক্তিৰ পৰিমাণ হ্ৰাস কৰি লাভৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিব পাৰিব।

ক্ৰমহাসমান প্ৰান্তিক উৎপাদন বিধি প্ৰযোজ্য হৈ থাকিলে প্ৰতিষ্ঠানে সদায় $w = VMP_L$ অৱস্থাত

উৎপাদন কৰাটোৱে ইয়াকে বুজায় যে শ্ৰমৰ চাহিদা ৰেখা নিম্নগামী। এইটো কিয় হয় বুজিবলৈ ধৰা হ'ল w_1 মজুৰিৰ হাৰত শ্ৰমৰ চাহিদা হয় l_1 এতিয়া ধৰা হ'ল, মজুৰিৰ হাৰ w_2 লৈ বৃদ্ধি হ'ল। মজুৰি- VMP_L সমতা ৰক্ষা কৰিবলৈ VMP_L বৃদ্ধি হ'ব লাগিব। সামগ্ৰীৰ দাম স্থিৰ হৈ থাকি^b এয়া সম্ভৱ হ'ব যদিহে

মজুৰি নিৰ্ধাৰণ হয় সেই বিন্দুত য'ত শ্ৰমৰ চাহিদা আৰু যোগান ৰেখাই কটাকটি কৰে।

- অধ্যায় 4-ৰ পৰা মনত পেলোৱা যে এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় দামৰ সমান।
- আলোচিত প্ৰতিষ্ঠানখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগী হোৱা বাবে ই সামগ্ৰীৰ দামৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব নোৱাৰে বুলি বিশ্বাস কৰে।

MP_L বৃদ্ধি হয় যিয়ে শ্রমৰ ক্ৰমহাসমান প্ৰান্তিক উৎপাদনশীলতাৰ বাবে আগতকৈ কম শ্ৰম নিয়োগ কৰা উচিত বুলি নিৰ্দেশ কৰে। সেইবাবে, বৰ্ধিত মজুৰিত কম শ্ৰমৰ চাহিদা সৃষ্টি হয় যাৰ কাৰণে চাহিদা ৰেখা নিম্নগামী। ব্যক্তিগত প্ৰতিষ্ঠানৰ চাহিদা ৰেখাৰ পৰা বজাৰ চাহিদা ৰেখা উলিয়াবলৈ আমি মাত্ৰ বিভিন্ন মজুৰিত ব্যক্তিগত প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ শ্ৰমৰ চাহিদাবোৰ যোগ কৰো আৰু যিহেতু প্ৰতিখন প্ৰতিষ্ঠানে মজুৰি বৃদ্ধি হ'লে কম পৰিমাণৰ শ্ৰম নিয়োগ কৰে, সেয়েহে বজাৰ চাহিদা ৰেখাও নিম্নগামী হয়।

চাহিদাৰ দিশটো চোৱাৰ পিছত আমি এইবাৰ যোগানৰ দিশটো চাম। আগতে উল্লেখ কৰাৰ দৰে পৰিয়ালবোৰে এক নিৰ্দিষ্ট মজুৰিৰ হাৰত যোগান ধৰিবলগীয়া শ্ৰমৰ পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰে। সিহঁতৰ যোগানৰ সিদ্ধান্ত প্ৰধানতে আয় আৰু জিৰণিৰ মাজৰ এটা পছন্দ। এহাতে মানুহে জিৰণিৰ আনন্দ লয় আৰু কৰ্ম বিৰক্তিকৰ বুলি বিবেচনা কৰে আৰু আনহাতে তেওঁলোকে আয় সংগ্ৰহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি কাম কৰিবলগীয়া হয়।

গতিকে জিৰণিৰ আনন্দ আৰু কৰ্মৰ বাবে অতিৰিক্ত সময় খৰচ কৰাৰ মাজত বিপৰীতমুখী সম্পৰ্ক (Trade off) আছে। একমাত্ৰ ব্যক্তি এজনৰ শ্ৰম যোগান ৰেখা নিৰ্ণয় কৰিবলৈ আমি ধৰি লওঁ যে w_1 মজুৰিৰ হাৰত ব্যক্তিজনে l_1 একক শ্ৰমৰ যোগান ধৰে। এতিয়া ধৰা হ'ল, মজুৰি w_2 লৈ বাঢ়িল। মজুৰিৰ হাৰৰ এই বৃদ্ধিৰ দুটা ফল হ'ব পাৰে : প্ৰথম, মজুৰিৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ ফলত জিৰণিৰ সুযোগ ব্যয় (Opportunity Cost) বৃদ্ধি হ'ব যাৰ বাবে জিৰণি আগতকৈ ব্যয়বহুল হৈ পৰিব। সেইকাৰণে, মানুহে আগতকৈ কম পৰিমাণৰ জিৰণি ল'বলৈ ইচ্ছা কৰিব। ফলস্বৰূপে, তেওঁলোকে আগতকৈ বেছি সময় কাম কৰিব। দ্বিতীয়তে, মজুৰিৰ হাৰ w_2 লৈ বাঢ়ি যোৱা কাৰণে মানুহৰ ক্ৰয় ক্ষমতা বাঢ়িব। গতিকে, তেওঁলোকে অৱসৰ বিনোদনত বেছি সময় খৰচ কৰিবলৈ বিচাৰিব। মজুৰিৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ চূড়ান্ত প্ৰভাৱটো এই দুটা ফলাফলৰ বেছি প্ৰভাৱশালীটোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব। নিম্ন মজুৰিৰ হাৰত প্ৰথমটোৱে দ্বিতীয়টোৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব আৰু সেইবাবে মজুৰিৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ লগে লগে মানুহে অধিক শ্ৰমৰ যোগান ধৰিব বিচাৰিব। কিন্তু উচ্চ মজুৰিৰ হাৰত দ্বিতীয়টোৱে প্ৰথমটোৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব আৰু মজুৰিৰ হাৰ প্ৰতিবাৰ বৃদ্ধিৰ লগে লগে মানুহে আগতকৈ কম শ্ৰমৰ যোগান ধৰিব বিচাৰিব। সেয়েহে, আমি পিছফালে ভাঁজ খোৱা ব্যক্তিগত শ্ৰম যোগান ৰেখা (Beckward Bending Individual

Labour Supply Curve) এডাল পাম যিডালে ইয়াকে দেখুৱায় যে এটা নিৰ্দিষ্ট বিন্দুলৈ প্ৰতিবাৰ মজুৰিৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ ফলত শ্ৰমৰ যোগান বৃদ্ধি হ'ব। ইয়াৰ পিছত মজুৰিৰ হাৰ প্ৰতিবাৰ বৃদ্ধিৰ ফলত শ্ৰমৰ যোগান হ্রাস হ'ব। আনহাতে কিন্তু বিভিন্ন মজুৰিত বিভিন্ন ব্যক্তিয়ে যোগান ধৰা শ্ৰম একেলগ কৰি পোৱা শ্ৰমৰ বজাৰ যোগান ৰেখা উৰ্ধগামী হ'ব কাৰণ উচ্চ মজুৰিত কিছুমান ব্যক্তিয়ে যদিও কম সময় কাম কৰিব বিচাৰে, আন বহু ব্যক্তিয়ে আগতকৈ বেছি শ্ৰম কৰিবলৈ আগবাঢ়ি আহে।

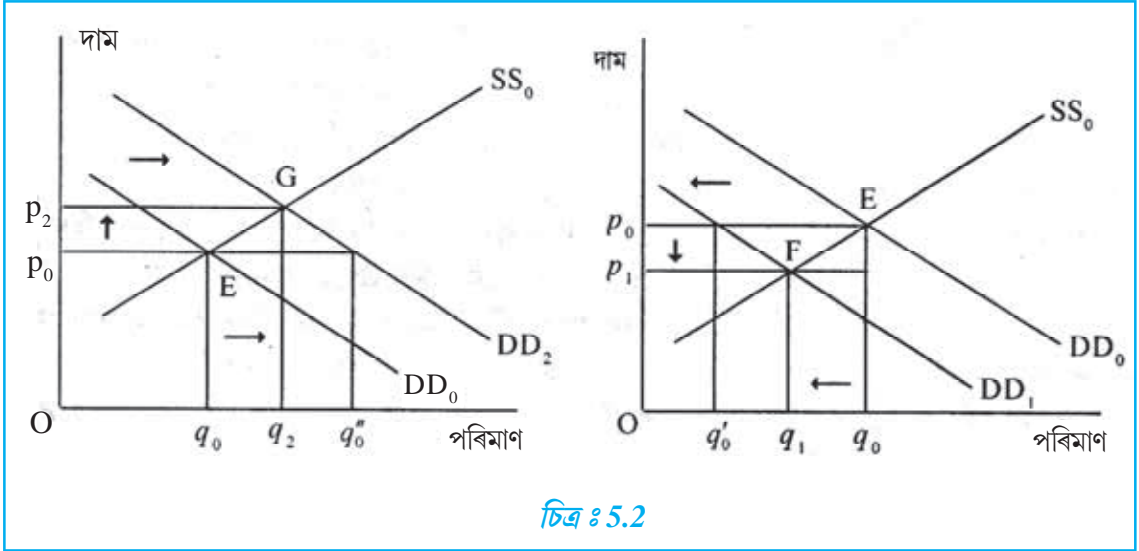
এডাল উৰ্ধগামী যোগান ৰেখা আৰু এডাল নিম্নগামী চাহিদা ৰেখাৰ সেই বিন্দুত ভাৰসাম্য মজুৰিৰ হাৰ নিৰ্ধাৰিত হয় য'ত দুইডাল ৰেখাই কটাকটি কৰে; আন কথাত, য'ত পৰিয়ালবোৰে যোগান ধৰিব বিচৰা শ্ৰম আৰু প্ৰতিষ্ঠানবোৰে নিয়োগ কৰিব বিচৰা শ্ৰম সমান হয়। চিত্ৰত এই অৱস্থাটো দেখুওৱা হৈছে।

চাহিদা আৰু যোগানৰ স্থানান্তৰ (Shifts in Demand and Supply) :

ওপৰৰ অংশত আমি উপভোক্তাৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ, সম্পৰ্কিত সামগ্ৰীৰ দাম, উপভোক্তাৰ আয়, উৎপাদন কৌশল, বজাৰৰ আকাৰ, উৎপাদনত ব্যৱহৃত সামগ্ৰীৰ দাম, ইত্যাদি স্থিৰ হৈ থকাৰ অভিধাৰণাৰ ভিত্তিত বজাৰ ভাৰসাম্য আলোচনা কৰিলো, কিন্তু এইবোৰৰ এক বা একাধিক উপাদানৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত যোগান ৰেখা বা চাহিদা ৰেখা বা দুয়োটাৰে স্থান পৰিৱৰ্তন হ'ব পাৰে যিয়ে ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণত প্ৰভাৱ পেলায়। ইয়াত, আমি প্ৰথমতে এই স্থানান্তৰৰ ফলত ভাৰসাম্যত পৰা প্ৰভাৱ দৰ্শোৱা এটা মুখ্য তত্ত্ব আগবঢ়াম আৰু তাৰ পিছত ভাৰসাম্যৰ ওপৰত উল্লেখিত আন কিছুমান উপাদানৰ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম।

চাহিদা স্থানান্তৰ (Demand Shift) :

চিত্ৰত 5.2. ত প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা স্থিৰ হৈ থকা অৱস্থাত চাহিদা স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ দেখুওৱা হৈছে। ইয়াত প্ৰাৰম্ভিক ভাৰসাম্য বিন্দু হৈছে E য'ত বজাৰ চাহিদা ৰেখা DD_0 আৰু বজাৰ যোগান ৰেখা SS_0 -এ কটাকটি কৰি ক্ৰমে q_0 আৰু p_0 ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু দাম নিৰ্ণয় কৰিছে।

চিত্র : 5.2

চাহিদাৰ স্থানান্তৰ : প্রথমতে, বজাৰ ভাৰসাম্য হৈছে E বিন্দুত। চাহিদা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱা বাবে খণ্ড (a)ত দেখুওৱাৰ দৰে G বিন্দুত নতুন ভাৰসাম্য লাভ হৈছে আৰু বাওঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱাত খণ্ড (b)ত দেখুওৱাৰ দৰে F বিন্দুত নতুন ভাৰসাম্য লাভ হৈছে। সোঁফালে স্থানান্তৰ হ'লে ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু দাম বৃদ্ধি হয়, কিন্তু বাওঁফালে স্থানান্তৰিত হ'লে ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু দাম হ্রাস পায়।

এতিয়া খণ্ড (a)ত দেখুওৱাৰ দৰে ধৰা হ'ল যে যোগান ৰেখা SS_0 ত অপৰিবৰ্তনীয় হৈ থকা অৱস্থাত চাহিদা ৰেখা সোঁফালে DD_2 লৈ স্থানান্তৰিত হ'ল। এই স্থানান্তৰে ইয়াকে বুজায় যে যিকোনো দামতে চাহিদাৰ পৰিমাণ আগতকৈ বেছি। সেইকাৰণে p_0 দামত এতিয়া বজাৰত q_0, q_0'' -ৰ সমান অতিৰিক্ত চাহিদা থাকি যায়। এই অতিৰিক্ত চাহিদাৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই কিছুমান ব্যক্তিয়ে অধিক দাম দিবলৈ বিচাৰে আৰু দাম বৃদ্ধি হ'ব ধৰে। G বিন্দুত নতুন ভাৰসাম্য অৰ্জন হয় য'ত q_2 ভাৰসাম্য পৰিমাণ q_0 -তকৈ বেছি আৰু p_2 ভাৰসাম্য দাম p_0 -তকৈ অধিক হয়।

একেদৰে, খণ্ড (b)-ত দেখুওৱাৰ দৰে যদি চাহিদা ৰেখা বাওঁফালে DD_1 লৈ স্থানান্তৰিত হয়, তেন্তে যিকোনো দামতে চাহিদাৰ পৰিমাণ চাহিদা পৰিবৰ্তনৰ আগতকৈ কম হ'ব। সেইকাৰণে p_0 প্ৰাৰম্ভিক ভাৰসাম্য দামত এতিয়া বজাৰত q_0, q_0' -ৰ সমান অতিৰিক্ত যোগানৰ সৃষ্টি হ'ব। ইয়াৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানে সিহঁতৰ সামগ্ৰীৰ দাম হ্রাস কৰিব যাতে সিহঁতে বিচৰা পৰিমাণ বিক্ৰি কৰিব পাৰে। F বিন্দুত নতুন ভাৰসাম্য লাভ হ'ব য'ত DD_1 চাহিদা ৰেখা আৰু SS_0 যোগান ৰেখাই কটাকটি কৰে। ফলত p_1 ভাৰসাম্য দাম

p_0 -তকৈ কম আৰু q_1 পৰিমাণ q_0 -তকৈ কম হয়। এইখিনিতে মন কৰিবা যে ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তন চাহিদা স্থানান্তৰৰ একে দিশত হয়।

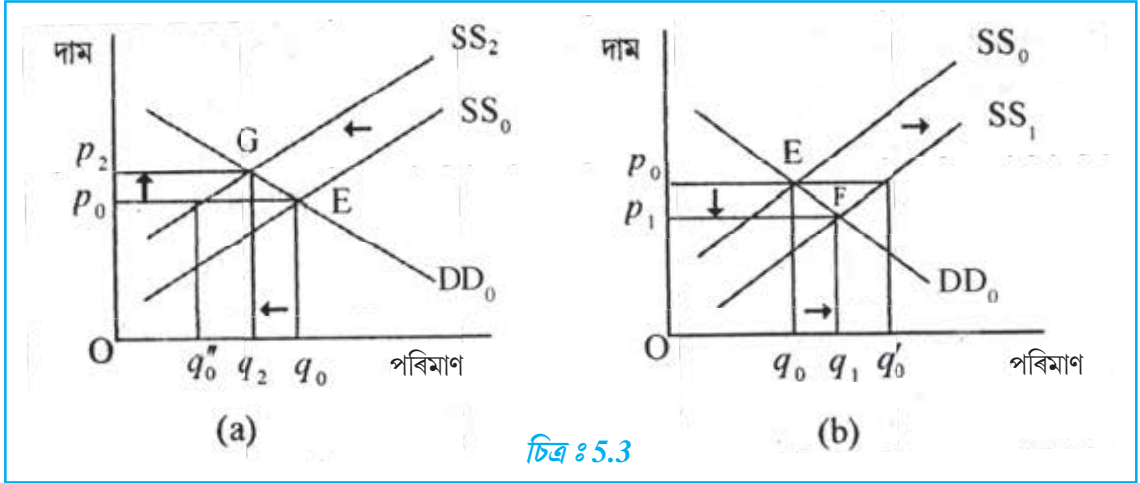
মুখ্য তত্ত্বটো আলোচনা কৰাৰ পিছত আমি এতিয়া অধ্যায় 2-ত তালিকাভুক্ত কৰাৰ লগতে ওপৰত উল্লিখিত কিছুমান উপাদানৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত চাহিদা ৰেখা, ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ কেনেদৰে প্ৰভাৱান্বিত হয় তাক বুজিবলৈ কিছুমান উদাহৰণ ব্যাখ্যা কৰিম। স্পষ্টভাৱে ক'বলৈ হ'লে, আমি ভাৰসাম্যৰ ওপৰত উপভোক্তাৰ আয় বৃদ্ধি আৰু উপভোক্তাৰ সংখ্যা বৃদ্ধিৰ প্ৰভাৱ বিক্লেষণ কৰিম।

ধৰা হওক যে উপভোক্তাৰ দৰমহা বৃদ্ধি হোৱা বাবে তেওঁলোকৰ আয় বৃদ্ধি হ'ল। ইয়ে ভাৰসাম্যক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিব? আয় বৃদ্ধিৰ লগে লগে উপভোক্তাসকলে কিছুমান সামগ্ৰীত আগতকৈ বেছি মুদ্ৰা খৰচ কৰিব পাৰিব। কিন্তু অধ্যায় 2-ৰ পৰা মনত পেলোৱা যে আয় বৃদ্ধি হ'লে উপভোক্তাই নিকৃষ্ট দ্ৰব্য (Interior Good)-ত কম খৰচ কৰে যদিও এটা স্বাভাৱিক দ্ৰব্য (Normal Good)ৰ ক্ষেত্ৰত, অন্য সামগ্ৰীৰ দাম আৰু উপভোক্তাৰ ৰুচি আৰু অগ্ৰাধিকাৰ স্থিৰ হৈ থকা অৱস্থাত, প্ৰত্যেক দামতে দ্ৰব্যটোৰ চাহিদা বৃদ্ধি পাব যাৰ ফলত বজাৰ চাহিদা ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হ'ব। ইয়াত আমি কাপোৰৰ দৰে এটা স্বাভাৱিক দ্ৰব্যৰ উদাহৰণ আলোচনা কৰিম যাৰ ক্ষেত্ৰত চাহিদা উপভোক্তাৰ আয় বৃদ্ধিৰ সৈতে বাঢ়িব আৰু তাৰ ফলত চাহিদা ৰেখা সোঁপিনে স্থানান্তৰিত হ'ব। তথাপি এই আয় বৃদ্ধিয়ে যোগান ৰেখাৰ ওপৰত কোনো প্ৰভাৱ পেলাব নোৱাৰে যি কেৱল উৎপাদন কৌশল বা প্ৰতিষ্ঠানৰ উৎপাদন ব্যয়ৰ লগত সম্পৰ্কিত কিছুমান উপাদানৰ পৰিৱৰ্তনৰ ফলতহে স্থানান্তৰিত হয়। সেয়েহে, যোগান ৰেখা অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকে। চিত্ৰ 5.2 (a) ত DD_0 -ৰ পৰা DD_2 -লৈ স্থানান্তৰিত হোৱা চাহিদা ৰেখা আৰু SS_0 -ত অপৰিৱৰ্তনীয় যোগান ৰেখাৰে এই অৱস্থাটো দেখুওৱা হৈছে। চিত্ৰৰ পৰা ইয়াকে বুজিব পাৰি যে নতুন ভাৰসাম্য অৱস্থাত কাপোৰৰ দাম আৰু চাহিদা আৰু বিক্ৰিৰ পৰিমাণ অধিকতৰ হয়।

এতিয়া অন্য এটা উদাহৰণলৈ যাওঁ আহা। ধৰা হওক যে কোনো কাৰণত কাপোৰৰ বজাৰত উপভোক্তাৰ সংখ্যা বৃদ্ধি হ'ল। অন্যান্য অৱস্থা একে থাকি উপভোক্তাৰ সংখ্যা বৃদ্ধি হোৱা বাবে প্ৰত্যেক দামত কাপোৰৰ চাহিদা আগতকৈ বেছি হ'ব। সেয়েহে, চাহিদা ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হ'ব। কিন্তু উপভোক্তাৰ এই সংখ্যা বৃদ্ধিয়ে যোগান ৰেখাক প্ৰভাৱিত কৰিব নোৱাৰে কাৰণ অধ্যায়ত 4-ত বৰ্ণনা কৰা অনুসৰি যোগান ৰেখা কেৱল প্ৰতিষ্ঠানৰ আচৰণৰ লগত জড়িত বিষয়ৰ পৰিৱৰ্তন বা প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা বৃদ্ধিৰ ফলতহে স্থানান্তৰিত হ'ব পাৰে। এই অৱস্থাটো আকৌ চিত্ৰ 5.2(a)-ৰ সহায়ত ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি য'ত DD_0 চাহিদা ৰেখা সোঁফালে DD_2 -লৈ স্থানান্তৰিত হয় আৰু যোগান ৰেখা SS_0 ত অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকে। চিত্ৰত স্পষ্টকৈ দেখুওৱা হৈছে যে আগৰ ভাৰসাম্য বিন্দু E-ৰ তুলনাত নতুন ভাৰসাম্য বিন্দু G-ত দাম, চাহিদা আৰু যোগানৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি হয়।

যোগান স্থানান্তৰ (Supply Shift) :

চিত্ৰ 5.3-ত আমি ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ ওপৰত যোগান ৰেখাৰ স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ দেখুৱাইছো। ধৰা হ'ল, প্ৰথমে বজাৰখন E বিন্দুত ভাৰসাম্য হৈ আছে য'ত DD_0 বজাৰ চাহিদা ৰেখাই SS_0 বজাৰ যোগান ৰেখাক এনেকৈ ছেদ কৰিছে যাতে ভাৰসাম্য দাম p_0 আৰু ভাৰসাম্য পৰিমাণ q_0 হয়।

চিত্ৰ : 5.3

যোগানৰ স্থানান্তৰ : প্ৰথমতে E বিন্দুত বজাৰ ভাৰসাম্য হয়। যোগান ৰেখা বাওঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱা বাবে খণ্ড (a)ত দেখুওৱাৰ দৰে G বিন্দু হয় নতুন ভাৰসাম্য বিন্দু আৰু সোঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱা বাবে খণ্ড (b)ত দেখুওৱাৰ দৰে F বিন্দুত নতুন ভাৰসাম্য লাভ হয়। সোঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হ'লে ভাৰসাম্য পৰিমাণ বৃদ্ধি আৰু দাম হ্রাস হয় কিন্তু বাওঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হ'লে ভাৰসাম্য পৰিমাণ হ্রাস আৰু দাম বৃদ্ধি হয়।

এতিয়া ধৰা হ'ল, কোনো কাৰণত খণ্ড (a)ত দেখুওৱাৰ দৰে চাহিদা ৰেখা অপৰিবৰ্তনীয় হৈ থাকি বজাৰ যোগান ৰেখা বাওঁফালে SS_2 লৈ স্থানান্তৰিত হ'ল। এই পৰিবৰ্তনৰ বাবে p_0 প্ৰচলিত দামত বজাৰত q''_0, q_0 পৰিমাণৰ অতিৰিক্ত চাহিদাৰ সৃষ্টি হ'ব। দ্ৰব্যবিধ আহৰণ কৰিব নোৱাৰা কিছুমান উপভোক্তাই অধিক দাম দিবলৈ প্ৰস্তুত হ'ব আৰু বজাৰ দাম বৃদ্ধি হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিব। G বিন্দুত নতুন ভাৰসাম্য স্থাপন হ'ব য'ত SS_2 যোগান ৰেখাই DD_0 চাহিদা ৰেখাক এনেভাৱে ছেদ কৰিব যাতে p_2 দামত q_2 পৰিমাণৰ সামগ্ৰী কিনা-বেচা হয়। একেদৰে, যোগান ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হ'লে খণ্ড (b)ত দেখুওৱাৰ দৰে p_0 দামত q_0, q'_0 পৰিমাণৰ অতিৰিক্ত যোগানৰ সৃষ্টি হ'ব। এই অতিৰিক্ত যোগানৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানে দাম হ্রাস কৰিব

আৰু F বিন্দুত নতুন ভাৰসাম্য অৰ্জন হ'ব য'ত SS_1 যোগান ৰেখাই DD_0 চাহিদা ৰেখাক এনেভাৱে ছেদ কৰিব যাতে p_1 নতুন বজাৰ দামত q_1 পৰিমাণৰ সামগ্ৰী কিনা-বোচা হয়। লক্ষ্য কৰিবা যে যোগান ৰেখা স্থানান্তৰিত হ'লে দাম আৰু পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তন তাৰ বিপৰীত দিশত হয়।

এতিয়া এইখিনি ধাৰণা লৈ আমি বজাৰৰ বিভিন্ন অৱস্থা পৰিৱৰ্তনৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ আচৰণ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিম। ইয়াত, আমি ভাৰসাম্যৰ ওপৰত উপাদানৰ মূল্য বৃদ্ধি আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা বৃদ্ধিৰ প্ৰভাৱ আলোচনা কৰিম।

এটা অৱস্থা কল্পনা কৰা য'ত অন্যান্য সকলো অৱস্থা একে থাকি এটা সামগ্ৰীৰ উৎপাদনত ব্যৱহৃত এটা উপাদানৰ মূল্য বৃদ্ধি হ'ল। ইয়ে এই উপাদানটো ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ উৎপাদনৰ প্ৰান্তিক ব্যয় (Marginal Cost) বৃদ্ধি কৰিব। সেই কাৰণে যিকোনো দামতে বজাৰ যোগান আগতকৈ কম হ'ব। গতিকে, যোগান ৰেখা বাওঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হ'ব। চিত্ৰ 5.3 (a) ত এই অৱস্থাটো যোগান ৰেখা SS_0 -ৰ পৰা SS_2 -লৈ স্থানান্তৰিত কৰি দেখুওৱা হৈছে। কিন্তু উপভোক্তাৰ চাহিদাৰ ওপৰত উপাদানৰ এই মূল্য বৃদ্ধিৰ কোনো প্ৰভাৱ নপৰিব কিয়নো ই উপাদানৰ মূল্যৰ ওপৰত প্ৰত্যক্ষভাৱে নিৰ্ভৰ নকৰে। সেয়েহে, চাহিদা ৰেখা অপৰিবৰ্তনীয় হৈ থাকিব। চিত্ৰ 5.3(a) ত এই অৱস্থাটো অপৰিবৰ্তনীয় চাহিদা ৰেখা DD_0 -ৰে দেখুওৱা হৈছে। ফলস্বৰূপে, আগৰ ভাৰসাম্য অৱস্থাৰ তুলনাত এতিয়া বজাৰ দাম বাঢ়িছে আৰু উৎপন্নৰ পৰিমাণ কমিছে।

প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা বৃদ্ধিৰ প্ৰভাৱ আলোচনা কৰো আহা। যিহেতু প্ৰত্যেক দামতে এতিয়া বেছি সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানে সামগ্ৰীটো যোগান ধৰিব, গতিকে যোগান ৰেখা সোঁফাললৈ স্থানান্তৰিত হ'ব কিন্তু চাহিদা ৰেখাৰ ওপৰত ইয়াৰ কোনো প্ৰভাৱ নপৰিব। এই উদাহৰণটো চিত্ৰ 5.3(b)ৰ সহায়ত ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি য'ত যোগান ৰেখা SS_0 -ৰ পৰা SS_1 -লৈ স্থানান্তৰিত হৈছে যদিও চাহিদা ৰেখা DD_0 -ত স্থিৰ হৈ আছে। চিত্ৰৰ পৰা আমি ইয়াকে ক'ব পাৰো যে প্ৰথম অৱস্থাৰ তুলনাত সামগ্ৰীবিধৰ দাম কমিব আৰু উৎপন্নৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি পাব।

চাহিদা আৰু যোগানৰ সহ-স্থানান্তৰ : (Simultaneous Shifts of Demand and Supply)

চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা একেলগে স্থানান্তৰিত হ'লে কি হ'ব? সহ-স্থানান্তৰ সম্ভাব্য চাৰি ধৰণে ঘটিব পাৰে :

- (i) যোগান আৰু চাহিদা ৰেখা উভয়ে সোঁফালে স্থানান্তৰিত হ'ব পাৰে।
- (ii) যোগান আৰু চাহিদা ৰেখা উভয়ে বাওঁফালে স্থানান্তৰিত হ'ব পাৰে।
- (iii) যোগান ৰেখা বাওঁফালে আৰু চাহিদা ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হ'ব পাৰে।
- (iv) যোগান ৰেখা সোঁফালে আৰু চাহিদা ৰেখা বাওঁফালে স্থানান্তৰিত হ'ব পাৰে।

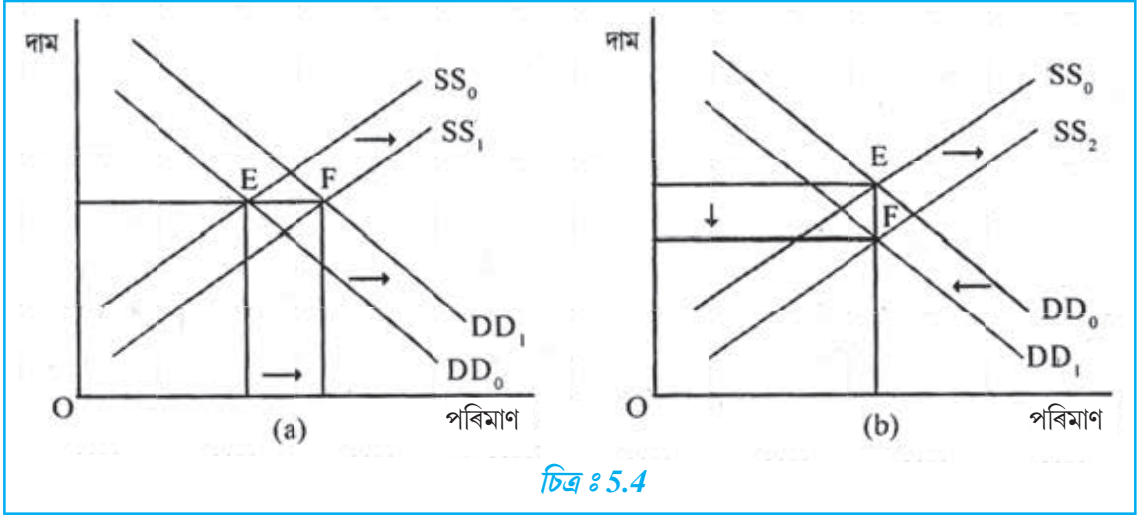
তালিকা 5.1-ত এই চাৰিওটা ক্ষেত্ৰতে ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ ওপৰত পৰা প্ৰভাৱ দাঙি ধৰা হৈছে। তালিকাখনৰ প্ৰতিটো শাৰীয়ে চাহিদা আৰু যোগান ৰেখাৰ সহ-স্থানান্তৰৰ প্ৰতিটো সম্ভাৱ্য সংযোগৰ ফলত ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণত হ'ব পৰা পৰিৱৰ্তনৰ দিশ বৰ্ণনা কৰিছে। উদাহৰণস্বৰূপে, তালিকাখনৰ দ্বিতীয় শাৰীৰ পৰা আমি জানিব পাৰো যে চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত ভাৰসাম্য পৰিমাণ সদায় বৃদ্ধি হয় কিন্তু ভাৰসাম্য দাম বৃদ্ধি, হ্রাস বা অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকিব পাৰে। দাম পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰকৃত দিশটো ৰেখা দুডালৰ স্থানান্তৰৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এই ক্ষেত্ৰত তোমালোকে নিজে নিজে স্থানান্তৰৰ পৰিমাণ পৰিৱৰ্তন কৰি প্ৰভাৱবোৰ পৰীক্ষা কৰি চোৱা।

তালিকাখনৰ প্ৰথম দুটা শাৰীত দেখুওৱা প্ৰথম দুয়োটা ক্ষেত্ৰতে ভাৰসাম্য পৰিমাণৰ ওপৰত পৰা প্ৰভাৱ স্পষ্ট কিন্তু ভাৰসাম্য দামৰ পৰিৱৰ্তন স্থানান্তৰৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি যিকোনো দিশতে হ'ব পাৰে। তালিকাখনৰ শেষৰ দুটা শাৰীত দেখুওৱা পিছৰ দুয়োটা ক্ষেত্ৰতে দামৰ ওপৰত প্ৰভাৱ স্পষ্ট যদিও পৰিমাণৰ ওপৰত পৰা প্ৰভাৱ ৰেখা দুডাল স্থানান্তৰিত হোৱা পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

তালিকা : 5.1 ভাৰসাম্যৰ ওপৰত সহ-স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ

চাহিদাৰ স্থানান্তৰ	যোগানৰ স্থানান্তৰ	পৰিমাণ	দাম
বাওঁফালে	বাওঁফালে	হ্রাস পায়	বৃদ্ধি, হ্রাস বা অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকিব পাৰে।
সোঁফালে	সোঁফালে	বৃদ্ধি হয়	বৃদ্ধি, হ্রাস বা অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকিব পাৰে।
বাওঁফালে	সোঁফালে	বৃদ্ধি, হ্রাস বা অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকিব পাৰে।	হ্রাস পায়
সোঁফালে	বাওঁফালে	বৃদ্ধি, হ্রাস বা অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকিব পাৰে।	বৃদ্ধি পায়

ইয়াত আমি চিত্ৰ 5.4-ত (ii) আৰু (iii) নং ক্ষেত্ৰৰ চৈত্ৰিক উপস্থাপন দাঙি ধৰিছো আৰু বাকীকেইটা পঢ়ুৱৈসকলৰ বাবে অনুশীলনী হিচাপে ৰাখিছো।

চাহিদা আৰু যোগানৰ সহ-স্থানান্তৰ :

প্ৰাথমিক ভাৰসাম্য বিন্দু হ'ল E য'ত DD_0 চাহিদা ৰেখা আৰু SS_0 যোগান ৰেখাই কটাকটি কৰিছে। খণ্ড (a)-ত যোগান আৰু চাহিদা দুয়োডাল ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত দাম অপৰিবৰ্তিত হৈ আছে কিন্তু পৰিমাণ বৃদ্ধি হৈছে। খণ্ড (b)-ত যোগান ৰেখা সোঁফালে আৰু চাহিদা ৰেখা বাওঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত পৰিমাণ অপৰিবৰ্তিত হৈ আছে কিন্তু দাম হ্রাস হৈছে।

চিত্ৰ 5.4. (a) ত দেখা যায় যে চাহিদা আৰু যোগান দুয়োডাল ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত ভাৰসাম্য পৰিমাণ বৃদ্ধি হয় যদিও ভাৰসাম্য দাম অপৰিবৰ্তিত হৈ থাকে আৰু চিত্ৰ 5.4(b)-ত চাহিদা ৰেখা বাওঁফালে আৰু যোগান ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত ভাৰসাম্য পৰিমাণ অপৰিবৰ্তিত হৈ থাকে যদিও দাম হ্রাস হয়।

5.1.2. বজাৰ ভাৰসাম্য : মুক্ত প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থান (Market Equilibrium : Free Entry and Exit) :

শেষৰ অংশটোত নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানৰ অভিধাৰণাৰ ভিত্তিত বজাৰ ভাৰসাম্য আলোচনা কৰা হ'ল। এই অংশত আমি প্ৰতিষ্ঠানবোৰে মুক্তভাৱে বজাৰত প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থান কৰিব পৰা অৱস্থাৰ বজাৰ ভাৰসাম্য অধ্যয়ন কৰিম। ইয়াত, সুবিধাৰ বাবে আমি ধৰি ল'ম যে বজাৰৰ সকলো প্ৰতিষ্ঠানেই সদৃশ।

প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান অভিধাৰণাটোৰ নিহিত অৰ্থ কি? এই অভিধাৰণাটোই ইয়াকে বুজায় যে ভাৰসাম্য অৱস্থাত উৎপাদন কাৰ্য অব্যাহত ৰাখি কোনো প্ৰতিষ্ঠানে অস্বাভাৱিক লাভ (Supernormal profit) অৰ্জন বা লোকচান বহন নকৰে; অন্য কথাত ভাৰসাম্য দাম প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ সৰ্বনিম্ন গড় উৎপাদন ব্যয় (Minimum Average Cost)ৰ সমান হয়।

এইটো কিয় হয় জানিবলৈ, ধৰা হ'ল, প্ৰচলিত বজাৰ দামত প্ৰতিখন প্ৰতিষ্ঠানে অস্বাভাৱিক লাভ অৰ্জন কৰি আছে। অস্বাভাৱিক লাভ অৰ্জনৰ সম্ভাৱনীয়তাই কিছুমান নতুন প্ৰতিষ্ঠানক আকৰ্ষিত কৰিব। ইয়ে অস্বাভাৱিক লাভ হ্রাস কৰাত অৰিহণা যোগাব আৰু অৱশেষত যথেষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানৰ উপস্থিতিয়ে অস্বাভাৱিক লাভ নোহোৱা কৰিব। এই অৱস্থাত বজাৰত থকা সকলো প্ৰতিষ্ঠানে স্বাভাৱিক লাভ (Normal Profit) অৰ্জন কৰি থকা বাবে আন কোনো প্ৰতিষ্ঠানে প্ৰৱেশ কৰিবলৈ উৎসাহিত নহ'ব। একেদৰে, প্ৰচলিত দামত যদি প্ৰতিষ্ঠানবোৰে স্বাভাৱিক লাভতকৈ কম উপাৰ্জন কৰি থাকে, তেন্তে কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানে প্ৰস্থান কৰিব। ইয়ে লাভৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰাত অৰিহণা যোগাব আৰু অৱশিষ্ট প্ৰতিখন প্ৰতিষ্ঠানৰ লাভ স্বাভাৱিক অৱস্থালৈ বৃদ্ধি হ'ব। এনে অৱস্থাত স্বাভাৱিক লাভ অৰ্জন কৰি থকা বাবে কোনো প্ৰতিষ্ঠানে প্ৰস্থান কৰিব নিবিচাৰিব। গতিকে, প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান মুক্ত হ'লে প্ৰচলিত বজাৰ দামত প্ৰত্যেক প্ৰতিষ্ঠানে সদায় স্বাভাৱিক লাভ উপাৰ্জন কৰিব।

আগৰ অধ্যায়টোৰ পৰা মনত পেলোৱা যে যেতিয়ালৈকে দাম সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়তকৈ বেছি হৈ থাকে তেতিয়ালৈকে প্ৰতিষ্ঠানে অস্বাভাৱিক লাভ অৰ্জন কৰি থাকে আৰু সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়তকৈ কম দামত স্বাভাৱিক লাভতকৈ কম লাভ অৰ্জন কৰে। সেয়েহে, সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়তকৈ অধিক দামত নতুন প্ৰতিষ্ঠানে প্ৰৱেশ কৰে আৰু সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়তকৈ কম দামত বজাৰত থকা প্ৰতিষ্ঠানৰ কিছুমানে প্ৰস্থান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। প্ৰতিষ্ঠানৰ সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়ৰ সমান দামত প্ৰত্যেক প্ৰতিষ্ঠানে স্বাভাৱিক লাভ অৰ্জন কৰে যাৰ বাবে কোনো নতুন প্ৰতিষ্ঠান বজাৰত প্ৰৱেশ কৰিবলৈ আকৰ্ষিত নহয়। আকৌ অৱশিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানবোৰে বজাৰ ত্যাগ নকৰে কিয়নো এই অৱস্থাত উৎপাদন কৰি সেইবোৰে লোকচান ভৰিবলগীয়া হোৱা নাই। সেইবাবে এই দাম বজাৰত প্ৰচলিত হয়।

গতিকে, প্রতিষ্ঠানৰ মুক্ত প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থানে ইয়াকে বুজায় যে বজাৰ দাম সদায় সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়ৰ সমান হয়, অৰ্থাৎ

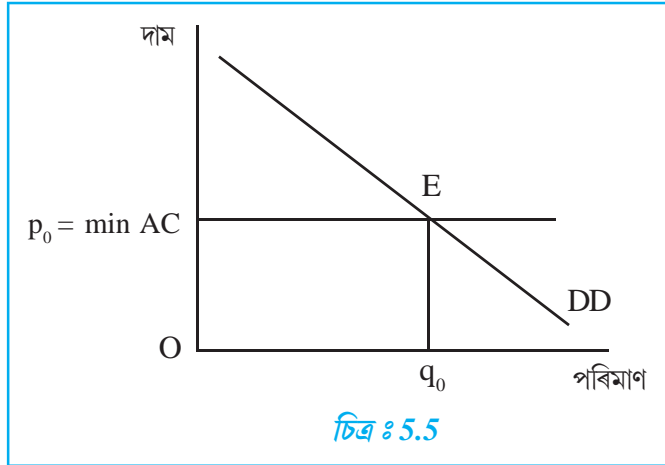
দাম = সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়

$$P = \min AC$$

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা ইয়াকে পোৱা গ'ল যে ভাৰসাম্য দাম প্রতিষ্ঠানৰ সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়ৰ সমান। ভাৰসাম্য অৱস্থাত সেই দামত বজাৰ চাহিদাই যোগানৰ পৰিমাণ এনেদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰে যাতে দুয়োটা সমান হয়। বৈখিকভাৱে ইয়াক চিত্ৰ 5.5. ত দেখুওৱা হৈছে য'ত E বিন্দুত বজাৰ ভাৰসাম্য অৱস্থা প্ৰাপ্ত হৈছে। E বিন্দুত DD চাহিদা ৰেখাই $p_0 = \min AC$ ৰেখাক এনেভাৱে ছেদ কৰিছে যাতে বজাৰ দাম p_0 আৰু মুঠ চাহিদা আৰু যোগান q_0 ৰ সমান হয়।

$p_0 = \min AC$ ত প্ৰত্যেক প্রতিষ্ঠানে একে পৰিমাণৰ উৎপাদন, যেনে q_{of} যোগান ধৰে। সেইকাৰণে, বজাৰত ভাৰসাম্য প্রতিষ্ঠানৰ সংখ্যা p_0 দামত q_0 পৰিমাণ যোগান ধৰিবলৈ আৱশ্যকীয় প্রতিষ্ঠানৰ সংখ্যাৰ সমান হয় য'ত সেই দামত প্ৰতিখন প্রতিষ্ঠানে আকৌ q_{of} , পৰিমাণ যোগান ধৰে। আমি যদি ভাৰসাম্য প্রতিষ্ঠানৰ সংখ্যা n_0 ৰ দ্বাৰা বুজাওঁ তেন্তে

$$n_0 = \frac{q_0}{q_{of}}$$

মুক্ত প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থান থকা অৱস্থাত দাম নিৰ্ধাৰণ : মুক্ত প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থান থকা এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগী বজাৰত ভাৰসাম্য দাম সদায় সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়ৰ সমান হয় আৰু বজাৰ চাহিদা ৰেখা DD আৰু দাম ৰেখা $P = \min AC$ -ৰ কটাকটি স্থলত ভাৰসাম্য পৰিমাণ নিৰ্ধাৰিত হয়।

ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ নিৰ্ধাৰণ পদ্ধতি অধিক স্পষ্টভাৱে বুজিবলৈ তলৰ উদাহৰণটো চাওঁ আহা।

উদাহৰণ 5.2.

ঘেঁহুৰ বজাৰৰ এটা উদাহৰণ লোৱা য'ত ঘেঁহুৰ চাহিদা ৰেখা তলত দিয়া ধৰণে পোৱা যায়

$$q^D = 200 - p \quad 0 \leq p \leq 200 \text{ ৰ বাবে}$$

$$= 0 \quad p > 200 \text{ ৰ বাবে}$$

ধৰি লোৱা যে বজাৰখনত থকা কৃষি প্ৰতিষ্ঠানবোৰ সদৃশ। এখন নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখা এনেভাৱে পোৱা যায়।

$$q_1^s = 10 + p \quad p \geq 20 \text{ ৰ বাবে}$$

$$= 0 \quad 0 \leq p < 20 \text{ ৰ বাবে}$$

প্ৰতিষ্ঠানবোৰ মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান থকাটোৱে ইয়াকে বুজায় যে সেইবোৰে সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়ৰ তলত কেতিয়াও উৎপাদন নকৰে কাৰণ অন্যথা উৎপাদনৰ পৰা প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ লোকচান হ'ব যি ক্ষেত্ৰত সেইবোৰ বজাৰৰ পৰা প্ৰস্থান কৰিবলগীয়া হ'ব।

আমি জানো যে প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান মুক্ত হ'লে দাম প্ৰতিষ্ঠানৰ সৰ্বনিম্ন গড় ব্যয়ৰ সমান হোৱা অৱস্থাত বজাৰ ভাৰসাম্য অৱস্থা প্ৰাপ্ত হয়। সেয়েহে, ভাৰসাম্য দাম হ'ব $p_0 = 20$

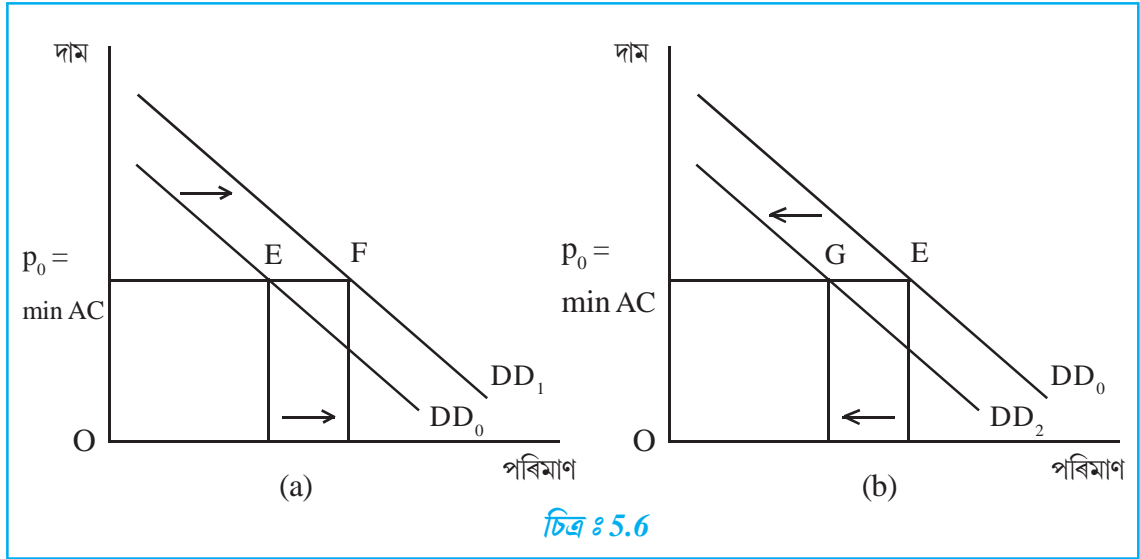
এই দামত বজাৰত বজাৰ চাহিদাৰ সমান পৰিমাণ যোগান ধৰা হ'ব। গতিকে চাহিদা ৰেখাৰ পৰা আমি ভাৰসাম্য পৰিমাণ এনেদৰে পাম $q_0 = 200 - 20 = 180$

$$\text{আকৌ, } p_0 = 20\text{-ত প্ৰতিখন প্ৰতিষ্ঠানে যোগান ধৰিব } q_{of} = 10 + 20 = 30$$

সেইবাবে, মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থানৰ সৈতে ভাৰসাম্য দাম, পৰিমাণ আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা হ'ব ক্ৰমান্বয়ে 20 টকা, 180 কি.গ্ৰা. আৰু 6।

চাহিদাৰ স্থানান্তৰ (Shift in Demand) :

প্ৰতিষ্ঠানবোৰে মুক্তভাৱে প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান কৰিব পৰা অৱস্থাত ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ ওপৰত চাহিদা স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ পৰীক্ষা কৰো আহা। আগৰ অংশটোৰ পৰা আমি জানিব পাৰিলো যে প্ৰতিষ্ঠানৰ মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান থাকিলে সকলো পৰিস্থিতিতে ভাৰসাম্য দাম অৱশিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ নিম্নতম গড় ব্যয়ৰ সমান হয়। এনে ক্ষেত্ৰত বজাৰ চাহিদা ৰেখা যিকোনো ফালে স্থানান্তৰিত হ'লেও নতুন ভাৰসাম্যত একে দামতে আকাঙ্ক্ষিত (Desired) পৰিমাণ বজাৰত যোগান ধৰা হ'ব।

চিত্র : 5.6

চাহিদাৰ স্থানান্তৰ : প্রথম অৱস্থাত DD_0 হ'ল চাহিদা ৰেখা q_0 আৰু p_0 আৰু হ'ল ক্ৰমান্বয়ে ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু দাম। খণ্ড (a)ত দেখুওৱাৰ দৰে চাহিদা ৰেখা সোঁফালে DD_1 লৈ স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত ভাৰসাম্য পৰিমাণ বৃদ্ধি হয় আৰু খণ্ড (b)ত দেখুওৱাৰ দৰে বাওঁফালে DD_2 লৈ স্থানান্তৰিত হ'লে ভাৰসাম্য পৰিমাণ হ্রাস হয়। দুয়োটা ক্ষেত্ৰতে ভাৰসাম্য দাম p_0 ত অপৰিৱৰ্তনীয় হৈ থাকে।

চিত্র 5.6-ত DD_0 হ'ল বজাৰ চাহিদা ৰেখা যিয়ে আমাক বিভিন্ন দামত উপভোক্তাই কিমান পৰিমাণ বিচাৰিব তাৰ আভাস দিয়ে আৰু p_0 হ'ল প্রতিষ্ঠানৰ নিম্নতম গড় ব্যয়ৰ সমান হোৱা দাম। প্রাৰম্ভিক ভাৰসাম্য বিন্দু হ'ল E য'ত DD_0 চাহিদা ৰেখাই $p_0 = \min AC$ ৰেখাক ছেদ কৰে। এই বিন্দুত চাহিদা আৰু যোগানৰ পৰিমাণ হ'ল q_0 । এই পৰিস্থিতিত প্রতিষ্ঠানৰ ভাৰসাম্য সংখ্যা হ'ল n_0 ।

এতিয়া ধৰা হ'ল, কোনো কাৰণত চাহিদা ৰেখা সোঁফালে স্থানান্তৰিত হ'ল। ফলত p_0 দামত সামগ্ৰীটোৰ অতিৰিক্ত চাহিদাৰ সৃষ্টি হ'ব। কিছুমান অপৰিতৃপ্ত উপভোক্তাই সামগ্ৰীটোৰ বাবে অধিক দাম দিবলৈ ইচ্ছা কৰাৰ ফলত দাম বাঢ়িবলৈ ধৰিব। ইয়ে অস্বাভাৱিক লাভ অৰ্জনৰ সম্ভাৱনীয়তা বৃদ্ধি কৰা হেতুকে নতুন প্রতিষ্ঠান কিছুমান বজাৰলৈ আকৰ্ষিত হ'ব। এনেধৰণৰ নতুন প্রতিষ্ঠানৰ প্ৰৱেশে অৱশেষত অস্বাভাৱিক লাভ নোহোৱা কৰিব আৰু দাম আকৌ p_0 হ'ব। এতিয়া একেই দামত যোগানৰ পৰিমাণ আগতকৈ অধিক হ'ব। খণ্ড (a) ৰ পৰা আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে নতুন চাহিদা ৰেখা DD_1 $p_0 = \min AC$ ৰেখাক F বিন্দুত এনেকৈ ছেদ কৰে

যাতে নতুন ভাৰসাম্য অৱস্থা হয় (p_0, q_1) য'ত q_1 এ হয় q_0 তকৈ বেছি। নতুন প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰৱেশৰ ফলত প্ৰতিষ্ঠানৰ নতুন ভাৰসাম্য সংখ্যা n_1 -ও n_0 -তকৈ বেছি। একেদৰে DD_2 লৈ চাহিদা ৰেখাৰ বাওঁফালে হোৱা স্থানান্তৰৰ বাবে p_0 দামত অতিৰিক্ত যোগানৰ সৃষ্টি হয়। এই অতিৰিক্ত যোগানৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই p_0 দামত আকাংক্ষিত পৰিমাণ বিক্ৰি কৰিব নোৱাৰা কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানে দাম হ্ৰাস কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিব। দাম কমিবলৈ ধৰাৰ ফলত অৱশিষ্ট কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানে প্ৰস্থান কৰিব আৰু দাম আকৌ p_0 হ'ব। সেইকাৰণে, নতুন ভাৰসাম্য অৱস্থাত আগতকৈ কম পৰিমাণৰ যোগান ধৰা হ'ব যিখিনি সেই দামত হ্ৰাস পোৱা চাহিদাৰ সমান হয়। ইয়াক খণ্ড (b) -ত দেখুওৱা হৈছে য'ত চাহিদা ৰেখা DD_0 -ৰ পৰা DD_2 -লৈ স্থানান্তৰিত হোৱাৰ ফলত দাম p_0 -ত অপৰিবৰ্তনীয় হৈ থকাৰ পিছতো চাহিদা আৰু যোগানৰ পৰিমাণ q_2 লৈ হ্ৰাস হয়। ইয়াত, অৱশিষ্ট কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰস্থানৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানৰ ভাৰসাম্য সংখ্যা n_2 হয় যি n_0 তকৈ কম। গতিকে, চাহিদা সোঁফালে (বাওঁফালে) স্থানান্তৰিত হ'লে ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা বৃদ্ধি (হ্ৰাস) হয় যদিও ভাৰসাম্য দাম অপৰিবৰ্তনীয় হৈ থাকে।

ইয়াত আমি লক্ষ্য কৰা উচিত যে প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা স্থিৰ হৈ থকাৰ তুলনাত মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান থাকিলে পৰিমাণৰ ওপৰত চাহিদা স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ অধিক হয়। কিন্তু নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানৰ নিচিনাকৈ ইয়াতো ভাৰসাম্য দামৰ ওপৰত কোনোধৰণৰ প্ৰভাৱ নাথাকে।

5.2. প্ৰয়োগ : (Applications)

এই অংশত আমি যোগান-চাহিদা বিশ্লেষণৰ ব্যৱহাৰ বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিম। স্পষ্টভাৱে ক'বলৈ হ'লে আমি দাম নিয়ন্ত্ৰণ (Price Control)-ৰ ৰূপত চৰকাৰী হস্তক্ষেপৰ দুটা উদাহৰণ আলোচনা কৰিম। চৰকাৰে মাজে-সময়ে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট দ্ৰব্য আৰু সেৱাকাৰ্যৰ দাম নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আৱশ্যক হৈ পৰে যেতিয়া সেইবোৰৰ দাম আকাংক্ষিত স্তৰৰ তুলনাত অতি উচ্চ বা অতি নিম্ন হয়।

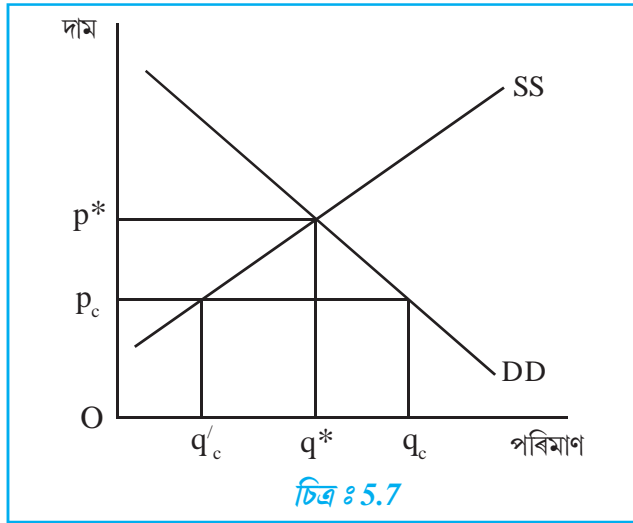
এই দ্ৰব্যবোৰৰ বজাৰৰ ওপৰত এনে নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰভাৱ পৰীক্ষা কৰিবলৈ আমি পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ গাঁথনিৰ ভিতৰত এই কথাবিলাক বিশ্লেষণ কৰিম।

5.2.1 দামৰ উচ্চতম সীমা (Price Ceiling) :

চৰকাৰে কিছুমান দ্ৰব্যৰ উচ্চতম অনুমোদিত দাম নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ উদাহৰণ একেবাৰে কম নহয়। এটা দ্ৰব্য বা সেৱাকাৰ্যৰ দামৰ ওপৰত চৰকাৰ আৰোপিত চৰম সীমাই হ'ল দামৰ উচ্চতম সীমা। দামৰ উচ্চতম সীমা সাধাৰণতে অত্যাৱশ্যকীয় সামগ্ৰী যেনে— ঘেঁহু, চাউল, কেৰাচিন তেল, চেনি আদিৰ ওপৰত আৰোপ কৰা হয়। জনসংখ্যাৰ কিছু অংশই বজাৰ নিৰ্ধাৰিত দামত এইবোৰ দ্ৰব্য কিনিবলৈ সমৰ্থ নোহোৱা হেতুকে দামৰ উচ্চতম সীমা বজাৰ নিৰ্ধাৰিত দামৰ তলত স্থিৰ কৰা হয়। ঘেঁহুৰ বজাৰৰ উদাহৰণৰ সহায়ত বজাৰ ভাৰসাম্যৰ ওপৰত দামৰ উচ্চতম সীমাৰ প্ৰভাৱ পৰীক্ষা কৰো আহাঁ।

চিত্ৰত 5.7.এ ঘেঁহুৰ বজাৰ যোগান ৰেখা SS আৰু বজাৰ চাহিদা ৰেখা DD দেখুৱায়।

ঘেঁহুৰ বজাৰত দামৰ উচ্চতম সীমাৰ প্ৰভাৱ : ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ হ'ল ক্ৰমে p^* আৰু q^* । q_c -ত দাম উচ্চতম সীমা আৰোপ কৰাৰ ফলত ঘেঁহুৰ বজাৰত অতিৰিক্ত চাহিদাৰ সৃষ্টি হয়।

ঘেঁহুৰ ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ হ'ল ক্ৰমে p^* আৰু q^* । চৰকাৰে ভাৰসাম্য দৰ স্তৰতকৈ তলৰ p_c -ত দামৰ উচ্চতম সীমা আৰোপ কৰিলে উপভোক্তাই ঘেঁহুৰ q_c কি.গ্ৰা. বিচাৰে যদিও প্ৰতিষ্ঠানবোৰে q'_c কি.গ্ৰা.হে যোগান ধৰে। গতিকে সেই দামত বজাৰত ঘেঁহুৰ অতিৰিক্ত চাহিদা থাকিব।

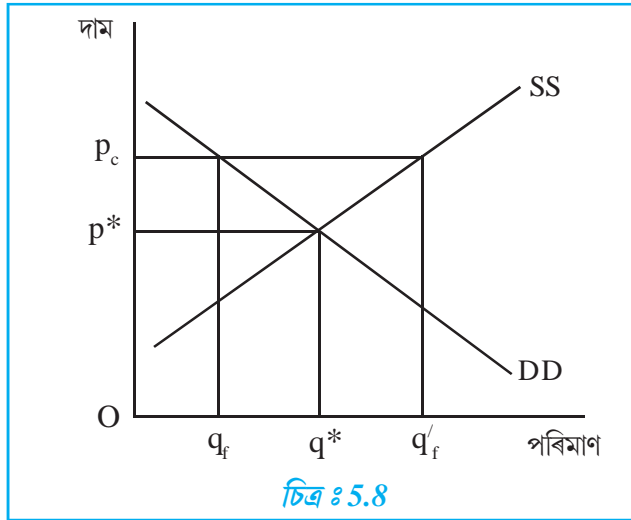
এতেকে চৰকাৰৰ অভিপ্ৰায় যদিও উপভোক্তাসকলক সহায় কৰাটো আছিল, ইয়াৰ ফলত ঘেঁহুৰ নাটনিৰ সৃষ্টি হ'ল। সেয়েহে, প্ৰত্যেকলৈ ঘেঁহুৰ যোগান নিশ্চিত কৰিবলৈ উপভোক্তাসকলক ৰচদ পত্ৰ (Ration

Coupon) প্রদান কৰা হয় যাতে কোনো ব্যক্তিয়ে এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণতকৈ অধিক ঘেঁহু কিনিব নোৱাৰে। ঘেঁহুৰ এই নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণ ৰচদ দোকান (Ration Shop)ৰ জৰিয়তে বিক্ৰি কৰা হয় যিবিলাকক সুলভ মূল্যৰ দোকান (Fair Price Shop) বুলি কোৱা হয়।

সাধাৰণতে দামৰ উচ্চতম সীমাত দ্ৰব্যৰ ৰচদ যোগান ধৰিলে উপভোক্তাৰ ওপৰত নিম্নোক্ত বিৰূপ প্ৰভাৱবোৰ পৰিব পাৰে : (ক) ৰচদ দোকানৰ পৰা দ্ৰব্য কিনিবলৈ প্ৰত্যেক উপভোক্তাই দীঘল শাৰীত থিয় দিব লাগে। (খ) সুলভ মূল্যৰ দোকানৰ পৰা পোৱা দ্ৰব্যৰ পৰিমাণেৰে সকলো উপভোক্তা সন্তুষ্ট নহয় বাবে কিছুমানে অধিক দাম দিবলৈ ইচ্ছা কৰিব। ইয়াৰ ফলত ক'লা বজাৰ (Black Market) ৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে।

5.2.2 দামৰ নিম্নতম সীমা (Price Floor) :

কিছুমান দ্ৰব্য আৰু সেৱাকাৰ্যৰ দাম এক নিৰ্দিষ্ট স্তৰৰ তললৈ নামি যোৱাটো কাম্য নহয় আৰু সেয়েহে চৰকাৰে এনেবোৰ দ্ৰব্য আৰু সেৱাকাৰ্যৰ নিম্নতম দাম স্থিৰ কৰি দিয়ে। এটা নিৰ্দিষ্ট দ্ৰব্য বা সেৱাৰ দামৰ ওপৰত চৰকাৰ আৰোপিত সৰ্বনিম্ন সীমাই হৈছে দামৰ নিম্নতম সীমা। দামৰ নিম্নতম সীমা আৰোপণৰ সৰ্বজ্ঞাত উদাহৰণ হ'ল কৃষি দৰ সাহায্য আঁচনি (Agricultural Price Support Programmes) আৰু নিম্নতম মজুৰি আইন (Minimum Wage Legislation)।

দ্ৰব্যৰ বজাৰৰ ওপৰত দামৰ নিম্নতম সীমাৰ প্ৰভাৱ : বজাৰ ভাৰসাম্য হ'ল (p^*, q^*) । q_f -ত নিম্নতম সীমা আৰোপ কৰাৰ ফলত অতিৰিক্ত যোগানৰ সৃষ্টি হয়।

কৃষি দৰ সাহায্য আঁচনিৰ জৰিয়তে চৰকাৰে কিছুমান কৃষিজাত দ্ৰব্যৰ ক্ৰয় মূল্যৰ ওপৰত এটা নিম্নতম সীমা আৰোপ কৰে আৰু এই দাম সাধাৰণতে এনেবোৰ সামগ্ৰীৰ বজাৰ নিৰ্ধাৰিত দামতকৈ ওপৰত স্থিৰ কৰা হয়। একেদৰে, নিম্নতম মজুৰি আইনৰ জৰিয়তে চৰকাৰে শ্ৰমিকৰ মজুৰিৰ হাৰ এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ তললৈ নোযোৱাটো নিশ্চিত কৰে আৰু এই নিম্নতম মজুৰিৰ হাৰ আকৌ ভাৰসাম্য মজুৰিৰ হাৰতকৈ ওপৰত স্থিৰ কৰা হয়।

চিত্ৰ 5.8. এ এটা সামগ্ৰীৰ বজাৰ যোগান আৰু বজাৰ চাহিদা ৰেখা দেখুৱায় যাৰ ওপৰত দামৰ নিম্নতম সীমা আৰোপ কৰা হয়। ইয়াত p^* দাম আৰু q^* পৰিমাণত বজাৰ ভাৰসাম্য লাভ হয়। কিন্তু চৰকাৰে যেতিয়া ভাৰসাম্য দামতকৈ বেছি p_f দামত নিম্নতম সীমা আৰোপ কৰে, তেতিয়া বজাৰ চাহিদা হয় q_f কিন্তু প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ যোগানৰ পৰিমাণ হয় q'_f । ফলত বজাৰত $q'_f - q_f$ পৰিমাণৰ অতিৰিক্ত যোগানৰ উদ্ভৱ হয়।

কৃষি সাহায্যৰ ক্ষেত্ৰত অতিৰিক্ত যোগানৰ কাৰণে দাম হ্রাস নহ'বলৈ চৰকাৰে পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত দামত উদ্বৃত্তখিনি কিনিবলগীয়া হয়।

সাৰাংশ

- পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত বজাৰ চাহিদা আৰু বজাৰ যোগান সমান হোৱা স্থূলত ভাৰসাম্য লাভ হয়।
- প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা স্থিৰ হৈ থকা অৱস্থাত বজাৰ চাহিদা আৰু বজাৰ যোগান ৰেখাৰ কটাকাটি স্থূলত ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ নিৰ্ধাৰিত হয়।
- শ্ৰমৰ প্ৰান্তিক আয়মূলক উৎপাদন মজুৰিৰ হাৰৰ সমান নোহোৱা পৰ্যন্ত প্ৰতিখন প্ৰতিষ্ঠানে শ্ৰম নিয়োগ কৰে।
- প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা নিৰ্দিষ্ট হৈ থকা অৱস্থাত যোগান ৰেখা অপৰিবৰ্তনীয় থাকি চাহিদা ৰেখা সোঁফালে (বাওঁফালে) স্থানান্তৰিত হ'লে, ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু ভাৰসাম্য দাম বৃদ্ধি (হ্রাস) হয়।
- প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা নিৰ্দিষ্ট হৈ থকা অৱস্থাত চাহিদা ৰেখা অপৰিবৰ্তনীয় থাকি যোগান ৰেখা সোঁফালে (বাওঁফালে) স্থানান্তৰিত হ'লে, ভাৰসাম্য পৰিমাণ বৃদ্ধি (হ্রাস) আৰু ভাৰসাম্য দাম হ্রাস (বৃদ্ধি) হয়।

- চাহিদা আৰু যোগান দুয়োডাল ৰেখা একে দিশত স্থানান্তৰিত হ'লে, ভাৰসাম্য পৰিমাণৰ ওপৰত তাৰ প্ৰভাৱ স্পষ্ট হয় যদিও ভাৰসাম্য দামৰ ওপৰত এই প্ৰভাৱ স্থানান্তৰৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা পৰস্পৰ বিপৰীত দিশত স্থানান্তৰিত হ'লে, ভাৰসাম্য দামৰ ওপৰত তাৰ প্ৰভাৱ স্পষ্ট হয় যদিও ভাৰসাম্য পৰিমাণৰ ওপৰত এই প্ৰভাৱ স্থানান্তৰৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- সদৃশ প্ৰতিষ্ঠানেৰে গঠিত এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত প্ৰতিষ্ঠানবোৰে বজাৰত মুক্তভাৱে প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান কৰিব পাৰিলে ভাৰসাম্য দাম সদায় প্ৰতিষ্ঠানৰ নিম্নতম গড় ব্যয়ৰ সমান হয়।
- প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান মুক্ত হ'লে, ভাৰসাম্য দামৰ ওপৰত চাহিদা স্থানান্তৰৰ কোনো প্ৰভাৱ নাথাকে কিন্তু ইয়াৰ ফলত ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা চাহিদা স্থানান্তৰৰ দিশত পৰিৱৰ্তন হয়।
- প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা স্থিৰ হৈ থকা বজাৰৰ তুলনাত মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান থকা এখন বজাৰত ভাৰসাম্য পৰিমাণৰ ওপৰত চাহিদা ৰেখা স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ বেছি তীক্ষ্ণ হয়।
- ভাৰসাম্য দামৰ তলত দামৰ উচ্চতম সীমা আৰোপ কৰাৰ ফলত অতিৰিক্ত চাহিদাৰ উদ্ভৱ হয়।
- ভাৰসাম্য দামৰ ওপৰত দামৰ নিম্নতম সীমা আৰোপ কৰাৰ ফলত অতিৰিক্ত যোগানৰ উদ্ভৱ হয়।

মূল ধাৰণাসমূহ :

ভাৰসাম্য

অতিৰিক্ত চাহিদা

অতিৰিক্ত যোগান

শ্ৰমৰ প্ৰাপ্তিক আয়মূলক উৎপাদন

শ্ৰমৰ প্ৰাপ্তিক উৎপাদনৰ মূল্য

দামৰ উচ্চতম সীমা, দামৰ নিম্নতম সীমা।

অনুশীলনী

1. বজাৰ ভাৰসাম্য ব্যাখ্যা কৰা।
2. আমি কেতিয়া বজাৰত এটা সামগ্ৰীৰ অতিৰিক্ত চাহিদা থকা বুলি কওঁ?
3. আমি কেতিয়া বজাৰত এটা সামগ্ৰীৰ অতিৰিক্ত যোগান থকা বুলি কওঁ?
4. কি হ'ব যদিহে বজাৰত প্ৰচলিত দাম—
 - (i) ভাৰসাম্য দামতকৈ বেছি হয়?
 - (ii) ভাৰসাম্য দামতকৈ কম হয়?
5. প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা স্থিৰ হৈ থকা এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত কেনেদৰে দাম নিৰ্ধাৰণ কৰা হয় বৰ্ণনা কৰা।
6. ধৰি লোৱা যে অনুশীলনী 5-ত যি দামত ভাৰসাম্য লাভ হয়, সেই দাম বজাৰত থকা প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ নিম্নতম গড় ব্যয়তকৈ বেছি। এতিয়া প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান মুক্ত কৰি দিলে বজাৰ দামৰ কেনেদৰে পৰিৱৰ্তন হ'ব?
7. বজাৰত মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান থাকিলে এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানে কি দামত যোগান ধৰিব? এনে বজাৰত ভাৰসাম্য পৰিমাণ কেনেদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়?
8. প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থানৰ অনুমতি থকা এখন বজাৰত ভাৰসাম্য প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা কেনেদৰে নিৰ্ণয় কৰা হয়?
9. ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ কেনেদৰে প্ৰভাৱিত হ'ব যদি উপভোক্তাৰ আয়—
 - (ক) বৃদ্ধি হয়?
 - (খ) হ্রাস পায়?
10. জোতাৰ দাম বৃদ্ধিয়ে কেনেদৰে এযোৰ মোজাৰ দাম আৰু মোজাৰ ক্ৰয়-বিক্ৰয়ৰ পৰিমাণ প্ৰভাৱিত কৰে যোগান আৰু চাহিদা ৰেখা ব্যৱহাৰ কৰি দেখুওৱা।
11. কফিৰ দামৰ পৰিৱৰ্তনে কেনেদৰে চাহৰ ভাৰসাম্য দাম প্ৰভাৱিত কৰিব? এটা চিত্ৰৰ সহায়ত ভাৰসাম্য পৰিমাণৰ ওপৰত ইয়াৰ ফল ব্যাখ্যা কৰা।
12. এটা সামগ্ৰীৰ উৎপাদনত ব্যৱহৃত উপাদানৰ দামৰ পৰিৱৰ্তন হ'লে কেনেদৰে সামগ্ৰীটোৰ ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তন হ'ব?
13. যদি দ্ৰব্য X-ৰ এটা বিকল্প দ্ৰব্য (Y)-ৰ দাম বৃদ্ধি হয়, তেন্তে দ্ৰব্য X-ৰ ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ ওপৰত কি প্ৰভাৱ পৰিব?
14. বজাৰত নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠান থকা অৱস্থাত ভাৰসাম্যৰ ওপৰত চাহিদা ৰেখা স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ প্ৰৱেশ-প্ৰস্থান থকা অৱস্থাৰ সৈতে তুলনা কৰা।

15. ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ ওপৰত চাহিদা আৰু যোগান দুয়োডাল ৰেখাৰ সোঁফালে হোৱা স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ চিত্ৰৰ সহায়ত ব্যাখ্যা কৰা।
16. ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ কেনেদৰে প্ৰভাৱিত হ'ব যদি—
 (ক) চাহিদা আৰু যোগান দুয়োডাল ৰেখা একে দিশত স্থানান্তৰিত হয়?
 (খ) চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা বিপৰীত দিশত স্থানান্তৰিত হয়?
17. কি ক্ষেত্ৰত শ্ৰমৰ বজাৰৰ যোগান আৰু চাহিদা ৰেখা দ্ৰব্যৰ বজাৰৰ যোগান আৰু চাহিদা ৰেখাৰ পৰা পৃথক হয়?
18. এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত শ্ৰমৰ কাম্য (Optimal) পৰিমাণ কেনেদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়?
19. এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক শ্ৰম বজাৰত মজুৰিৰ হাৰ কেনেদৰে নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়?
20. ভাৰতবৰ্ষত দামৰ উচ্চতম সীমা আৰোপ কৰা কোনো সামগ্ৰীৰ বিষয়ে তুমি জানানে? দামৰ উচ্চতম সীমা আৰোপৰ ফল কেনেকুৱা হ'ব পাৰে?
21. মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান থকা অৱস্থাৰ তুলনাত প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা স্থিৰ হৈ থাকিলে চাহিদা ৰেখা স্থানান্তৰৰ প্ৰভাৱ দামৰ ওপৰত বেছি আৰু পৰিমাণৰ ওপৰত কমকৈ পৰে। ব্যাখ্যা কৰা।
22. ধৰি লোৱা যে এখন পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰত সামগ্ৰী X-ৰ চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা হ'ল—

$$q^D = 700 - p$$

$$q^S = 500 + 3p \quad p \geq 15\text{-ৰ বাবে}$$

$$= 0 \quad 0 \leq p < 15\text{-ৰ বাবে}$$
 বজাৰখন সদৃশ প্ৰতিষ্ঠানেৰে গঠিত বুলি ভাবা। 15 টকাতকৈ কম যিকোনো দামত সামগ্ৰী X-ৰ বজাৰ যোগান শূন্য হোৱাৰ কাৰণ বিচাৰি উলিওৱা। এই সামগ্ৰীবিধৰ ভাৰসাম্য দাম কিমান? ভাৰসাম্য অৱস্থাত X-ৰ কিমান পৰিমাণ উৎপাদিত হ'ব?
23. অনুশীলনী 22-ৰ চাহিদা ৰেখাডাল লৈ সামগ্ৰী X উৎপাদন কৰা প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান আছে বুলি ধৰা। বজাৰখন সামগ্ৰী X উৎপাদন কৰা সদৃশ প্ৰতিষ্ঠানেৰে গঠিত বুলিও ধৰি লোৱা। এখন প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখা এনেদৰে দিয়া আছে—

$$q_f^S = 8 + 3p \quad p \geq 20 \text{ ৰ বাবে}$$

$$= 0 \quad 0 \leq p < 20 \text{ ৰ বাবে}$$
 (ক) $p = 20$ -ৰ তাৎপৰ্য কি?
 (খ) কি দামত X-ৰ বজাৰ ভাৰসাম্য হ'ব? তোমাৰ উত্তৰৰ সপক্ষে যুক্তি দিয়া।
 (গ) ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা গণনা কৰা।

24. ধৰা হ'ল যে নিমখৰ চাহিদা আৰু যোগান ৰেখা এনেদৰে দিয়া আছে :

$$q^D = 1,000 - p \quad q^S = 700 + 2p$$

(ক) ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰা।

(খ) এতিয়া ধৰি লোৱা যে নিমখ উৎপাদনত ব্যৱহৃত এবিধ উপাদানৰ দাম বৃদ্ধি হ'ল আৰু নতুন যোগান ৰেখা হ'ল—

$$q^S = 400 + 2p$$

ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণৰ কেনেদৰে পৰিৱৰ্তন হ'ব? পৰিৱৰ্তনটো তুমি আশা কৰা ধৰণে হৈছেনে?

(গ) ধৰা হ'ল যে চৰকাৰে নিমখ বিক্ৰীৰ প্ৰতি গোটৰ ওপৰত 3 টকাৰ কৰ আৰোপ কৰিলে। ই ভাৰসাম্য দাম আৰু পৰিমাণ কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিব?

25. ধৰা হ'ল যে ঘৰৰ বজাৰ নিৰ্ধাৰিত ভাড়া সাধাৰণ মানুহে বহন কৰিব নোৱাৰাকৈ উচ্চ। যদি ভাড়াৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ আৰোপ কৰি চৰকাৰে ভাড়া ঘৰ বিচৰাসকলক সহায় কৰিবলৈ আগবাঢ়ি আহে, তেন্তে ভাড়াঘৰৰ বজাৰৰ ওপৰত ইয়াৰ কেনেকুৱা প্ৰভাৱ পৰিব?

অ-প্রতিযোগিতামূলক বজাৰ (Non-Competitive Market)

স্মৰণীয় যে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতা, বজাৰ গাঁথনিৰ এনে এক তত্ত্ব য'ত ভোক্তা আৰু প্ৰতিষ্ঠান উভয়ে দাম গ্ৰহণকাৰী। তেনেকুৱা পৰিস্থিতিত প্ৰতিষ্ঠানৰ আচৰণ চতুৰ্থ অধ্যায়ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। নিম্ন উল্লেখিত চৰ্তবোৰ পূৰণ কৰা বজাৰ এখনক খুলমূলকৈ পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ গাঁথনি বুলি আমি আলোচনা কৰিছিলো :

- (i) সামগ্ৰীটোৰ অসংখ্য প্ৰতিষ্ঠান আৰু ভোক্তা থাকে যাতে প্ৰতিটো প্ৰতিষ্ঠানে বিক্ৰি কৰা উৎপাদনৰ পৰিমাণ আটাইবোৰ প্ৰতিষ্ঠানে একেলগে কৰা সৰ্বমুঠ উৎপাদনৰ তুলনাত অতি নগণ্য হয় আৰু তেনেদৰে প্ৰতিজন ভোক্তাই ক্ৰয় কৰা সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ আটাইবোৰ ভোক্তাই একেলগে ক্ৰয় কৰা পৰিমাণৰ তুলনাত অতি ক্ষুদ্ৰ হয়;
- (ii) প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ সামগ্ৰীৰ উৎপাদন আৰম্ভ কৰা বা উৎপাদন বন্ধ কৰাৰ স্বাধীনতা থাকে;
- (iii) উদ্যোগ এটাত থকা প্ৰতিটো প্ৰতিষ্ঠানৰ উৎপাদন আন প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ উৎপাদনৰ পৰা পৃথকীকৃত নহয় আৰু আন কোনো উদ্যোগৰ উৎপাদন এই উদ্যোগটোৰ উৎপাদনৰ প্ৰতিকল্প নহয়; আৰু
- (iv) উৎপাদন, উপাদান আৰু সিহঁতৰ দাম সম্বন্ধে প্ৰতিষ্ঠান আৰু ভোক্তাবোৰৰ সম্পূৰ্ণ জ্ঞান থাকে।

এই অধ্যায়ত আমি কিছুমান পৰিস্থিতি বা অৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম য'ত এই চৰ্তবোৰৰ এটা বা ততোধিক পূৰণ নহয়। যদি প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় চৰ্ত দুটা বাদ দিয়া হয়, আমি একচেটিয়া (Monopoly) আৰু স্বল্পাধিকাৰ (Oligopoly) বজাৰ গাঁথনি পাওঁ। তৃতীয় চৰ্তটো বাদ দিলে, আমি একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা (Monopolistic Competition) বজাৰ গাঁথনি পাওঁ। চতুৰ্থ চৰ্তটো বাদ দিয়াটো ক্ষতিশংকাৰ অৰ্থনীতি” বুলি আলোচনা কৰা হয়। এই অধ্যায়টোৱে একচেটিয়া, একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা আৰু স্বল্পাধিকাৰ বজাৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে পৰীক্ষা কৰিব।

6.1. সামগ্ৰী বজাৰত সৰল একচেটিয়া বজাৰ : (Simple Monopoly in the Commodity Market)

যি বজাৰ গাঁথনিত মাত্ৰ এজন বিক্ৰেতা থাকে তাক একচেটিয়া বজাৰ বোলে। এই এক শাৰীৰ সূত্ৰটোত থকা অন্তৰ্নিহিত চৰ্তবোৰ অৱশ্যে স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিব লাগিব। এটা একচেটিয়া বজাৰ গাঁথনিৰ বাবে এটা নিৰ্দিষ্ট সামগ্ৰীৰ এজনেই উৎপাদক থাকিব লাগিব; আন কোনো সামগ্ৰীয়েই সেই সামগ্ৰীটোৰ প্ৰতিকল্প হ'ব নোৱাৰিব; আৰু এই অৱস্থাটো ভৱিষ্যৎ সময়লৈ চলি থাকিবলৈ হ'লে, আন কোনো প্ৰতিষ্ঠানে যাতে বজাৰত প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰে আৰু সামগ্ৰী বিক্ৰি কৰিব নোৱাৰে তাৰ বাবে যথেষ্ট বাধা নিষেধ আৰোপ কৰিব লাগিব।

প্ৰতিযোগিতামূলক আচৰণ বনাম প্ৰতিযোগিতামূলক গাঁথনি (Competitive Behaviour Versus Competitive Structure)

পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ এখন এনেদৰে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে য'ত এটা ব্যক্তিগত প্ৰতিষ্ঠানে বজাৰত বিক্ৰি হোৱা সামগ্ৰীৰ দাম প্ৰভাৱিত কৰিব নোৱাৰে। যিহেতু ব্যক্তিগত প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপাদনৰ যিকোনো স্তৰতে দাম একেই থাকে, প্ৰচলিত বজাৰ দৰত, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে নিজে বিচাৰা ধৰণে যিকোনো পৰিমাণেই বিক্ৰি কৰিব পাৰে। সেয়েহে প্ৰতিষ্ঠান এটাই নিজৰ উৎপন্নৰ বজাৰৰ বাবে আন প্ৰতিষ্ঠানৰ লগত প্ৰতিযোগিতা কৰিব লগা নহয়।

সাধাৰণ অৰ্থত প্ৰতিযোগিতা বা প্ৰতিযোগিতামূলক আচৰণ বুলিলে যি বুজায়, এইটো স্পষ্টকৈ তাৰ বিপৰীত। আমি দেখো যে বিক্ৰি বঢ়াবলৈ বা বজাৰৰ বেছি অংশ দখল কৰিবলৈ কোক (Coke) আৰু পেপচি (Pepsi) য়ে বিভিন্ন ধৰণে প্ৰতিযোগিতা কৰে। ইয়াৰ বিপৰীতে, অধিক পৰিমাণৰ শস্য বিক্ৰি কৰিবলৈ ব্যক্তিগত খেতিয়কবোৰে তেওঁলোকৰ মাজত প্ৰতিযোগিতা কৰা আমি দেখা নাপাওঁ। ইয়াৰ কাৰণ এইটোৱেই যে শীতল পানীয়ৰ বজাৰ দৰ প্ৰভাৱিত কৰিব পৰা ক্ষমতা কোক আৰু পেপচিৰ আছে যিটো ব্যক্তিগত খেতিয়কৰ নাই।

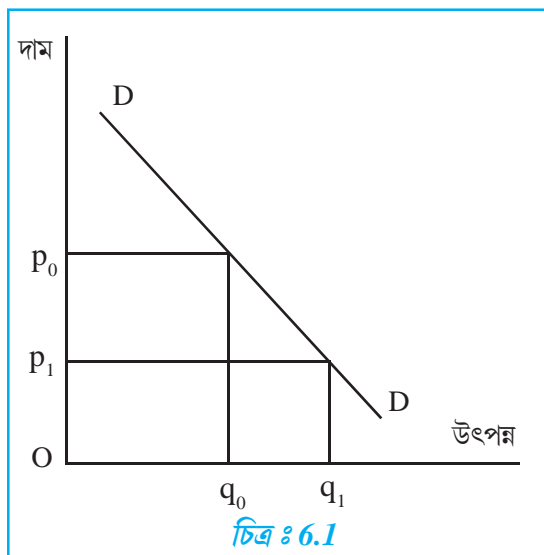
গতিকে প্রতিযোগিতামূলক আচৰণ আৰু প্রতিযোগিতামূলক বজাৰ গাঁথনি সাধাৰণতে বিপৰীত মুখে সম্পৰ্কিত; বজাৰ গাঁথনিটো যিমানেই প্রতিযোগিতামূলক হয়, প্রতিষ্ঠানবোৰৰ আচৰণ সিমানেই কম প্রতিযোগিতামূলক হয়। আনহাতে বজাৰ গাঁথনিটো যিমানেই কম প্রতিযোগিতামূলক হয়, প্রতিষ্ঠানবোৰৰ ইটোৰ আনটোৰ লগত আচৰণ সিমানেই প্রতিযোগিতামূলক হয়। শুদ্ধ একচেটিয়া বজাৰেই হ'ল অতি দৃশ্যমান ব্যতিক্ৰম।

আন বজাৰ গাঁথনিৰ তুলনাত সামগ্ৰী এটাৰ একচেটিয়া বজাৰৰ ভাৰসাম্যৰ পাৰ্থক্য পৰীক্ষা কৰিবলৈ হ'লে আমি আন সকলো বজাৰেই পূৰ্ণ প্রতিযোগিতামূলক হয় বুলি ধৰি লোৱাৰ আৱশ্যকতা আছে। বিশেষকৈ আমাক লাগে— (i) যে চাহিদাৰ ফালৰ পৰা বিশেষ সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ পূৰ্ণ প্রতিযোগিতামূলক, অৰ্থাৎ আটাইবোৰ ভোক্তাই দাম গ্ৰহণকাৰী (ii) যে এই সামগ্ৰীটো উৎপাদনত ব্যৱহৃত উপাদানবোৰৰ বজাৰবোৰ চাহিদা আৰু যোগান দুয়োফালৰ পৰাই পূৰ্ণ প্রতিযোগিতামূলক।

ওপৰৰ আটাইবোৰ চৰ্ত যদি সম্ভৱ হয়, তেনেহ'লে এই অৱস্থাটো আমি এটা সামগ্ৰীৰ বজাৰৰ এখন একচেটিয়া বজাৰ বুলি ক'ব পাৰো।

6.1.1. বজাৰ চাহিদা ৰেখাই গড় বিক্ৰি আয় ৰেখা (Market Demand Curve is the Average Revenue Curve) :

6.1 নং চিত্ৰৰ বজাৰ চাহিদা ৰেখাই ভোক্তাবোৰে সামগ্ৰিকভাৱে বিভিন্ন দামত কিনিবলৈ ইচ্ছুক পৰিমাণবোৰ দেখুৱায়। যদিহে বজাৰ দাম উচ্চ স্তৰৰ p_0 হয়, ভোক্তাবোৰে q_0 নিম্ন পৰিমাণ কিনিবলৈ ইচ্ছুক হয়। আনহাতে যদিহে বজাৰ দাম নিম্ন স্তৰৰ p_1 হয়, ভোক্তাবোৰে q_1 উচ্চ পৰিমাণ কিনিবলৈ ইচ্ছুক হয়। অৰ্থাৎ বজাৰৰ দামে ভোক্তাবোৰৰ চাহিদাৰ পৰিমাণ প্ৰভাৱিত কৰে। এইটো এনেদৰে কৈও প্ৰকাশ কৰিব পাৰি যে ভোক্তাৰ ক্ৰয়ৰ পৰিমাণ দামৰ এটা ক্ৰমহ্রাসমান ফলন। একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ বাবে ওপৰৰ যুক্তিখিনিয়ে ইয়াৰ বিপৰীত দিশৰ পৰা ব্যাখ্যা আগবঢ়ায়। একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ বেছি পৰিমাণৰ বিক্ৰি কৰাৰ সিদ্ধান্ত কেৱল নিম্ন দামতহে সম্ভৱ হয়। ওলোটাকৈ, যদিহে একচেটিয়া

বজাৰ চাহিদা ৰেখা ভোক্তাবোৰে সামগ্ৰিকভাৱে বিভিন্ন দামত কিনিবলৈ ইচ্ছুক পৰিমাণবোৰ দেখুৱায়।

প্রতিষ্ঠানটোৱে বিক্ৰিৰ বাবে কম পৰিমাণৰ সামগ্ৰী বজাৰলৈ আনে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে বেছি দামত বিক্ৰি কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব। গতিকে, একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে সামগ্ৰী বিক্ৰিৰ পৰিমাণৰ ওপৰত দাম নিৰ্ভৰ কৰে। একেখিনি কথা এনেদৰে বৰ্ণনা কৰিও প্ৰকাশ কৰিব পাৰি যে দাম হ'ল বিক্ৰিৰ পৰিমাণৰ এটা ক্ৰমহ্রাসমান ফলন। সেয়েহে, একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে বজাৰ চাহিদা ৰেখাই বিভিন্ন পৰিমাণৰ যোগানৰ বাবে পাব পৰা দাম প্ৰকাশ কৰে। এই ধাৰণাটো প্ৰতিফলিত হয় এইটো উক্তিত যে একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে বজাৰ চাহিদা ৰেখাৰ মুখামুখি হয়।

ওপৰৰ ধাৰণাটো এটা অন্য দৃষ্টিকোণেৰে চাব পাৰি। যিহেতু বজাৰ চাহিদা ৰেখাৰ সম্পূৰ্ণ জ্ঞান প্ৰতিষ্ঠানটোৰ থকা বুলি ধৰা হয়, একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ সামগ্ৰী কি দামত বিক্ৰী কৰিব ইচ্ছা কৰে তাৰ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু সেইদৰে বিক্ৰীৰ পৰিমাণ নিৰ্ধাৰণ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে (6.1 নং চিত্ৰ আকৌ পৰীক্ষা কৰি), যিহেতু একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানটোৰ DD ৰেখাৰ আকৃতি জ্ঞাত, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে যদি সামগ্ৰী p_0 দামত বিক্ৰি কৰিবলৈ ইচ্ছুক প্ৰতিষ্ঠানটোৱে q_0 পৰিমাণ উৎপাদন আৰু বিক্ৰি কৰি সেয়া কৰিব পাৰে, কাৰণ p_0 দামত ভোক্তাবোৰে q_0 পৰিমাণ ক্ৰয় কৰিবলৈ ইচ্ছুক। এই ধাৰণাটো দৃঢ়ীকৰণ কৰা হৈছে এই শ্লোগানেৰে 'একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠান হ'ল দাম স্ৰষ্টা' (Monopoly Firm is a Price Maker)।

পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ গাঁথনিৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ লগত একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰভেদ স্পষ্ট হোৱা উচিত। পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ ক্ষেত্ৰত, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে যিমান ইচ্ছা কৰে সিমানখিনি সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ বজাৰলৈ উলিয়াই আনিব পাৰে আৰু একে দামতে বিক্ৰী কৰিব পাৰে। একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ ক্ষেত্ৰত যিহেতু এয়া নহয়, সামগ্ৰী বিক্ৰীৰ জৰিয়তে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে লাভ কৰা ধন আকৌ এবাৰ পৰীক্ষা কৰিব লাগিব।

আমি এই অনুশীলনটো এখন তালিকা, এখন লেখচিত্ৰ আৰু সৰল চাহিদা ৰেখাৰ সহজ সমীকৰণ এটা ব্যৱহাৰ কৰি সম্পাদন কৰো। এটা উদাহৰণস্বৰূপে, ধৰা হওক চাহিদা ফলনৰ সমীকৰণটো হ'ল—

তালিকা 6.1 : দাম আৰু বিক্ৰী আয়

q	p	TR	AR	MR
0	10	0	—	—
1	9.5	9.5	9.5	9.5
2	9	18	9	8.5
3	8.5	25.5	8.5	7.5
4	8	32	8	6.5
5	7.5	37.5	7.5	5.5
6	7	42	7	4.5
7	6.5	45.5	6.5	3.5
8	6	48	6	2.5
9	5.5	49.5	5.5	1.5
10	5	50	5	0.5
11	4.5	49.5	4.5	-0.5
12	4	48	4	-1.5
13	3.5	45.5	3.5	-2.5

$$q = 20 - 2p$$

য'ত q হ'ল বিক্ৰীৰ পৰিমাণ আৰু p টকাৰ হিচাপত দাম। p ৰ হিচাপত সমীকৰণটো এনেদৰে লিখিব পাৰি—

$$p = 10 - 0.5q$$

'0' ৰ পৰা 13 লৈকে q -ৰ বিভিন্ন মান প্রতিষ্ঠাপন কৰিলে আমি 10 ৰ পৰা 3.5 লৈকে দাম পাওঁ। এইবোৰ 6.1 নং তালিকাৰ q আৰু p স্তম্ভৰে দেখুওৱা হৈছে।

এই সংখ্যাবোৰ 6.2 নং চিত্ৰত এখন লেখাচিত্ৰৰে অংকন কৰা হৈছে য'ত উলম্ব অক্ষত দাম আৰু অনুভূমিক অক্ষত পৰিমাণ ধৰা হৈছে। সামগ্ৰীৰ বিভিন্ন পৰিমাণৰ বাবে প্ৰাপ্তিসাধ্য দামবোৰ ডাঠ সৰলৰেখা D ৰে দেখুওৱা হৈছে।

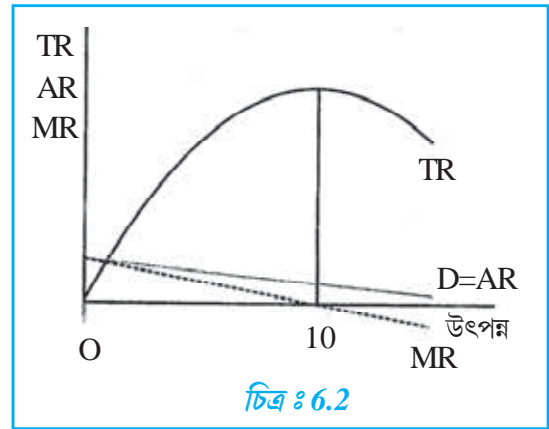
দামেৰে বিক্ৰীৰ পৰিমাণক পূৰণ কৰিলে প্রতিষ্ঠান এটাই সামগ্ৰী বিক্ৰী কৰি পোৱা মুঠ বিক্ৰী আয় (Total Revenue) ৰ সমান হয়। একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ ক্ষেত্ৰত মুঠ বিক্ৰী আয় এডাল সৰল ৰেখা নহয়। ইয়াৰ আকৃতি চাহিদা ৰেখাৰ আকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। গাণিতিকভাৱে, বিক্ৰীৰ পৰিমাণৰ ফলন হিচাবে মুঠ বিক্ৰী আয়ক প্রতিনিধিত্ব কৰা হয়। গতিকে, আমাৰ উদাহৰণত

$$\begin{aligned} \text{মুঠ বিক্ৰী আয়} &= p \times q \\ &= (10 - 0.5q) \times q \\ &= 10q - 0.5q^2 \end{aligned}$$

এইটো এটা সৰল ৰেখাৰ সমীকৰণ নহয়। এইটো এটা দ্বিঘাত সমীকৰণ য'ত বৰ্গসংখ্যাৰ ঋণাত্মক সহগ আছে। তেনে ধৰণৰ সমীকৰণে এটা প্ৰতিলোম উলম্ব অধিবৃত্ত (Inverted vertical Parabola) প্রতিনিধিত্ব কৰে।

6.1 তালিকাত TR স্তম্ভই p আৰু q স্তম্ভৰ পূৰণফল প্রতিনিধিত্ব কৰে। এইটো দৃশ্যমান যে পৰিমাণ বৃদ্ধিৰ ফলত উৎপন্ন যেতিয়া 10 গোট হৈছে মুঠ বিক্ৰী আয় (TR) 50 টকালৈ বৃদ্ধি পাইছে আৰু এই স্তম্ভৰ উৎপন্নৰ পিছত মুঠ বিক্ৰী আয় কমিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। 6.2 নং চিত্ৰত ইয়াৰ প্ৰতিচ্ছবি দেখিবলৈ পোৱা গৈছে।

বিক্ৰী হোৱা সামগ্ৰীৰ প্রতিটো গোটৰ বাবদ প্রতিষ্ঠানে পোৱা বিক্ৰী আয়ক গড় বিক্ৰী আয় (Average Revenue) বুলি কোৱা হয়। গাণিতিক ভাৱে, গড় বিক্ৰী

চিত্ৰ : 6.2

মুঠ, গড় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখা : ইয়াত অংকন কৰা হৈছে।

$$\text{আয়} = \frac{\text{মুঠ বিক্রী আয়}}{\text{বিক্রীৰ পৰিমাণ}} \quad (\text{AR} = \text{TR}/q)$$

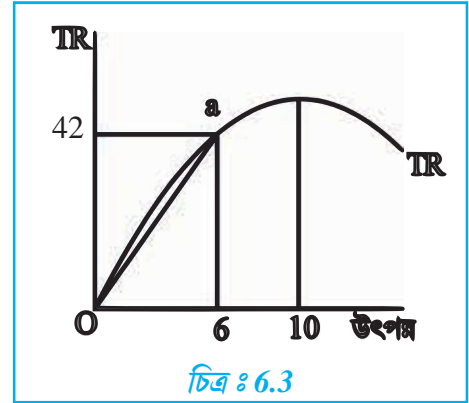
6.1 নং তালিকাত মুঠ বিক্রী আয়ৰ মানবোৰক বিক্রীৰ পৰিমাণৰ মানবোৰেৰে হৰণ কৰি পোৱা মানবোৰ গড় বিক্রী আয়ৰ স্তম্ভই দিয়ে। এইটো দৃশ্যমান যে গড় বিক্রী আয়ৰ (AR) মানবোৰ দাম (p) স্তম্ভত থকা মানবোৰৰ লগত একে হৈছে। এয়া আশা কৰা ধৰণে হৈছে কাৰণ —

$$\text{AR} = \frac{\text{TR}}{q}$$

যিহেতু $\text{TR} = p \times q$ এইটো ওপৰৰ AR সমীকৰণত প্রতিষ্ঠাপন কৰিলে পোৱা যায়—

$$\text{AR} = \frac{(p \times q)}{q} = p$$

পূৰ্বতে দেখা পোৱাৰ দৰে আৰু 6.2 নং চিত্ৰই দেখুওৱা ধৰণে p মানবোৰে বজাৰ চাহিদা ৰেখা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। গতিকে AR ৰেখাডাল বজাৰ চাহিদা ৰেখাৰ লগত ঠিক একেলগে অৱস্থান কৰিব। এয়া এইটো উক্তিৰে ব্যক্ত কৰা হৈছে যে একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ বাবে বজাৰ চাহিদা ৰেখাই হ'ল গড় বিক্রী আয় ৰেখা।

চিত্ৰ : 6.3

গড় বিক্রী আয় ৰেখা আৰু মুঠ বিক্রী আয় ৰেখাৰ মাজত সম্বন্ধ মূল বিন্দু TR আৰু ৰেখাৰ কোনো এটা স্তৰৰ উৎপন্ন সমন্বিত বিন্দু এটা সংলগ্ন ৰেখাডালৰ ঢালে সেই উৎপন্ন স্তৰৰ গড় বিক্রী আয়।

লেখচিত্ৰ মতে, 6.3 নং চিত্ৰত দিয়া সহজ গঠনেৰে TR ৰেখাৰ পৰা যিকোনো স্তৰৰ বিক্রী পৰিমাণৰ বাবে গড় বিক্রী আয় (AR) উলিয়াব পাৰি। যেতিয়া পৰিমাণ 6 টা গোট হয়, অনুভূমিক অক্ষৰ 6 মানটোৰ পৰা এডাল উলম্ব ৰেখা টানা। এই ৰেখাডালে TR ৰেখাত 42 ৰ সমান উচ্চতাত থকা 'a' ৰে চিহ্নিত বিন্দুটোত ছেদ কৰিব। মূলবিন্দু 'o' আৰু 'a' বিন্দু সংলগ্ন কৰা এডাল সৰল ৰেখা টানা। মূল বিন্দুৰ পৰা TR ৰেখাৰ বিন্দু এটালৈ এই বশ্মিৰেখাৰ ঢালে গড় বিক্রী আয়ৰ মান দিয়ে। এই বশ্মিৰেখাৰ ঢাল 7 ৰ সমান। গতিকে, গড় বিক্রী আয় 7 ৰ সমান। 6.1 নং তালিকাৰ পৰা এয়া সাব্যস্ত কৰি চাব পাৰি।

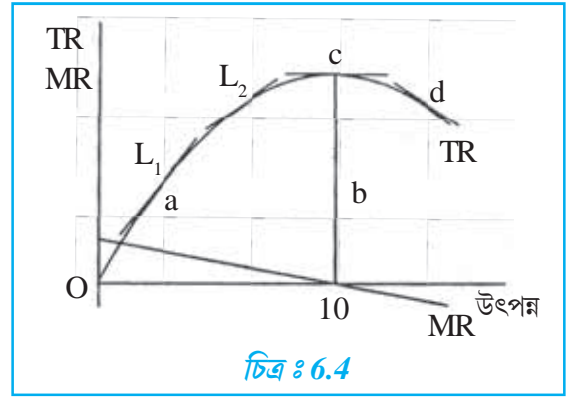
6.1.2. মুঠ, গড় আৰু প্ৰান্তিক বিক্রী আয় (Total, Average and Marginal Revenues) :

অলপ বেছি বিতংকৈ চালে, 6.1 নং তালিকাই প্ৰকাশ কৰে যে পৰিমাণৰ প্রতিটো গোটৰ বৃদ্ধিৰ ফলত মুঠ বিক্রী আয় একে পৰিমাণে বৃদ্ধি নহয়। মুঠ বিক্রী আয় শূন্য গোটৰ বাবদ শূন্য টকাৰ পৰা প্ৰথম গোটটো বিক্রীৰ ফলত এটা গোটৰ বাবদ ন টকা পঞ্চাশ পইচালৈ পৰিৱৰ্তন হয়, অৰ্থাৎ 9.50 টকাৰ বৃদ্ধি। পৰিমাণ আৰু

যিমানেই বৃদ্ধি হয়, মুঠ বিক্রী আয়ৰ বৃদ্ধি কম হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, সামগ্ৰীৰ পঞ্চম গোটটোৰ বাবে, মুঠ বিক্রী আয়ৰ বৃদ্ধি হ'ল 5.50 টকা (পাঁচটা গোটৰ বাবদ 37.50 টকা — চাৰিটা গোটৰ বাবদ 32 টকা)। পূৰ্বে উল্লেখ কৰা ধৰণেই দহ গোট উৎপন্নৰ পিছত মুঠ বিক্রী আয় কমিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যে দহটাতকৈ বেছি গোট বিক্রীৰ বাবে আনিলে, মুঠ বিক্রী আয়ৰ স্তৰ 50 টকাতকৈ কমলৈ গতি কৰিব। গতিকে, বাৰ নম্বৰ গোটৰ বাবে মুঠ বিক্রী আয়ৰ বৃদ্ধি হ'ব $48 - 49.50 = -1.5$ অৰ্থাৎ 1.50 টকাৰ হ্রাস।

এটা অতিৰিক্ত গোট বিক্রীৰ ফলত মুঠ বিক্রী আয়ৰ এই পৰিৱৰ্তনক প্ৰান্তিক বিক্রী আয় (Marginal Revenue) বুলি অভিহিত কৰা হৈছে। 6.1 নং তালিকাত শেষৰ স্তম্ভটোৰে এয়া দেখুওৱা হৈছে। প্ৰান্তিক বিক্রী

আয় (MR) স্তম্ভৰ প্ৰথমটোৰ পিছৰ প্ৰতিটো শাৰী (Row)ৰ মানবোৰ সেই শাৰীৰ মুঠ বিক্রী আয়ৰ মানৰ পৰা তাৰ পূৰ্বৱৰ্তী শাৰীৰ মুঠ বিক্রী আয়ৰ মান বিয়োগৰ সমান হয়। আগৰ পৰিচ্ছেদত এইটো দেখুওৱা হৈছে যে যেতিয়া বিক্রীৰ পৰিমাণ বাঢ়ি যায়, মুঠ বিক্রী আয় বেছি লাহে লাহেকৈ বৃদ্ধি পায় আৰু পৰিমাণ 10 গোট পোৱাৰ পিছত মুঠ বিক্রী আয় কমিবলৈ ধৰে। এই একেই দেখিবলৈ পাব পাৰি পৰিমাণ (q) বঢ়াৰ লগে লগে কমি যোৱা প্ৰান্তিক বিক্রী আয়ৰ মানৰ জৰিয়তে (যি পৰিমাণ বঢ়াৰ লগে লগে কমি যায়)। পৰিমাণ 10 গোট পোৱাৰ পিছত

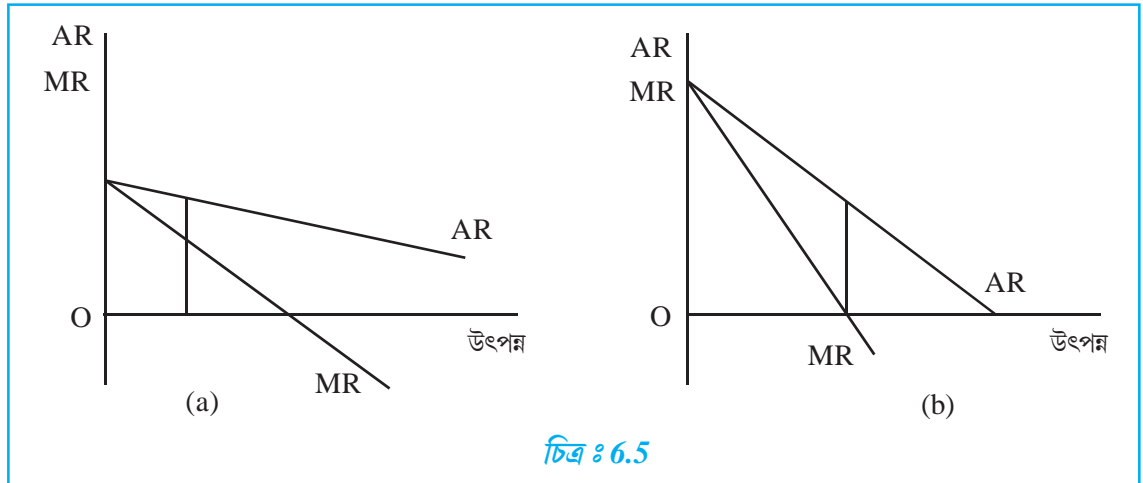
প্ৰান্তিক বিক্রী আয়ৰ মান ঋণাত্মক হয়। 6.2 নং চিত্ৰত ফুটুকা ফুটুকী ৰেখাডালৰ দ্বাৰা প্ৰান্তিক বিক্রী আয় অংকিত কৰা হৈছে।

লেখ চিত্ৰমতে, প্ৰান্তিক বিক্রী আয় ৰেখাৰ মানবোৰ মুঠ বিক্রী আয় ৰেখাৰ ঢালৰ পৰা পোৱা যায়। কোনো এডাল সুষম ৰেখাৰ ঢাল বুলিলে সেই ৰেখাডালৰ বিন্দু এটাত টনা স্পৰ্শকৰ ঢালকেই বুজোৱা হয়। 6.4 নং চিত্ৰত এয়া অংকিত কৰা হৈছে। মুঠ বিক্রী আয় ৰেখাৰ 'a' বিন্দুত L_1 ৰেখাৰ ঢালে প্ৰান্তিক বিক্রী আয় ৰেখাৰ মান দিছে আৰু 'b' বিন্দুত L_2 ৰেখাই দিছে। দুয়োডাল ৰেখাৰ ঢাল যোগাত্মক দেখা গৈছে কিন্তু L_2 ৰেখাডাল L_1 তকৈ কম থিয়, অৰ্থাৎ L_2 ৰেখাৰ ঢাল কম। গতিকে, সেই স্তৰৰ পৰিমাণৰ বাবে প্ৰান্তিক বিক্রী আয়ৰ মানো কম হয়। যেতিয়া সামগ্ৰী 10 টা গোট বিক্রী কৰা হয়, মুঠ বিক্রী আয় ৰেখাৰ স্পৰ্শকডাল

অনুভূতিক হয়, অর্থাৎ ইয়াৰ ঢাল শূন্য। সেই একে পৰিমাণত প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়ৰ মান শূন্য হয়। মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ 'd' বিন্দুত, য'ত স্পৰ্শকডালৰ ঢাল ঋণাত্মক, প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়ে ঋণাত্মক মান গ্ৰহণ কৰে।

আমি এতিয়া সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰো যে যেতিয়া মুঠ বিক্ৰী আয় বৃদ্ধি হৈ থাকে, প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় যোগাত্মক হয়, আৰু যেতিয়া মুঠ বিক্ৰী আয় কমা দেখা যায়, প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ঋণাত্মক হয়।

গড় বিক্ৰী আয় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ মাজত আৰু এটা সম্বন্ধ দেখিবলৈ পোৱা যায়। 6.2 নং চিত্ৰই দেখুৱায় যে প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখা গড় বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ তলত অৱস্থান কৰে। 6.1 নং তালিকাতো এই একেই ছবি দেখা যায় য'ত উৎপন্নৰ যিকোনো স্তৰত প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়ৰ মানবোৰ সেই একে স্তৰৰ গড় বিক্ৰী আয়ৰ মানতকৈ কম। আমি সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰো যে যদি গড় বিক্ৰী আয় ৰেখা (অর্থাৎ চাহিদা ৰেখা) ডাল বেছি থিয়কৈ নিম্নমুখী হয় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাডাল গড় বিক্ৰী আয় ৰেখাতকৈ যথেষ্ট তলত অৱস্থান কৰে। অন্যহাতে, যদি গড় বিক্ৰী আয় ৰেখাডাল কম থিয় হয়, গড় বিক্ৰী আয় ৰেখা আৰু

গড় বিক্ৰী আয় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ মাজত সম্বন্ধ যদি বিক্ৰী আয় ৰেখাডাল গড় বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ যথেষ্ট তলত থাকে।

প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ উলম্বিক দূৰত্ব কম হয়। 6.5 (a) চিত্ৰই এডাল কম থিয় গড় বিক্ৰী আয় ৰেখা আৰু 6.5 (b) নং চিত্ৰই এডাল বেছি থিয় গড় বিক্ৰী আয় দেখুৱাইছে। সামগ্ৰীৰ একে সমান গোটৰ বাবে গড় বিক্ৰী আয় ৰেখা আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য (a) খণ্ডত (b) খণ্ডৰ পাৰ্থক্যতকৈ কম।

6.1.3. প্রান্তিক বিক্রী আয় আৰু চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা (Marginal Revenue and Price Elasticity of Demand) :

চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতাৰ লগতো প্রান্তিক বিক্রী আয়ৰ মানবোৰৰ সম্পৰ্ক আছে। বিতং সম্পৰ্কটো ইয়াত উলিওৱা হোৱা নাই। মাত্ৰ এটা দিশ লক্ষ্য কৰিলেই যথেষ্ট হ'ব— প্রান্তিক বিক্রী আয়ৰ মান যেতিয়া যোগাত্মক হয় চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা 1তকৈ বেছি আৰু যেতিয়া প্রান্তিক বিক্রী আয়ৰ মান ঋণাত্মক হয়, চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা 1তকৈ কম হয়। 6.2 নং তালিকাত এইটো দেখিবলৈ পোৱা যায়, যিয়ে 6.1 নং তালিকাত উপস্থাপন কৰা একে তথ্যখিনিকে ব্যৱহাৰ কৰে। সামগ্ৰীৰ পৰিমাণ যিমানেই বাঢ়ি যায়, প্রান্তিক বিক্রী আয়ৰ মান কম হ'বলৈ ধৰে আৰু চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতাৰ মানো কম হয়। মনত পেলোৱা যে চাহিদা ৰেখা এডাল এটা বিন্দুত স্থিতিস্থাপক বুলি কোৱা হয় য'ত দৰ স্থিতিস্থাপকতা 1 তকৈ বেছি হয়, এটা বিন্দুত অস্থিতিস্থাপক য'ত দৰ স্থিতিস্থাপকতা 1তকৈ কম আৰু একক স্থিতিস্থাপকতা যেতিয়া দৰ স্থিতিস্থাপকতা 1 সমান হয়। 6.2 নং তালিকাই দেখুৱায় যে পৰিমাণ যেতিয়া 10 গোটৰ কম হয়, প্রান্তিক বিক্রী আয় যোগাত্মক আৰু চাহিদা ৰেখা স্থিতিস্থাপক হয়, আৰু পৰিমাণ যেতিয়া 10 গোটৰ বেছি হয়, চাহিদা ৰেখাডাল অস্থিতিস্থাপক হয়। পৰিমাণৰ স্তৰ যেতিয়া 10 গোট হয়, চাহিদা ৰেখাডাল একক স্থিতিস্থাপক হয়।

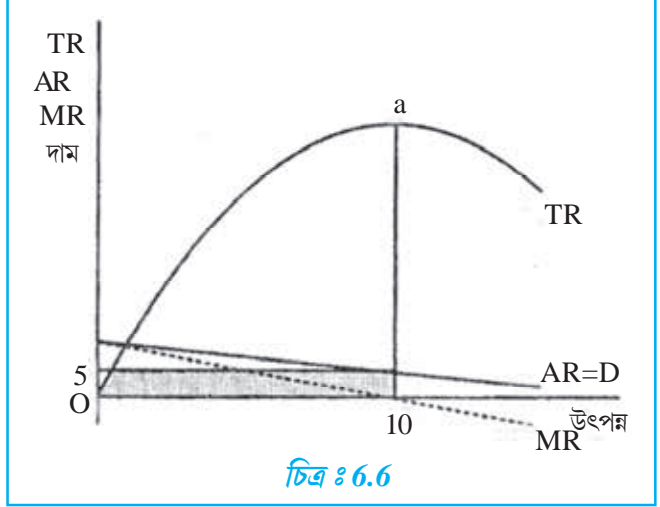
6.1.4 একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ হ্রস্বকালৰ ভাৰসাম্যতা (Short Run Equilibrium of the Monopoly Firm) :

পূৰ্ণ প্রতিযোগিতাৰ নিচিনাকৈ একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানেও লাভ সৰ্বোচ্চ কৰে বুলি আমি গণ্য কৰো। এই খণ্ডত আমি একচেটিয়া প্রতিষ্ঠান এটাৰ দ্বাৰা উৎপাদিত পৰিমাণ আৰু যি দামত এইখিনি বিক্রী হয় তাক নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ এই লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী আচৰণ বিশ্লেষণ কৰো। আমি ধৰি ল'ম যে প্রতিষ্ঠান এটাই উৎপাদনৰ পৰিমাণৰ কোনো মজুত নাৰাখে আৰু গোটেইখিনি উৎপাদনৰ পৰিমাণ বিক্রীৰ বাবে উলিয়াই দিয়ে।

q	p	MR	স্থিতিস্থাপকতা
0	10	—	—
1	9.5	9.5	19
2	9	8.5	9
3	8.5	7.5	5.67
4	8	6.5	4
5	7.5	5.5	3
6	7	4.5	2.33
7	6.5	3.5	1.86
8	6	2.5	1.5
9	5.5	1.5	1.22
10	5	0.5	1
11	4.5	-0.5	0.82
12	4	-1.5	0.67
13	3.5	-2.5	0.54

শূন্য ব্যয়ৰ এটা সবল উদাহৰণ :

ধৰা হ'ল আন গাঁওবোৰৰ পৰা যথেষ্ট বহু দূৰত এখন গাঁও অৱস্থিত। এই গাঁওখনত এটাই মাত্ৰ কুঁৱা আছে য'ৰ পৰা পানী পোৱা যায়। গাঁওখনৰ সকলো বাসিন্দাই তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজনীয় পানীৰ বাবে এই কুঁৱাটোৰ ওপৰত সম্পূৰ্ণৰূপে নিৰ্ভৰশীল। এই কুঁৱাটোৰ মালিক এজন ব্যক্তি যিয়ে পানী ক্ৰয় কৰা ব্যক্তিসকলৰ বাদে আনসকলে কুঁৱাটোৰ পৰা পানী সংগ্ৰহ কৰাত বাধা দিবলৈ সক্ষম হয়। যি ব্যক্তিয়ে পানী কিনে, তেওঁ কুঁৱাৰ পৰা পানী সংগ্ৰহ কৰি ল'ব লাগে। গতিকে, কুঁৱাটোৰ মালিকজন এটা একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠান যিয়ে দ্ৰব্যবিধ উৎপাদন কৰোঁতে বহন কৰা ব্যয় হ'ল শূন্য। বিক্ৰি হোৱা পানীৰ পৰিমাণ আৰু দাম নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ আমি শূন্য ব্যয় বহনকাৰী একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ এই সবল উদাহৰণটো বিশ্লেষণ কৰিম।

শূন্য ব্যয়ৰ একচেটিয়া উৎপাদনৰ হুমুয়াদী ভাৰসাম্য একচেটিয়া উৎপাদকজনৰ উৎপন্ন সেই স্তৰত লাভ সৰ্বোচ্চ হয় য'ত মুঠ বিক্ৰী আয় সৰ্বোচ্চ হয়।

6.6 নং চিত্ৰই 6.2 নং চিত্ৰত থকা

একেই মুঠ বিক্ৰী আয়, গড় বিক্ৰী আয় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখা অংকিত কৰিছে। প্ৰতিষ্ঠানটোৱে পোৱা মুঠ বিক্ৰী আয়ৰ পৰা মুঠ ব্যয় বিয়োগ কৰিলে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে অৰ্জন কৰা লাভ পোৱা যায়। অৰ্থাৎ লাভ = মুঠ বিক্ৰী আয় – মুঠ ব্যয়। যিহেতু এই উদাহৰণটোত মুঠ ব্যয় শূন্য, যেতিয়া মুঠ বিক্ৰী আয় সৰ্বোচ্চ হয়, তেতিয়া লাভ সৰ্বোচ্চ হয়। আমি আগতেও লক্ষ্য কৰিছো যে এইটো সংঘটিত হয় যেতিয়া উৎপন্নৰ পৰিমাণ 10 গোট হয়। উৎপন্নৰ এই স্তৰতে প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় শূন্যৰ সমান হয়। 'a' ৰ পৰা অনুভূমিক অক্ষলৈ উলম্ব ৰেখাখণ্ডৰ দূৰত্বই লাভৰ পৰিমাণ দিয়ে।

ভোক্তাবোৰে সমূহীয়াভাৱে যিটো দাম দিবলৈ ইচ্ছুক, সেই দামতেই এই উৎপন্নখিনি বিক্ৰী কৰা হ'ব। বজাৰ চাহিদা ৰেখা D ৰ পৰা এয়া পোৱা যায়। 10 গোটৰ উৎপন্ন স্তৰত দাম হ'ল 5 টকা। যিহেতু বজাৰ চাহিদা ৰেখাডাল একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বাবে গড় বিক্ৰী আয় ৰেখা, 5 টকা হ'ল প্ৰতিষ্ঠানটোৱে লাভ কৰা গড় বিক্ৰী আয়। গড় বিক্ৰী আয় আৰু বিক্ৰীৰ পৰিমাণ পূৰণ কৰি মুঠ বিক্ৰী আয় পোৱা যায়, অৰ্থাৎ 5 টকা × 10 গোট = 50 টকা। ছাঁযুক্ত আয়ত ক্ষেত্ৰৰ জৰিয়তে এয়া অংকন কৰা হৈছে।

পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ লগত বিজনি (Comparison with Perfect Competition) :

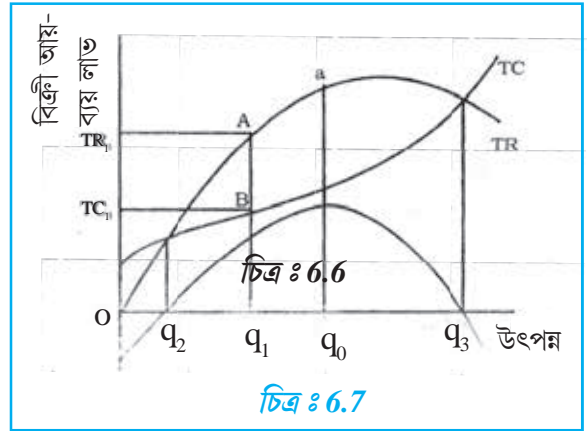
ওপৰৰ ফলাফলখিনি আমি পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ গাঁথনিৰ লগত বিজাই চাওঁ। ধৰা হওক যে তেনে ধৰণৰ কুঁৱা অসংখ্য আছে। এজন কুঁৱাৰ মালিকে যদি 50 টকা লাভ পাবলৈ প্ৰতি গোট পানীৰ দাম 5 টকাকৈ বিচাৰে, অন্য এজন কুঁৱাৰ মালিকে কম দামত পানী কিনিবলৈ এতিয়াও ইচ্ছুক ভোক্তা থকা কথাটো গম পাই, 5 টকাতকৈ কম দাম নিৰ্ধাৰণ কৰিব, ধৰা হ'ল 4 টকা। ভোক্তাবোৰে দ্বিতীয়জন পানী বেচোঁতাৰ পৰা কিনিবলৈ সিদ্ধান্ত ল'ব আৰু 12 গোটৰ বৰ্ধিত পৰিমাণৰ চাহিদাই 48 টকাৰ মুঠ বিক্ৰী আয় সৃষ্টি কৰিব। ঠিক একে ধৰণে অন্য এজন পানী বেচোঁতাই, ৰাজহ আৰ্জিবলৈ আগতকৈও কম দাম বিচাৰিব, যেনে— 3 টকা আৰু 14 টা গোট বিক্ৰী কৰি 42 টকাৰ বিক্ৰী আয় অৰ্জন কৰিব। যিহেতু তাত অসংখ্য প্ৰতিষ্ঠান আছে, শূন্য নোহোৱালৈকে দাম অবিৰতভাৱে কমি গৈ থাকিব। এই উৎপন্নত 20 গোট পানী বিক্ৰী হ'ব আৰু লাভ হ'ব শূন্য।

এই বিজনিৰ যোগেদি আমি দেখা পাওঁ যে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক ভাৰসাম্যতাই একচেটিয়া বজাৰতকৈ কম দামত অধিক পৰিমাণ বিক্ৰী হোৱাটো দেখুৱায়। আমি এতিয়া যোগাত্মক উৎপাদন ব্যয়যুক্ত সাধাৰণ উদাহৰণ এটালৈ আগবাঢ়িব পাৰো।

যোগাত্মক ব্যয়ৰ পৰিচয় (Introducing Positive Costs) :

মুঠ ৰেখাৰ যোগেদি বিশ্লেষণ—

তৃতীয় অধ্যায়ত আমি ব্যয়ৰ ধাৰণা আলোচনা কৰিছো আৰু 6.7 নং চিত্ৰত TC ৰে দেখুওৱা মুঠ ব্যয় ৰেখাৰ আকৃতি অংকন কৰা হৈছে। মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখা (TR)ও একেটা চিত্ৰত অংকন কৰা হৈছে। প্ৰতিষ্ঠানটোৱে পোৱা লাভ, মুঠ বিক্ৰী আয়ৰ পৰা মুঠ ব্যয় বিয়োগৰ সমান হয়। চিত্ৰত আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে যদি q_1 পৰিমাণ উৎপাদন কৰা হয়, মুঠ বিক্ৰী আয় হয় TR_1 আৰু মুঠ ব্যয় হয় TC_1 । লাভ প্ৰাপ্তি হয় $TR_1 - TC_1$, এই পাৰ্থক্যটো। এই একেটাই অংকন কৰা হৈছে AB ৰেখাখণ্ডৰ দৈৰ্ঘ্যতাৰ জৰিয়তে, অৰ্থাৎ q_1 উৎপন্ন স্তৰত TR আৰু TC ৰেখাৰ উলম্বিক দূৰত্ব। এইটো স্পষ্ট

সৰ্বমুঠ ৰেখাৰ জৰিয়তে একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ ভাৰসাম্যতা উৎপন্নৰ সেই স্তৰত একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ লাভ সৰ্বোচ্চ হয় য'ত TR আৰু TC-ৰ অৱস্থান TC-ৰ ওপৰত হয়।

হোৱা উচিত যে এই উলম্বিক দূৰত্ব বিভিন্ন উৎপন্ন স্তৰৰ ক্ষেত্ৰত পৰিৱৰ্তন হয়। যেতিয়া উৎপন্ন স্তৰ q_2 তকৈ কম, TC ৰেখাডাল TR ৰেখাৰ ওপৰত অৱস্থান কৰে, অৰ্থাৎ মুঠ ব্যয় মুঠ বিক্ৰী আয়তকৈ বেছি আৰু সেয়েহে লাভ ঋণাত্মক হয় আৰু প্ৰতিষ্ঠানটোৱে লোকচান ভৰে।

এই একেই অৱস্থা বিদ্যমান হয় যেতিয়া উৎপন্ন স্তৰ q_3 তকৈ বেছি হয়। গতিকে, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে যোগাত্মক লাভ অৰ্জন কৰিব পাৰে কেৱল উৎপন্ন স্তৰ q_2 আৰু q_3 ৰ মাজত, য'ত TR ৰেখাডাল TC ৰেখাৰ ওপৰত অৱস্থিত। একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে সেই উৎপন্ন স্তৰটো পছন্দ কৰিব যিটোতে ইয়াৰ লাভ সৰ্বোচ্চ হয়। এই উৎপন্ন স্তৰটো হ'ব য'ত TR আৰু TC ৰ মাজত উলম্বিক দূৰত্ব সৰ্বাধিক আৰু TR য়ে TC ৰ ওপৰত অৱস্থান কৰে, অৰ্থাৎ TR – TC সৰ্বাধিক। q_0 উৎপন্ন স্তৰত এয়া সংঘটিত হয়। TR – TC, এই পাৰ্থক্যটো যদি হিচাব কৰা হয় আৰু এডাল লেখ হিচাবে অংকন কৰা হয়, এই লেখডাল 6.7 নং চিত্ৰত লাভ (Profit) বুলি চিহ্নিত ৰেখাডালৰ দৰে দেখা যাব। এইটো লক্ষণীয় যে লাভ ৰেখাৰ সৰ্বোচ্চ মান q_0 উৎপন্ন স্তৰত পোৱা যায়।

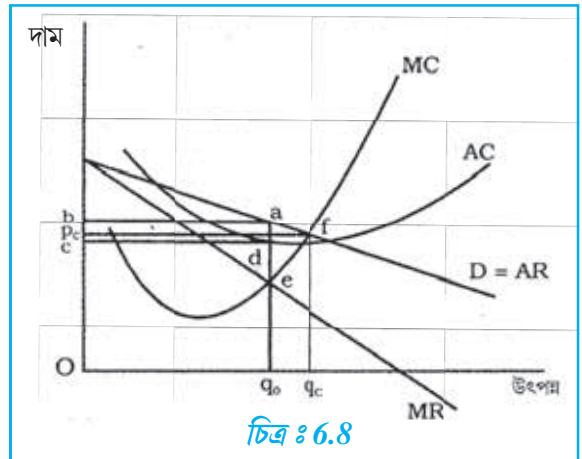
যি দামত এই উৎপন্নখিনি বিক্ৰী কৰা হয়, সেই দামটো হ'ল সামগ্ৰীৰ q_0 পৰিমাণৰ বাবে ভোক্তাবোৰে দিবলৈ ইচ্ছুক থকা দাম। সেয়েহে, একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানটোৱে q_0 উৎপন্ন স্তৰ অনুযায়ী চাহিদা ৰেখাৰ ভিত্তিত দাম ল'ব।

গড় আৰু প্ৰান্তিক ৰেখাৰ যোগেদি বিশ্লেষণ (Using Average and Marginal Curves) :

ওপৰত দেখুওৱা বিশ্লেষণটো গড় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় আৰু গড় আৰু প্ৰান্তিক ব্যয় ব্যৱহাৰ কৰিও কৰিব পাৰি। যদিও অলপমান কঠিন, এই শৈলীটোৱে প্ৰক্ৰিয়াটোক বেছি উজ্জ্বলভাৱে প্ৰদৰ্শিত কৰিব পাৰে।

6.8 নং চিত্ৰত গড় ব্যয় (AC) আৰু প্ৰান্তিক ব্যয় (MC) ৰেখাবোৰ চাহিদা (গড় বিক্ৰী আয়) ৰেখা আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ লগত অংকন কৰা হৈছে।

চিত্ৰত দেখা গৈছে যে q_0 তকৈ কম পৰিমাণৰ স্তৰত, প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়ৰ স্তৰ প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ স্তৰতকৈ বেছি। ইয়ে বুজায় যে সামগ্ৰীৰ এটা

গড় আৰু প্ৰান্তিক ৰেখাৰ জৰিয়তে একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ ভাৰসাম্যতা উৎপাদনৰ সেই স্তৰত একচেটিয়া উদ্যোগীৰ লাভ সৰ্বোচ্চ হয় য'ত MR=MC হয় আৰু MC বাঢ়ি থাকে।

অতিৰিক্ত গোট বিক্ৰী কৰিলে মুঠ বিক্ৰী আয়ত হোৱা বৃদ্ধি অতিৰিক্ত গোটটো উৎপাদন কৰোঁতে মুঠ ব্যয়ত হোৱা বৃদ্ধিতকৈ বেছি। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল উৎপন্নৰ এটা অতিৰিক্ত গোট অতিৰিক্ত লাভৰ সৃষ্টি কৰিব যিহেতু, লাভৰ পৰিৱৰ্তন = মুঠ বিক্ৰী আয়ৰ পৰিৱৰ্তন – মুঠ ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তন। গতিকে, প্রতিষ্ঠানটোৱে যদি q_0 উৎপন্ন স্তৰতকৈ কম উৎপাদন কৰি আছে, তেতিয়াহ'লে প্রতিষ্ঠানটোৱে নিজৰ লাভ বৃদ্ধি বাবে উৎপন্ন বৃদ্ধি কৰিবলৈ ইচ্ছুক হয়। যেতিয়ালৈকে MR ৰেখাডাল MC ৰেখাতকৈ ওপৰত থাকিব, ওপৰত উল্লিখিত যুক্তি প্ৰযোজ্য হ'ব আৰু গতিকে প্রতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ উৎপন্ন বৃদ্ধি কৰিব। যেতিয়া প্রতিষ্ঠানটোৱে q_0 উৎপন্ন স্তৰত উপনীত হ'ব, এই প্ৰক্ৰিয়াটো বন্ধ হ'ব কাৰণ এই স্তৰত প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ সমান হ'ব আৰু ইয়াতকৈ বেছি উৎপাদন বৃদ্ধিয়ে লাভ বৃদ্ধি নকৰে।

অন্যহাতে প্রতিষ্ঠানটোৱে যদি q_0 তকৈ বেছি উৎপন্ন স্তৰত উৎপাদন কৰি আছিল, তেনেহ'লে প্ৰান্তিক ব্যয় প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়তকৈ বেছি। ইয়ে বুজায় যে এক গোট উৎপন্ন কমালে মুঠ ব্যয়ত হোৱা হ্রাস এই গোটটোৰ উৎপাদন কমোৱাৰ বাবে মুঠ বিক্ৰী আয়ত হোৱা হ্রাসতকৈ বেছি। গতিকে, প্রতিষ্ঠানটোক উৎপাদন কমাবলৈ উপদেশ দিয়াটো যুক্ত হ'ব। এই যুক্তিটো তেতিয়ালৈকে খাটিব যেতিয়ালৈকে প্ৰান্তিক ব্যয় ৰেখাডাল প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ ওপৰত থাকিব আৰু প্রতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ উৎপাদন কমাব। যেতিয়াই উৎপন্ন স্তৰ q_0 পাব, প্ৰান্তিক ব্যয় আৰু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়ৰ মান সমান হ'ব আৰু প্রতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ উৎপাদন হ্রাস বন্ধ কৰিব।

যিহেতু প্রতিষ্ঠানটোৱে অনিবাৰ্যভাৱে q_0 উৎপন্ন স্তৰ আহৰণ কৰে, এই স্তৰটো কোৱা হয় ভাৰসাম্য উৎপন্ন স্তৰ। যিহেতু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় আৰু প্ৰান্তিক ব্যয় সমান হোৱা বিন্দু অনুযায়ী এই ভাৰসাম্য উৎপন্ন স্তৰটো নিৰ্ধাৰণ হয়, এই সমানতা ($MR = MC$) টো একচেটিয়া প্রতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্ন উৎপাদনৰ ভাৰসাম্যতাৰ চৰ্ত বুলি কোৱা হয়।

এই q_0 ভাৰসাম্য উৎপন্ন স্তৰত 'd' বিন্দুৰ পৰা গড় ব্যয় পোৱা যায় য'ত q_0 ৰ পৰা টনা উলম্বিক ৰেখাডালে AC ৰেখাক ছেদ কৰিছে। সেয়েহে, dq_0 উচ্চতাৰ পৰা গড় ব্যয় পোৱা যায়। যিহেতু গড় ব্যয় আৰু উৎপাদনৰ পৰিমাণ (q_0) পূৰণ কৰিলে মুঠ ব্যয় (TC) পোৱা যায়, গতিকে $0q_0dc$ আয়ত ক্ষেত্ৰৰ কালিৰ পৰা মুঠ ব্যয় পোৱা যাব।

পূৰ্বতে দেখুওৱা মতে, এবাৰ যেতিয়া উৎপাদনৰ পৰিমাণ নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়, যি দামত এইখিনি বিক্ৰী হয় সেয়া বজাৰ চাহিদা ৰেখা মতে ভোক্তাবোৰে দিবলৈ ইচ্ছুক দামৰ পৰিমাণ দিয়ে। সেয়ে q_0 ৰ পৰা টনা উলম্ব ৰেখাডালে বজাৰ চাহিদাৰ ৰেখা D ত লগ লগা 'a' বিন্দুৱে দাম নিৰ্ধাৰণ কৰে। ইয়ে aq_0 উচ্চতাৰ দাম দেখুৱায়। যিহেতু প্রতিষ্ঠানে পোৱা দামটো হ'ল প্রতি গোট উৎপন্নৰ বিক্ৰী আয়, দাম হ'ল প্রতিষ্ঠানৰ বাবে গড় বিক্ৰী আয়। মুঠ বিক্ৰী আয় যিহেতু গড় বিক্ৰী আয় আৰু উৎপন্নৰ পৰিমাণ q_0 -ৰ পূৰণফল, $0q_0ab$ আয়ত ক্ষেত্ৰৰ কালিৰ জৰিয়তে এয়া দেখুৱাব পাৰি।

চিত্ৰত এইটো প্ৰত্যক্ষ কৰিব পাৰি যে $0q_0ab$ আয়তৰ কালি $0q_0dc$ আয়তৰ কালিতকৈ বেছি, অৰ্থাৎ মুঠ বিক্ৰী আয় মুঠ ব্যয়তকৈ বেছি। আয়ত দুটাৰ পাৰ্থক্যটো হ'ল $cdab$ আয়ত ক্ষেত্ৰত কালি। গতিকে, লাভ = মুঠ বিক্ৰী আয় – মুঠ ব্যয়। যিটো $cdab$ ৰ কালিৰে প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পাৰে।

পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ লগত পুনৰ ৰিজনি (Comparison with Perfect Competition Again) :

আমি একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ ভাৰসাম্য পৰিমাণ আৰু দাম পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানৰ লগত তুলনা কৰি চাওঁ। মনত পেলোৱা যে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠান এটা আছিল দাম গ্ৰহণকাৰী। নিৰ্দিষ্ট বজাৰ দামত পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ গাঁথনিৰ প্ৰতিষ্ঠান এটাই বিশ্বাস কৰিছিল যে উৎপন্নৰ উৎপাদন হ্রাস বা বৃদ্ধি কৰি ই দামৰ কোনো পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰে।

ধৰা হওক যে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে, যিটোৰ বিষয়ে আমি ওপৰত বিচাৰ কৰিছিলো, নিজকে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানৰূপে বিশ্বাস কৰিছিল। তেতিয়া হ'লে ভাৰসাম্য উৎপন্ন স্তৰ q_0 আৰু সামগ্ৰীৰ দাম $aq_0 = ob$ হিচাপত প্ৰতিষ্ঠানটোৱে আশা কৰিব যে দাম ob ত স্থিৰ হৈ থাকিব, আৰু গতিকে, প্ৰতিগোট অতিৰিক্ত উৎপন্নই সেই দামত বিক্ৰী কৰিব পৰা যায়। যিহেতু অতিৰিক্ত গোট এটাৰ উৎপাদন ব্যয় MC ৰেখামতে eq_0 হয়, যিখিনি aq_0 তকৈ কম, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে উৎপাদন বৃদ্ধি কৰি লাভ বৃদ্ধি কৰাৰ আশা কৰিব। যেতিয়ালৈকে দাম প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ ওপৰত থাকিব, এয়া চলি থাকিব। 6.8নং চিত্ৰৰ 'f' বিন্দুত, য'ত MC ৰেখাই চাহিদা ৰেখাক ছেদ কৰিছে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে পোৱা দাম প্ৰান্তিক ব্যয়ৰ সমান হয়। গতিকে, পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানটোৱে আৰু উৎপন্ন বৃদ্ধি কৰাটো লাভজনক বুলি বিবেচনা নকৰিব। এইটো কাৰণতে, পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে ভাৰসাম্যৰ চৰ্ত হিচাবে দাম = প্ৰান্তিক ব্যয়ক গণ্য কৰা হয়।

চিত্ৰটোৱে দেখুৱায় যে এই উৎপন্ন স্তৰত q_c পৰিমাণৰ উৎপাদন q_0 তকৈ বেছি। ইয়াৰ উপৰি, ভোক্তাসকলে প্ৰদান কৰা দামো (p_c) কম হয়। ইয়াৰ পৰা আমি এইটো সিদ্ধান্তলৈ আহিব পাৰো যে একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ তুলনাত পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰে অধিক পৰিমাণৰ সামগ্ৰীৰ উৎপাদন আৰু বিক্ৰীৰ ব্যৱস্থা কৰে। আকৌ একচেটিয়া বজাৰতকৈ পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক সামগ্ৰীৰ দামো কম হয়। একেদৰে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানে অৰ্জন কৰা লাভৰ পৰিমাণো কম।

দীৰ্ঘকালত (In the Long Run)

পাঁচ নং অধ্যায়ত আমি দেখিছো যে দীৰ্ঘকালত মুক্ত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থানৰ সহিতে, পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানবোৰে শূন্য লাভ অৰ্জন কৰে। এইটো হোৱাৰ কাৰণ আছিল যে যদি প্ৰতিষ্ঠানবোৰে যোগাত্মক লাভ অৰ্জন কৰে, বেছিকৈ প্ৰতিষ্ঠানে বজাৰত সোমাব আৰু বৰ্ধিত উৎপাদনে দাম কমাব আৰু এইদৰে আগৰে পৰা থকা প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ আয় সংকুচিত হ'ব। সদৃশভাৱে যদিহে প্ৰতিষ্ঠানবোৰে লোকচান ভৰি আছিল, কিছুমান

প্ৰতিষ্ঠানে উৎপাদন বন্ধ কৰিব আৰু উৎপন্ন কৰাৰ ফলত দাম বাঢ়িব আৰু বাকী থকা প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ আয় বাঢ়িব। একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ ক্ষেত্ৰত এয়া একে নহয়। যিহেতু আন প্ৰতিষ্ঠানক এই বজাৰত সোমাবলৈ দিয়া নহয়, একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে অৰ্জন কৰা লাভ দীৰ্ঘকালত গুচি নাযায়।

কিছুমান সমালোচনাত্মক মত (Some Critical Views) :

ওপৰত উপস্থাপন কৰা ফলাফলবোৰে সামগ্ৰীৰ বজাৰত একচেটিয়া বজাৰৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে এখনি অতিশয় ঋণাত্মক ছবি চিত্ৰায়িত কৰে : একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানবোৰে নিজেই অকলে লাভান্বিত হয় আৰু ভোক্তাবোৰ শোষিত হয়। একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে দীৰ্ঘকালতো উচ্চ আৰু যোগাত্মক লাভ পায়। অন্যহাতে ভোক্তাবোৰে উৎপন্নৰ নিম্নতৰ পৰিমাণহে লাভ কৰে আৰু ভোগ কৰা প্ৰতিটো গোটৰ বাবে বেছিকৈ দাম দিব লাগে।

একচেটিয়া বজাৰৰ বিষয়ে অৱশ্যে অৰ্থনীতিবিদবোৰে বিভিন্ন মত আগবঢ়াইছে। প্ৰথমতে, এইটো যুক্তি দিব পাৰি যে ওপৰত বৰ্ণনা কৰাৰ দৰে একচেটিয়া বজাৰৰ অস্তিত্ব বাস্তৱ পৃথিৱীত থাকিব নোৱাৰে। কাৰণ, সকলো সামগ্ৰীয়েই এক অৰ্থত এটা আনটোৰ প্ৰতিকল্প। এইটো হোৱাৰ আকৌ কাৰণটো হ'ল এই যে সামগ্ৰী উৎপাদনকাৰী সকলো প্ৰতিষ্ঠানে শেষ বিশ্লেষণত ভোক্তাৰ হাতত থকা আয়খিনি সংগ্ৰহ কৰিবলৈ এটাই আনটোৰ লগত ফেৰ মাৰে।

অন্য এটা যুক্তি হ'ল যে বিশুদ্ধ একচেটিয়া অৱস্থাৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ এটাও কেতিয়াও প্ৰতিযোগিতাৰ উৰ্ধত নহয়। কাৰণ অৰ্থনীতিবোৰ কেতিয়াও ৰৈ নাথাকে। সদায় নতুন প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰা নতুন সামগ্ৰী ওলায়েই আছে, যিবোৰ একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে উৎপাদন কৰা সামগ্ৰীৰ নিকট প্ৰতিকল্প। গতিকে, দীৰ্ঘকালত একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ সদায় প্ৰতিযোগিতা আছে। আনকি একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে আমি ওপৰত বৰ্ণনা কৰাৰ দৰে আচৰণ কৰিব নোৱাৰে।

ইয়াৰ উপৰিও আৰু এটা যুক্তিমতে একচেটিয়া বজাৰৰ উপস্থিতি সমাজৰ বাবে লাভজনক হয়। যিহেতু একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে বৃহৎ লাভ অৰ্জন কৰে, তেওঁলোকৰ হাতত যথেষ্ট পুঁজি থাকে গৱেষণা আৰু উন্নয়নৰ কাম কৰিবলৈ, যিটো সৰু-সুৰা পূৰ্ণ প্ৰতিযোগী প্ৰতিষ্ঠানে কৰিব নোৱাৰে। তেনেধৰণৰ গৱেষণাৰ জৰিয়তে একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানবোৰে উচ্চ গুণসম্পন্ন সামগ্ৰী প্ৰস্তুত কৰিব পাৰে। আকৌ, এই প্ৰতিষ্ঠানবোৰে আধুনিক প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা বাবে, তেওঁলোকৰ প্ৰান্তিক ব্যয় ইমান কম হ'ব পাৰে যে ভাৰসাম্য উৎপন্ন স্তৰ, য'ত $MC = MR$ আনকি পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাতকৈ বেছি হ'ব পাৰে।

6.2 অ-পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক অন্য কিছুমান বজাৰ (Other Non-Perfectly Competitive Markets) :

6.2.1 একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা বজাৰ (Monopolistic Competition) :

আমি এতিয়া এটা বজাৰ গাঁথনিৰ বিষয়ে বিবেচনা কৰিম য'ত প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা বহুতো, প্ৰতিষ্ঠানৰ মুক্ত

প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান আছে, কিন্তু তেওঁলোকে উৎপাদন কৰা দ্ৰব্যবোৰ সদৃশ নহয়। তেনেকুৱা এটা বজাৰ গাঁথনিক একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা বুলি কোৱা হয়।

এনে ধৰণৰ বজাৰ গাঁথনি প্ৰায়ে দেখিবলৈ পোৱা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, বহুসংখ্যক বিস্কুট উৎপাদনকাৰী প্ৰতিষ্ঠান থাকে। কিন্তু উৎপাদন কৰা বেছি ভাগ বিস্কুট কিছুমান মাৰ্কা (brand) নামৰ সৈতে জড়িত আৰু এই মাৰ্কাবোৰ আৰু পেকেজিঙৰ জৰিয়তে এটাৰ পৰা আনটো পৃথক কৰিব পাৰি আৰু সোৱাদো সামান্য বেলেগ হয়। ভোক্তাৰ এটা বিশেষ মাৰ্কাৰ বিস্কুটৰ প্ৰতি সময়ৰ লগে লগে ক্ৰমশঃ সোৱাদ বৃদ্ধি পায় বা এটা বিশেষ মাৰ্কাৰ প্ৰতি কিছুমান কাৰণত অনুগত হয় আৰু সেই কাৰণে অন্য প্ৰতিকল্প বিস্কুটৰ লগত তৎক্ষণাত সলাবলৈ ইচ্ছুক নহয়। অৱশ্যে যদি দামৰ পাৰ্থক্য বেছি হয়, ভোক্তাই অন্য মাৰ্কাৰ বিস্কুট পছন্দ কৰিবলৈ ইচ্ছুক হ'ব। উপভোগ কৰি থকা মাৰ্কা এটা পৰিৱৰ্তন কৰিবলৈ প্ৰয়োজন হোৱা দামৰ পাৰ্থক্য ভোক্তা ভেদে বেলেগ হ'ব পাৰে। সেয়েহে, এটা বিশেষ মাৰ্কাৰ দাম যদি কমাই দিয়া হয়, কিছুমান উপভোক্তাই সেই মাৰ্কাৰলৈ উপভোগ সলনি কৰিব। আকৌ, দাম কমোৱাৰ ফলত বেছিকৈ ভোক্তা সেই কম দামী মাৰ্কাটোলৈ নতুনকৈ আকৰ্ষিত হ'ব।

গতিকে, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে সন্মুখীন হোৱা চাহিদা ৰেখাডাল পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ নিচিনা অনুভূমিক (পূৰ্ণ স্থিতিস্থাপক) নহয়। প্ৰতিষ্ঠানটোৱে সন্মুখীন হোৱা চাহিদা ৰেখাডাল একচেটিয়া বজাৰৰ নিচিনা বজাৰ চাহিদা ৰেখাও নহয়। একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা বজাৰত, প্ৰতিষ্ঠানে ইয়াৰ দাম কমাই চাহিদাৰ সামান্য বৃদ্ধি আশা কৰে। সেয়ে, প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় গড় বিক্ৰী আয়তকৈ অলপ কম হয়। প্ৰতিষ্ঠানে, যেতিয়াই প্ৰান্তিক ব্যয়তকৈ প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় বেছি হয়, ইয়াৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰে। কিন্তু যিহেতু প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় দামতকৈ কম, প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় আৰু প্ৰান্তিক ব্যয় পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ তুলনাত নিম্ন স্তৰৰ উৎপাদনত সমান হয়।

এই কাৰণত একাধিকাৰ প্ৰতিযোগী প্ৰতিষ্ঠানে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰতিষ্ঠানৰ তুলনাত কম পৰিমাণে উৎপন্ন উৎপাদন কৰে। নিম্ন উৎপন্নৰ হিচাপত যিহেতু ভোক্তাবোৰে সমূহীয়াভাৱে প্ৰতি গোটৰ বাবে বেছি দাম দিবলৈ ইচ্ছুক, সামগ্ৰীৰ দাম পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতা দামতকৈ বেছি হয়।

ওপৰত বৰ্ণিত অৱস্থাটো হুস্কালত বিৰাজ কৰে। কিন্তু একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতাৰ বজাৰ গাঁথনিৰে নতুন প্ৰতিষ্ঠানক বজাৰত প্ৰৱেশ কৰাৰ অনুমতি দিয়ে। উদ্যোগটোত থকা প্ৰতিষ্ঠানবোৰে যদি হুস্কালত যোগাত্মক পৰিমাণৰ লাভ পাই আছে, ইয়ে নতুন প্ৰতিষ্ঠানক সামগ্ৰীটো উৎপাদন আৰম্ভ কৰিবলৈ আকৰ্ষিত কৰিব (বজাৰত প্ৰৱেশ)। সামগ্ৰীটোৰ উৎপাদন বঢ়াৰ লগে লগে বজাৰত দাম কমিবলৈ ধৰিব যেতিয়ালৈকে লাভ শূন্য নহয় আৰু তেতিয়া নতুন প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰৱেশত কোনো আকৰ্ষণ নাথাকে। বিপৰীতভাৱে, যদি উদ্যোগত থকা প্ৰতিষ্ঠানবোৰে হুস্কালত লোকচানৰ সন্মুখীন হৈ আছে, কিছুমান প্ৰতিষ্ঠানে সামগ্ৰীটোৰ উৎপাদন বন্ধ কৰিব (বজাৰৰ পৰা প্ৰস্থান) আৰু মুঠ সামগ্ৰী উৎপাদনৰ হ্রাসে সামগ্ৰীটোৰ দাম বৃদ্ধি কৰিব। প্ৰৱেশ বা প্ৰস্থান তেতিয়াই বন্ধ হ'ব যেতিয়া লাভ শূন্য হ'ব আৰু এইটোৱেই হ'ব দীৰ্ঘ কালৰ ভাৰসাম্যতা।

যিহেতু প্রতিটো প্রতিষ্ঠানৰ উৎপন্নৰ চাহিদা ইয়াৰ মাৰ্কাৰ দাম কমাব লগে লগে বাঢ়ি গৈ থাকে, দীৰ্ঘ কালৰ ভাৰসাম্যতা পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ তুলনাত নিম্ন স্তৰৰ মুঠ উৎপন্ন আৰু উচ্চতৰ দামৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

6.2.2 স্বল্পাধিকাৰ বজাৰত প্ৰতিষ্ঠানে কেনেকৈ আচৰণ কৰে? (How do Firms behave in Oligopoly) :

এটা বিশেষ সামগ্ৰীৰ বজাৰ যদি এজনতকৈ বেছি বিক্ৰেতাৰ দ্বাৰা গঠিত হয় কিন্তু বিক্ৰেতাৰ সংখ্যা কম, বজাৰ গাঁথনিটো স্বল্পাধিকাৰ বুলি কোৱা হয়। স্বল্পাধিকাৰৰ এটা বিশেষ অৱস্থা য'ত মুঠতে দুজন বিক্ৰেতা থাকে তাক দ্বয়াধিকাৰ বুলি কোৱা হয়। এই বজাৰ গাঁথনিটো বিশ্লেষণ কৰোতে আমি ধৰি লওঁ যে প্ৰতিষ্ঠান দুটাই বিক্ৰি কৰা সামগ্ৰীটো সদৃশ আৰু বেলেগ কোনো প্ৰতিষ্ঠানে উৎপাদন কৰা বিকল্প সামগ্ৰী নাই।

প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা কম হোৱা বাবে যিকোনো প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্নৰ সিদ্ধান্তবোৰে নিশ্চয়কৈ বজাৰ দামৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলাব আৰু সেইদৰে আন প্ৰতিষ্ঠানৰ বিক্ৰীৰ পৰিমাণ আৰু তেওঁলোকৰ মুঠ ৰাজহৰ ওপৰতো প্ৰভাৱ পৰিব। গতিকে, বাকী প্ৰতিষ্ঠানবোৰে নিজৰ লাভ সুৰক্ষিত ৰাখিবলৈ নিজৰ নিজৰ প্ৰতিক্ৰিয়া কৰিব বুলি নিশ্চয় আশা কৰিব পাৰি। এই প্ৰতিক্ৰিয়া হ'ব নিজৰ উৎপাদনৰ পৰিমাণ আৰু দামৰ বিষয়ে লোৱা নতুন সিদ্ধান্তবোৰৰ জৰিয়তে। এইখিনি তত্ত্বগত কৰিবলৈ বিভিন্ন উপায় আছে। তাৰে দুটা আমি চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰিম।

প্ৰথমতে, দ্বয়াধিকাৰ প্ৰতিষ্ঠান দুটাই গোপনে একলগ লাগিব পাৰে আৰু ইজনে আনজনৰ লগত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা নকৰাৰ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে আৰু এইদৰে দুয়োটা প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ লাভ একেলগে সৰ্বোচ্চ কৰিব পাৰে। তেনে ক্ষেত্ৰত প্ৰতিষ্ঠান দুটাই এটা একক একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ নিচিনাকৈ আচৰণ কৰিব যিটোৰ সামগ্ৰীটো উৎপাদনৰ বাবে দুটা বেলেগ বেলেগ কাৰখানা আছে।

দ্বিতীয়তে, দ্বয়াধিকাৰৰ এনেকুৱা এটা উদাহৰণ লোৱা য'ত দুয়োটা প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰতিটোৱে নিজৰ লাভ সৰ্বোচ্চকাৰী কিমান পৰিমাণে উৎপাদন কৰিব সেই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে। এইটো ধৰি লৈ যে আন প্ৰতিষ্ঠানটোৱে নিজে যোগান ধৰি থকা পৰিমাণ পৰিৱৰ্তন নকৰিব।

আমি এটা সৰল উদাহৰণ লৈ প্ৰভাৱটো পৰীক্ষা কৰিব পাৰো য'ত দুয়োটা দ্বয়াধিকাৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ ব্যয় শূন্য। এটা একে ধৰণৰ অৱস্থা একচেটিয়া বজাৰৰ ক্ষেত্ৰত আগতে 6.1.4 খণ্ডৰ শূন্য ব্যয়ৰ এটা সৰল উদাহৰণত বিচাৰ কৰা হৈছিল। মনত পেলোৱা যে সেইটো উদাহৰণত আমি দেখুৱাব পৰিছিলো যে এডাল সৰল চাহিদা ৰেখাৰ ক্ষেত্ৰত ভোক্তাবোৰৰ সৰ্বোচ্চ চাহিদাৰ পৰিমাণ আছিল শূন্য দামত 20 গোট আৰু পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ গাঁথনিত এইটোৱে ভাৰসাম্য হ'লহেঁতেন। একচেটিয়া বজাৰ গাঁথনিৰ ক্ষেত্ৰত 5 টকা দামত যোগানৰ পৰিমাণ আছিল 10 গোট। এইটো দেখুৱাব পাৰি যে যেতিয়াই চাহিদা ৰেখাডাল এডাল সৰল ৰেখা আৰু মুঠ

ব্যয় শূন্য হয়, একচেটিয়া ব্যৱসায়ীজনে দ্ৰব্যটোৰ সৰ্বোচ্চ চাহিদাৰ আধা যোগান ধৰাটো আটাইতকৈ লাভজনক দেখে। এতিয়া আমি দুটা দ্বয়াধিকাৰ প্ৰতিষ্ঠান A আৰু Bয়ে ওপৰত বৰ্ণনা কৰাৰ দৰে আচৰণ কৰিলে উদ্ভৱ হোৱা ফলাফল পৰীক্ষা কৰিবলৈ এই একে উদাহৰণটো ব্যৱহাৰ কৰোঁক।

ধৰি লোৱা যে B প্ৰতিষ্ঠানটোৱে দ্ৰব্যটোৰ শূন্য গোট যোগান ধৰে আৰু তেতিয়া A প্ৰতিষ্ঠানটোৱে সৰ্বোচ্চ চাহিদা 20 গোট বুলি গম পাই তাৰে আধা যোগান ধৰিবলৈ সিদ্ধান্ত লয়, অৰ্থাৎ 10 গোট। A প্ৰতিষ্ঠানটোৱে 10 গোট যোগান ধৰাত, B প্ৰতিষ্ঠানে উলপন্ধি কৰিব যে 20 গোট সৰ্বোচ্চ চাহিদাৰ ভিতৰত 10 গোট (অৰ্থাৎ 20 বিয়োগ 10) এতিয়াও আছে আৰু B য়ে তাৰ আধা যোগান ধৰিব অৰ্থাৎ 5 গোট। যিহেতু B প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ যোগান শূন্যৰ পৰা 5 গোটলৈ পৰিবৰ্তন কৰিছে, A প্ৰতিষ্ঠানে উপলন্ধি কৰিব যে মুঠ চাহিদা হ'ল 15 গোট (অৰ্থাৎ 20 বিয়োগ 5) আৰু তাৰ আধা যোগান ধৰিব অৰ্থাৎ 7.5 গোট। এইদৰে প্ৰতিষ্ঠান দুটাই তেওঁলোকৰ যোগান সঞ্চালন কৰি থাকিব। এইটো দেখুৱাব পাৰি যে ইয়ে এটা ভাৰসাম্যত উপনীত কৰায়। এই ধাপকেইটা আমি পৰীক্ষা কৰোঁক :

ধাপ	প্ৰতিষ্ঠান	যোগানৰ পৰিমাণ
1	B	0
2	A	$\frac{1}{2} \times 20 = \frac{20}{2}$
3	B	$\frac{1}{2} \left(20 - \frac{1}{2} \times 20 \right) = \frac{20}{2} - \frac{20}{4}$
4	A	$\frac{1}{2} \left\{ 20 - \frac{1}{2} \left(20 - \frac{1}{2} \times 20 \right) \right\} = \frac{20}{2} - \frac{20}{4} + \frac{20}{8}$
5	B	$\frac{1}{2} \left[20 - \frac{1}{2} \left\{ 20 - \frac{1}{2} \left(20 - \frac{1}{2} \times 20 \right) \right\} \right] = \frac{20}{2} - \frac{20}{4} + \frac{20}{8} - \frac{20}{16}$

আৰু ইত্যাদি।

গতিকে, দুয়োটা প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰতিটোৱে চূড়ান্তভাৱে উৎপন্নৰ যোগান ধৰিব—

$$\frac{20}{2} - \frac{20}{4} + \frac{20}{8} - \frac{20}{16} + \frac{20}{32} - \frac{20}{64} + \frac{20}{128} \dots = \frac{20}{3}$$

বজাৰত যোগান ধৰা মুঠ পৰিমাণ প্ৰতিষ্ঠান দুটাৰ যোগানৰ পৰিমাণৰ যোগফলৰ সমান হ'ব—

$$\frac{20}{3} + \frac{20}{3} = 2 \times \frac{20}{3}$$

যিটো একচেটিয়া বজাৰ গাঁথনিত যোগান ধৰা পৰিমাণতকৈ বেছি হ'ব আৰু পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰ গাঁথনিৰ যোগানৰ পৰিমাণতকৈ কম হ'ব। যিহেতু দাম যোগানৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, $P = 10 - 0.5q_0$ এই সূত্ৰৰে $q = \frac{40}{3}$ ৰ বাবে দাম হ'ব $10 - \frac{20}{3} = 3.33$ এই দামটো একচেটিয়া বজাৰতকৈ কম আৰু পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাতকৈ বেছি।

ব্যয় যোগাযুক্ত হোৱা উদাহৰণৰ ক্ষেত্ৰত, গণিতখিনি বেছি জটিল হয়, কিন্তু ফলাফল একেই। বহু সংখ্যক চলন আৰু বিপৰীত চলনৰ জৰিয়তে প্ৰতিষ্ঠান দুটাই উৎপন্নৰ ভাৰসাম্য পৰিমাণ এটাত উপনীত হয়। দুয়োটা প্ৰতিষ্ঠানে একেলগে উৎপাদন কৰা পৰিমাণ বিশুদ্ধ একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে কৰিব পৰা উৎপাদনতকৈ বেছি হয় আৰু পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ বজাৰ গাঁথনিৰ উৎপাদনতকৈ কম হয়। স্বাভাৱিকভাৱে ভাৰসাম্য বজাৰ দাম বিশুদ্ধ একচেটিয়া বজাৰতকৈ কম হয় আৰু পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাতকৈ বেছি হয়।

তৃতীয়তে, কিছুমান অৰ্থনীতিবিদে যুক্তি দৰ্শায় যে স্বল্পাধিকাৰ বজাৰ গাঁথনিৰ সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ দাম অনমনীয় কৰি তোলে, অৰ্থাৎ চাহিদা পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে বজাৰ দাম মুক্তভাৱে বিচৰণ নকৰে। কোনো এটা প্ৰতিষ্ঠানে দাম পৰিৱৰ্তন আৰম্ভ কৰিলে বাকী স্বল্পাধিকাৰ প্ৰতিষ্ঠানবোৰে কি ধৰণে প্ৰতিক্ৰিয়া কৰে তাতেই ইয়াৰ কাৰণ নিহিত হৈ থাকে। এটা প্ৰতিষ্ঠানে যদি ভাবে যে দাম বৃদ্ধিয়ে লাভ বৃদ্ধি কৰিব আৰু গতিকে, প্ৰতিষ্ঠানটোৱে বিক্ৰী কৰা উৎপন্নৰ দাম বৃদ্ধি কৰে তেতিয়া বাকী প্ৰতিষ্ঠানবোৰে এয়া অনুসৰণ নকৰে। দাম বৃদ্ধিয়ে গতিকে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বিক্ৰী বৃহৎ পৰিমাণে কমাৰ, যিয়ে প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বিক্ৰী আয় আৰু লাভো কমাৰ। সেয়ে, কোনো প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে দাম বঢ়োৱাটো যুক্তিসঙ্গত নহয়। আনহাতে, প্ৰতিষ্ঠান এটাই হয়তো হিচাব কৰিব পাৰে যে অধিক পৰিমাণৰ উৎপন্ন বিক্ৰীৰ জৰিয়তে বেছিকৈ বিক্ৰী আয় আৰু লাভ অৰ্জন কৰিব পৰা যাব আৰু সেয়ে সামগ্ৰীটো বিক্ৰী কৰা দাম কমাই দিয়ে। আন প্ৰতিষ্ঠানবোৰে এয়া এটা ভাবুকি বুলি ধাৰণা কৰিব আৰু সেয়েহে প্ৰথম প্ৰতিষ্ঠানটোক অনুসৰণ কৰিব আৰু তেওঁলোকৰ দামো কমাই দিব। গতিকে, দাম কমাব ফলত মুঠ বিক্ৰীৰ পৰিমাণ যিখিনি বৃদ্ধি পায় সেইখিনিৰ ভাগ সকলো প্ৰতিষ্ঠানে পায় আৰু যিটো প্ৰতিষ্ঠানে প্ৰথমতে দাম কমাইছিল সেইটোৱে বিক্ৰী কৰা পৰিমাণত মাত্ৰ অলপহে বৃদ্ধি কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব। প্ৰথম প্ৰতিষ্ঠানটোৰ দ্বাৰা তুলনামূলকভাৱে বেছিকৈ দাম কমালে বিক্ৰীৰ পৰিমাণ তুলনামূলকভাৱে কমকৈ বৃদ্ধি পাব। এইদৰে এই প্ৰতিষ্ঠানটোৱে এডাল অস্থিতিস্থাপক চাহিদা ৰেখা অনুভৱ কৰিব আৰু ইয়াৰ দাম কমোৱাৰ সিদ্ধান্তই প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বিক্ৰী আয় আৰু লাভ কমাই আনিব। কোনো প্ৰতিষ্ঠানে সেইবাবে প্ৰচলিত দাম পৰিৱৰ্তন কৰাটো যুক্তিসংগত যেন নেদেখিব আৰু ইয়ে দামক পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাতকৈ বেছি অনমনীয় কৰিব।

সাৰাংশ (Summary)

- কোনো বজাৰ য'ত ঠিক এজনেই বিক্ৰেতা থাকে তাত একচেটিয়া বুলি কোৱা বজাৰ গাঁথনি বিৰাজ কৰে।
- এটা সামগ্ৰীৰ বজাৰৰ গাঁথনি একচেটিয়া হয়, যদি তাত এজন বিক্ৰেতা থাকে, সামগ্ৰীটোৰ কোনো বিকল্প নাথাকে আৰু অন্য প্রতিষ্ঠানৰ উদ্যোগটোত প্ৰৱেশৰ প্ৰতিবন্ধকতা থাকে।
- সামগ্ৰীটোৰ বজাৰ দাম নিৰ্ভৰ কৰে একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানটোৱে যোগান ধৰা পৰিমাণৰ ওপৰত। বজাৰ চাহিদা ৰেখাডাল একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানটোৰ বাবে গড় বিক্ৰি আয় ৰেখা।
- মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ আকৃতি নিৰ্ভৰ কৰে গড় বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ আকৃতিৰ ওপৰত। ঋণাত্মক ঢালযুক্ত সৰল চাহিদা ৰেখাৰ ক্ষেত্ৰত মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখাডাল এটা প্ৰতিলোম উলম্ব অধিবৃত্ত।
- কোনো পৰিমাণ স্তৰৰ প্ৰান্তিক বিক্ৰি আয় মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখাৰ প্ৰাসঙ্গিক বিন্দুত টনা স্পৰ্শকৰ ঢালৰ পৰা হিচাব কৰিব পাৰি।
- গড় বিক্ৰী আয় ৰেখাডাল এডাল নিম্নমুখী ৰেখা হয় একমাত্ৰ যদিহে প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় গড় বিক্ৰী আয়তকৈ কম হয়।
- ঋণাত্মক ঢালযুক্ত চাহিদা ৰেখাডাল যিমানেই থিয় হয় প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় ৰেখাডাল আৰু বেছি তলত অৱস্থান কৰে।
- চাহিদা ৰেখাডাল স্থিতিস্থাপক হয় যেতিয়া প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়ৰ মান যোগাত্মক হয়, আৰু অস্থিতিস্থাপক হয় যেতিয়া প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয়ৰ মান ঋণাত্মক হয়।
- একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ যদি ব্যয় শূন্য হয় বা মাত্ৰ স্থিৰ ব্যয় থাকে, প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় শূন্য হোৱা বিন্দুৱে ভাৰসাম্যতাত যোগানৰ পৰিমাণ দিয়ে। ইয়াৰ বিপৰীতে, পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাত যোগান ধৰা ভাৰসাম্য পৰিমাণ গড় বিক্ৰী আয় শূন্য হোৱা বিন্দুটোৱে দিয়ে।
- একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ ভাৰসাম্যতা সেই বিন্দুত হয় য'ত $MC = MR$ আৰু MC বৃদ্ধি পাই থাকে। এই বিন্দুটোৱে উৎপাদনৰ ভাৰসাম্য পৰিমাণ দিয়ে। ভাৰসাম্য পৰিমাণৰ ভিত্তিত চাহিদা ৰেখাৰ পৰা ভাৰসাম্য দাম পোৱা যায়।
- একচেটিয়া প্রতিষ্ঠানৰ হ্ৰস্বকালীন যোগাত্মক লাভ দীৰ্ঘকাললৈ বৰ্তি থাকে।
- এখন সামগ্ৰী বজাৰত সামগ্ৰীটো অসদৃশ হ'লে একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ উদয় হয়।
- একাধিকাৰ প্ৰতিযোগী বজাৰৰ হ্ৰস্বকালীন ভাৰসাম্যতাত পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতাৰ তুলনাত উৎপাদনৰ পৰিমাণ কম হয় আৰু দাম বেছি হয়। এই অৱস্থাটো দীৰ্ঘকালতো থাকে, কিন্তু দীৰ্ঘকালীন লাভ শূন্য হয়।

- সামগ্ৰী বজাৰত স্বল্পাধিকাৰ বজাৰ সৃষ্টি হয় যেতিয়া কম সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানে এটা সদৃশ সামগ্ৰী উৎপাদন কৰে।

মূল ধাৰণাসমূহ :

একচেটিয়া বজাৰ

একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা

স্বল্পাধিকাৰ

অনুশীলন

1. চাহিদা ৰেখাৰ আকৃতি কেনেকুৱা হ'ব যাতে মুঠ বিক্ৰী আয় ৰেখাডাল
(a) মূল বিন্দুৰ মাজেৰে যোৱা এডাল যোগাত্মক ঢালযুক্ত সৰল ৰেখা হয়?
(b) এডাল অনুভূমিক ৰেখা হয়?
2. তলত দিয়া তালিকাখনৰ পৰা মুঠ বিক্ৰী আয়, চাহিদা ৰেখা আৰু চাহিদাৰ স্থিতিস্থাপকতা গণনা কৰা :

পৰিমাণ	1	2	3	4	5	6	7	8	9
প্ৰাস্তিক বিক্ৰী আয়	10	6	2	2	2	0	0	0	-5

3. চাহিদা ৰেখাডাল স্থিতিস্থাপক হ'লে প্ৰাস্তিক বিক্ৰী আয়ৰ (MR)ৰ মান কি হয়?
4. এটা একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ স্থিৰ ব্যয় 100 টকা আৰু তলৰ চাহিদা তালিকাখন আছে :

পৰিমাণ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
দাম	100	90	80	70	60	50	40	30	20	10

হৃৎকালীন ভাৰসাম্য পৰিমাণ, দাম আৰু মুঠ লাভ উলিওৱা। দীৰ্ঘকালত ভাৰসাম্যতা কি হ'ব? মুঠ ব্যয় 1000 টকা হ'লে হৃৎকাল আৰু দীৰ্ঘকালৰ ভাৰসাম্যতা বৰ্ণনা কৰা।

5. ধৰা যে 4 নং অনুশীলনৰ একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানটো এটা চৰকাৰী খণ্ডৰ প্ৰতিষ্ঠান। চৰকাৰে এটা নিয়ম কৰে যে এই প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰিচালকে চৰকাৰ নিৰূপিত দাম দিয়া আছে বুলি গ্ৰহণ কৰিব লাগিব (অৰ্থাৎ, এটা দাম গ্ৰহণকাৰী হ'ব লাগিব আৰু গতিকে পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতামূলক বজাৰৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ দৰে আচৰণ কৰে)। চৰকাৰে এনেকুৱা কৈ দাম নিৰূপণ কৰিবলৈ সিদ্ধান্ত কৰে যাতে বজাৰত চাহিদা আৰু যোগান সমান হয়। এই ক্ষেত্ৰত ভাৰসাম্য দাম, পৰিমাণ আৰু লাভ কিমান হ'ব?

6. প্রান্তিক বিক্রী আয় (MR) ৰেখাৰ আকৃতিৰ বিষয়ে মন্তব্য দিয়া যদিহে মুঠ বিক্রি আয় (TR) ৰেখাডাল (i) যোগাত্মক ঢালযুক্ত সৰল ৰেখা হয়, (ii) অনুভূমিক সৰল ৰেখা হয়।
7. তলৰ তালিকা দুখনে সামগ্ৰী এটাৰ বজাৰ চাহিদা ৰেখা আৰু সামগ্ৰীটো প্ৰস্তুত কৰা একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ ব্যয় দিয়ে। তথ্যখিনি ব্যৱহাৰ কৰি গণনা কৰা :

পৰিমাণ	0	1	2	3	4	5	6	7	8
দাম	52	44	37	31	26	22	19	16	13

পৰিমাণ	0	1	2	3	4	5	6	7	8
মুঠ ব্যয়	10	60	90	100	102	105	109	115	125

- (a) প্রান্তিক বিক্রী আয় (MR) আৰু প্রান্তিক ব্যয় (MC) তালিকা
 (b) প্রান্তিক বিক্রী আয় (MR) আৰু প্রান্তিক ব্যয় (MC) সমান হোৱা পৰিমাণবোৰ
 (c) উৎপন্নৰ ভাৰসাম্যৰ পৰিমাণ আৰু সামগ্ৰীৰ ভাৰসাম্য দাম
 (d) ভাৰসাম্যতাত মুঠ ৰাজহ, মুঠ ব্যয় আৰু মুঠ লাভ।
8. উৎপন্নৰ সৰ্বোত্তম হুস্বকালীন স্তৰত যদি লোকচান হয়, একচেটিয়া প্ৰতিষ্ঠানে হুস্বকালত উৎপাদন কাৰ্য চলাই থাকিবনে?
9. একাধিকাৰ প্ৰতিযোগী প্ৰতিষ্ঠান এটাই সন্মুখীন হোৱা চাহিদা ৰেখাডাল ঋণাত্মক ঢালযুক্ত কিয় হয় বৰ্ণনা কৰা।
10. একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতা বজাৰত প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ দীৰ্ঘকালীন ভাৰসাম্যতাত শূন্য লাভৰ লগত জড়িত হোৱাৰ কাৰণ কি?
11. স্বল্পাধিকাৰ প্ৰতিষ্ঠানে আচৰণ কৰিব পৰা তিনিটা বিভিন্ন ধৰণ তালিকাভুক্ত কৰা।
12. দ্বয়াধিকাৰৰ আচৰণ যদি কুৰ্নট (Cournot) য়ে বৰ্ণনা কৰাৰ দৰে হয়, বজাৰ চাহিদা ৰেখাডাল $q = 200 - 4p$ য়ে দিয়ে আৰু দুয়োটা প্ৰতিষ্ঠানৰে ব্যয় শূন্য হয়, ভাৰসাম্যতাত প্ৰতিটো প্ৰতিষ্ঠানৰে যোগানৰ পৰিমাণ আৰু ভাৰসাম্য বজাৰ দাম উলিওৱা।
13. অনমনীয় দাম বুলিলে কি বুজা? দ্বয়াধিকাৰ বজাৰ আচৰণে তেনেকুৱা এটা ফলাফল কেনেকৈ উদ্ভৱ কৰে?

শব্দার্থ তালিকা

অতিৰিক্ত চাহিদা যদি কোনো দামত বজাৰ চাহিদা বজাৰ যোগানতকৈ অধিক হয়, তেন্তে সেই দামত বজাৰত অতিৰিক্ত চাহিদা থকা বুলি কোৱা হয়।

অতিৰিক্ত যোগান যদি কোনো দামত বজাৰ যোগান বজাৰ চাহিদাতকৈ অধিক হয়, তেন্তে সেই দামত বজাৰত অতিৰিক্ত যোগান থকা বুলি কোৱা হয়।

অপৰিৱৰ্তনীয় অগ্ৰাধিকাৰ এজন উপভোক্তাৰ অগ্ৰাধিকাৰ অপৰিৱৰ্তনীয় বুলি কোৱা হয় যদিহে যিকোনো দুটা টোপোলাৰ ভিতৰত উপভোক্তাজনে সেইটো টোপোলাক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে যিটো টোপোলাত আনটো টোপোলাতকৈ কমেও এটা দ্ৰব্য বেছি পৰিমাণে থাকে আৰু আনটো দ্ৰব্য কম নাথাকে।

অস্বাভাৱিক লাভ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই স্বাভাৱিক লাভতকৈ বেছি যিখিনি লাভ অৰ্জন কৰে, তাকে অস্বাভাৱিক লাভ বোলে।

আয় ফল দ্ৰব্যৰ দৰৰ পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণে উপভোক্তাজনৰ ক্ৰয় ক্ষমতাৰ পৰিৱৰ্তন হ'লে দ্ৰব্যটোৰ উপভোগৰ পৰিমাণ পৰিৱৰ্তন হোৱাকে আয় ফল বুলি কোৱা হয়।

উপাদানৰ প্ৰান্তিক আয়মূলক উৎপাদন (MRP) প্ৰান্তিক আয় আৰু উপাদানটোৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ পূৰণফল।

উপাদানৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ মূল্য (VMP) দাম আৰু উপাদানটোৰ প্ৰান্তিক উৎপাদনৰ পূৰণফল।

উৎপাদন ফলন উপাদানৰ বিভিন্ন জোঁট খটুৱাই উৎপাদন কৰিব পৰা উৎপন্নৰ সৰ্বোচ্চ পৰিমাণ দেখুৱায়।

উৎপাদন বন্ধ বিন্দু হ্ৰস্বকালত, ই AVC ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দু আৰু দীঘকালত, ই LRAC ৰেখাৰ নিম্নতম বিন্দু।

একাধিকাৰ প্ৰতিযোগিতাৰ বজাৰ গাঁথনিত বহুতো বিক্ৰেতা ই পাৰ্থক্যজনিত কিন্তু প্ৰতিকল্পযুক্ত সামগ্ৰী বিক্ৰী কৰে।

একচেটিয়া বজাৰ গাঁথনিত এজনেই বিক্ৰেতা থাকে আৰু আন বিক্ৰেতাৰ সেই বজাৰত প্ৰবেশত যথেষ্ট বাধা-নিষেধ থাকে।

ক্ৰমবৰ্ধমান উৎপাদন প্ৰতিদান উৎপাদন ফলনৰ এটা বৈশিষ্ট্য য'ত সকলো উপাদানৰ সমানুপাতিক বৃদ্ধিৰ ফলত উৎপন্ন সেই অনুপাততকৈ অধিক পৰিমাণত বৃদ্ধি হয়।

ক্ৰমহ্রাসমান উৎপাদন প্ৰতিদান উৎপাদন ফলনৰ এটা বৈশিষ্ট্য য'ত সকলো উপাদানৰ সমানুপাতিক বৃদ্ধিৰ ফলত উৎপন্ন সেই অনুপাততকৈ কম পৰিমাণত বৃদ্ধি হয়।

ক্ৰমহ্রাসমান প্ৰান্তিক উৎপাদন বিধি অন্যান্য উপাদানবোৰ স্থিৰ ৰাখি এটা উপাদানৰ নিয়োগ বৃদ্ধি কৰি গৈ থাকিলে অৱশেষত এনে এটা বিন্দু পোৱা যাব য'ৰপৰা উপাদানটোৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন হ্রাস হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিব।

গড় উৎপাদন পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানৰ প্ৰতি এককৰ উৎপন্ন।

গড় পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় উৎপন্নৰ প্ৰতি এককৰ মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়।

গড় বিক্ৰী আয় হৈছে উৎপন্নৰ প্ৰতি এককৰ পৰা পোৱা মুঠ বিক্ৰী আয়।

গড় ব্যয় উৎপন্নৰ প্ৰতি এককৰ মুঠ স্থিৰ ব্যয়।

চাহিদা ফলন এটা দ্ৰব্যৰ প্ৰতি উপভোক্তাৰ চাহিদা ফলনে অন্যান্য অৱস্থাবোৰ অপৰিৱৰ্তিত হৈ থকা সময়ত বিভিন্ন দৰত দ্ৰব্যবিধৰ কিমান পৰিমাণ বাছনি কৰা হয় তাক নিৰ্ণয় কৰে।

চাহিদা বিধি যদিহে এজন উপভোক্তাৰ এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদা তেওঁৰ আয়ৰ সৈতে একে দিশত গতি কৰে, তেন্তে উপভোক্তাজনৰ দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদা আৰু দ্ৰব্যবিধৰ দামৰ সম্পৰ্ক বিপৰীতমুখী হ'ব।

চাহিদা ৰেখা চাহিদা ৰেখা হৈছে লেখচিত্ৰৰ সহায়ত চাহিদা ফলনৰ উপস্থাপন। ই বিভিন্ন দৰত এজন উপভোক্তাৰ চাহিদাৰ পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰে।

চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা এটা দ্ৰব্যৰ চাহিদাৰ দৰ স্থিতিস্থাপকতা হ'ল দ্ৰব্যবিধৰ চাহিদাৰ পৰিমাণৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তন আৰু দ্ৰব্যবিধৰ দৰৰ শতকৰা পৰিৱৰ্তনৰ অনুপাত।

দামৰ উচ্চ সীমা এটা সামগ্ৰী বা সেৱাকাৰ্যৰ দামৰ ওপৰত চৰকাৰৰ আৰোপিত উচ্চ সীমাই হ'ল দামৰ উচ্চ সীমা। দামৰ নিম্ন সীমা এটা নিৰ্দিষ্ট বা সেৱা কাৰ্যৰ বাবে ল'ব পৰা দামৰ ওপৰত চৰকাৰ আৰোহিত নিম্ন সীমাই হ'ল দামৰ নিম্ন সীমা।

দাম ৰেখা এডাল আনুভূমিক সৰল ৰেখা যিডালে বজাৰ দাম আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ উৎপন্ন স্তৰৰ মাজৰ সম্পৰ্ক দেখুৱায়।

দীৰ্ঘ কাল যি সময়ত উৎপাদনৰ সকলো উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব পৰা যায়।

দ্বয়াধিকাৰ বজাৰ গাঁথনিত মাত্ৰ দুটা প্ৰতিষ্ঠান থাকে।

নিকৃষ্ট দ্ৰব্য যিবিলাক দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰত উপভোক্তাৰ আয় বৃদ্ধি হ'লে চাহিদা কমে তেনে দ্ৰব্যক নিকৃষ্ট দ্ৰব্য বোলে।

নিৰপেক্ষ ৰেখা নিৰপেক্ষ ৰেখা হৈছে সেই সকলোবিলাক বিন্দুৰ সংহতি যিবিলাকৰ ক্ষেত্ৰত এজন উপভোক্তা নিৰপেক্ষ।

পূৰ্ণ প্ৰতিযোগিতা হৈছে এটা বজাৰ পৰিৱেশ য'ত — (i) বজাৰখনৰ সকলো ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানে একে দ্ৰব্য উৎপাদন কৰে আৰু (ii) ক্ৰেতা আৰু বিক্ৰেতা সমূহ দাম গ্ৰহণ কৰোতা।

পৰিৱৰ্তনশীল অনুপাত বিধি উপাদান এটাৰ নিয়োগ নিম্ন অৱস্থাত থাকিলে নিয়োগ বৃদ্ধিৰ লগে লগে প্ৰথমতে তাৰ প্ৰান্তিক উৎপাদন বৃদ্ধি হয়। কিন্তু নিয়োগৰ এক নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ পিছত, ই হ্রাস পাবলৈ আৰম্ভ কৰে।

পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান এক উপাদান যাৰ পৰিমাণৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰি।

প্ৰতিকল্পন ফল কোনো এটা দ্ৰব্যৰ দৰ পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ পিছত দৰ পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ আগেয়ে উপভোক্তাজনে किনি থকা পৰিমাণখিনি কিনিব পৰাকৈ তেওঁৰ আয়ৰ পৰিমাণ মিলোৱাৰ পিছত দ্ৰব্যবিধৰ উপভোগৰ পৰিমাণৰ যি পৰিৱৰ্তন হয়, তাকে প্ৰতিকল্পন ফল বোলে।

প্ৰান্তিক উৎপাদন অন্য সকলো উপাদান স্থিৰ হৈ থকা অৱস্থাত এটা উপাদানৰ এক একক পৰিৱৰ্তনৰ ফলত হোৱা উৎপন্নৰ পৰিৱৰ্তন।

প্ৰান্তিক উৎপাদন ব্যয় উৎপন্নৰ এক একক পৰিৱৰ্তনৰ ফলত হোৱা মুঠ উৎপাদন ব্যয়ৰ পৰিৱৰ্তন।

প্ৰান্তিক বিক্ৰী আয় হৈছে উৎপন্নৰ বিক্ৰীৰ এক একক পৰিৱৰ্তনৰ বাবে হোৱা মুঠ বিক্ৰী আয়ৰ পৰিৱৰ্তন।

বজাৰ যোগান ৰেখা ই বজাৰ দামৰ বিভিন্ন মূল্যত বজাৰৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানসমূহে একত্ৰিতভাৱে উৎপাদন কৰা উৎপন্ন স্তৰ দেখুৱায়।

বাজেট ৰেখা বাজেট ৰেখাডাল সকলোবিলাক টোপোলাৰে গঠিত যিবিলাকৰ ব্যয় উপভোগৰ আয়ৰ ঠিক সমান। বাজেট সংহতি হ'ল সকলোবোৰ টোপোলাৰ সংগ্ৰহ যিবিলাক টোপোলা উপভোক্তাজনে তেওঁৰ উপাৰ্জনৰ সামৰ্থ অনুসৰি প্ৰচলিত বজাৰ দৰত ক্ৰয় কৰিব পাৰে।

ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ যোগান ৰেখা ই লাভ সৰ্বোচ্চকাৰীৰ ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এটাই বজাৰ দামৰ বিভিন্ন মূল্যত উৎপাদন কৰিবলৈ নিৰ্বাচন কৰা উৎপন্ন স্তৰ দেখুৱায়।

ব্যয় ফলন ই এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰতি একক পৰিমাণ উৎপাদনৰ বাবে নিম্নতম ব্যয় দেখুৱায়।

ভাৰসাম্য হ'ল এক অৱস্থা য'ত বজাৰত থকা সকলো উপভোক্তা আৰু উৎপাদন প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰিকল্পনাবোৰ মিলি যায়। মুঠ উৎপাদন অন্য সকলো উপাদান স্থিৰ ৰাখি এটা মাত্ৰ উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিলে তাৰ বিভিন্ন নিয়োগ অৱস্থাত আমি উৎপাদন ফলনৰ পৰা উৎপন্নৰ বিভিন্ন পৰিমাণ পাম। পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান আৰু উৎপন্নৰ এই সম্পৰ্কটোক মুঠ উৎপাদন বুলি কোৱা হয়।

মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয় হ'ল এখন প্ৰতিষ্ঠানে পৰিৱৰ্তনশীল উপাদানবোৰে নিয়োগ কৰিলে বহন কৰা খৰচ।

মুঠ প্ৰতিদান মুঠ উৎপাদনৰ সৈতে একে।

মুঠ বস্তুমূলক উপাদান মুঠ উৎপাদনৰ সৈতে একে।

মুঠ বিক্ৰী আয় হৈছে দ্ৰব্য এটাৰ বজাৰ দাম আৰু ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এখনে দ্ৰব্যটোৰ বিক্ৰী কৰা পৰিমাণৰ পূৰণফল।

মুঠ বিক্ৰী আয় আৰু ৰেখা ই ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ মুঠ বিক্ৰী আয় আৰু ইয়াৰ উৎপন্ন স্তৰৰ মাজৰ সম্পৰ্ক দেখুৱায়।

মুঠ ব্যয় হ'ল মুঠ স্থিৰ ব্যয় আৰু মুঠ পৰিৱৰ্তনশীল ব্যয়ৰ যোগফল।

মুঠ স্থিৰ ব্যয় হ'ল প্ৰতিষ্ঠান এখনে স্থিৰ উপাদানবোৰ নিয়োগ কৰিলে বহন কৰা খৰচ।

যোগানৰ দাম স্থিতিস্থাপকতা হৈছে দ্ৰব্য এটাৰ বজাৰ দামৰ এক শতদংশ পৰিৱৰ্তনৰ ফলত হোৱা যোগানৰ পৰিমাণৰ শতাংশ পৰিৱৰ্তন।

লাভ হৈছে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এখনৰ মুঠ বিক্ৰী আয় আৰু ইয়াৰ মুঠ উৎপাদন ব্যয়ৰ মাজৰ পাৰ্থক্য।

সম উৎপাদন ৰেখা হ'ল দুটা উপাদানৰ আটাইবোৰ সম্ভাৱ্য জোঁটৰ সংহতি যিবোৰে উৎপাদনৰ একেই সৰ্বোচ্চ পৰিমাণ বুজায়।

সমাহাৰৰ উৎপাদন প্ৰতিদান উৎপাদন ফলনৰ এটা বৈশিষ্ট্য। সকলো উপাদানৰ সমানুপাতিক বৃদ্ধিৰ ফলত উৎপন্ন সমানুপাতিক বৃদ্ধি হ'লে ই প্ৰযোজ্য হয়।

সমাৱস্থা বিন্দু হৈছে যোগান ৰেখাৰ সেইটো বিন্দু য'ত ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান এখনে স্বাভাৱিক লাভ অৰ্জন কৰে।

সুযোগ ব্যয় কোনো কাৰ্যৰ সুযোগ ব্যয় বুলিলে দ্বিতীয় শ্ৰেষ্ঠ কাৰ্যটোৰ পৰিত্যাগ কৰা সম্ভাৱ্য লাভক বুজায়।

স্থিৰ উপাদান হুস্কালত যি উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰি, তাকেই স্থিৰ উপাদান বোলা হয়।

স্বল্লাধিকাৰ যি বজাৰত এজনতকৈ বেছি (কিন্তু কম সংখ্যক) বিক্ৰেতা থাকে, তাক স্বল্লাধিকাৰ বজাৰ বোলে।

স্বাভাৱিক দ্ৰব্য যিবিলাক দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰত উপভোক্তাৰ আয় বৃদ্ধি হ'লে চাহিদা বৃদ্ধি হয়, তেনে দ্ৰব্যক স্বাভাৱিক দ্ৰব্য বোলে।

স্বাভাৱিক লাভ হৈছে লাভৰ সেইটো স্তৰ যিটোৱে ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰকাশ্য ব্যয় আৰু সুযোগ ব্যয় কোনোমতে সামৰি ল'ব পাৰে।

হুস্কাল হ'ল উৎপাদনৰ কিছুমান উপাদান পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰা সময়।